

„Безбедност“ - хроничар Службе у свом времену

50
ГОДИНА

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
Година LI

1-2
2009

„Безбедност“ - хроничар Службе у свом времену.
50
ГОДИНА

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕЗБЕДНОСТ

БЕОГРАД
Година LI

1-2
2009

БЕЗБЕДНОСТ
Часопис Министарства унутрашњих послова
Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Помоћник министра, *Предраг Марић*

Саветник министра, проф. др *Горан Милошевић*

Начелник Управе полиције, *Младен Курибак*, генерал полиције

Начелник Управе саобраћајне полиције, *Стојадин Јовановић*, генерал полиције

Пензионисани радник Министарства, *Мијодраг Гутић*

Унапређење организације и функционисања стручног оспособљавања
и усавршавања, мр *Снежана Нововић*, главни саветник

Заменик начелника Одељења за границу Управе граничне полиције,

Небојша Пурић, главни полицијски саветник

Секретар Министарства омладине и спорта, *Сузана Шулејић*

Проф. др *Ђорђе Игњатовић*, Правни факултет, Београд

Проф. др *Андреја Савић*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд

Проф. др *Ђорђе Ђорђевић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др *Драган Васиљевић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др *Бобан Милојковић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др *Бобан Милојковић*

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Мирјана Губеринић

Милена Јовановић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николевић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА:

Булевар Зорана Ђинђића 104

телефон: 011/3148-734, 3148-739

телефакс: 011/3148-749

e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

ТИРАЖ: 1.000 примерака

ШТАМПА: Графолик

Београд, Војводе Степе 375

САДРЖАЈ

УВОДНИК

- Проф. др Бобан МИЛОЈКОВИЋ 7 РЕЧ УРЕДНИКА
Дијана ПЕТРОВИЋ 9 ПЕТ ДЕЦЕНИЈА ЧАСОПИСА „БЕЗБЕДНОСТ“

ТЕОРИЈСКИ РАДОВИ

- Иван БАРАС,
Александар ЛАЗАРЕВИЋ 33 ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ, САДАШЊИ И
БУДУЋИ СТАТУС СЕКТОРА ЗА ЗАШТИТУ И
СПАСАВАЊЕ МУП-а РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
- Бобан ВИДЕНОВИЋ 45 ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКА ЈЕДИНИЦА
МУП-а РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
- Спасоје ВУЛЕВИЋ,
мр Жељко МОЈСИЛОВИЋ,
Драган ЏАМИЋ 53 СПЕЦИЈАЛНА
АНТИТЕРОРИСТИЧКА ЈЕДИНИЦА
МУП-а РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
- Дејан КОЈИЋ 73 НОВИ ПРИСТУПИ У ОТКРИВАЊУ ОБМАНЕ
- Ненад БАНОВИЋ,
Небојша ПУРИЋ,
мр Синиша ДОСТИЋ 89 ОСВРТ НА ИСТОРИЈАТ, САДАШЊОСТ И
ПЕРСЕКТИВЕ РАЗВОЈА ГРАНИЧНЕ ПОЛИЦИЈЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
- Милан БЕЛИЋ
Милица ВАСИЋ 105 ИСТОРИЈСКО-ПРАВНИ АСПЕКТ ПОСЛОВА
ОБЕЗБЕЂЕЊА ОДРЕЂЕНИХ ЛИЧНОСТИ И
ОБЈЕКТА
- Доц. др Саша МИЈАЛКОВИЋ 119 ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛ
КАО ПРЕТЊА НАЦИОНАЛНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ
- Доц. др Дарко МАРИНКОВИЋ 133 КРИМИНАЛИСТИЧКИ АСПЕКТИ
АНГАЖОВАЊА ПРИКРИВЕНОГ ИСЛЕДНИКА
- Доц. др Наташа ТАЊЕВИЋ 152 КОМПЈУТЕРСКИ КРИМИНАЛ – ПРАВНА
ЗАШТИТА НА НАЦИОНАЛНОМ НИВОУ
- Доц. др Александра ЉУШТИНА 167 УГРОЖАВАЊЕ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ
НЕДОЗВОЉЕНОМ ТРГОВИНОМ БИЉНИМ И
ЖИВОТИЊСКИМ ВРСТАМА
- Доц. др Славиша ВУКОВИЋ 179 ПРИНЦИПИ ЗАКОНИТОСТИ И
ЛЕГИТИМНОСТИ У ПОСТУПАЊУ ПОЛИЦИЈЕ У
ПРЕВЕНЦИЈИ КРИМИНАЛИТЕТА
- Мр Зоран КЕСИЋ 193 СПЕЦИФИЧНИ ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ
ПРИВАТНОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА У СВЕТУ
- Мр Данијела СПАСИЋ 208 МОДЕЛИ ЗАШТИТЕ ОД ПОРОДИЧНОГ
НАСИЉА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
- Мр Звонимир ИВАНОВИЋ 222 МОС И КРИМИНАЛИСТИЧКО ПРОФИЛИСАЊЕ

СТРУЧНИ РАДОВИ

- Проф. др Бранислав СИМОНОВИЋ **236** СТАНДАРДИЗАЦИЈА И АКРЕДИТАЦИЈА КАО ЈЕДАН ОД НАЧИНА ПРОФЕСИОНАЛИЗАЦИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ И КРИМИНАЛИСТИЧКЕ СЛУЖБЕ
- Проф. др Горан МИЛОШЕВИЋ, доц. др Горан БОШКОВИЋ **254** ПОРЕСКА ЕВАЗИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
- Проф. др Драган АРЛОВ **275** КВАЛИТЕТ УПОТРЕБЕ И ИЗВЕШТАВАЊА О УПОТРЕБИ СРЕДСТАВА ПРИНУДЕ У ФУНКЦИЈИ УНАПРЕЂЕЊА ПОЛИЦИЈСКИХ ПОСЛОВА БЕЗБЕДНОСТИ САОБРАЋАЈА
- Доц. др Драган РАНЂЕЛОВИЋ, др Дамир ДЕЛИЈА, мр Бранкица ПОПОВИЋ **286** ENCASE ФОРЕНЗИЧКИ АЛАТ
- Мр Аца ЈЕВРОСИМОВ **313** ПРИМЕНА НАУЧНИХ МЕТОДА У ПЛАНИРАЊУ И РЕАЛИЗАЦИЈИ ДОДАТНЕ ОБУКЕ ПОЛИЦИЈЕ НА ЈУГУ СРБИЈЕ
- Жељко ВУЛЕТИЋ, мр Александар ИЛИЋ, проф. др Бобан МИЛОЈКОВИЋ **329** МОДЕЛ ГЕОТОПОГРАФСКОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА УПОТРЕБЕ ЈЕДИНИЦА ПОЛИЦИЈЕ ПРИ ИНТЕРВЕНЦИЈИ НА УСПОСТАВЉАЊУ НАРУШЕНОГ ЈАВНОГ РЕДА И МИРА У ВЕЋЕМ ОБИМУ
- Мр Ненад МИЛИЋ **355** ОБУКА ПОЛИЦИЈАЦА ПРИПРАВНИКА

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Доц. др Младен БАЈАГИЋ **370** ИНОСТРАНА ИСКУСТВА У РАЗВОЈУ ТЕОРИЈСКОГ И ОРГАНИЗАЦИОНОГ КОНЦЕПТА КОНТРАОБАВЕШТАЈНЕ АКТИВНОСТИ
- Мр Радосав РИСИМОВИЋ **386** НУЖНА ОДБРАНА И ПРАВА И ДУЖНОСТИ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ

- Проф. др Милан МИЛОШЕВИЋ **399** ДРЖАВНА БЕЗБЕДНОСТ У СИСТЕМУ ДРУШТВЕНЕ САМОЗАШТИТЕ: ОД БРИОНСКОГ ПЛЕНУМА ДО ПОЧЕТКА „РАЗДРУЖИВАЊА“ (1966 – 1989)
- Мр Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ **414** ДОНОШЕЊЕ И ЗНАЧАЈ ПОЛИЦИЈСКЕ УРЕДБЕ ИЗ 1850. ГОДИНЕ

ПРИКАЗИ

- Доц. др Дане СУБОШИЋ **433** МР ЖЕЉКО МОЈСИЛОВИЋ, ТЕРОРИЗАМ И ПРЕГОВАРАЊЕ
- Славица ДИНИЋ **436** ПРОФ. ДР ЗОРАН СТОЈАНОВИЋ, МЕЂУНАРОДНО КРИВИЧНО ПРАВО

CONTENTS

EDITORIAL

- Boban MILOJKOVIĆ, PhD 7 TO THE READER
Dijana PETROVIĆ 9 FIVE DECADES OF *BEZBEDNOST* MAGAZINE

THEORETICAL WORKS

- Ivan BARAS, Aleksandar LAZAREVIĆ 33 PAST, PRESENT AND FUTURE OF THE PROTECTION AND RESCUE SECTOR OF THE MINISTRY OF INTERIOR
- Boban VIDENOVIĆ 45 COUNTERTERRORIST UNIT OF THE REPUBLIC OF SERBIA MINISTRY OF INTERIOR
- Spasoje VULEVIĆ, Željko MOJSILOVIĆ, MA, Dragan DŽAMIĆ 53 SPECIAL ANTITERRORIST UNIT OF THE REPUBLIC OF SERBIA MINISTRY OF INTERIOR
- Dejan KOJIĆ 73 A NEW APPROACH TO DECEPTION DETECTING
- Nenad BANOVIĆ, Nebojša PURIĆ, Siniša DOSTIĆ, MA 89 GENERAL OVERVIEW OF THE HISTORY, PRESENT AND PERSPECTIVES OF THE BORDER POLICE DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA
- Milan BELIĆ, Milica VASIĆ 105 HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF PERSON AND PROPERTY SECURITY OPERATIONS
- Saša MIJALKOVIĆ, PhD 119 ORGANIZED CRIME AS THREAT TO NATIONAL SECURITY
- Darko MARINKOVIĆ, LLD 133 CRIME-INVESTIGATING ASPECTS OF UNDERCOVER AGENT WORK
- Nataša TANJEVIĆ, LLD 152 COMPUTER CRIME - LEGAL PROTECTION ON NATIONAL LEVEL
- Aleksandra LJUŠTINA, PhD 167 JEOPARDIZING ENVIROMENTAL SECURITY BY ILLEGAL TRAFFICKING IN PLANT AND ANIMAL SPECIES
- Slaviša VUKOVIĆ, LLD 179 LEGALITY AND LEGITIMACY - POLICE ACTIVITY PRINCIPLES IN CRIME PREVENTION
- Zoran KESIĆ, MA 193 SPECIFIC FORMS OF PRIVATE SECURITY WORLDWIDE
- Danijela SPASIĆ, MA 208 PATTERNS OF PROTECTION AGAINST FAMILY VIOLENCE IN SERBIA
- Zvonimir IVANOVIĆ, LLM 222 *MOS* AND PROFILING IN CRIME INVESTIGATION

PROFESSIONAL REPORTS

- Branislav SIMONOVIĆ, LL.D. 236 STANDARDISATION AND ACCREDITATION AS WAYS OF ENSURING PROFESSIONALISM OF POLICE AND CRIME INVESTIGATION UNITS
- Goran MILOŠEVIĆ, PhD,
Goran BOŠKOVIĆ, LL.D. 254 TAX EVASION IN THE REPUBLIC OF SERBIA
- Dragan ARLOV, PhD 275 QUALITY OF USE AND REPORTING ON THE USE OF COERCIVE MEANS IN THE FUNCTION OF IMPROVING ROAD TRAFFIC SAFETY
- Dragan RANĐELOVIĆ, DSc,
Damir DELIJA, DSc,
Brankica POPOVIĆ, MSc 286 EnCase FORENSIC SERVICE TOOLS
- Aca JEVROSIMOV, MA 313 APPLICATION OF SCIENTIFIC METHODS IN PLANNING AND IMPLEMENTING ADDITIONAL POLICE TRAINING IN THE SOUTH OF SERBIA
- Željko VULETIĆ,
Aleksandar ILIĆ, MSc,
Boban MILOJKOVIĆ, PhD 329 A MODEL OF GEO-TOPOGRAPHIC SUPPORT FOR POLICE UNITS IN REESTABLISHING PUBLIC ORDER FOLLOWING LARGE-SCALE VIOLATIONS
- Nenad MILIĆ, MA 355 THE TRAINING OF PROBATIONARY OFFICERS

FROM FOREIGN LITERATURE

- Mladen BAJAGIĆ, PhD 370 FOREIGN EXPERIENCES IN DEVELOPING THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL CONCEPTS OF COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITY
- Radosav RISIMOVIĆ, LL.M. 386 NECESSARY DEFENCE AND RIGHTS AND DUTIES OF POLICE OFFICERS

HISTORY OF POLICE

- Milan MILOŠEVIĆ, LL.D. 399 STATE SECURITY IN THE SYSTEM OF SOCIAL SELF-PROTECTION: FROM THE PLENUM OF BRIONI TO THE BEGINNING OF THE "DISSOLUTION" (1966 – 1989)
- Ivana KRSTIĆ-
MISTRIDŽELOVIĆ, LL.M. 414 PASSING AND SIGNIFICANCE OF 1850 POLICE DIRECTIVE ACT

REVIEWS

- Dane SUBOŠIĆ, PhD 433 Željko Mojsilović, MA: *Terrorism and Negotiation*
- Slavica DINIĆ 436 Zoran Stojanović, LL.D: *International Criminal Law*

Реч уредника

Поштовани читаоци, пред вама је први број „БЕЗБЕДНОСТИ“, часописа Министарства унутрашњих послова Републике Србије, у 2009. години. У њему се, као што вам је познато, објављују радови из подручја криминалистичких и полицијско-безбедносних наука, који претходно нису објављивани. Часопис излази четири пута годишње, у тиражу од 1000 примерака.

Поштујући традицију и едукативни значај часописа, садашње уредништво доследно ради на остваривању утврђене уређивачке политике, тј. на објављивању теоријских и стручних радова као одраза најбољег полицијског поступања, и на моделовању таквог часописа који ће у што већој мери омогућити размену и праћење информација, инструкција и процедура од значаја за рад полицијских службеника Министарства. То значи да нам је жеља да часопис и даље буде стручног карактера, али истовремено и научног и информативног.

Уредништво, такође, настоји да омогући презентовање и подизање стручних и научних компетенција аутора различитих профила: како оних који се баве универзитетском наставом или се припремају за рад у високошколским наставно-научним и истраживачким установама, тако и аутора који се, у оквиру курсева стручног оспособљавања и усавршавања, баве обуком заснованом на принципима учења одраслих, чиме се доприноси подизању нивоа безбедносне културе и самозаштитног организовања чланова друштвене заједнице. Самим тим, интересовање припадника Министарства и спољних сарадника за објављивање радова у часопису „Безбедност“, укупно узев, веома је велико.

Ценећи традицију часописа, његов рејтинг (према најновијој стабилној верзији Српског цитатног индекса, часопису је додељена категорија М52 – часопис националног значаја у одељку хуманистичких наука Библиометријског извештаја Народне библиотеке Србије, објављеног 15.4.2009. године, доступног на сталној адреси <http://nainfo.nbs.bg.ac.yu/kategorizacija>) и вишеструки значај за полицијске службенике, руководство Министарства дало је подршку његовом даљем излагању, на начин и у условима какве заслужује. Тиме је, у јубиларној, 50. години излагања, упућена јасна порука научној и стручној јавности Србије.

Наиме, да Вас подсетим, часопис „Безбедност“ почео је да излази решењем државног секретара за унутрашње послове СР Србије 13. маја 1959. године као двомесечник и првоосновани часопис на Балкану. Као један од ретких научних и стручних часописа са тако дугим и непрекидним

трајањем, часопис „Безбедност“, избором и садржајем чланака, у педесетогодишњем временском периоду, коректно и непристрасно бележио је сва значајнија дешавања, не само у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, већ и у целој Републици. Управо зато, као извор података о Министарству и државној управи, часопис „Безбедност“ постао је и сам историјска вредност и предмет изучавања.

Имајући у виду тренутне финансијске услове, овог пута Уредништво се одлучило за двоброј који је уједно и тематски и јубиларни број са једним радом у Уводнику. У настојању да остваримо тако зацртан програмски циљ, у часопису су публиковани радови представника већег броја организационих јединица Министарства и у њима су најчешће презентовани мисионарски циљеви и задаци и историографске чињенице, сходно новим изазовима и претњама националној безбедности, као и информативно-стручним потребама полицијских службеника Министарства. Зато неки радови немају све одлике предвиђене редакционим правилима.

Часопис и у овом броју, поред теоријских и стручних радова полицијских службеника и представника појединих високошколских наставно-научних и истраживачких установа, објављује радове који се баве историјом органа и служби безбедности, затим неколико радова који су урађени само на основу превода из стране литературе, као и приказе нових научно-стручних публикација.

На крају, желео бих да захвалим ауторима на њиховим прилозима, као и рецензентима, приређивачима и свима који су на било који начин сарађивали и допринели квалитету овог броја, а посебно Министарству унутрашњих послова Републике Србије на материјалној и моралној подршци.

Ваши прилози и добронамерне критике и даље су добро дошли.

Главни и одговорни уредник
проф. др Бобан Милојковић

Дијана ПЕТРОВИЋ
Пензионисани радник МУП-а
Републике Србије

Пет деценија часописа „Безбедност“

UDK: 343+351/.74/.75(05)(497.11)(092)

Апстракт: *Пет деценија издавања часописа „Безбедност“ и исто толико података за историју рада, развоја и промена у МУП-у Републике Србије. Један је од ретких стручних и струковних часописа са толико дугим и непрекидним трајањем. Избором и садржајем чланака, у дугом временском периоду, коректно и непристрасно, бележи сва значајнија дешавања у МУП-а, као и у целој Републици. Постао је и сам историјска вредност и предмет изучавања као извор података о МУП-у и државној управи. Кратка историја часописа.*

Кључне речи: *часопис, безбедност, полиција, историја МУП-а.*

Кратка историја полицијских часописа

Стручни часопис *Безбедност*, као и остали полицијски часописи и друга периодика из области унутрашњих послова, су својеврсни хроничари службе у свом времену. Они су, сасвим сигурно, и историјски документи о настанку, раду и развоју полицијске делатности уопште, унутрашње безбедности, Министарства унутрашњих послова и државне управе. „Безбедност“ је у протеклом времену била часопис:

- Државног секретаријата за унутрашње послове НР Србије,
- Републичког секретаријата унутрашњих послова СР Србије,
- Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Први часопис за полицију и унутрашње послове одштампан је у деветнаестом веку. Давне 1897. године покренут је „*Полицијски гласник*“, као приватни лист оснивача и власника Наума Димитријевића, као: „... стручни лист за све полицијске радње“. Лист је са прекидима излазио до 1940. године. У међувремену, долази до промене власништва и постаје службени орган Министарства унутрашњих дела Краљевине Србије. Од 1905. па до 1914. и од 1920. до 1940. године излази као „*Службени лист Министарства унутрашњих дела*“, тј. од 1937. године као „*Службени лист Министарства унутрашњих послова*“¹ Излазио је месечно.

¹ Рошуљ, Ж., (1995), *Час описа часописа*, Гедин полицијски гласник, Институт за књижевност и уметност, Београд, стр. 169 – 170.

Изузетно значајан и квалитетан часопис, такође приватни и самостални, био је „Полиција“, оснивача и дугогодишњег уредника Васе Лазаревића. Заснован на традицији, стручан и врло цењен сталешки часопис „Полиција“, почео је да се објављује 1910. године и са прекидима (због ратова) излазио је из штампе све до 1940. године, два пута месечно до последње године излажења.

У Сремској Каменици била је много година жандармеријска школа, која је била издавач листа „*Жандармеријски весник*“, који је излазио од 1932. године. Поред жандармеријске, објављивао је и написе са тематиком и из осталих делова полицијске организације. Његово излажење прекида почетак Другог светског рата.

Сва полицијска периодика тога времена бавила се правном, политичком и полицијском проблематиком.

После Другог светског рата, у Федеративној Народној Републици Југославији, од 1948. године на савезном нивоу, почиње да излази лист „*Народна милиција*“ као орган Главне управе Народне милиције Министарства унутрашњих послова ФНРЈ. Од 1953. постаје орган Државног секретаријата за унутрашње послове (ДСУП). Под именом „*Народна милиција*“ излазио је 16 година. Од 1963, тј. 1964. године мења назив у „*13. мај*“. Прекид излажења поклапа се са распадом савезне државе Југославије, 1990. године. Потребно је нагласити да је „13. мај“ од 1978. године био часопис и за питања безбедности и друштвене самозаштите. Излазио је месечно, а од 1976. двомесечно, тј. шест бројева за годину дана.

После Другог светског рата и стварања савезне југословенске државе, у републикама, чланицама нове државе, формирају се стручна гласила за потребе оснивача. Добро познати разлози, готово идентични за све, били су: праћење и обавештавање о формирању, развоју и унапређењу рада органа безбедности, државних органа и организација; подизање безбедносне културе својих припадника и грађанства уопште; стручно и популарно информисање службеника; подршка у образовању и др. Сва та стручна и струковна гласила нужно су била повезана међу собом и од међусобног су били утицаја, са свим специфичностима и разликама које је доносило физичко и хумано окружење у којем су објављивана, или се и данас објављују.

Један од најстаријих стручних часописа за питања криминалистике, полиције и унутрашњих послова је словеначка „*Revija za kriminalistiko in kriminologijo*“ МУП-а Словеније (Ministrstvo za notranje zadeve). Излази од 1949. године у континуитету, квартално, до данас. Познат је у стручним круговима, али мало коришћен ван Словеније због језичке баријере.

„*Приручник*“ је први послератни, сродни часопис за полицију и унутрашње послове и стручно образовање службеника унутрашњих послова

ДСУП-а НР Хрватске. Почео је да излази 1953. године. Засигурно је био еталон за углед при формирању часописа „Безбедност“ о чему сведоче истоветне рубрике и издавачка оријентација ка едукацији читалаца. Од 1991. године часопис мења име у *Полиција и сигурност*, са нужним осталим променама које је, између осталог, донео и распад савезне државе.

Најчешће коришћен стручни часопис, од свих часописа у савезној држави, био је „Избор чланака из страних часописа“, због преузимања превода чланака из иностраних стручних гласила, полицијске, криминалистичке, криминолошке и других садржина. Почео је да се објављује 1955. године, у издању Централног уреда за криминолошка испитивања ДСУП-а НР Хрватске, чији је био орган. Последњих година издавач је била Полицијска академија, Министарства унутарњих послова. Излазио је у континуитету, квартално до 2006. године. Био је то за професију, у оном времену, *прави прозор у свет*.

„Безбедност: списание на Републичкиот секретаријат за внатрешни работи на СР Македонија“ је наслов стручног часописа Републичког секретаријата унутрашњих послова Републике Македоније. Оформљен 1967. године, излазио је двомесечно до укидања 1999. године. Од 1992. године мења поднаслов и сада је то „Безбедност: ревија за криминалистика, криминологија и кривично право“.

Београдска полиција, тачније СУП Београд, 1978. године оснива своје гласило, лист „Милицонар“, за полицију Београда. Дистрибуирао се у целој Републици и у обе покрајине. Излазио је месечно и третирао теме и проблеме у свакодневном раду свих служби унутрашњих послова. Имао је и озбиљан и забавни карактер. Као новина, није се бавио полицијском професијом и унутрашњим пословима са позиција науке. Циљ и задатак му је био да пружи што више информација од интереса за највећи број читалаца. Текстови су били углавном афирмативног карактера. Од 1996. године мења име у „Полицајац“. Уређивачка концепција остаје иста. Од 1997. издавач је МУП Републике Србије. Једно време и лист „Полицајац“ и часопис „Безбедност“ имају исто уредништво и главног и одговорног уредника. После 2000. лист излази месечно, у бољој опреми, на нешто већем броју страница, на финијем папиру и са фотографијама у боји. Ове 2009. године, од априла месеца, у издању МУП-а Републике Србије, излази нови лист „Полиција данас“, а уређује се у оквиру Бироа за сарадњу са медијима у Кабинету министра унутрашњих послова.

Теоријско-стручни часопис „НТБ: Наука, техника, безбедност: интердисциплинарни часопис“, први пут је публикован 1990. године у издању Института безбедности. Часопис који се бави ускостручним проблемима државне безбедности и применом метода природних и техничких наука и технологије у области безбедности, одлична је допуна теоријско-струч-

ном часопису „*Безбедност*“. Излази два пута годишње.

Најмлађи стручни, теоријски и научни часопис за полицијске послове и безбедносне науке покренут је у највишој образовној установи за школовање полицијских кадрова, (тада) Полицијској академији, 1996. године. „*НБП*“ (*Наука, безбедност, полиција*) објављује оригиналне научне, стручне и прегледне радове из области безбедности и полиције на енглеском, са апстрактима на српском језику. Током излагања мења концепцију, чланци су на српском, а апстракти на енглеском језику. Почетком 2009. године часопис је променио назив у „*Српски журнал за криминалистику*“. Излази два пута годишње. Намењен је искључиво стручној јавности у земљи и иностранству. Овим часописом заокружена је периодика за полицију и безбедност у оквиру МУП-а Републике Србије.

Први број часописа „*Безбедност*“ изашао је поводом обележавања петнаестогодишњице од оснивања органа безбедности, тј. 13. маја 1959. године. Покренут је са циљем да се припадницима унутрашњих послова у Републици учине доступним актуелни и стручни написи из свих области делатности и струке унутрашњих послова. Такође, сврха покретања часописа била је да се допринесе стручном уздицању полицијских службеника и промовише Служба у јавности. Намера издавача била је, такође, да се у часопису оглашавају припадници унутрашњих послова својим прилозима из праксе. На почетним страницама првог броја, између осталог, записано је: „Покретањем часописа „*Безбедност*“ редакција је поставила пред себе нимало лак задатак: да он буде приручник, саветник сваког нашег службеника у његовом раду и да овај у њему, кроз њега, тражи и налази одговоре на сва најважнија питања с којима се сусреће у пракси. Часопис би требало, значи, да буде драгоцен помоћник нашег службеника, као и његов сарадник. У тој основној намени, држећи се у првом реду наше праксе и избегавајући теоретско-научну апстрактност, ми можемо успети.“² Поводом оснивања часописа још је написано: „Служба нашег ресора богата је проблемима, сазнањима и искуствима, па је због тога и наша друштвена и лична одговорност према заједници велика. Редакција часописа „*Безбедност*“ сматра да овај часопис мора и може бити одраз нашег рада. Сваки наш службеник би требало да у њему сарађује, дискутује, пита, тражи савете и сл. како би што лакше и успешније обављао своју дужност. Нарочито подвлачимо да неће бити питања на која нећемо одговарати, проблема које нећемо изнети или помоћи да се изнесу, и такође – ако успемо – часопис у највећој мери оправдати постојање на корист и развој наше службе и сваког појединца“.³ Редакција у првом броју позива на сарадњу и претплату, уз нагласак да се на тај начин остварују задаци и сврха

² Увод, *Безбедност*, (1959), бр.1, стр. 3-5.

³ Исто.

издавања часописа, популаризује служба унутрашњих послова и помаже стручном уздицању њених припадника.

Са великом амбицијом часопис је почео да излази двомесечно, тј. штампано је шест бројева у години. Седиште Уредништва часописа било је у згради Министарства, у Улици кнеза Милоша, бр. 101. Издавач је био Државни секретаријат за унутрашње послове НР Србије, потом Републички секретаријат за унутрашње послове и Министарство унутрашњих послова Републике Србије.

Обим је био углавном до сто страница по броју, са фотографијама, цртежима и другим прилозима. Обим часописа се временом мењао, док се нумерација задржала.

Финансирао се делимично од претплате читалаца, симболичног износа. Хонораре је финансирао РСУП, а штампао се новцем од чланарине. Прве године излажења, штампан је у штампарији РСУП-а. Већ следеће године, када је часопис задобио поверење својих читалаца и финансијски ојачао, штампање се одвијало у штампарији „Космос“. Сарадња са овом штампаријом трајала је скоро пет деценија!

Часопис је имао препознатљив дизајн, са корицама у плавој боји (боја полиције), осим првог броја када су корице биле у црвеној боји и са стилизованим ликом детектива. Надаље, на плавим корицама је сведена карта Југославије у медаљону са натписом Дрвар и датумом оснивања службе – 13. 5.1944. Изузев незнатних промена боје и ознака на корицама, часопис није мењао свој изглед и дизајн преко четири деценије. Битне промене, не само у изгледу већ и у концепцији, намени, финансирању и осталом, настају у последњој деценији његовог излажења.

Редакција од пет чланова, заједно са уредником, радницима РСУП-а, радила је све послове на уређењу и припреми часописа за објављивање. Технологија рада на уређивању и изради часописа се мало мењала. Велике промене у технологији, у сваком погледу његове израде, настале су појавом компјутера.

Концепција часописа „Безбедност“

Слично осталим стручним часописима у свом времену, али и у прошлости, а у складу са наменом и утврђеном концепцијом, одређује се и садржај часописа по рубрикама. Садржај часописа „Безбедност“ је, одлуком Редакције, компонован тако да буде разумљив, приступачан, интересантан, користан, актуелан и разноврстан .

Уводни чланци су се бавили актуелним задацима и питањима службе у начелу. Писало се о сваковрсним достигнућима, новинама у служби, истакнутим личностим службе, партије, политике и сл.

Написи из свакодневне проблематике налазили су се у рубрици *Из праксе за праксу*. Чланци одабрани за ову рубрику су аналитички обрађивали теме са интересантним, корисним и поучним садржајем.

У рубрици *Стручне информације* објављиваће се: „...све што је важније из науке и технике и других достигнућа у свету и код нас у вези с нашим радом...“⁴ писало је у уводном чланку првог броја часописа.

Редакција је припремала одговоре у рубрици *Питања и одговори* свим читаоцима који се јаве писмом или службеним путем.

Такође је планирана рубрика *Литерарни део*, или сличног назива, у оквиру које се желело промовисање: стручне литературе, штампање библиографија, текстова из историје службе, обавештења, фељтона, популарних и забавно-стручних текстова, прикази књига и сл.

Са таквом идејом и без већих промена у саставу рубрика, часопис је излазио скоро двадесет година. Следећи промене у друштвеној организацији и идеологији, мења се садржај чланака и обрађиваних тема.

Концепција сваког часописа огледа се у дефинисању његових рубрика. Неке су опстале од оснивања до данас. Неке су се гасиле са једним појављивањем, а неке су трајале и по више деценија. Све је зависило, а и данас је тако, од интересовања читалаца, актуелности третираних тема, потреба и значаја за струку или науку, од друштвеног тренутка и сл. Понекад, садржај чланка није био у складу са рубриком у оквиру које је објављен. Усклађивање је захтевало промену или отварање нове рубрике. За то је било, на првом месту, потребно да се има довољан број текстова адекватног садржаја, обезбеђених за много бројева унапред.

Промене у друштву и држави, тј. друштвена кретања и дешавања, одражавала су се и на рад органа унутрашњих послова, а, последично, и на садржај написа у часопису. Доследан својој намени и једном од прокламованих задатака (идејно-политичко оспособљавање припадника службе безбедности), часопис је у својим *уводницима* презентовао актуелне појаве и проблеме, према којима се служба постављала или заузимала став, и на тај начин помагала својим припадницима у разумевању и сналажењу у датој ситуацији. То се првенствено односило на тумачење доктрине и линије Савеза комуниста, као и друштвене самозаштите (ДСЗ) као функције самоуправног друштва. Посебно се третирао проблематика у вези са обавезама припадника службе безбедности у условима функционисања система ДСЗ.

Самоуправљање и његови ефекти било је незаобилазна тема сваког броја, од увођења, па све до напуштања те доктрине. О томе се могло прочитати у рубрици *Рад органа самоуправљања* (1964-1972). Садржи на чланака је, углавном, била о раду самоуправних органа на терену и у

⁴ Увод, Безбедност, (1959), бр. 1, стр. 3-5.

РСУП-у Србије. Штампани су цитати свих важнијих одлука самоуправних органа, уз осврт на њихов рад; затим однос органа самоуправљања и стручних служби, као и однос старешина у тим органима; затим развитак, путеве и начин развоја самоуправљања и др.

Рубрика *Из рада Савета за унутрашње послове* (1963-1964) садржала је чланке сличне претходно поменутој рубрици, посебно у делу који говори о раду служби и старешина у унутрашњим пословима, са цитатима одлука које су доношене, а биле су од ширег интереса за припаднике Службе.

Велика пажња поклањала се прилозима који су долазили из праксе, од руководиоца и извршилаца у Служби, а говорили су о стању у струци и остваривању пословних задатака. Штампани су у рубрици *Из праксе за праксу* (1959-1970) часопис ће, по замисли оснивача, у овој рубрици: „...говорити широко, кроз примере, поуком и сугестијом, о свему на шта наилазимо у свакодневном раду. Уочени проблем показан примером, читав процес до његовог окончања или проблем само постављен или начет – овде ће наћи своје место“.⁵ С обзиром да је планирано да часопис послужи и као приручник за стручно усавршавање радника безбедности, посебна пажња поклањала се избору чланака који су пледирали да обрађују практична питања, интересантне и карактеристичне случајеве. Такође, чланци су били аналитични и поучни.

Рубрика *Наша стручна мисао* (1978, 1979, 1980) може се сматрати наследницом рубрике *Из праксе за праксу*, по темама које је третирао. Чланци су били, и тематски и садржајно, одраз развоја и достигнућа у полицијској професији, у датом времену.

Стручне информације је рубрика која долази после претходно поменуте и представља њен иновирани наставак. Нагласак у објављиваним радовима био је на сваковрсним новинама у безбедносној струци, методама рада и деловању, примени техничких и технолошких достигнућа и др.

Погледи и мишљења (1970-2000) је рубрика осмишљена тако да су се у њој могли смештати текстови широког, не увек типичног, стручног опсега, без бојазни да ће се погрешити у класификацији по питању теме и садржаја. Рубрика је подразумевала стручно гледиште и лични став аутора.

Рубрика *Искусство и пракса* (1991-1995) формирана је са идејом да се објављују текстови о безбедносној проблематици која се практиковала по свим линијама рада. Посебно се водило се рачуна о компетентности садржаја и аутора чланка.

Рубрика *Научно-истраживачка сазнања* (1991) друга је рубрика која настаје као потреба за текстовима са научним предзнаком а практичном применом у раду МУП-а.

⁵ Исто.

Текстови у чланцима су, неретко, били и критички интонирани и сугерисали промене, говорили о добрим резултатима, али и о проблемима и мањкавостима у раду служби. Када се писало о радним успесима, објављивањем у часопису исказивало се својеврсно признање радницима, заслужним за такве успехе. Такви чланци штампани су у рубрикама: *Израда наших служби* (1959–1988), *Из нашег живота* (1959–1989) и др.

Посебан значај придаван је стручном образовању, оспособљавању и усавршавању припадника служби на свим нивоима, посебно намењен униформисаном саставу, по свим линијама рада. О образовању милиционара и о настави за њих, часопис је спровео анкету међу милиционарима 1971. године, а резултате објавио у бр. 4 исте године.

Часопис је преузео бригу о обавештавању читалаца о могућностима и начину стручног образовања и школовања, као и о потребној литератури за наставу и испите, њеном објављивању и набављању. Тако су се на почетку 1961. године обавештавали читаоци да ће часопис обезбеђивати литературу за стручно оспособљавање и усавршавање милиционара из области *самоодбрана*, по прописаном наставном плану и програму. Читаоци се такође обавештавају да ће се објављивати и текстови нових правних прописа из области унутрашњих послова са објашњењима за њихову практичну примену.

Часопис је често (1970) доносио материјале за наставу у виду анекса. Један од тих је нпр. *Настава за милиционаре у станицама, саобраћајне и друге јединице*. На страницама часописа штампани су и спискови стручне литературе коју је издала ВШУП, а касније и Полицијска академија. Анексима је часопис често обезбеђивао и друге значајне писане материјале од интереса за припаднике Службе, као што су то нпр. *Прописи из области унутрашњих послова*, донети у 1976. години.

О стручном образовању и усавршавању могло се прочитати у рубрикама: *Стручно образовање* (1970–1973), *Школовање кадрова за службе безбедности* (1975–1985), *Школовање и стручно усавршавање* (1986–1990), *Школовање кадрова за службе безбедности*, која је, пак, наследила рубрику *Стручно образовање*. У свим тим рубрикама доносили су се исти тематски написи.

Разумљиво интресовање и знатижељу изазивали су написи из иностраних гласила о њиховој пракси и дешавањима у полицијској професији, из више разлога. Упутно је било погледати шта други раде у својој струци, сазнати за достигнућа у професији, а и упоредити се са другима и видети где се налазимо у датом тренутку. О свему томе се сазнавало из рубрика: *Стручне информације и занимљивости у свету* (1959–1965); *Из стране праксе* (1959–1970); *Из страних часописа* (1980–1991); *Из стране литературе* (1991–2006); *Иностране полиције* (1991–2002) и др. То су

преводи чланака из иностраних стручних часописа попут: *Kriminalistik*, (немачког часописа), или *Police journal* и других часописа издавача са енглеског говорног подручја. Преузимани су или (хрватски часопис *Избор чланака из страних часописа*) превођени чланци и са других светских језика, а по избору уредника.

Овим рубрикама се, свакако, повећавала информативна вредност часописа и излазило у сусрет потребама за специфичном и актуелном информацијом из области струке и науке. У последњој деценији издавања часописа број објављених превода био је импозантан.

Посматрајући промене у настајању и нестајању рубрика, можемо уочити изванредан континуитет. Нестајањем једне, отварао се простор новој рубрици која је „преузимала“ типичне текстове нестале рубрике и примала адекватне чланке, сходно приликама и потребама у којима је извршена промена. Уочљиво је да су наслови из рубрике у рубрику све општији. Претходно коментарисане рубрике о иностраним искуствима то добро илуструју.

Редовно су се, из броја у број, подвођено под рубрику или као посебан прилог у виду анекса или тематског броја часописа, објављивали законски прописи из области унутрашњих послова или су везани за рад органа и припадника служби безбедности. Кроз рубрике *Правни прописи* (1959–1992) и *Нови правни прописи из области унутрашњих послова* (1964–1977) припадници служби су се директно упознавали са позитивним правним прописима, уз коментар и са објашњењима за њихову практичну примену. Путем анекса објављени су: *ЗКП у пракси* (1972. и 1980); *Уредба о звањима радника*; *Закон о систему друштвене самозаштите*; *Физичка култура као научна област – значај и циљеви специјалног физичког образовања*; *Карате*; *Правилник о техничким прегледима возила*; *Закон о изменама и допунама Закона о друштвеним организацијама и удружењима грађана*, *Сл. гласник СР Србије бр. 24/84*; *Анекс прописа из области заштите од пожара* у 1983. години; *Закон о унутрашњим пословима*; *Извод из Закона о кривичном поступку, група прописа која се односила на СШУП у Сремској Каменици*.

О задацима органа унутрашњих послова у систему друштвене самозаштите, о њиховом спровођењу, развоју и др. говорило се у посебним рубрикама: *Друштвена самозаштита* (1973–1990); *Друштвена безбедност* (1970), у следећем броју мења назив у *Безбедност – одбрана* (1970–1982) На Десетом конгресу СКЈ постављени су оквири и одређени правци организовања и остваривања ДСЗ. Како је ДСЗ идеолошко-политичка и уставна категорија, директно су се повећале обавезе органа унутрашњих послова на извршавању безбедносних задатака, у склопу система друштвене самозаштите. Млади припадници службе безбедности су се, током

1977. године, организовали у омладинске организације по секретаријату. Њихове активности су праћене у рубрици *Млади припадник безбедности – самоуправљач* (1977–1978)

Квалитетна информисаност и сарадња са читаоцима били су стални приоритет Уредништва. Провера читаности и квалитета часописа код читалаца путем анкете урађена је након две године од почетка објављивања. Запажања читалаца, старешина и функционера Службе, штампана су у првом броју за 1961. годину. Анкета је рађена и 1977. године. Резултати анкете су показивали изузетну популарност часописа, на задовољство Уредништва.

Од самог оснивања у часопису се даје простор литерарном стваралаштву из области унутрашњих послова и полиције. Популаришу се литерарни садржаји на ту тему. У том смислу покреће се нова рубрика *Наградни конкурс* већ у другој години излагања. Наградни задатак је стручни проблем са описом случаја који доноси дилему и неспоразум који би читалац требало да реши. Свако тачно решење, тј. одговор доносио је награду. Висина награде зависила је од броја тачних решења. Наиме, за награду је предвиђена одређена сума новца, која се делила према броју тачних решења. Задаци су били из области познавања прописа, догађаја из НОБ-е, историјата службе и сл. Према списку награђених закључујемо да је Конкурс био веома популаран код читалаца и сигурно је допринио и њиховом броју и читаности часописа.

У рубрици *Фелтон Безбедности* (1959–1996) објављивале су се истините приче из рада Службе, одломци из романа, романсираних биографија, мемоарска грађа учесника у рату, а сада припадника службе, и др. Фелтон се по садржају мењао и престајао појавом рубрике *Шпијунажа у свету* (1967–1968) Обновља се по укидању рубрике *Сећања*. У рубрици *Сећања* (1986–1990) објављују се догађаји из Службе, углавном припадника Државне безбедности. Текстови су литерарно уобличене појединачне атрактивне успомене, из различитог периода службовања, врло често из времена рата.

Из бележнице припадника безбедности (1979–1981) сазнајемо о дешавањима у службама безбедности, најчешће са историјским предзнаком и специфичностима. Необични, интригантни и атрактивни текстови који су сигурно имали велику пажњу читалаца.

Библиографије су изузетно значајне и корисне због своје информативности, посебно за читаоце који се баве истраживачким радом у струци и науци, па су тако објављене: 1994. године *Библиографија државне безбедности*; 1995. године *Библиографија о професору Владимиру Водинелићу*; 1996. године *Библиографија књига о полицији 1841–1941*.

Информисање о новим насловима стручне и друге литературе о или из области интересовања читалаца, обезбеђивано је преко рубрике *Прикази* (1965–2008), нпр. приказ књиге *Нацистичка обавештајна служба*, као и из садржаја сродног часописа *Југословенска ревија за криминологију и кривично право* за дату годину (1960. и 1964). Касније налазимо приказе стручних књига у издању МУП-а, ВШУП-а, као и других издавача, и то оних наслова који су од несумњивог интереса за припаднике Службе, студенте и ђаке образовних установа за потребе полиције. Рубрика је опстала током свих година издавања часописа.

Рубрика *Наш стручни речник* (1960, 1961, 1962, 1963, 1989, 1990. године), постојала је са прекидима. Свака научна област, струка, а следствено томе и професија, током праксе „производи“ језик и терминологију, специфичну за делатност којом се бави. Временом настаје посебан речник којим морају да се упознају и да га науче нове генерације запослених. Један од најбољих начина и место за његово упознавање, док се не пресели у књигу, јесте стручни часопис. Значај објављивања речника не би требало даље објашњавати.

У циљу популаризације полиције, нарочито међу младима, и неговања добрих односа са грађанством, 1967. године Одбор за организовање активности РСУП-а, у *Недељи безбедности*, расписао је литерарни конкурс за ђаке основног и средњошколског узраста под називом „*Милиционар – мој пријатељ*“, на територији целе Републике са покрајинама. Најуспешнији радови, по оцени жирија, награђивани су новчаним наградама, уз пригодан програм у градовима из којих су награђени ученици. Њихови радови су објављивани у часопису. С обзиром на велики број радова, Уредништво је отворило посебну рубрику *Милиционар – мој пријатељ* (1967–1968). *Недеља безбедности* је наследила претходну рубрику у (1971–1978. са прекидом до 1986–1987) у којој су се надаље објављивали ђачки радови, интересантни за ширу јавност. У 1968. години расписан је нови конкурс под називом: „*Друштвена безбедност – самоуправно је право сваког нашег грађанина, али и његова обавеза да се активно ангажује у њеном остваривању*“. За објављивање радова са тог конкурса, часопис је отворио нову рубрику под називом „*Ученици о безбедности*“ (1968–1987) Конкурс је био намењен само ученицима средњих школа. Ученици су се упознавали са радом Службе унутрашњих послова, ширили су своја знања из области безбедности и новчано су награђивани. Служба је промовисала своју делатност међу младима и приближавала је јавности на један прихватљив и популаран начин.

У чланку поводом обележавања двадесетогодишњице излажења часописа овим поводом се каже: „На страницама часописа, у последњих десет година, омогућено је да своју реч о безбедности и о припадницима

безбедности кажу и омладинци, ученици основних и средњих школа на територији СРС. Обрађујући теме Милиционар – мој пријатељ, Друштвена безбедност, услов за рад и стваралаштво – Сви смо ми ствараоци своје безбедности, упознали су послове безбедности, људе који врше ове послове, а схватили су и своје обавезе, које у систему друштвене самозаштите имају данас и које ће имати сутра, када одрасту ...Често су и себе постављали у улогу радника безбедности, сматрајући да је одговорност ових радника велика и да врше деликатне послове.“⁶

Из нашег живота (1959–1989) је рубрика са тако добрим насловом да је могла да третира најразличитије садржаје и врло често је била „од помоћи“ другим рубрикама у којима нису могли бити објављени понеки написи (мали број за отварање рубрике или угашена рубрика). Најчешће је „покривала“ следеће рубрике:

Примери за похвалу, трајала са прекидима од 1962. до 1972. године. Под тим насловом објављивани су текстови о пословним достигнућима, куриозитетима, истакнутим појединцима у служби за пример осталима, животним ситуацијама у којима су радници службе исказали храброст, подвиг и сл.

Признања служби и радницима безбедности (1976–1978) Ова рубрика се може сматрати наследницом претходне.

Читаоци јављају је рубрика која је трајала само годину дана. За ову рубрику читаоци су слали занимљивости из својих радних средина и пословног живота, у форми вести (1966).

Дописи читалаца (1969) долази по укидању претходне рубрике. Чланци су сличне садржине и обима. Кратке забелешке говоре о свакодневном животу.

Актуелна тема (1976–1978) је рубрика у којој су третиране друштвено-политичке прилике у земљи и њихова рефлексја на Службу. Доста се писало о раду на афирмацији самоуправљања, адекватном одговору изазовима времена и сл. Аутори чланака за ову рубрику биле су углавном, старешине и други руководиоци у Служби.

Хероји у миру (1984–1986), рубрика је настала са циљем да се забележе подвизи и херојска дела припадника Службе на спасавању живота или материјалних добара, који не припадају свакодневним пословним и безбедносним активностима.

Текстови из тих рубрика су објављивани у рубрици *Из нашег живота*.

In memoriam, (1962, са прекидима до 2008) Разумљиво је да ова рубрика није никада угашена, али да није била ни редовно заступљена, према приликама.

⁶ Две деценије часописа „Безбедност“, *Безбедност*, (1978), бр. 2, стр. 115-117.

Признања служби и радницима безбедности, (1976–1979) је рубрика у којој су објављивани текстови о додели признања са поводом, попут *Дана безбедности 13. маја*, са именима награђених. На пример, 1979. године, часопис је добио повељу, *Плакету безбедности*, као признање за изузетан допринос у заштити самоуправног социјалистичког друштва, безбедности и независности Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Или, поводом двадесетогодишњице Другог заседања АВНОЈ-а, 1963. године, објављено је неколико чланака, у четвртм броју часописа исте године. *Двадесет година револуције* – под овим насловом је у 1961. години објављено 22 чланка. Текстом *Тридесет година самоуправљања* обележен је јубилеј у 1980. години. У мају 1964. часопис издаје тематски број посвећен двадесетогодишњици службе безбедности. Објављено је 18 чланака. За тај број, између осталих, писали су: Слободан Пенезић – Крцун, уредник часописа Милан Шуковић, члан Редакционог одбора часописа Миле Красић, др Драгомир Давидовић, др Живко Обреновић и др. Посебан број часописа био је посвећен трагично погинулим руководиоцима МУП-а 1964. године, Слободану Пенезићу – Крцуну и Светолику Лазаревићу – Лази, истакнутим српским револуционарима и борцима НОР-а. Број три часописа за 1969. годину објављен је као јубиларни, и био је посвећен двадесетпетогодишњици рада републичке Службе безбедности.

Поводом смрти председника СФРЈ, Јосипа Броза, маја 1980. године објављен је тематски број часописа, цео посвећен Титу. Тематски број часописа штампа се и поводом Дана безбедности, 13. 5. 1979. год. Обележено је и 30 година постојања Службе безбедности на савезном нивоу. Саветовање о јавној безбедности и остале активности поводом овог јубилеја биле су адекватно пропраћене у часопису, уз објављивање броја 3-4, као тематског броја. Тим поводом организована је и прва изложба „*Тридесет година службе безбедности*“. Презентовано је много полицијских предмета, фото и писаног материјала. Изложба је, са великим успехом, гостовала по секретаријатима у Републици. Такође је 1984. штампан и тематски број посвећен четрдесетогодишњици СДБ, тј. ОЗНЕ и службе безбедности уопште.

Подсећање на прошлост и, генерално, историјат службе, као и на њену ратну епоху, почело је текстовима у рубрици *Из славних јулских дана* 1959. године, а наставило се кроз рубрику *Из рада наших служби*. Рубрика се мења већ наредне године, тј. 1960. у *Из историјата рада органа безбедности* (1960–1967. и 1982); *Из историјата службе безбедности* (1985–1990); *Из бележнице припадника безбедности* (1979–1981); *Из историје полиције* (2000–2009) Наслови јасно говоре о темама које су обрађиване. У рубрици *Занимљивости*, под заједничким насловом *Поглед у прошлост*, објављивани су занимљиви, кратки текстови са историјским

предзнаком, из различитих области рада полиције и Службе безбедности, а по избору аутора чланака.

Осамдесетих година прошлог века, поједине линије рада у РСУП-у давале су толико материјала о свом раду, потребама, достигнућима, новинама и др. да је постало оправдано увођење рубрика: *Из криминалистичке технике* (1974–1990); *Јавни ред и мир* (1976 – 1982. и 1987–1989); *Безбедност саобраћаја* (1977–1990); *Заштита од пожара* (1986–1990). Текстови у чланцима су стручне и теоријске обраде практичних проблема у професији, по линијама рада, са личним освртом и оценом аутора.

По укидању посебних рубрика, текстови из тих области рада селе се у рубрике: *Искусво и пракса* (1991–1995) и *Теорија и пракса* (1995–2000). Новонастале рубрике уведене су у четвртој деценији излагања часописа, а под утицајем нових друштвених прилика у земљи, као и промена у научним и стручним областима рада служби безбедности. Друштвено-политичке промене су условљавале промене у организацији и раду органа унутрашњих послова у СР Србији и усклађивање извршавања безбедносних задатака са новонасталом друштвено-политичком организацијом државе. То је иницирало промене у уређивачкој политици часописа, које су увођене постепено, оријентишући га у теоријско-стручном правцу.

Часопис „Безбедност“ по периодима (декадама) издавања

Сумирање резултата рада и освртање на промене исказују се у неком временском интервалу, најчешће по декадама. Деценија је уобичајени период посматрања, довољно велика за сваку статистику, учовање промена и процену њене значајности, као и за вредновање сваког резултата.

Прва декада издавања часописа прошла је у напорима да се часопис ситуира, обликује и садржајно и технички унапређује. Редакциони одбор у саставу: *Милан Шуковић, уредник, Каменко Јовановић, Милан Станић, Милан Трешњић, Нинко Самарџија и Миле Красић, чланови*, формиран при покретању часописа, осмислио је и водио часопис првих десет година у неизмењеном саставу. Чланови Редакције су и најзаступљенији аутори текстова и прилога у часопису. Доследно се придржавајући прокламованих циљева и задатака при оснивању, кроз установљене рубрике: *Из праксе за праксу, Стручне информације и занимљивости, Питања и одговори, Фелтон, Дописи читалаца, Правни прописи, Наградни конкурс* и др. објављивани су чланци са јасним садржајима, корисним порукама и одговорима датим на стручне и свакодневне пословне и друге дилеме. Занемарљиве су промене у рубрикама током првих десет година постојања

часописа. Посматрани период је био сиромашан у техничкој опреми и за полицију и за часопис. Скроман по изгледу али богат по садржају, часопис је задовољавао потребе својих читалаца. По речима Милета Красића, једног од чланова тадашње Редакције, у интервјуу датом часопису у рубрици *Сећања*, а поводом обележавања годишњице излажења, радило се тимски са ентузијазмом, љубављу, партијском и радном дисциплином. Прве године су биле посвећене ширењу мреже сарадника, агитацији за претплату, трагању за добрим текстовима, популаризацији и афирмацији часописа у јавности. Читава Република и обе покрајине биле су „покривене“ часописом. У једном моменту, на крају прве деценије излажења, тираж од 12.000 примерака имао је 11.700 претплатника. Цифра је импозантна, ако се има у виду да је у Републици тада било око 30.000 припадника Народне милиције. Часопис је сам себе издржавао. Хонораре је исплаћивало Министарство. Стално запослених, осим уредника и дактилографа, није било. Редакција се састајала у поводу излажења сваког броја, вршила избор материјала за објављивање, анализирала претходни број и договарала даљи рад са уредником, по свим питањима.

Друга декада издавања часописа донела је промене у уређивачкој политици, у складу са захтевима тадашњег времена. Великих промена заправо нема. Неке рубрике су иновирание: *Стручне информације*, *Из нашег живота* и др. Отворене су и нове; *Млади припадник безбедности – самоуправљач*, *Признања служби и радницима безбедности*, *Недеља безбедности* и још неколико.

Редакциони одбор се проширује увођењем главног и одговорног уредника, а у часопису се формира Редакција. Поред главног и одговорног уредника, ту су: уредник, редактор и лектор. Главни и одговорни уредник постаје *Милан Шуковић*, 1976–1981, уредник *Радојка Велички*, 1979–1981, лектор *Мирјана Влаховић*, 1979–1986, редактор *Снежана Перишић*, 1981–1984. Нови су и чланови Редакционог одбора. Од 1979. године часопис, осим имена уредника, објављује и имена Редакционог одбора, и то: *Драган Милосављевић* – председник, *Стеван Чулин*, *Лука Мустапић*, *Обрад Марковић*, *Јова Вучковић*, *Јаков Савић*, *Средоје Ковачевић*, *Александар Богдановић*, *Душан Лакчевић*, *Милан Шуковић* и *Рада Велички*, чланови.

Поводом обележавања две деценије часописа у чланку се, између осталог, каже: „У протеклом периоду часопис је остао доследан својој намени да припадницима Службе безбедности буде непосредна помоћ у извршавању безбедносних задатака и да доприноси њиховом стручном уздизању и усавршавању ...Оцењујући протекли период, можемо с правом рећи да је редакција извршила задатак који је себи поставила: у часопису

су обрађивана она питања која су у одређеном тренутку била најактуелнија за рад и праксу органа унутрашњих послова... Часопис је увек посвећивао пажњу праћењу и тумачењу битних промена у развоју нашег друштва, које су уједно означавале и нову етапу у развоју органа службе безбедности и њихову нову друштвену улогу.⁷ Ту је и статистика, незаобилазни показатељ квантитета али и квалитета рада. Требало би нагласити да је часопис у последњој деценији отворио своје странице и за ауторе написа ван ресора, што је и те како обогатило стручну понуду. Све више места заузимају су научно-теоријски радови. Поред редовних, издато је и више од десет анекса и тематских бројева часописа.

Трећа декада постојања часописа протицала је у смањивању броја рубрика, тј. њиховом „укрупњавању“ и повећавању броја чланова редакционих одбора. Биле су три промене, са бројем од 10 до 18 чланова. Промене су и у уређивачком персоналу. Главни и одговорни уредник од 1981 до 1984. постала је *Радмила Велички*, а уредник у истом периоду била је *Снежана Перишић*. Редактор је била *Зорица Рајковић* од 1984 до 1990, а лектор и коректор од 1984 до 2000. *Ана Мучалица–Ненезић*. Главни и одговорни уредник од 1984 до 2000. била је *Снежана Перишић*. Редакција од 1987. године добија техничког уредника, *Слободана Медића*, а 1988. и секретарицу редакције, *Радмилу Крстић*.

Часопис и даље, у основи, прати оснивачку концепцију и прилагођава је времену: „Садашња оријентација часописа полази од тога да би часопис требало да буде актуелан, да и даље доприноси стручном усавршавању радника ОУП-а, да афирмише и подстиче на још ефикасније извршавање одговорних и сложених безбедносних задатака... За три деценије свога постојања часопис је постао својеврсна документација рада Службе и корисна литература за све оне који проучавају њен развитак или се баве научним радом.“⁸

Од осталих сродних стручних часописа тога времена „*Безбедност*“ се издвојио рубриком „*Ученици о безбедности*“ од 1968 до 1987. године, покренутој у „*Недељи безбедности*“. Понос редакције је и стабилан и висок тираж часописа, као и број од 8000 до 9000 претплатника. Часопис је присутан у сваком ОУП-а и станици милиције на територији Републике и у обе покрајине. „За постигнуте резултате и као признање за допринос заштити самоуправног социјалистичког друштва, безбедности и независности СФРЈ, часопис, одлуком СИБ-а, маја 1979. године, добија „*Плакету безбедности*.“⁹ Као признање за помоћ и допринос у раду, ШУП-а „*Пане Ђукић*“ је доделила часопису захвалницу 1987. године.

⁷ Две деценије часописа „*Безбедност*“, *Безбедност*, (1978), бр.2, стр.115-118.

⁸ Три деценије часописа „*Безбедност*“, *Безбедност*, (1978), бр. 2, стр. 91-92.

⁹ Исто.

Четврта декада у животу часописа „*Безбедност*“ потврда је да је стабилан и са прецизираном концепцијом. Деведесетих година прошлог века долази до друштвено-политичких и идеолошких промена у земљи, које се нужно рефлектују на улогу, организацију и рад органа унутрашњих послова. Текстовима из стручних области безбедносних и других сродних наука, својим читаоцима је омогућавао праћење дешавања у тим наукама, како у теорији, тако и у пракси.

Промене у садржају праћене су и променама у рубрикама, односно, смањује им се број, па тако већину уско стручних написа налазимо у рубрици „*Искусство и пракса*“. Рубрика „*Погледи и мишљења*“ је била трибина за полемисање са јавношћу, или је само доносила новине из области рада органа унутрашњих послова. И даље су објављивани чланци из прошлости, прикази књига, информисало се о иностраним искуствима кроз биране преводе из стране литературе и др. Аутори су били углавном из полицијске делатности и полицијског школовања.

Битна промена за часопис долази 1993. када је издање добило ознаку ISSN-049–2953¹⁰ и UDK број 351.74/75 (05),¹¹ по коме се у стручној, библиографској јавности, препознаје као серијска публикација, стручни часопис МУП-а Републике Србије.

Исте године дошло је и до незнатних, али уочљивих промена у дизајну и боји корица. На препознатљивој плавој позадини са белим линијама, у уоквиреном пољу насловне корице су: име часописа, ознаке датума и нумерације, и у дну корице ознаке YU ISSN и UDK број.

Уредништво је стално радило на осавремењивању часописа, па је тако 1995. године промењен поднаслов часописа у „*Теоријско стручни часопис МУП*“. Све је више и чешће било теоријских чланака из стручних области рада МУП-а, као што су кривично-правна материја, еколошки, привредни, малолетнички и други облици криминалитета. Промене у садржају донеле су промене у идентификационом броју (UDK) који се проширује сиглом 343, ознаком за кривично право и кривична дела. Дизајн и опрема чланака и рубрика су у стилу савремених часописа. Усвојено је ново идејно решење корица, рад академског сликара, које са пуно симболике у елементима дизајна, сугеришу снажан осећај безбедности који је основни задатак МУП-а Републике Србије.

¹⁰ YU ISSN број обезбеђује часопису место у породици националних часописа, обезбеђује његово присуство у међународном каталогу серијских публикација и препознатљивост, „видљивост“ у међународној бази података о часописима, као часописа са простора бивше Југославије.

¹¹ Међународна универзална класификација знања разврстана по научним областима користећи десетичне поделе бројева, где сваки број представља одређену научну област. UDK сигла је универзално позната библиографска вредност изражена бројкама за коју није потребна језичка писменост и познавање било којег страног језика да би се разумео садржај написа, већ се „чита“ и разуме UDK број, познат у свим језицима на свету.

У 1998. години Министарство формира свој *web sajt* и интернет адресу, која се објављује на задњој корици часописа.

Број чланова редакционог одбора је био смањен, што није утицало на квалитет часописа. Одбор је могао брже да се окупља, договара и ради. У посматраном периоду биле су две измене редакционог одбора, али не у потпуности. Редакциони одбор из 1987. сачињавали су: *Радомир Шујерановић*, председник, а чланови су били: *Предраг Алексић*, *Иван Костић*, *Миодраг Костић*, *Снежана Перишић*, *Андреја Савић*, *Душан Сремац*, *Бора Томић*, *Момчило Талијан*. Редакциони одбор из 1991. године био је мањи за два члана по броју, са истим председником и већином истих чланова. На јубиларну годину постојања, четрдесетогодишњицу издавања часописа, Република Србија је бомбардована од стране НАТО алијансе.

Пета декада у животу полицијског часописа „*Безбедност*“ започела је објављивањем тематског броја, 2-3/99, посвећеног НАТО бомбардовању Савезне Републике Југославије. Овај број часописа сматра се документом, својеврсним писаним спомеником, историје МУП-а РС, СР Југославије и Србије.

Бомбардовање и однос светске јавности према Србији, као и политичка дешавања у земљи, дуго ће бити теме научних и стручних радова и чланака које ће „*Безбедност*“ објављивати.

У часопису се, поред практично-стручних, све више објављују теоријско-истраживачки радови. Осим наставника и стручних сарадника из полицијског школства, који своја научна сазнања редовно објављују у часопису, у њему је своје радове објављивао и велики број стручњака из полицијске и безбедносне праксе, из правосуђа, царинских и инспекцијских органа, као и са других факултета, тј. универзитетске јавности.

У 2001. години долази до промене у Уредништву. После изненадне смрти дугогодишњег главног и одговорног уредника *Снежане Перишић*, по одлуци Министарског колегијума, 2001. године за новог главног и одговорног уредника постављен је проф. др *Момчило Талијан*. Заменик главног и одговорног уредника постао је др *Жељко Кешетовић*. Секретар Уредништва постала је мр *Милица Тошић*. Чланови Уредништва постали су: проф. др *Андрија Савић*, проф. др *Радојко Миловановић*, проф. др *Мирослав Живковић*, проф. др *Мићо Бошковић*, доц. др *Зоран Кековић* и др *Драгмила Вујовић*. Целокупно Урдништво потиче из редова полицијског школства. Технички уредник, лектор и коректор остали су исти. Часопис је и даље штампан у штампарији „Космос“.

Рад новог Уредништва одвијао се на два нивоа. На првом, стратешком нивоу, осмишљаван је концепт часописа, одређивана уређивачка политика, статусна питања, деловање у окружењу и др. На другом, оперативном

нивоу, запослени су се бавили оперативно-стручним пословима, уређивањем нових и анализом објављених бројева, обезбеђивањем логистике, посредовањем између аутора, лектора, штампаарије, МУП-а, итд. Логистички послови око издавања часописа обављали су се у оквиру Истраживачко-развојне јединице Више школе унутрашњих послова.

Важно је било позиционирање часописа у новим друштвено-политичким околностима и међу осталом периодиком из области безбедности: „При том се имало у виду постојање часописа „*Наука, техника, безбедност*“ који издаје Институт безбедности, а који је посвећен примени природних наука и технологије у области безбедности, као и постојање часописа Полицијске академије „*Наука, безбедност, полиција*“ и „*Зборник радова наставника Више школе унутрашњих послова*“.¹² Амбиција новог руководства била је да „*Безбедност*“ постане озбиљан, реномирани, референтни, национални часопис за полицијске, криминалистичке и безбедносне науке: „Постојала је и јасна намера да се, поред анимирања већ афирмисаних, али и младих аутора из система МУП-а, пре свега из његових истраживачких и образовних организационих јединица, за сарадњу придобију и стручњаци и истраживачи изван система МУП-а, што би допринело већој и бољој циркулацији идеја и сазнања... Биле су присутне тежње да овај часопис уђе у шире комуникационе канале, односно постане доступан и екстерној стручној али и широј домаћој и страниој јавности...“¹³

По извештајима о раду, који су штампани у часопису сваке године за претходну годину, сазнајемо да се радило врло сериозно и детаљно на редовним састанцима Уредништва, који су понекад били „писане седнице“ услед пословне заузетости његових чланова, уз сталну бригу о унапређењу часописа. Часопису је долазио довољан број радова за објављивање, различитог квалитета. „Све време је постојао и одређени степен додатног разумевања и толеранције за млађе ауторе, као и за оне који први пут шаљу текстове, а нарочито када су у питању дефицитарни стручни радови од аутора из праксе...“¹⁴ Размишљало се и о успостављању унутрашње специјализације у Уредништву тако што би сваки члан бринуо, тј. био задужен за текстове из одређених области: полиција, криминалистика, теоријске, стручне радове, приказе и сл. Извршене су биле и неке промене у структури часописа и формиране рубрике: *Теоријски радови*, *Стручни радови*, *Из историје полиције*, *Преводи и прикази*. Уведено је и *Унутство ауторима* – текст који се штампао на унутрашњој страници корица сваког броја часописа, а који је омогућавао уједначену припрему чланака за објављивање и упућивао аутора у његове дужности и ауторска права.

¹² *Извештај о раду Уредништва у 2001. години*, Безбедност, (2002), бр. 1, стр. 3-7.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

Побољшала се и опрема чланака, тако што је сваки добио резиме на српском и енглеском језику, кључне речи и UDK број. За свој рад и допринос који је пружао, посебно афирмацији полицијског школства, часопис је 2003. добио *Плакету др Арчибалд Рајс*, коју додељује Министарство унутрашњих послова. Часопис је у 2003. години у сваком броју имао уводник на тему од посебног значаја за рад МУП-а. Почело се и са објављивањем садржаја сваког броја на сајту МУП-а, на Интернету.

У мају 2004. год. обележено је 45 година издавања часописа „Безбедност“ свечаном седницом у седишту Уредништва у Научно-образовном центру ВШУП-а, у НЦ МУП-а на Авали. По закључку Уредништва, часопис је све време испуњавао своју мисију и разлог постојања: „Часопис је објављивао теоријске и стручне радове задовољавајућег нивоа, у којима се третирају различити безбедносни проблеми, презентују домаћа и страна искуства полиције, посебно у борби против криминалитета. Значајан допринос часописа огледа се и у чувању традиције српске полиције од заборава.“¹⁵ Вредност часописа процењује се по разноврсности, квалитету и броју објављених радова. Сведени број рубрика тачно је дефинисао и профилисао текстове који су се објављивали. Међу њима су врло значајни преводи из страних стручних публикација, који су, несумњиво, обогаћивали садржај часописа искуством и мишљењима превођених аутора.

Промена у Уредништву од 2005. године – главни и одговорни уредник одлази у пензију, а комплетну бригу о часопису преузима заменик главног и одговорног уредника, *др Жељко Кешетовић*, научни сарадник. Секретар Уредништва постала је *мр Светлана Ристовић*. Седиште Уредништва часописа је у ВШУП-а.

Број сарадника и аутора стручне јавности је порастао: „Примећује се разноликост установа из којих долазе аутори... Поред тога, примећује се и значајан број аутора са Универзитета, чиме се обезбеђује одговарајући научни стандард теоријских текстова и квалитет стручних радова.“¹⁶ У 2006. години „Безбедност“ је регистрована у Министарству науке и животне средине, као научни часопис у области друштвених и хуманистичних наука, што доприноси унапређењу реномеа овог часописа, с једне стране, и омогућава стицање одговарајућих референци научним радницима из система МУП-а, с друге стране.“¹⁷ Међу ауторима чланака има доста и пензионисаних научних и радника МУП-а. Објављивали су аутори са: правних факултета у Београду, Крагујевцу, Нишу, Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Факултета безбедности, Високе школе унутрашњих послова у Бања Луци, Института за стратегијски

¹⁵ Ристовић, С., (2004), 45 година часописа „Безбедност“ (1959-2004), Безбедност, бр. 3, стр. 365-370.

¹⁶ Извештај о раду Уредништва у 2006. години, Безбедност, (2007), бр. 1, стр. 5-8.

¹⁷ Исто.

менаџмент, Института ратне вештине, Врховног суда Србије, Архива Србије, Министарства одбране, Полицијске академије и др.

Часопис се од 2006. године, у интегралном облику, објављује на сајту Министарства, чиме се омогућила његова боља доступност читаоцима.

Из броја у број, Уредништво је непрекидно позивало читаоце на сарадњу, која се огледа у достављању предлога, сугестија или критика на садржај часописа.

Половином 2007. године Уредништво часописа се организационо премешта у Управу за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а Републике Србије, где се налази и данас.

За главног и одговорног уредника именован је *проф. др Бобан Милојковић*, професор Криминалистичко-полицијске академије. Промењен је и оперативни састав Уредништва који данас уређује часопис. Припрему часописа за штампу обавља *Звезда Јовановић*, лектуру и коректуру *Мирјана Губеринић*, а лектор за енглески је *Весна Анђелић-Николенчић*. Чланови Уредништва од 2007. године (исти су и данас) су: *Предраг Марић*, помоћник министра; *др Горан Милошевић*, саветник министра; *Младен Курибак*, начелник Управе полиције; *Стојадин Јовановић*, начелник Управе саобраћајне полиције; *Мијодраг Гуговић*, пензионисани радник МУП-а; *мр Снежана Нововић*, главни саветник; *Небојша Пурић*, главни полицијски саветник, *Сузана Шулејић*, секретар Министарства омладине и спорта, *проф. др Ђорђе Игњатовић*, *проф. др Андреја Савић*, *проф. др Ђорђе Ђорђевић*, *проф. др Драган Васиљевић* и главни и одговорни уредник *проф. др Бобан Милојковић*.

Ново Уредништво је увело незнатне измене у часопис, у правцу рационализације. У циљу рационализације, динамика је са двомесечне сада тромесечна, тј. четири броја годишње, у тиражу од 2.000 примерака. У 2008. години смањен је тираж на 1000. Штампан је у Војној штампарији. Иновирани је *Унутрство за ауторе*, у складу са осавремењеним захтевима.

Концепција часописа остала је иста, тј. број, састав и имена рубрика нису промењени.

Од оснивања до данас, часопис је имао преко 50 рубрика, са различитом дужином трајања. Текстовете је, у протеклих пет деценија, објавило око 2.050 аутора и сарадника из органа унутрашњих послова, и преко 500 аутора ван МУП-а, из научне и стручне јавности. Објављено је и доста прилога, чланака, истакнутих друштвено-политичких радника, а радови последњих година (XXI век) су високог теоријског и стручног домета. Проширио се и круг аутора и институција из којих су аутори слали радове.

„Током свих година постојања, часопис „Безбедност“ успевао је, објављујући квалитетне текстове, задржавајући при том висок ниво објектив-

ности и стручности, да допринесе стицању и продубљивању неопходних знања из области полицијског рада. Својим садржајем и начином рада и уређивачком политиком часопис „Безбедност“ перманентно је допринио угледу полиције и унапређењу њене делатности“¹⁸

„Безбедност“ је, ушавши у последњу, јубиларну годину пете деценије свога постојања и излажења, постао *часопис са сопственом историјом*.

Импозантан је број објављених радова који говоре о обиму издавачке продукције, током свих ових година непрекидног излажења часописа. Најбоље се, свакако, може сагледати кроз следећи шематски приказ.

Ред. број	Наслов рубрике	Година излажења	Број чланака
1	Уводни текстови	1959 – 2007.	246 + 38
2	Стручне информације	1959 – 1990.	462
3	Из рада наших служби	1959 – 1988.	456
4	ОНО и ДСЗ	1970 – 1990.	98
5	Безбедност саобраћаја	1977 – 1990.	110
6	Превентивно-техничка и Противпожарна заштита	1986 – 1990.	40
7	Јавни ред и мир	1976 – 1989.	36
8	Из криминалистичке технике	1974 – 1988.	97
9	Погледи и мишљења	1970 – 2000.	99
10	Рад органа самоуправљања	1964 – 1972.	44
11	Рад савета за унутрашње послове	1963 – 1964.	4
12	Пракса већа за прекршаје	1961 – 1963.	7
13	Школовање кадрова	1960 – 1990.	94
14	Фелтон	1959 – 1996.	141
15	Из историјата службе безбед.	1960 – 1990.	139
16	Из нашег живота	1959 – 1989.	289
17	Из стране литературе	1959 – 2006.	120
18	Прикази	1965 – 2008.	194
19	In memoriam	1962 – 2000.	48
20	Часопис „Безбедност“	1959 – 1984.	11
21	Поводом јубилеја	1964 – 1984.	137
22	Правни прописи	1959 – 1992.	213
23	Дан безбедности 13. мај	1959 – 1988.	148
24	Наш стручни речник	1960 – 1963, 1990.	5
25	Библиографије	1994 – 1996.	3
26	Искуство и пракса	1991 – 1995.	224
27	Теорија и пракса	1995 – 2000.	176
28	Теоријски радови	2001 – 2008.	124

¹⁸ Извештај о раду Уредништва у 2006. години, Безбедност, (2007), бр. 1, стр. 5-8.

Ред. број	Наслов рубрике	Година излагања	Број чланака
29	Стручни радови	2001 – 2008.	184
30	Иностране полиције	1991 – 2002.	23
31	Из историје полиције	2001 – 2008.	34
32	Наш стручни речник	1960-1963. и 1989-1990.	33

Поводом обележавања три деценије часописа Уредништво је издало „Преглед чланака објављених у часопису „Безбедност“ 1959–1988“. Ова публикација је послужила као извор статистичких података за означени период. Уводних чланака није било редовно, тј. изостајали су понекад само у једном броју током једне године излагања; у појединим бројевима у једној истој години; или током читаве године, а онда се настављали до следећег прекида.

Приказана табела није обухватила рубрике: *Милиционар мој пријатељ* (1967–1968) и *Ученици о безбедности* (1968–1987) у којима су се објављивали радови ученика из наградног конкурса у поводу обележавања *Дана безбедности*, а који је трајао скоро две деценије. То су били ученички радови који су објављивани из пијетета према труду тих младих људи, али без значаја за полицијску делатност као такву. Нису уврштени ни радови из рубрика које су трајале годину или мање, попут: *Дописи читалаца* (1969), или *Анкета* (1977), *Занимљивости* (1986) и сл. Разлог њиховог изостављања из статистике може се закључити и из наслова рубрика. Рубрика *Питања и одговори* (1959–1976), иако има дугогодишњи „стаж“, не оставља ништа за документацију и историју, осим чињенице да је постојала, у корист читалаца. Рубрике: *Наградни конкурс* (1961–1977) и *Шпијунажа у свету*, (1967–1968) биле су, у првом реду, забавног карактера. *Хероји у миру* (1984–1986) није била редовна рубрика и имала је мали број прилога. Изостала је из статистике. Потпуно исти случај је и са рубриком *Примери за похвалу*. Текстови, који би по садржају припадали последње наведеним двама рубрикама, објављивали су се касније у рубрици *Из нашег живота*.

Уместо закључка

Данашње Уредништво улаже доста напора да, у сарадњи са менаџментом МУП-а, одржи и унапреди постигнути ниво квалитета часописа.

Информативну вредност овог текста повећали би засигурно регистри имена свих аутора који су до сада објавили своје радове у часопису и наслова објављених радова, као и списак свих чланова редакционих и уређивачких одбора, које нисмо објавили. Али, нека остане за неку другу

прилику, када се буде радила библиографска обрада часописа, у циљу истраживања и изучавања историјата МУП-а, Службе, полиције, безбедности, унутрашњих послова и самог часописа, који је и сам постао историјска вредност и документ.

Литература:

1. Рошуљ, Ж., (1995), *Час описа часописа, Геџин полицијски гласник*, Институт за књижевност и уметност, Београд.
2. Божиновић, Б., (2004), *Три деценије часописа полиција, 1910–1940*, ВШУП, Београд.
3. „*Безбедност*“ од 1959–2008, МУП Републике Србије, Београд.

Five decades of *Bezbednost* magazine *Bezbednost as the Chronicler of Police Service*

Abstract: *This is the time when we celebrate five decades of Bezbednost magazine and five-decade amount of data pertaining to the work, development and changes of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia. It is one of very few expert magazines with such a long and uninterrupted history. The choice of its articles and their contents has been such as to ensure correct and unbiased coverage of all important events within the Serbian MI, as well as the Republic itself, throughout this long period of its existence. It has become a historic value in itself and the object of study and research data related to the RS MI and state administration. A brief history of the magazine is provided.*

Key Words: *magazine, security, police, history, Republic of Serbia MI.*

Иван БАРАС,
Александар ЛАЗАРЕВИЋ
Сектор за заштиту и спасавање
МУП Републике Србије

Историјски развој, садашњи и будући статус Сектора за заштиту и спасавање МУП-а Републике Србије

UDK: 354.33:614.84

Апстракт: Сектор за заштиту и спасавање је организациона јединица Министарства унутрашњих послова непосредно одговорна министру. Основни задаци Сектора за заштиту и спасавање су да заштити становништво Републике Србије, њихове животе и имовину у случају **ванредних ситуација**, а то су: елементарна непогода (земљотрес, поплава, бујица, олуја, јака киша, електрична пражњења и град, атмосферска непогода, суша, снежни нанос и лавина, нагомилавање леда на водотоку, одроњавање и клизање земљишта), техничка и технолошка несрећа (пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес, удес у рудницима и тунелима, хаварија на електроенергетским постројењима, нафтним и гасним постројењима, објектима у којима се држе и користе радиоактивне материје, нуклеарним постројењима, телекомуникационим и информацио-ним системима), угрожавање здравља грађана и животне средине услед дејстава опасних материја и других стања опасности, епидемија заразних болести, епидемија заразних сточних болести, појава штеточина и биљних болести, као и сличне појаве већих размера које могу да угрозе здравље и животе људи и животну средину или да проузрокују штету већег обима.

Кључне речи: Заштита, спасавање, елементарне непогоде, пожари, ванредне ситуације.

Увод

Законом о министарствима Републике Србије дефинисано је да Министарство унутрашњих послова Републике Србије обавља послове државне управе који се односе на „заштиту живота, личне и имовинске безбедности грађана; пружање помоћи у случају опасности; промет и превоз оружја, муниције, експлозивних и одређених других опасних

материја; испитивање ручног ватреног оружја, направа и муниције; заштиту од пожара;...“ За обављање ових послова на нивоу Министарства формирана је 2006. године организациона јединица Сектор за заштиту и спасавање, као независно тело унутар Министарства унутрашњих послова. Основни задаци Сектора за заштиту и спасавање су да заштити становништво Републике Србије, њихове животе и имовину у случају ванредних ситуација, а то су: елементарне непогоде (земљотрес, поплава, бујица, олуја, јака киша, електрична пражњења и град, атмосферска непогода, суша, снежни нанос и лавина, нагомилавање леда на водотоку, одроњавање и клизање земљишта), техничка и технолошка несрећа (пожар, експлозија, хаварија, саобраћајни удес, удес у рудницима и тунелима, хаварија на електроенергетским постројењима, нафтним и гасним постројењима, објектима у којима се држе и користе радиоактивне материје, нуклеарним постројењима, телекомуникационим и информационим системима), угрожавање здравља грађана и животне средине услед дејстава опасних материја и других стања опасности, епидемија заразних болести, епидемија заразних сточних болести, појава штеточина и биљних болести, као и сличне појаве већих размера које могу да угрозе здравље и животе људи и животну средину или да проузрокују штету већег обима.

Историјат настанка Сектора

Област заштите од пожара први пут је дефинисана у оквиру Републичког секретаријата унутрашњих послова 1966. године, када је формирано самостално Одељење противпожарне заштите за другостепени надзор и надзор над наменском производњом.

Током развоја службе Одељење противпожарне заштите у саставу Републичког секретаријата унутрашњих послова претрпело је извесне трансформације.

Одељење противпожарне заштите 1970. године постаје Одељење противпожарне и превентивно-техничке заштите. Од 1975. године територијалне ватрогасне јединице, које дејствују на територији целе Србије, прелазе у надлежност Републичког секретаријата унутрашњих послова. На основу *Закона о изменама и допунама Закона о заштити од пожара* (Службени гласник СРС, бр. 15/82, члан 18) територијалне ватрогасне јединице дефинитивно прелазе у састав органа унутрашњих послова.

Одељење за противпожарну и превентивно-техничку заштиту 1982. године прераста у Управу за противпожарну и превентивно-техничку заштиту.

Управа за противпожарну и превентивно-техничку заштиту 1995. године мења назив у Управу противпожарне полиције.

Током 90-их година прошлог века Служба је стагнирала, није било инвестирања у развој и опремање. У току више од десет година, ватрогасне јединице на територији Републике Србије пролазиле су кроз тежак период, јер су обављале предвиђене задатке у изузетно отежаним условима, са застарелом техником, опремом и возилима.

Последњих пет година Служба пролази кроз процес највеће трансформације од свог постојања. Управа противпожарне полиције 2004. године постаје Управа за заштиту од пожара и спасавање, а годину дана касније мења име и постаје Управа за заштиту и спасавање.

Новим *Законом о министарствима* Републике Србије дефинисана су организациона питања и подела надлежности Министарстава, па је, између осталог, дефинисано да Министарство унутрашњих послова обавља послове државне управе који се односе на „заштиту од пожара и хаварија, производњу и промет експлозивних материја, запаљивих течности и гасова, промет и превоз опасних материја, као и других спасилачких активности“. То је условило да се 2006. године формира Сектор за заштиту и спасавање, као посебна организациона јединица унутар Министарства унутрашњих послова Републике Србије, за обављање послова заштите и спасавања на целој територији Републике Србије. Формирањем Сектора за заштиту и спасавање урађене су детаљне анализе постојећег стања. Затечено стање је било узнемиравајуће. Законска регулатива из области заштите и спасавања је била застарела и није пратила дотадашње друштвене промене. Просечна старост ватрогасних возила је била 27,5 година, а у последњих десет година набавка нових ватрогасних возила је била занемарљива. Такође, заштитна и специјалистичка опрема није била на задовољавајућем нивоу.

Сектор за заштиту и спасавање је 2007. године обезбедио набавку 54 нова ватрогасно-спасилачка возила на основу финансијске помоћи из средстава Националног инвестиционог плана Владе Републике Србије. Од укупног броја ватрогасних возила, набављена су три нова специјална возила за гашење пожара и спасавање угрожених на висинама, што је у многоме подигло ниво оперативног дејства ватрогасно-спасилачких јединица. Такође је набављено и 10 ватрогасно-спасилачких возила за гашење шумских пожара, теренских возила, и у великом броју је занављена радно-заштитна униформа за припаднике оперативног састава, као и специјална заштитна одела за дејства на интенвенцијама са опасним материјама.

Као резултат успостављене међународне сарадње, засноване на потписивању Меморандума о разумевању, 2008. године добијене су значајне донације Данске агенције за ванредне ситуације (DEMA), USAID и њиховог

програма у Србији за подршку у управљању ванредним ситуацијама, као и ватрогасно-спасилачке службе Јужног Велса.

Садашња организација Сектора и делокруг рада

У оквиру Сектора за заштиту и спасавање постоје две управе – Управа за превентиву и Управа за ватрогасно-спасилачке јединице.

Сектор за заштиту и спасавање обавља послове који се односе на заштиту од пожара и спасавање, врши процену стања и предлаже кадровску поуну; врши стручно оспособљавање припадника организационих јединица (управе, одељења и одсека); пружа стручну и другу помоћ надлежним органима и организацијама у функционисању система заштите и спасавања; координира, усмерава, усклађује рад и врши контролу и инспекцијски надзор својих организационих јединица; непосредно се укључује у рад и руководи сложенијим случајевима: гашења пожара, отклањања последица експлозија и спасавања, врши преглед техничке документације, предлаже и налаже одговарајуће мере заштите од пожара и експлозија; учествује у изради и усклађивању планова заштите од пожара, елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа и заштите од контаминације; непосредно се ангажује приликом вршења увиђаја код већих пожара и утврђивању узрока пожара, експлозија и хаварија; прати стање и предлаже опремање ватрогасних и спасилачких јединица у Републици; учествује у интервенцијама при техничко-технолошким несрећама и при елементарним непогодама; иницира доношење и учествује у изради прописа којима се регулише заштита од пожара и спасавање, као и питања из области производње и промета експлозивних материја, запаљивих течности и гасова; превоза опасних материја; врши надзор у производњи, промету и превозу експлозивних материја и спроводи управни поступак у складу са законом, налаже мере заштите од пожара и експлозија, припрема одговоре министру по жалбама на првостепена решења и по тужбама у управном спору и остварује прекограничну и међународну сарадњу из своје надлежности, у складу са преузетим обавезама за области заштите и спасавања, дефинисаних међународним конвенцијама и декларацијама, ради заједничког деловања, заједничких вежби и размене информација, остварује сарадњу са струковним организацијама и сличним службама у другим земљама.

Управа за превентиву има за циљ да обједини све превентивне активности на заштити живота, здравља и имовине грађана. Она је надлежна за инспекцију и контролу објеката са становишта заштите од пожара и експлозија, где су укључене и активности одобрења локација, техничке документације и техничког пријема објекта у изградњи, инспекције објеката са

становишта примењених прописа заштите од пожара и експлозија, врши надзор у производњи, промету и превозу запаљивих и експлозивних материја, врши истраге у случају пожара или експлозије.

У свом саставу има: Одељење за спровођење превентивних мера при изградњи објеката, Одељење за спровођење превентивних мера при коришћењу објеката и Одељење за контролу промета и превоза опасних материја.

Управа за ватрогасне и спасилачке јединице координира рад ватрогасно-спасилачких јединица на целој територији Републике Србије. Ватрогасно-спасилачке јединице делују прве на месту несреће, елиминишу појаве несреће и спасавају угрожене у случају несреће или ванредне ситуације. Ватрогасно-спасилачке јединице блиско сарађују са свим другим снагама Министарства унутрашњих послова, уколико је потребна координирана сарадња у случају великих несрећа – Хеликоптерске јединице, Жандармерија, Рониоци, Управа полиције, Управа саобраћајне полиције и др.

Током 2008. године формирана су четири специјалистичка тима за брзу акцију у случају поплава и спасавање из воде у Београду, Новом Саду, Нишу и Краљеву. Ови тимови се састоје од припадника Сектора за заштиту и спасавање и Жандармерије (ронилаца). Ти тимови су прошли тренинге са експертима француског Министарства унутрашњих послова, њихове Управе за цивилну заштиту и Министарства за ванредне ситуације Руске Федерације (EMERCOM). Тренинзи су реализовани у Србији, Француској и Русији.

У току је и формирање специјалних тимова за трагање и спасавање (SAR). Крајем 2008. године започет је пројекат за специјалистичку обуку пет специјалних регионалних тимова Министарства унутрашњих послова, састављених од припадника Сектора за заштиту и спасавање и Жандармерије, за брзу акцију и спасавање у случају земљотреса, клизишта, терористичких напада и осталих кризних ситуација које за последицу имају урушавање објеката у којима су присутни људи. Специјалистички тимови за трагање и спасавање биће распоређени у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу и Ваљево. Обука чланова специјалистичких тимова ће се одржати у Србији, у специјалном Тренинг центру Министарства за ванредне ситуације Руске Федерације, као и у Француској, од стране експерата за рушевине у случају земљотреса из цивилне заштите Министарства унутрашњих послова Француске.

Реорганизација Сектора

Разлози за формирање Сектора за ванредне ситуације

Глобално отопљавање и климатске промене резултирају интензивним и честим појавама великих и катастрофалних пожара, поплава и катастрофалних суша. (У првој деценији XXI века догодило се пет пута више елементарних непогода него шездесетих година прошлог века). Климатске промене доприносе и убрзаном уништавању природне околине, са последицама опасним по здравље људи и опстанак многих природних врста.

Искуства из досадашњих кризних ситуација су показала да је примена важећих прописа у овој области довела до проблема у јединственом функционисању свих релевантних служби у ванредним ситуацијама, првенствено због подељене надлежности између појединих министарстава и других државних органа. Тако је, поред надлежности које има Министарство унутрашњих послова, за област цивилне заштите надлежно Министарство одбране, за област заштите од поплава Дирекција за воде у Министарству пољопривреде, водопривреде и шумарства, а акција у случају хемијских несрећа, је у надлежности Министарства животне средине и просторног планирања.

Формирање технолошки и кадровски модерног Сектора за ванредне ситуације у оквиру МУП-а допринело би правовременој и ефикасној интервенцији приликом ванредних и кризних ситуација, бржем отклањању последица, али и организованом и снажном превентивном деловању.

Потреба за брзом, организованом и ефикасном акцијом захтева да Сектор за ванредне ситуације буде вођен из једног центра, а неопходна потреба за квалитетном логистиком цивилног друштва у кризним ситуацијама, као и фокусирање јавног мњења и медија на готово све облике ванредних ситуација, детерминишу организовање Сектора за ванредне ситуације у оквиру МУП-а.

Анализа организовања служби за ванредне ситуације у земљама ЕУ потврђује овакво решење. Примена мера и планирање акција у циљу оспособљавања за деловање у несрећама, природним непогодама и техничким инцидентима у надлежности је Министарства унутрашњих послова у 26 земаља Европе. Сектор за ванредне ситуације у оквиру МУП-а би наставио континуитет коришћења инфраструктуре и логистике организационих јединица МУП-а (ватрогасно-спасилачких јединица, система везе, Хеликоптерске јединице, Ронилаца, Жандармерије и др.).

Имајући у виду постојећу ситуацију, председник Републике Србије и министар унутрашњих послова су, септембра 2008. године, приликом присуствовања извођењу здружене јавне вежбе „Остружнички мост 2008“,

објавили реорганизацију Сектора за заштиту и спасавање у Сектор за ванредне ситуације. Сектор би, поред већ постојећих управа, Управе за превентиву и Управе за ватрогасно-спасилачке јединице, у новој организацији имао две нове управе – Управу за управљање у кризним ситуацијама, Управу за цивилну заштиту, и оперативни центар 112.

Циљ формирања Сектора за ванредне ситуације

Циљ формирања јединствене службе за ванредне ситуације у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије је да се успостави интегрисани систем управљања у ванредним ситуацијама и подигне ниво способности за спречавање настајања или ублажавања последица ванредних ситуација. Сектор би координирао активностима свих државних институција које су укључене у управљање кризама и развио организацију заштите у ванредним ситуацијама, по угледу на државе ЕУ. На овај начин би се створили услови за успостављање интегрисаног система заштите и спасавања који би обухватио све расположиве стручне, људске и материјалне ресурсе Републике Србије и обезбедио њихово ефикасније ангажовање у организованом одговору на све изазове, ризике и претње.

Улога и задаци

Имајући у виду глобалне климатске промене и чињеницу да је регион југоисточне Европе склон различитим елементарним непогодама, основни задатак Сектора за заштиту и спасавање је да у будућности развије службу и обезбеди капацитете за извођење активности на пољу смањења ризика од ванредних ситуација и буде први који ће брзо одговорити на несрећу и уклањање последица.

Формирањем Сектора за ванредне ситуације у Србији би се створили услови за функционисање интегрисаног система заштите под којим се подразумева обједињавање свих служби које се баве заштитом грађана у ванредним ситуацијама. Нова служба за ванредне ситуације морала би да у свом саставу има Центар за осматрање и обавештавање, чиме би се створиле претпоставке за увођење јединственог броја **112**, који би грађани позивали у случају ванредних ситуација.

Непостојање одговарајуће правне регулативе у овој области, као и застарелост *Закона о заштити од елементарних непогода* из 1977. и *Закона о заштити од пожара* из 1988. године који, поред постојећих, укључује и сада непостојеће структуре у друштву као извршиоце у систему заштите и спасавања, указује на неопходност доношења потребних законских аката.

Стога је Сектор већ припремио нацрт *Закона о ванредним ситуацијама* који је направљен у сагласности са најновијим европским стандардима. По усвајању Закона, обезбедио би се законски оквир за постављање интегрисаног система управљања у ванредним ситуацијама.

Међународна сарадња

Сектор за заштиту и спасавање активно учествује у регионалној и међународној сарадњи, на плану ванредних ситуација и управљања кризама. Сектор има блиску сарадњу са свим суседним државама и такође организује и учествује на регионалним и међународним семинарима, специјалистичким обукама, курсевима и радионицама у случају ванредних ситуација и управљању кризама, као и смањењу ризика од ванредних ситуација.

Међународне активности

Сектор за заштиту и спасавање учествује у активностима међународних институција и организација, као што су EUR-OPA Савета Европе, Иницијатива за превенцију и спремност за ванредне ситуације (DPPI), Савета за регионалну сарадњу за регион југоисточне Европе, Међународна стратегија за смањење последица ванредне ситуације Уједињених нација (UNISDR), Програм развоја при Уједињеним нацијама (UNDP), УН биро за хуманитарне послове (UN-OCHA), Цивилно војно планирање у ванредним ситуацијама (CMEP), Партнерство за мир PfP, Балканска ватрогасна спортска федерација (BFSF), USAID, OSCE и др.

Међународна помоћ земљама у региону

У последње две године Сектор за заштиту и спасавање је у неколико наврата пружио помоћ земљама у региону приликом великих катастрофа:

- На молбу за помоћ грчке ватрогасне службе, лета 2007. године, Сектор за заштиту и спасавање је послао 55 ватрогасаца и 6 возила за гашење шумских пожара за мање од 40 сати. Послате екипе су дејствовале на грчком полуострву Пелопонез 10 дана и помогли у гашењу великих шумских пожара и пожара на отвореном простору.
- После добијања молбе за помоћ Сектора за ванредне ситуације и цивилну заштиту Министарства унутрашњих послова Републике Црне Горе, лета 2008. године, преко Сектора за заштиту и спасавање Министарство унутрашњих послова Републике Србије је за само пар сати

послало два хеликоптера опремљена опремом за гашење великог шумског пожара.

- Сектор је своје специјализоване тимове за брзо реаговање у случају поплава понудио као помоћ Управи за цивилну заштиту Републике Италије у време великих поплава у Риму 2008. године.

Стратешки развојни оквир Сектора

- Уређење законске регулативе и доношење нових закона који ближе уређују заштиту од пожара, елементарних и техничко-технолошких несрећа и цивилну заштиту, тј. област заштите и спасавања (*Закон о ванредним ситуацијама, Закон о заштити од пожара, Закон о превозу опасних материја, Закон о експлозивним материјама, запаљивим течностима и гасовима, Закон о промету експлозивних материја, Закон о цивилној заштити и др.*). Развијање закона и норматива мора да буде у складу са друштвеним развојем и законодавством у ЕУ.
- Стварање безбедног амбијента у којем ће бити изражен висок ниво солидарности, како у свакодневним, тако и у ванредним околностима.
- Извршавање процене угрожености од пожара, елементарних непогода и техничко-технолошких несрећа, као и процене угрожености здравља и животне средине од радиолошких, хемијских и биолошких опасности.
- Израда планова заштите и оперативних планова реаговања у случају пожара, елементарних непогода, техничко-технолошких несрећа и угрожавања здравља и животне средине.
- Стварање услова за брзо реаговање у ванредним ситуацијама и спасавање живота угрожених.
- Смањење материјалних штета и угрожавања животне средине у ванредним ситуацијама.
- Успостављање ефикаснијег система организовања професионалних ватрогасних и спасилачких служби на нивоу Републике.
- Техничко опремање и стручно обучавање припадника свих јединица које оперативно дејствују у ванредним ситуацијама.

- Успостављање јединственог система руковођења у ванредним ситуацијама на нивоу Републике преко кога би се остваривало управљање и командовање свим ватрогасним и спасилачким јединицама и обједињавање рада свих структура које припадају МУП-у и другим структурама ангажованим у ванредним ситуацијама.
- Успостављање командно-оперативног центра на нивоу Републике из кога би се руководило свим оперативним активностима у току ванредних ситуација и координирао рад свих субјеката на нивоу Републике који се активирају у ванредним ситуацијама.
- Прикупљање, пренос, архивирање и обрада података на бази мултимедијалне технологије и успостављање ефикасног информативног система (уз примену савремених информационих технологија) који би непрекидно био на услузи грађанима.
- Организовање професионалних служби које делују у ванредним ситуацијама по угледу на развијене земље и довођење на сличан ниво опремљености и обучености.
- Припрема грађана за активније деловање у ванредним ситуацијама.
- Подстицање деловања невладиних и непрофитних организација ка оспособљавању за деловање у ванредним ситуацијама.
- Израда савременијих планова и програма образовања стручних кадрова у средњим и вишим школама, на факултетима, као и на основним и специјалистичким курсевима за обуку припадника ватрогасних и спасилачких јединица.
- Успостављање међународне сарадње и обезбеђење међународне помоћи.
- Успостављање механизма за координацију и контролу функционисања свих субјеката који делују у ванредним ситуацијама.

Закључак

Формирањем Сектора за ванредне ситуације у Србији би се створили услови за функционисање интегрисаног система заштите под којим се

подразумева обједињавање свих служби које се баве заштитом грађана у ванредним ситуацијама. Имплементирајући научене лекције и разменом искуства, вештина и знања са другим релевантним службама, Сектор за заштиту и спасавање тежи да постане модерна европска служба која би била доминантна служба у региону за ванредне ситуације, са могућношћу да помогне суседним државама, ако би то било потребно.

Литература:

1. *Нацрт Закона о ванредним ситуацијама*, 2008.
2. *Закон о министарствима Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 43/2007.*
3. *Закон о изменама и допунама Закона о заштити од пожара, Службени гласник СРС, бр. 15/82.*
4. *Историја професионалне службе заштите од пожара у Београду*, 2004.
5. *Стручни пратећи програм*, (2006), 35. Међународни сајам „Заштита и безбедност“.
6. *Зборник радова*, (2008), I саветовање „Садашњост и будућност безбедности од пожара“.

Past, present and future of the protection and rescue sector of the Ministry of Interior

Abstract: *Protection and Rescue Sector is an organization unit of the Ministry of Interior directly responsible to the Minister. The main tasks of the Protection and Rescue Sector are to protect citizens on the territory of the Republic of Serbia, their lives and property in case of emergency situations - natural disasters (earthquake, flood, torrent; storm, heavy rain, electric discharge and hailstorm, atmospheric disasters, drought, snow slip and avalanche, accumulation of ice on the water cumulative flows, falls of rock, landslide), mechanical and technological disasters (fire, explosion, heavy damage, traffic accidents, accidents in mines and tunnels, heavy damages and accidents that happen in electric power plants, oil and gas power plants, and other facilities where radioactive substances are kept and used (nuclear plants), and the telecommunication and information systems), situations that can endanger health and lives of people and environment due to the effect of hazardous materials and other dangerous effects, epidemic of contagious diseases, epidemic of livestock contagious diseases, pests and other vegetable diseases, and similar large scale*

phenomena that can endanger health and lives of people and environment or can cause large scale damage.

Key words: *Protection, rescue, natural disasters, emergency situations, fires.*

Бобан ВИДЕНОВИЋ
МУП Републике Србије

Противтерористичка јединица МУП-а Републике Србије

UDK: 351.742

Апстракт: Противтерористичка јединица МУП-а Републике Србије је основана априла 2003. године, као једна од организационих јединица Жандармерије. Јединица је формирана од припадника некадашње (расформиране) Јединице за специјалне операције РДБ-а (ЈСО) који су тада чинили костур ове јединице, као и од бивших припадника Приштинског САЈ-а и специјалистичких чета Жандармерије. Од 11.4.2007. године, ради потреба службе, као и због специфичности послова које обавља, на предлог тадашњег министра унутрашњих послова, Одлуком Владе Републике Србије, Противтерористичка јединица је издвојена из састава Жандармерије и постала самостална организациона јединица Дирекције полиције. Данас, ова јединица има подмлађен састав и спада међу најелитније организационе јединице Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Без обзира на кратак временски период постојања, јединица је извела више акција хапшења опасних криминалаца, решавање талачких ситуација, неутралисање терористичких група вехабија, екстрадиција, обезбеђивања иштићених личности и објеката од посебног значаја, успостављање нарушеног јавног реда и мира у већем обиму и др.

Кључне речи: Противтерористичка јединица, сложени и високо ризични безбедносни задаци.

Увод

Од формирања 2003. године, Противтерористичка јединица (ПТЈ) се налазила у саставу Жандармерије, као засебна организациона јединица, поред одреда у Београду, Новом Саду, Нишу и Краљеву.

Јединица је тада у свом саставу имала 8 водова, од којих је 7 било лоцирано у бази у Липовици, а 8. вод у склопу Ронилачког центра је био лоциран у бази „Марина“ на реци Сави.

Предузимањем одговарајућих кадровских промена, почетком 2005. године замењен је комплетан руководећи састав јединице, а нова команда је тада започела реализацију одређених пројеката у циљу побољшања свеукупног стања у јединици, како би се све ставило у функцију борбе

против тероризма као основне намене ове јединице. У том циљу, 2006. године је извршена и нова систематизација радних места.

Јединица је 14.4.2007. године изашла из састава Жандармерије и сада функционише у саставу Дирекције полиције као засебна организациона јединица, чију употребу одобравају министар и директор полиције.

Намена

Позитивним правним прописима прецизирају се задаци ПТЈ:

- **планира, организује и извршава најсложеније безбедносне задатке у случајевима сузбијања тероризма** (*евидентирање, праћење, упоређивање и предвиђање појава и догађаја који у себи садрже елементе унутрашњег и међународног тероризма; откривање кривичних дела тероризма; обезбеђење материјалних доказа и лишавање слободе учинилаца; превентивна антитерористичка делатност; директна интервенција са циљем елиминисања терористичких група и разбијања организованих мрежа терориста*);
- **решава талачке ситуације** (*планирање мера и радњи и предузимање активности на решавању талачких ситуација у отетом ваздухоплову; предузимање мера и активности у решавању талачке ситуације настале у јавном објекту – луке, аеродроми, позоришта и друге јавне установе*), и
- **решава талачке ситуације настале коришћењем средстава јавног саобраћаја у друмском, железничком и речном саобраћају** (*аутобус, воз и пловни објекат*).

Организација ПТЈ

За извршавање наменских задатака ПТЈ у свом саставу има:

- команду,
- групу за операције,
- групу за безбедност и законитост у раду,
- групу за наставу,
- групу за везу,
- групу за логистику,
- дежурну службу, и
- 4 тима, од којих су два специјализована за противтерористичка дејства у урбаним условима, један за противтерористичка дејства у руралним условима и један за подршку и обезбеђење личности и објеката.

У оквиру сваког тима постоје две ударне групе и специјалности:

- водичи службених паса,

- алпинисти,
- снајперисти,
- рониоци,
- падобранци, и
- стручњаци за експлозивне направе.

ПТЈ је опремљена савременом и квалитетном опремом за извршавање најсложенијих безбедносних задатака, врхунским наоружањем и возилима, као и најмодернијим униформама за дејства у руралним и урбаним срединама у свим временским и метеоролошким условима.

Између осталог, ПТЈ у својим редовима, од 2008. године, има и стручно оспособљен преговарачки тим, састављен од психолога и искусних оперативних радника. Координатор преговарачког тима је из редова Противтерористичке јединице.

Обука и пријем кандидата у ПТЈ

Припадници ове јединице за извршавање најсложенијих задатака константно спроводе обуку, како за дејства у урбаним, тако и за дејства у руралним условима. Обука се изводи према *Програму обуке и Програму гађања Противтерористичке јединице МУП-а Републике Србије*, који је одобрен од стране министра унутрашњих послова.

За реализацију свог наставног садржаја, ПТЈ користи Наставне центре „Кула“, „Петрово Село“ и „Митрово Поље“, где се налазе адекватни полигони и различити објекти за вежбу и кондиционирање, као што су: куле за верање, објекти за вежбање упада, превозна средства (друмски, железнички и ваздушни саобраћај) за увежбавање акција ослобађања талаца, полигони за обуку у возњи у урбаним и руралним условима и др.

Припадници јединице редовно проверавају своје способности и физичку спремност, вежбају гађање, све тактичке варијанте, под надзором старешина сваког тима, као и инструктора из групе за наставу. Сви резултати провере знања и вештина се оцењују и оцене чине саставни део годишње оцене, а највиша годишња оцена је улазница за први тим, у коме се налазе најбољи.

Конкурс за пријем у јединицу је стално отворен. Кандидати који конкуришу за пријем у јединицу, поред општих услова за пријем, предвиђених *Законом о полицији*, треба да имају најмање три године радног искуства у полицији и да су психофизички способни.

Иницијално тестирање за пријем траје 4 дана и обухвата: психо тестове, тестове координације покрета, проверу познавања и руковања наоружањем и физичке провере. Након иницијалног теста, следе детаљни лекарски прегледи и селективна обука у трајању од 45 дана. На селектив-

ној обуци се сагледавају психофизичке способности кандидата у реалним и стресним ситуацијама. По завршетку селективне обуке, реализује се основна обука у трајању од 180 радних дана. Кандидати се упознају са наоружањем и опремом у јединици, са возилима, оруђима итд. За ово време кандидати раде у јединици, али се и даље воде у својим организационим јединицама, тако да се и у склопу основне обуке врши селекција кандидата. По завршетку основне обуке, полицијски службеници се распоређују према склоностима у тимове, где се оспособљавају наредних годину дана за своју специјалност и постепено укључују у ангажовање својих организационих јединица. Специјалистичка обука изводи се из области: падобранства, алпинизма, снајперизма, роњења, минско-експлозивних средстава и противдиверзионе заштите и обуке водича службених паса и дресуре паса, у зависности од склоности кандидата.

Ради сагледавања психофизичке способности полицијских службеника, у току једне календарске године врше се следеће провере:

- гађање из пиштоља, аутомата и пушке	више пута годишње
- редовне физичке провере	2 x годишње
- ванредне физичке провере	по наредби команданта
- пливање	1x годишње
- борење	1x годишње
- полигон са препрекама	1x годишње
- скијање	1x годишње
- борбени маршеви	свака три месеца
- психотестови	1x годишње
- тактика	више пута годишње.

И поред великог броја ангажовања и свих успешно решених задатака, и даље сматрамо као стратешки задатак подизање нивоа обучености, професионализма и физичке спремности јединице.

Сарадња са специјалним јединицама страних земаља

Једна од битних ставки нашег стратегијског развоја и акционог деловања је сарадња са специјалним јединицама других земаља. Та сарадња нам омогућава да сагледамо наш степен опремљености, обучености и спремности, да сагледамо њихова искуства у раду и евентуално их применимо у властитим плановима развоја.

Кроз међународну сарадњу упознавали би полицијске службенике страних земаља са нашим Министарством, његовим професионалним радом и презентовали га као модерни сервис у служби свих грађана. Осим тога, та сарадња би допринела стварању боље слике о нашој земљи као

стабилном и демократском друштву.

Протеклих година имали смо развијену сарадњу са министарствима и јединицама земаља у окружењу и у свету. Остварена је сарадња са јединицама и министарствима свих бивших република СФРЈ, Грчке и Бугарске, као и са дипломатским представницима амбасада САД, Русије и Француске. Значајна сарадња је остварена са француском специјалном јединицом RAID.

Резултати те сарадње су:

1. 2004. године:
 - здружена вежба „Плави пут“ јединица министарстава унутрашњих послова Србије и Румуније.
2. 2005. године:
 - сарадња са специјалним полицијским јединицама из Македоније, Бугарске, Црне Горе и Албаније и семинар у организацији EUPOL PROKSIMA;
 - тактичка вежба „Капија“, у делу објекта америчке амбасаде у Улици кнеза Милоша, и
 - посета полицији Републике Француске и јединици RAID.
3. Учествовање 2006. године на 12 семинара и обука, од којих издвајамо:
 - обука у центру за Европске студије безбедности „George Marshal“, у Гармиш-Партенкирхену, у Немачкој;
 - семинар на тему „Сузбијање међународног и унутрашњег тероризма“, у ILEA центру у Будимпешти, а у организацији АТА, и
 - обука са инструкторима француске специјалне јединице RAID у НЦ Кула.
4. 2007. године:
 - радна посета МУП-у Руске Федерације и присуство показној вежби специјалних јединица полиције Руске Федерације;
 - посете нашој јединици делегација Француске, Грчке и Русије, и
 - трилатерална вежба „Дунавска стража 2007“ војске, полиције и других безбедносних структура Србије, Румуније и Бугарске.

Потребно је напоменути бројне радне састанке у нашој земљи, као и показне вежбе наше јединице, којима су присуствовале делегације многих земаља.

Ангажовања јединице:

Од 2003. до 2008. године јединица је извела следеће акције:

- лишавања слободе укупно 115 лица,

- екстрадиције 6 лица,
- бројне асистенције полицијским управама током извршавања рација и др. послова,
- послови обезбеђења бројних спортских манифестација, од којих издвајамо европско првенство у одбојци и кошарци 2005. године, турнир Diamond ball,
- послови обезбеђења лица, бројних културних манифестација и конференцијских састанака,
- послови обезбеђења објеката од посебног значаја, амбасада и резиденција и осталих дипломатско-конзуларних представништава,
- обезбеђење аеродрома „Никола Тесла“,
- бројни контрадиверзиони прегледи возила, авиона и објеката и уклањање минско-експлозивних направа,
- акције спасавања и проналажења утопљених лица у рекама и језерима и др.

Као акцију где је највише лица лишено слободе издвајамо акцију „*Мач*“ 2006. године која се одвијала у 4 одвојене фазе на већем броју локација широм Републике Србије, као и на самим граничним прелазима. У тој акцији лишено је слободе 49 лица.

Као најопаснију акцију издвајамо лишавање слободе тројице припадника Вехабија, за које је постојала основана сумња да су извршили КД тероризма у Новом Пазару. Ради спречавања бекства лица, одбијања напада ватреним оружјем, полицијски службеници ПТЈ били су принуђени да употребе ватрено оружје и том приликом један припадник терористичке групе је лишен живота, а други рањен. У акцији је рањен и један наш полицијски службеник.

Такође издвајамо и талачке ситуације:

- у селу Грабовица код Деспотовца, где је спречена трагедија у кући породице Славише Јоксимовића где је, после неуспелих преговора, лишен живота Митић Слава, који је претио да ће побити целу породицу;
- у сарадњи са оперативним радницима у Новом Саду лишени су слободе Тодовић Ненад и Губеринић Душан, који су као таоца држали Тедај Бајрамија;
- у сарадњи са радницима ОКП и преговарачким тимом, лишен је слободе Александар Кутлача из Старе Пазове, за кога је постојала основана сумња да је извршио кривично дело отмице. Током реализације акције осумњичени је отворио ватру из аутоматске пушке на припаднике ПТЈ, који су одговорили адекватном силом.

Од ангажовања јединице још издвајамо спровођења лица Абдел Маџида Бушара, који се терети за учествовање у терористичким нападима у

Мадриду 1994. године, ради екстрадиције шпанској, полицији.

Ознака јединице

Заштитни знак, односно грб Противтерористичке јединице је митско биће грифон, које има тело лава, главу орла, крила змаја и мач. Грифон је саставни део српске традиције и може се наћи у манастирима Дечани, Раваница и Студеница, а симболизује заштитника ових светиња. Припадници ПТЈ-а свој моћни симбол носе на капама и на рукавима униформе. Крсна слава ПТЈ-а је свети Георгије – Ђурђевдан.

Закључак

Противтерористичка јединица је професионална и ускоспецијализована јединица МУП-а Републике Србије за борбу против тероризма, опремљена најсавременијом опремом и наоружањем и спремна да у сваком тренутку, на било ком делу територије Републике Србије, изврши задатак из домена своје надлежности.

У складу са наменом и задацима које извршава јединица, стратегију нашег развоја и акционог деловања видимо у следећем:

1. врхунска обученост, професионализам и психо-физичка спремност припадника;
2. развој и унапређење послова безбедности у јединици;
3. унапређење и развој система руковођења и командовања;
4. развој логистичке подршке, и
5. сарадња са специјалним јединицама страних земаља.

Counterterrorist unit of the Republic of Serbia Ministry of Interior

***Abstract:** This unit was founded in April 2003 as one of the units of Gendarmerie. It was formed from the ex members of disestablished Special Operations Unit (JSO), who form the base of this unit and also from the ex members of Special Antiterrorist Unit (SAJ) branch from Prishtina and specialized commands of Gendarmerie. On April 11th 2007, according to the needs of the service and because of the specific tasks, Counterterrorist unit was excluded from Gendarmerie and became independent unit of the General police directorate. Today, this unit has recruited younger troops and it is one of the most elite units in the Ministry of the Interior of the Republic of Serbia. Although the unit has*

been in existence for a short period of time, it has performed a number of actions including: arresting dangerous criminals, resolving hostage situations, neutralising terrorist groups of Wahabites, extraditions, VIP protection operations, securing objects of exceptional significance, re-establishing peace after major violations of public order and so on.

Key Words: *Counterterrorist Unit, Police Directorate, Ministry of the Interior of the Republic of Serbia.*

Спасоје ВУЛЕВИЋ,
мр Жељко МОЈСИЛОВИЋ,
Драган ЦАМИЋ
МУП Републике Србије

Специјална антитерористичка јединица МУП-а Републике Србије

UDK: 351.742

Апстракт: *Формирана давне 1978. године, у време када су се Европа и свет суочавали са таласом терористичких напада и активностима разних терористичких група и организација, Специјална антитерористичка јединица својим постојањем и деловањем потврђује дугу традицију и континуитет наше земље у успешној борби против тероризма и најтежих облика криминала. САЈ се сврстава у ред најстаријих антитерористичких јединица у Европи. Током овог периода изведено је на стотине акција хапшења опасних и наоружаних особа и криминалаца, пред лице правде приведени су починиоци најтежих кривичних дела, решене су сложене талачке ситуације, неутралисане диверзантско-терористичке групе. Припадници Јединице успешно су обезбеђивали највише државне руководиоце, скупове и објекте од посебног значаја и стране државнике у посети нашој земљи. Од оснивања до данас, Специјална антитерористичка јединица је неколико пута мењала свој назив и унутрашњу организацију, али је била и остала врхунски обучена, савремено опремљена, перманентно мобилна и спремна да у сваком тренутку ступи у дејство и преузме терет решавања најтежих ситуација.*

Кључне речи: *Специјална антитерористичка јединица, сложени и високо ризични безбедносни задаци.*

Увод

Јачање међународног тероризма, крајем седамдесетих година прошлог века, довело је до потребе организованије и одлучније борбе против терористичких активности, не само у Европи, већ и у читавом свету. Многе земље приступиле су стварању специјалних јединица за борбу против тероризма, а анализе држава које су покренуле одлучне и репресивне мере, потврдиле су да је терористичко насиље у њима знатно опало. Као одговор на такво стање и процену безбедносне ситуације у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ), која је у то време у односу

на многе друге земље била знатно повољнија, у мају 1978. године формиран је Батаљон за специјална дејства, у оквиру Савезног секретаријата за унутрашње послове (ССУП), са циљем да буде у служби свих народа ондашње СФРЈ и носилац борбе против тероризма на оперативном нивоу. Седам месеци после формирања савезне Јединице за специјална дејства, одлучено је да се и на републичким и покрајинским нивоима формирају јединице са истом наменом. Тако је 18. децембра 1978. године формирана Јединица милиције за специјална дејства РСУП-а СР Србије.

Настанак и развој САЈ-а

Јединица милиције за специјална дејства РСУП-а СР Србије била је намењена за извршавање најсложенијих безбедносних задатака, са високим степеном ризика, које није био у стању да реши редовни састав милиције. Наиме, Јединица је била намењена за интервенције:

- отмице авиона, аутобуса, возова, пловних објеката и ослобађање талаца,
- запоседања и напада на одређене објекте и држања талаца,
- киднаповања особа,
- убачених диверзантско-терористичких група,
- хапшења опасних и наоружаних лица (терориста, криминалаца),
- побуна у казнено-поправним домовима.

Јединица је у раду била аутономна, оспособљена да у извршавању сложених задатака не буде зависна од других јединица милиције, као ни од техничких и логистичких служби.

У периоду од 1983. до 1990. године, Јединица милиције за специјална дејства организационо се налазила у саставу Одред милиције за обезбеђење и специјална дејства РСУП-а СР Србије, у чијем саставу се налазила и Хеликоптерска јединица и Јединица милиције за обезбеђење објеката и личности. Овај организациони облик, међутим, није спутавао старешине Јединице милиције за специјална дејства, који су имали велику аутономност у руковођењу и командовању Јединицом. Употреба Јединице је искључиво била одобрвана од стране тадашњег секретара за унутрашње послове СР Србије.

На самом почетку је било много важних питања која је требало решити у кратком року: унутрашња организација Јединице, опремање специфичном опремом и наоружањем, набавка стручне литературе, израда плана и програма обуке по специјалностима, стварање инструкторског кадра, смештај људства, израда полигона за тренинг. Седиште јединице од 1978. до 1983. године било је у просторијама Станице милиције у Новом Београду, а од 1983. до 1992. на Аеродрому „Београд“ у Сурчину, јер су највеће опасности од тероризма биле везане за ваздухопловни саобраћај.

Реорганизацијским променама из 1992. године седиште Јединице, која је променила и назив у Специјална јединица МУП-а Републике Србије, смештено је у Центар за обуку „13. мај“ у Батајници, где се и данас налази.

Решењем о образовању специјалних јединица МУП-а Републике Србије од 30.6.1992. године образоване су специјалне јединице у Ресору јавне безбедности МУП-а Републике Србије са седиштем у Београду, Новом Саду и Приштини. Наведене специјалне јединице обављале су задатке и послове из делокруга Министарства унутрашњих послова, који су се односили на заштиту безбедности Републике и њених грађана, а нарочито у ситуацијама отмица ваздухоплова и других саобраћајних средстава, држања талаца, барикадирања, дејства диверзантско-терористичких, одметничких и других опасних група или појединаца, нарушавања јавног реда и мира у већем обиму и у другим ситуацијама када се очекује пружање отпора употребом ватреног оружја.

Истим решењем, командовање свим специјалним јединицама МУП-а стављено је у надлежност јединствене Команде специјалних јединица у оквиру Ресора јавне безбедности МУП-а Републике Србије. Решењем о изменама и допунама Решења о образовању специјалних јединица од 1.1.1994. године дотадашњи термин Специјалне јединице замењује се новим називом – Специјалне антитерористичке јединице, који је остао у употреби до данас.

Према организацијско-формацијској шеми, свака од наведених специјалних јединица у свом саставу тада је имала: Команду, Вод за блиску борбу, Вод за подршку, Вод за обезбеђење и Техничку службу. Вод за подршку имао је 3 одељења: у првом одељењу налазили су се снајперисти и хемичари, у другом одељењу били су распоређени рониоци и водичи службених паса, а треће одељење чинила је Група за рад са експлозивима. У саставу Вода за обезбеђење налазили су се: Дежурна служба и возачи, Стражарска служба и Техничка служба.

Посебним *Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних места радника САЈ МУП-а Републике Србије*, који је донет 31.12.1999. године, одлучено је да се Специјална антитерористичка јединица Београд и Специјална антитерористичка јединица Приштина интегришу у једну Специјалну антитерористичку јединицу (САЈ) са седиштем у Београду, у Центру „13. мај“ у Батајници. Задаци нове Јединице прецизирани су истим *Правилником*. Специјална антитерористичка јединица са седиштем у Новом Саду расформирана је 14.1.1999. године.

Реформе у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, извршене 2003. године, захватиле су и САЈ и довеле до трансформације унутар Јединице. Уместо дотадашња три тима, у саставу су, поред Команде, формирана четири тима: А, Б, Ц (специјалистички), Д тим (за обезбеђење и подршку) и Техничка служба.

Намена и задаци САЈ-а

Специјална антитерористичка јединица МУП-а Републике Србије је савремена, високопрофесионална антитерористичка јединица полиције, уско специјализована и опремљена најсавременијом специјалистичком опремом, намењена за извршавање сложених и високоризичних задатака безбедности и заштите Републике Србије и њених грађана. То се пре свега односи на борбу против тероризма на тактичком нивоу, као и на пружање асистенције Управи криминалистичке полиције и другим организационим јединицама МУП-а приликом хапшења опасних криминалаца и криминалних група, посебно у ситуацијама где се очекује пружање отпора ватреним оружјем.

Искуство дуго три деценије и програм обуке сачињен по узору на светске антитерористичке јединице, створили су изузетно обучену, веома покретну и савремено опремљену оперативну јединицу, оспособљену и спремну да реши и најтеже ситуације.

САЈ егзистира као самостална организациона јединица у оквиру Дирекције полиције МУП-а Републике Србије. Ангажује се на основу наредбе Директора полиције, уз претходно одобрење министра унутрашњих послова. Намењена је за извршавање следећих задатака, у складу са законским прописима и овлашћењима:

- планирање и извршавање најсложенијих задатака у борби против тероризма,
- решавање свих талачких ситуација, нарочито у случајевима отмице ваздухоплова (слика 1) и других саобраћајних средстава (аутобус, путничка возила, воз, пловна средства),
- барикадирања (упад у забарикадиране објекте и просторије и хапшење лица која се у њима налазе),
- хапшење опасних криминалаца и криминалних група,
- интервенције у ситуацијама када се очекује пружање отпора употребом ватреног оружја,
- пружање асистенције у борби против организованог криминала,
- обезбеђење лица и објеката којима прети непосредна опасност од терористичког напада.

Слика 1 - Решавање талачких ситуација у ваздухоплову

Организација

Према постојећој организацији САЈ у свом саставу има следеће целине:

- Команда (група за безбедносне послове и група за оперативну технику),
- Тим А,
- Тим Б,
- Тим Ц (специјалистички),
- Тим Д (за обезбеђење и подршку),
- Логистика (дежурна служба и техничка служба),
- Санитетска група,
- Група за конструкцију и испитивање наоружања и муниције.

Као најобученији и најспособнији, са најiskusнијим кадром, тимови А и Б представљају ударну песницу САЈ-а. Они решавају компликоване талачке ситуације, упадају у отете авионе, аутобусе, проваљују у забарикадиране објекте, хапсе опасне и наоружане особе и криминалце.

Тим Ц је специјалистички и у њему се налазе: Снајперска група, Ронилачка група, Група водича службених паса, Група за минско-експлозивна средства (МЕС) и биолошко-хемијска средства (БХС). Приликом извршења задатака А, Б и Ц тим делују координирано као јединствена целина, као један тим у коме свако има своје прецизно одређене задатке.

Тим Д обезбеђује важне личности (ВИП) и објекте којима прети непосредна опасност од терористичког напада и пружа ватрену подршку.

Између осталог, припадници Д тима обезбеђују амбасаду САД у Београду и америчког амбасадора, патролирају на аеродрому „Никола Тесла“ у Београду. Припадници САЈ-а обезбеђивали су високе политичке руководиоце и друге важне личности, како у бившој СФРЈ, тако и касније.

Оперативни састав, распоређен у тимове, броји око стотину припадника. Управо онолико колико је потребно за ефикасно извршавање задатака. Са логистиком тај број је већи. Тимови се унутар себе деле на групе. Јединица је организована у складу са европским стандардима полицијских антитерористичких јединица, тако да њена структура и бројно стање омогућавају квалитетну обуку и високу оперативност у извршавању задатака.

Обука

Разноврсност ситуација и високоризичних задатака које САЈ обавља, захтевају избор свестраних особа, које се одликују изузетним физичким способностима и психолошким особинама, као што су самоконтрола и савлађивање стреса. Одабирају се појединци који могу да делују подједнако успешно на земљи, у ваздуху, води и под водом, који се одликују дисциплином у обављању послова, јаком мотивацијом и снажним осећајем за тимски рад.

Програм обуке припадника САЈ-а на свим нивоима израђује се у складу са дефинисаним научним поступцима. Систем обуке за припаднике САЈ-а чине:

1. Селективна обука,
2. Основна антитерористичка обука – фаза 1 и 2,
3. Виша антитерористичка обука,
4. Редовна обука готових снага.

Селективна обука

У САЈ се добровољно пријављују најспособнији припадници искључиво редовног састава полиције. Кандидат за пријем у САЈ требало би да испуњава следеће услове: да није старији од 27 година, да има најмање 2 године стажа у МУП-у, најмање четврти степен стручне спреме, возачку дозволу Б категорије и да није осуђиван. Кандидати за пријем у САЈ пријављују се на основу конкурса, тако што се јављају телефонски на број дежурне службе САЈ-а и остављају основне податке који се бележе у Формулар за пријављивање кандидата.

На основу података, предлога колега, радног искуства, резултата рада, провера кроз евиденције, врши се субјективно одабирање, односно,

елиминација кандидата за које се процени да не испуњавају наведене критеријуме.

Уколико су прошли претходну фазу, следи провера физичке способности и спремности. Тестирање физичке спремности кандидата обухвата: општу физичку припремљеност и проверу познавања борилачких вештина. Из опште физичке припремљености тестирају се: склекови, претклон трупа (трбушњаци), згибови на вратилу, леђни прегиб, пењање уз конопцац, гимнастика, рад са лоптом, пливање и роњење, трчање на кратке и дуге стазе. Кандидати се у овим дисциплинама оцењују у складу са прописаним нормативима. Тестирањем борилачких вештина проверава се колико кандидати успешно владају техником: џудоа, каратеа, самоодбране и бокса.

Кандидати који са успехом прођу фазу тестирања физичке спремности долазе на разговор са старешинама који су овлашћени од стране команданта да процене који кандидат испуњава највише критеријуме за похађање обуке и рад у САЈ-у. Разговор се води са сваким кандидатом понаособ. Кандидати који добију пролазну оцену, шаљу се на здравствени преглед и психолошко тестирање.

Сви кандидати морају бити у одличном здравственом стању. Психолошко тестирање подразумева да сваки кандидат мора да уради тест општих интелектуалних способности и тест личности са посебним нагласком на проверу оних способности потребних за рад у САЈ. Акцент психолошког тестирања је на испитивању: механизма превладавања стреса, мотивације за реаговање и начина реаговања и емоционалне зрелости.

За кандидате који су задовољили све претходне фазе врши се безбедносна провера од стране радника Групе за безбедносне послове. Резултати провере и резултати претходних тестирања чине Досије кандидата. Досије кандидата доставља се на разматрање Комисији за пријем кандидата коју именује командант јединице. На предлог Комисије, командант доноси коначну одлуку о кандидатима који ће похађати селективну обуку.

Кандидати са најбољим оценама примају се у САЈ на селективну обуку у трајању од 30 дана. Кандидати на селективну обуку долазе са решењем о привременом распоређивању у САЈ.

Циљ Селективне обуке је сагледавање психофизичких могућности полазника приликом извршавања постављених задатака, као и одабир кандидата који ће похађати Основну обуку САЈ-а. У овом периоду кандидати се подвргавају механичком усвајању знања и вештина до граница издржљивости. Обука се врши у виду курса у трајању од четири недеље, односно 30 радних дана укључујући и викенде. Програм обуке је подељен у три фазе.

Прва фаза – недеља прилагођавања. Током ове недеље кандидати се упознају са опремом, средствима и начином рада у Јединици, уз плански физички тренинг који ће их уводити у кондицију, потребну за успешно савладавање програма селективне обуке.

Друга фаза – две недеље темељног тренинга. У току ове фазе појачавају се тренинзи и борбена обука уз коришћење заштитне опреме и наоружања, разрађује се тактика у дневним и ноћним условима и пред кандидате се постављају различити задаци које морају успешно да савладају.

Трећа фаза – паклена недеља. Ова фаза је круна селективне обуке и у њој ће кандидати показати своје крајње домете у психофизичкој издржљивости, реаговању под стресом и ситуацијама када треба да реагују након вишедневног неспавања и исцрпљености. Ова фаза се изводи ван базе, на унапред припремљеном месту, а програм обухвата следеће наставне целине: физичка припрема, наоружање и настава гађања, тактика, алпинизам, топографија и оријентација на терену, стројева обука и маршевање.

Након савладаног градива и целокупног програма Селективне обуке, кандидати полажу завршни тест пред Комисијом за пријем у Јединицу. Уколико задовоље строге критеријуме, добијају решења да су припадници Јединице и започињу похађање Основне антитерористичке обуке у трајању од шест месеци. Кандидати који нису задовољили захтеве враћају се у матичну организациону јединицу МУП-а из које су дошли.

Основна антитерористичка обука

Основна антитерористичка обука се врши курсом у трајању од двадесетчетири (24) недеље, односно 130 радних дана. У фази обуке тражи се виши степен психофизичке припремљености и обучености у руковању ватреним оружјем. Циљ обуке је усвајање неопходних знања и сагледавање психофизичких могућности полазника приликом извршавања постављених задатака.

На обуку се упућују кандидати који су са успехом савладали програм селективне обуке и добили решење за рад у САЈ. Програм обуке је подељен у две фазе: Војнотручна обука (12 недеља) и Стручноспецијалистичка обука (12 недеља). Кроз цео период Основне обуке спроводи се настава из следећих области:

- Физичка обука,
- Наоружање и настава гађања,
- Верање.

1. Прва фаза – Војностручна обука

Овај део обуке траје 12 недеља и обухвата следеће области:

- Тактичка обука,
- Стројева обука, команде и ставови са оружјем,
- Топографија и оријентација на терену,
- Полицијска тактика,
- Средства и опрема САЈ.

2. Друга фаза – Стручно-специјалистичка обука

Овај део обуке траје 12 недеља и поред претходно наведених тема обухвата:

- Тактику антитерористичких (АТ) дејстава.

Виша антитерористичка обука

Виша антитерористичка обука намењена је припадницима који су завршили основну обуку. На овој обуци се припадници обучавају и припремају за борбене тимове (тактика упада у објекте, (слика 2) коришћење превозних средстава, верање, рад са хеликоптером, рад у тиму). У овој фази, у оквиру Б тима, на основу резултата које су показали у претходном периоду, припадници похађају специјалистичке курсеве и семинаре. Обука се врши у виду 18 курсева које је неопходно организовати у току наредних 18 месеци по завршетку Основне обуке. Неки од курсева су: КД курс, курс снајперских дејстава, ронилачки курс, курс летње алпинистике, курс пливања и спасавања, курс топографије и ГИС, курс преживљавања, курс управљања чамцима, курс вожње специјалних возила, курс обезбеђења ВИП, курс упознавања са инфраструктуром града, курс помоћног особља на аеродрому, курс падобранства и сл. У периоду између похађања курсева припадници на вишој антитерористичкој обуци усавршавају знања и вештине стечене на Основној обуци кроз редован дневни рад по распореду.

Полазници који успешно савладају курсеве добијају сертификате, а по завршетку предвиђених курсева и истека периода од 18 месеци добијају сертификат о завршеној вишој антитерористичкој обуци.

Слика 2 - Упад у запоседнути објект уз коришћење експлозивног рама

Редовна обука готових снага

Процес обуке и увежбавања траје све док је припадник у њеном саставу. Редовна обука готових снага се реализује у току и по завршетку више антитерористичке обуке по плану за обуку који сачињава и остварује Команда јединице. Циљ комплексне и напорне обуке је да се припадник стручно оспособи и увежба, психолошки и физички припреми за успешно извршавање наменских задатака. Обимним и разноврсним тренинзима стално се ради на повећању снаге, брзине, издржљивости, психомоторне координације и прецизности.

Редовна обука планира се 5 дана седмично, по 6 часова пре подне. Најмање једном у две недеље планира се и извођење обуке у ноћним условима.

Диплома о завршеном нивоу обуке

Након завршеног сегмента конкретне обуке издаје се сертификат о завршеној обуци, који садржи напомену до ког нивоа је полазник оспособљен. У случају да припадник – полицијски службеник обуку не заврши са потребним успехом, враћа се на претходни ниво или одлази из јединице.

Вредновање успешности обуке (евалуација)

Вредновање успешности обуке је веома значајно, нарочито за унапређење процеса оспособљавања у погледу организационе праксе и организационих циљева. Један од приоритетних циљева евалуације је преиспитивање постојећих и трагање за бољим и квалитетнијим решењима наставног процеса. Праћење и усмеравање наставног процеса и контрола образовања и обучавања врши се током спровођења обуке, путем редовних консултантских разговора и тестова, као и на други одговарајући начин. Такав приступ омогућава брзо реаговање на сваку евентуалну неправилност или мањкавост у обучавању.

Обука вођа група и тимова

Због високе вредности положаја групе и тима у акцији, функцији вође се придаје изузетан значај, па се стога за вође група и тимова организују посебни видови стручног оспособљавања.

Увек спремни за акцију

Основни принцип кога се припадници САЈ-а придржавају приликом извршења задатака садржи двоструку обавезу: да се заштите животи свих учесника у кризној ситуацији (талаца, медицинског особља, других полицајаца који се налазе на лицу места, припадника Јединице, починилаца дела), али и да се успешно изврши задатак и реши кризна ситуација. То је у пракси веома тежак задатак, али зато и постоје специјалци. Јер уколико САЈ не успе, не постоји резервно решење. Управо из ових разлога САЈ одликује изузетна способност брзе адаптације на различите кризне ситуације и прецизност у деловању и извршавању задатака, чиме се максимално смањују ризици.

Акција почиње оног тренутка када командант добије наређење за приправност или ступање у дејство, а завршава се у тренутку када се сви припадници врате у базу. Тада обавезно следи брифинг, врши се анализа изведеног задатка. Важна је улога сваког појединца, јер од тога зависи успех целог тима. Након тога, Јединица се окреће новим задацима, спремна да одмах крене у акцију. Можда их већ истог дана, или сутрадан чека нови задатак. Четири основна тактичка принципа на којима Јединица заснива своје деловање јесу: брзина, изненађење, прецизност, снага.

У склопу базе Јединице, у насељу „13. Мај“ у Батајници, налазе се одлично уређени спортски терени, стрелишта, отворени базен, спортска хала са теретаном, верачка кула, полигони за тренинг, кухиња и ресторан, спаваонице и клуб за одмор.

Припадници САЈ су у сваком тренутку спремни за ангажовање, јер се никад не зна кад ће се десити инцидентна ситуација и кад ће стићи наређење за активирање Јединице. Ако је у питању конкретан задатак, састав Јединице се онда налази у тзв. активној приправности, што значи да је људство непрекидно присутно у бази, спремно да сваког момента крене на извршење. Поједине акције трају само неколико секунди или минута, док неке акције трају и сат, два или чак неколико дана (слика 3).

Слика 3 - Брзи десант из хеликоптера, спуштање низ ужад техником „RAPPELLING“

Искуство показује да је ефикасност највећа кад је акција добро испланирана. То значи да припадници Јединице морају да располажу поузданим информацијама и да су увек у врхунској форми. Зато и имају свакодневне тренинге који су приближни реалној ситуацији. Ако се ради и о хапшењу опасног криминалца, увек када је могуће бира се најмање ризично место и време извршења задатка. У акцију се ступа на месту и у време где се најмање очекује, где је могуће остварити ефекат изненађења, и на минимум свести могуће опасне последице по околину и друге особе.

САЈ ступа у акцију тек када се процени да је задатак ризичан до мере да би његово извршење могло угрозити животе других припадника полиције. Истовремено, припадници САЈ-а, у сарадњи са другим организационим јединицама МУП-а, раде на оспособљавању и обучавању припадника полиције да на најефикаснији начин, без укључивања специјалаца, обаве своје задатке. То обухвата обуку у употреби оружја и прецизном гађању, онеспособљавању опасних особа, упаду у објекте, блокаду возила и другим радњама. Посебно успешна срадња остварује се са Криминалистичко-полицијском академијом, чијим студентима припадници Јединице преносе своја богата искуства и знања и обучавају их у правилном руковању и гађању из ватреног оружја, примени других средстава, мера и поступака из надлежности полиције.

Без обзира на стаж у Јединици, припадник своје знање и искуство стално надограђује и усавршава, како би увек био спреман за извршење сложених задатака.

Развијање тимског рада

Развијање и одржавање тимског рада, колективног духа и осећаја припадности Јединици је од изузетног значаја за САЈ. У питању су изузетно стресне ситуације, код којих постоји могућност употребе ватреног оружја и људских жртава. Ове ситуације физички и психички оптерећују припаднике да не направе погрешан потез и доведу до непотребних жртава и материјалне штете. Зато припадници Јединице морају да делују као изванредно уигран и компактан тим у коме свако прецизно зна своје дужности и даје максимум својих могућности. То подразумева да у Јединици влада право другарство, стабилни међуљудски односи и здрава конкуренција и надметање у складу са критеријумом – ко ће више, даље, брже, прецизније.

Од чврстог и врхунски обученог тима и добрих међуљудских односа зависе животи и безбедност припадника Јединице, али и особа које су предмет интервенције или заштите, као и грађана уопште. Ово нас упућује на још један елеменат тимског рада у Јединици: поделу посла и

дужности, у којој свако има своје задужење, односно специјалност за коју је врхунски обучен и труди се да је што успешније обави, како би и тим у целини остварио боље резултате. Припадници прво пролазе кроз обуку у свим радњама и вештинама које су неопходне за извршавање задатака (прецизно гађање, борилачке вештине, скијање, пливање, рад са хеликоптером, специјална тактика), а затим се кроз део специјалистичке обуке припремају за конкретну дужност (упадни тим, снајпериста, ронилац, водич паса, специјалиста за МЕС и друго - слика 4).

Слика 4 - Припадници ронилачке групе Ц тима у извршењу задатка

Ризик од повређивања је изражен подједнако и на обуци и приликом извршавања задатака. Тимски рад је овде неизбежан. Приликом верања и употребе верачке опреме, живот често зависи од тога колико добро и поуздано колеге осигуравају једни друге. Или, приликом упада у забарикадирани објект, у коме се држи таоци или налазе наоружани нападачи који неће да се предају, изузетно је важно да се чланови тима међусобно покривају и штите.

Код снајпериста је присутан рад у пару и групи, приликом покривања упадног тима и преговарача. Чланови ових тимова се осећају сигурније када знају да њихов рад прате и обезбеђују колеге снајперисти, врхунски стрелци, у које имају неограничено поверење и знају да неће заказати.

С обзиром да је организациона структура САЈ-а подељена на тимове, а они на групе, то се тимски рад намеће као једино могући начин деловања.

То се види и кроз систем командовања и субординације у Јединици: командант има свој тим сарадника са којима планира акције, доноси одлуке и издаје наређења. Вође тимова имају своје сараднике и потчињене – то су вође група, који раде са својим људима из групе.

Веома важан услов за примену тимског рада и функционисање специјалне јединице јесте постојање дисциплине, као основе безбедне обуке и ефикасног извршавања задатака. Али не дисциплине као силом наметнуте категорије, већ изражене у виду самодисциплине код сваког појединца, што је веома битно. Дисциплина у Јединици подразумева:

- потпуно и правовремено извршавање постављених задатака,
- поштовање искуснијих и старијих колега по чину и стажу у Јединици,
- уважавање мишљења других припадника који су ангажовани у извршавању задатака.

За САЈ је карактеристично да у свом саставу има изузетне појединце, са натпросечно израженим способностима и вештинама: врхунске стрелце, мајсторе борилачких вештина, стручњаке за експлозиве, успешне дресере паса, које би процесом обуке и вежби требало уклопити да функционишу као један ефикасан тим. То јесте сложен процес (спајање индивидуалног и колективног), али када се уради како би требало, даје изузетне резултате.

Међународна сарадња

САЈ развија активну међународну сарадњу са сродним иностраним јединицама, са којима размењује искуства, међу којима су: „Delta Troepen“, Норвешка, RAID, Француска, SEK Баварске и SEK Баден Виртемберга (Немачка), ЕСО „Cobra“, Аустрија, US Marshal и HRT FBI, САД, СОБТ, Бугарска, Специјална јединица Полиције Републике Српске, Специјална јединица „Тигрови“ полиције Македоније и друге.

Удружење полиција Европске уније PROXIMA, у јулу 2004. године у Скопљу, Македонија, организовало је сусрет балканских специјалних антитерористичких јединица, коме су присуствовали и представници САЈ-а.

У јуну 2005. године представници специјалне јединице норвешке полиције, „Delta Troepen“, посетили су базу САЈ-а, заједно са представницима ОЕБС-а у Београду, и том приликом су се упознали са организацијом, опремом и начином рада у Јединици. У новембру исте године представници САЈ-а узвратили су посету и присуствовали недељи специјалног тренинга који је организовала јединица „Delta“ у Ослу.

У сарадњи са SEK Баден Виртемберга, на познатој писти Hockenheim, припадници Јединице су 2005. године похађали курс брзе вожње аутомо-

била. Две године пре тога, представници SEK Баден-Виртемберг посетили су базу САЈ-а где је одржан заједнички курс борилачких вештина.

Са специјалном јединицом RAID француске полиције, остварује се веома успешна сарадња. Припадници RAID су неколико пута долазили у Београд, где су изводили обуку из области антитерористичке тактике и рада преговарачких тимова. Такође, и припадници САЈ-а боравили су у бази RAID близу Париза где су имали прилику да се упознају са организацијом обуке и рада у овој јединици, похађају специјалистичке курсеве и размене искуства са француским колегама.

Припадници САЈ-а су у јуну 2005. године похађали курс обезбеђења и праћења ВИП, који је одржан у центру US Marshal у Луизијани, док је у седишту HRT FBI, у Квантику, САД, припадник Јединице 2008. године такође похађао курс обезбеђења ВИП. Овај курс био је само наставак веома успешне срадње коју САЈ има са HRT FBI. Она је започета у јулу 2006. године када су представници HRT FBI посетили САЈ, у оквиру програма ICITAP Министарства правде САД, како би се сагледале потребе за опремањем Јединице, сачинио програм обуке и организовала студијска путовања.

Припадници Јединице тада су извели показну вежбу и презентацију опреме и тактичке оспособљености по специјализованим тимовима. Представници HRT FBI тада су изrekli високе оцене и упутили речи хвале за изузетну увежбаност и опремљеност САЈ-а ради извршавања наменских задатака. О томе су и у писаној форми званично обавестили МУП Републике Србије. Тада су упутили позив припадницима САЈ-а да посете седиште HRT FBI и упознају се са начином рада у овој елитној светској антитерористичкој јединици. До ове посете је дошло у новембру 2006. године, када су представници САЈ-а боравили на вишедневној специјалистичкој обуци у Центру за обуку HRT FBI у месту Квантик.

До сада је неколико припадника САЈ-а са успехом завршило курс за учешће у међународним мировним мисијама у организацији УН. Курс се изводи у центру за обуку COESPU у Вићенци, Италија. Тренутно се двојица официра САЈ-а налазе у мисији UN MINUSTAH на Хаитију.

Припадници САЈ-а узимају учешћа и на међународним такмичењима.

У седишту аустријске специјалне антитерористичке јединице GEK „Cobra“, у месту Винер Нојштад, надамак Беча, од 6. до 11.6.1988. године одржано је међународно првенство специјалних јединица полиције. Такмичење је било организовано поводом прославе 10 година од оснивања GEK „Cobra“. На такмичењу су учествовале 43 екипе из 37 земаља, међу којима је била и мешовита екипа СФРЈ, састављена од припадника специјалних јединица милиције, у којој се налазио и припадник Јединице милиције за специјална дејства РСУП-а Србије, Баточанин Ненад. Ово

је било прво појављивање припадника специјалних јединица милиције са простора СФРЈ на међународном такмичењу ове врсте. У укупном пласману у екипној конкуренцији екипа СФРЈ освојила је 9. место у категорији држава учесница.

На Светском првенству специјалних јединица, одржаном 1991. године у Сијудад Мексико, екипа Специјалне јединице МУП-а СР Србије остварила је изузетан успех, освојивши 4. место у дисциплини пуцања из пиштоља.

У познатом ски центру Боровец, у Бугарској, 1994. године одржан је III Балкански полицијски шампионат у скијању, на коме је репрезентација полиције СР Југославије освојила треће место. У саставу ове репрезентације била су и двојица припадника САЈ-а.

Поводом обележавања 20 година од оснивања снајперске групе у оквиру специјалне јединице полиције у покрајини Баден-Виртемберг у Немачкој (SEK Baden-Wurttemberg), у бази ове јединице одржано је међународно такмичење снајпериста, у периоду од 22. до 25.6.2004. године. На такмичењу је учествовало 19 екипа из 8 земаља, међу којима је била и трочлана екипа Специјалне антитерористичке јединице МУП-а Републике Србије. И поред отежавајуће околности, (нису могли да користе своје пушке), екипа САЈ-а оставрила је одличне резултате: освојила је 8. место у екипној и појединачној конкуренцији.

На Другом међународном бијатлону за припаднике специјалних јединица полиције и војске, који је одржан 3. и 4.6.2005. године у Француској, екипа САЈ-а постигла је одличне резултате: у екипном такмичењу – 3. место у конкуренцији четрдесет и пет екипа, у појединачном такмичењу – 5. место у конкуренцији педесет и девет такмичара.

Клуб практичног пуцања „Делта САЈ“

Практично пуцање (IPSC – International Practical Shooting Confederation) представља веома атрактиван и све популарнији стрељачки спорт, код кога до изражаја долазе прецизност, брзина, снага и координација покрета такмичара. Карактеристика овог спорта је да има велики значај и утицај на повећање ватрене обучености и прецизности припадника полиције и војске, посебно специјалних и интервентних јединица, и налази се у функцији њихове обуке.

Клуб практичног пуцања „Делта САЈ“ основан је 2000. године и његови чланови, који су уједно и припадници Јединице, са великим успехом се такмиче и освајају признања на домаћим и међународним такмичењима, на којима учествују и припадници специјалних јединица из других држава. Зато је и ван граница Србије постала позната САЈ-ова школа практичног пуцања.

До сада су чланови КПП „Делта САЈ“ седам година узастопно освајали титулу екипног првака државе у практичном пуцању, сезоне 2000-2007. године, такмичећи се у две дисциплине: класа продукција и класа стандард. Са великим успехом учествују и на такмичењима у иностранству:

- отворено првенство Мађарске 2002 – 4. место појединачно;
- отворено првенство Чешке 2002 – 3. место екипно у класи продукција;
- отворено првенство Чешке 2003 – 3. место екипно у класи стандард;
- првенство Европе 2004. у Чешкој – чланови „Делта САЈ“ наступали за репрезентацију СРЈ;
- отворено првенство Беча 2004 – освојили 7. и 11. место појединачно у конкуренцији 150 такмичара;
- светско првенство 2005. у Еквадору – чланови клуба наступали за репрезентацију СЦГ;
- првенство Европе 2007. у Француској – чланови клуба наступали за репрезентацију Србије;
- светско првенство 2008. на Балију, Индонезија – члан клуба наступао за IPSC репрезентацију Србије.

У бази САЈ-а у Батајници изграђено је највеће стрелиште за практично пуцање на Балкану, које омогућава да се истовремено пуца на 16 полигона. На овом стрелишту одржавају се домаћа и међународна такмичења у практичном пуцању, али оно служи и за квалитетну обуку у пуцању припадника САЈ-а и других организационих јединица Министарства унутрашњих послова.

Одгајивачница паса „Делта САЈ“

Одгајивачница паса „Делта САЈ“ основана је 2004. године и регистрована код Међународне кинолошке организације FCI. Од оснивања одгајивачнице освојено је преко 40 пехара, медаља и осталих признања на домаћим и међународним кинолошким манифестацијама, како радним, тако и екстеријерним (у лепоти).

У одгајивачници „Делта САЈ“ се налазе следеће расе специјално обучених паса: немачки овчари, белгијски овчари „малино“ (слика 5), шарпланинци (национална раса), стафорд-теријери, ротвајлери, лабрадори.

До сада је одгајивачница „Делта САЈ“ пет пута проглашавана за најбољу одгајивачницу паса на републичким и међународним изложбама.

Слика 5 - Белгијски овчар расе „малино“ у акцији

Закључак

Кроз целокупан период постојања, Специјална антитерористичка јединица је више пута мењала назив и начин организације. Искуство дуго три деценије и програм обуке сачињен по узору на светске антитерористичке јединице створили су изузетно обучену, оспособљену и увек спремну јединицу за решавање најтежих ситуација. Специјална антитерористичка јединица МУП-а Републике Србије је данас савремена, високопрофесионална антитерористичка јединица полиције, уско специјализована и опремљена најсавременијом специјалистичком опремом, намењена за извршавање сложених и високоризичних задатака безбедности и заштите Републике Србије и њених грађана. Високо постављени критеријуми у погледу обучености, техничке опремљености и потребе за сталним усавршавањем, биће основни путокази у раду САЈ и у годинама које следе.

Литература:

1. Богдановић, Б., (2003), *Специјалне јединице полиције*, Новости – Калибар специјал, стр. 10-13.
2. Група аутора, (2008), *30 година Специјалне антитерористичке јединице*, МУП Републике Србије, Београд.

3. Гађиновић, Р., (2006), *Антитероризам*, Драслар партнер, Београд.
4. Меур, Е., (2007), *Serbia's SAJ, Combat and Survival*, број 9, стр. 38-42.
5. Меур, Е., (2008), *Serbia's SAJ – Foreign Response to Terrorism*, S.W.A.T. Magazin, бр. 1, стр. 86-89.
6. Милошевић, З., (2004), *Specijalna Antiteroristicka Jedinica – SAJ, RAIDS Italia*, бр. 243, стр. 23-35.
7. Талијан, М., (2004), *Тероризам и антитерористичке снаге*, Институт ратне вештине, Београд.
8. Томић, С., (2006), *Професија командос*, Текомграф, Београд.
9. Цамић, Д., (1999), *Ратници из сенке*, Таргет, Београд.
10. Цамић, Д., (2008), *Братство храбрих*, Књига комерц, Београд.

Special Antiterrorist Unit of the Republic of Serbia Ministry of Interior

Abstract: *Established in 1978, in the time when Europe and the world were facing the wave of terrorist attacks and different terrorist groups and organizations activities, Special Antiterrorist Unit with its existence and performance confirms long tradition and continuity of Serbia in a successful struggle against terrorism and the most difficult forms of criminal. Celebrating 30 years of its existence, SAU belongs to some of the oldest antiterrorist units in Europe. During this period hundreds of tasks including arrests of dangerous and armed men and criminals were performed. The perpetrators of the most severe criminal acts were convicted in the court of justice, complicated hostage situations were solved, saboteur and terrorist groups were neutralised. The members of the unit successfully secured highest state officials, meetings and objects of special importance and foreign statesmen visiting our country. Since its foundation until today, Special Antiterrorist Unit has changed its name and internal organisation several times, but it has always been and still is a highly trained unit with up-to-date equipment, permanently mobile and ready to take action at any time and accept the demanding task of solving the most complicated situations.*

Key Words: *Special Antiterrorist Unit, Police Directorate, Ministry of the Interior of the Republic of Serbia.*

Дејан КОЈИЋ
МУП Републике Србије

Нови приступи у откривању обмане

UDK: 343.537

Апстракт: Лагање и обмана, као једна од најинтригантнијих карактеристика људског функционисања, још увек успешно одолева напорима науке и технолошком напретку у настојању за бољим разумевањем, разоткривањем и препознавањем лагања. У савременој науци развој је, чини се, препуштен домишљатости појединаца и проучавању изолованих процеса, без покушаја интеграције знања, успостављања једне свеобухватне и јасне теоријске поставке и дефинисања праваца истраживања који би били директно у интересу напретка на практичном нивоу. Све савремене технике почивају на две теоријске поставке: 1 – теорији емоционалног реаговања и активације аутономног нервног система, као система који није под свесном контролом особе; 2 – специфичностима когнитивних процеса који се одвијају у процесу лагања, чије се проучавање креће од строго физиолошких аспеката до карактеристичних испољавања у понашању. Пракса, као главни показатељ ваљаности и применљивости постојећих методологија, одређује курс даљег развоја, али, такође, говори да је потребно више од појединачних напора да би се остварио значајан напредак у поручавању феномена лагања.

Кључне речи: откривање обмане, полиграф, физиолошке основе лагања, когнитивни процеси у функцији лагања.

Увод

Обмане и лагања представљају једну од фундаменталних адаптивних стратегија у људском функционисању, која је дубоко укореењена, како у људској психи, тако и у физиологији. С друге стране, покушаји и стратегије откривања обмане и лагања такође су прошли кроз своју еволуцију у методолошком и технолошком смислу.

Данас постоји неколико врста модерних технологија које се примењују у проучавању обмане и лагања. Ове модерне технологије развиле су врло софистициране инструменте, захваљујући технолошком напретку. Али, ако за тренутак оставимо по страни модерну технику, постаје јасно да сви покушаји и све технике даље почивају на истим основама и претпоставкама као и домишљати експерименти из преднаучног периода –

детектовању реакција које указују на лагање, посматрањем емоционалних одговора и њихових физиолошких манифестација.

У новије време, проучавања се проширују на још један аспект људског функционисања – когнитивне процесе проучаване на нивоу мождане активности.

У зависности од тога да ли почивају на проучавању емоција и емоционалних одговора и мерењу њихових различитих физиолошких корелата, или на проучавању когнитивних процеса на нивоу мождане активности, методе детекције се могу поделити у две групе:

1. *Технике које су у складу са основама традиционалне полиграфске методологије*

Ове методе почивају на истим основама као и полиграфска методологија – снимању физиолошких корелата емоционалних одговора. То су: *термално мапирање коже лица, анализирање стреса у гласу и пуилометрија*. У ову групи се може убројити и метода форензичког интервјуа, која се заснива на вештини испитивача у тумачењу целокупног понашања осумњиченог и откривању релевантних индикатора лагања и обмане, на нивоу понашања, емоција и когниције и која је сасвим комплементарна са полиграфским методама.

2. *Технике засноване на методологији проучавања когнитивних процеса*

Електрични потенцијал мождане активности, функционална магнетна резонанца, тродимензионална мапа функционалних процеса у организму (ПЕТ – позитронска емисиона томографија), баве се проучавањем различитих аспеката активности централног нервног система. Снимање активности централног нервног система даје посредне мере, као што су: пажња, меморија, интензитет менталног процесирања, које служе за процену когнитивних аспеката лагања.

Преглед техника за откривање обмане

Технике које почивају на регистровању физиолошких корелата емоција

Полиграф је тренутно најпрецизније средство у откривању обмане, а свакако је најдуже примењивано у пракси. У складу с тим, нове технологије у односу на полиграф могу заузети једну од следећих позиција:

- као још један канал информација у оквиру полиграфске методе,
- као самостална метода.

Гледајући на савремене технике из позиције праксе, код сваке се уочавају специфичне предности и мане, и ниједна од нових метода не претендује да преузме примат. У овом тренутку, термално мапирање, ана-

лизирање гласа, пупилометрија и форензички интервју функционишу у оквиру постојеће полиграфске методологије, која представља референтни оквир за даље усавршавање у теоријском и технолошком смислу.

Глас

Анализатор гласа је, према неким ауторима, техника откривања лажи која најмање обећава. Једноставна теоријска поставка која стоји у основи овог мерења, заснива се на детектовању финих флукуација у гласу, изазваних страхом од откривања. Анализа гласа се заснива на феномену који је 1957. открио Olaf Lippold. Реч је о психофизиолошком тремору у људском гласу фреквенције 8-12 ХHz, названом Липолдов тремор. Lippold, Redfean и Vuso су истраживали корелацију између активности мишића и стреса, и открили да се код синдрома борбе или бежања јавља реакција невољног стезања мишића грла. У нормалним околностима мишићи грла су опуштени и производе глас фреквенције око 12 Hz. У ситуацији стреса, стегнути мишићи грла производе глас који има значајно нижи тон.

Анализа гласа у циљу детекције лагања датира још од 1971. године. Ова техника је много више била промовисана од стране трговаца, а не научника. У складу с тим, садржај прича о анализатору гласа је више имао фантастичну и сензационалистичку, него научну ноту. С друге стране, потреба за развојем технологија откривања лажи, створила је климу у којој су многе озбиљне владине институције населе на сензационалну причу трговаца. Ко не би волео да поседује магични штапић који тренутно открива лаж док је осумњичени изговара. Замислите могућности које отвара откривање лажи на магнетофонској траци или током телевизијског интервјуа. Људи би морали много да воде рачуна о томе какве изјаве дају у јавности. На жалост, ниједна од фантастичних тврдњи трговаца овим апаратом није била потврђена.

Анализатори гласа који су највише рекламирани на тржишти су: Евалуатор физиолошког стреса (PSE), Hagoth, Марк II анализатор стреса у гласу и Компјутеризовани анализатор стреса у гласу (CVSA). CVSA је апарат последње генерације, представљен као нови почетак у у развоју технологије. Ипак, једина разлика између овог и ранијих апарата је у томе што је вокални запис представљен на рачунару, а не на папиру, као раније. Од 15 научних публикација о стресу у гласу, у само једној је потврђена валидност овог апарата. У табели 1 представљен је преглед студија из 2001. године. Основни закључак ових студија је да анализатор гласа није валидан и није поуздан као средство откривања обмане.

Табела 1 - Студије евалуације анализатора гласа у детектовању лажи

ИСТРАЖИВАЊА	ГОДИНА	РЕЗУЛТАТ	ЗАКЉУЧАК
Brenner и сар.	1979	-	Валидност слаба
Cestaro	1995	-	Немогућност откривања обмане
Meuerhoff	1995	-	Немогућност детектовања стреса
Fuller	1984	-	Слаба валидност детектора стреса
Janiro и сар.	1984	-	Немогућност откривања обмане
Hollien и сар.	1987	-	Немогућност детектовања стреса или обмане
Horvath	1978	-	Немогућност откривања обмане
Horvath	1979	-	Немогућност откривања обмане
Kubis	1973	-	Немогућност откривања обмане
Lunch и сар.	1979	-	Немогућност детектовања стреса
O'Hair и сар.	1985	- / +	Откривена обмана у једној експерименталној групи
O'Hair и сар.	1990	-	Резултати претходног испитивања нису потврђени
Suzuki и сар.	1973	-	Слаба валидност детектора стреса
Timm	1983	-	Немогућност откривања обмане
Waln	1987	-	Слаба поузданост откривања лажи

Извор: Krapohl, D. (2001). Истраживања Анализатора стреса у гласу, Америчка полиграфска асоцијација.

Као добра илустрација може да послужи и случај из 1999. године када је поднета је тужба против Националног института за верификацију истине и Charles-a Hambl-a, једног од произвођача CVSA, од стране човека који је лажно оптужен за сексуални напад, на основу CVSA технологије. Иако је тужба повучена, остаје чињеница да CVSA није сматрана валидном и поузданом научном методом. Она не открива обману.

Термално мапирање

Позната је чињеница да су емоционалне реакције праћене специфичним физиолошким, биохемијским, и бихејвиоралним реакцијама. Према

Ekman-у (1992), фацијална експресија представља најбогатији извор информација о скривеним емоционалним стањима. У прилог овој тврдњи иду и еволуциони докази да је фацијална експресија емоција дубоко укореењена у нашој физиологији. Реч је о активацији одређених група мишића на лицу који се јављају као део емоционалне експресије. Истраживачи који су пручавали овај феномен, ишли су даље у анализи фацијалне експресије, покушавајући да уоче fine разлике и специфичности између различитих израза лица, и повежу их са емоционалним стањима и интензитетом емоција који леже у њиховој основи (Ekman, 1992; Ekman, Freisen, & Ancoli, 1980; Sackeim, Gur, & Saucy, 1978, према Pollina & Ryan, 2004). Важан налаз ових истраживања је то да фацијална експресија није увек под вољном, свесном контролом особе у случају неких емоција.

Управо овај налаз је основа за претпоставку да фацијална експресија може да буде добар индикатор лагања. У складу с тим, бихејвиоралне студије промене фацијалне експресије могу бити користан додаток полиграфским мерама. Међутим, отежавајућа околност је у томе што се несвесна и невољна фацијална експресија брзо маскира, јер су мишићи лица ипак већим делом под свесном контролом. Неколико студија на људима (Ekman & O'Sullivan, 1991) и шимпанзама (Woodruff & Premack, 1979, према Pollina & Ryan, 2004) показују да је могуће потиснути и сакрити неке реакције које указују на покушај обмане.

Термално мапирање коже лица је техника за коју се сматра да може да превазиђе ограничења бихејвиоралне анализе фацијалне експресије. Термално мапирање мери промене у протоку крви у одређеним регијама људског лица, нарочито око очију, тј. детектује промене у протоку крви повезане са страхом, бежањем и активацијом симпатичког нервног система (Pavidis, Eberhardt & Levine, 2002, према Pollina и Ruan, 2004). Очигледна предност ове методе је што испитаници могу бити тестирани без њиховог знања, јер се мерење врши помоћу камере која је осетљива на промене температуре.

Температура коже лица (Skin Surface Temperature, SST) је под утицајем активације мишића лица, ширења крвних судова и микроциркулације, која се јавља као последица активације симпатичког дела аутономног нервног система. С обзиром на мноштво фактора који могу утицати на промену SST-а, може се поставити питање поузданости ове технике. Укључивањем у полиграфску процедуру у циљу стицања свеобухватније слике о испитанику значајно се повећава поузданост процене. Истраживања показују да комбиновање ове две методе може бити врло корисно. Температура коже лица, нарочито у пределу носа и очију, представља поуздан предиктор лагања, али само ако је комбинован са традиционалним полиграфским мерама дисања, крвног притиска и електродермалне активности.

Највећа мана термалног мапирања је процес обраде података. Резултати са камере морају да прођу кроз компјутерску обраду пре интерпретације.

У једном истраживању спроведеном у DoDPI (Department of Defence Polygraph Institute) 20 волонтера насумично је изабрано да избоду лутку и опљачкају је. Дата им је инструкција да инсистирају на својој невиности током термалног мапирања. У овом тесту 83% испитаника је тачно категоризовано као кривци или невини (Pavlidis и сар., 2002).

Pollina и Ryan спровели су студију о појединачном и комбинованом утичку полиграфских мера (крвни притисак, дисање и електродермална активност) и променама у температури коже лица. Фреквенције тачних процена на полиграфу, термалном мапирању, и комбинацији полиграфа и термалног мапирања упоређене су уз помоћ бинарне регресије. Највећа тачност је постигнута комбинованом методом ($R^2 = 0.52$ $p=0.01$), што говори у прилог томе да се ове две методе могу успешно комбиновати током психофизиолошког испитивања.

Развој ове методе је тек на почетку, али даје охрабрујуће резултате. У овом тренутку теоријски оквир који би требало да стоји у основи још увек није јасно дефинисан. Pollina и Ryan предлажу да се *оријентишући одговор* (Sokolov, 1963), може узети као теоријски оквир. Sokolov говори о смањењу количине крви у чеоном делу, као реакцији на претеће стимулусе који изазивају одбрамбену реакцију. Необични стимулуси производе повећање у количини крви у чеоном делу која представља оријентишућу реакцију која појачава перцептивне способности. Овим теоријским оквиром могу се објаснити термалне промене на лицу, као реакција на стимулусе који представљају претњу. У контексту полиграфског испитивања, релевантна питања представљају претећи стимулус, који код испитаника изазива урођену одбрамбену реакцију.

Пупилометрија

Пупилометрија, или проучавање промена величине зеница, не спада у модерне технике. Пупилометрија је први пут доведена у везу са детекцијом лагања у раним 40-им годинама прошлог века (Berrien, 1942; Berrien & Huntington, 1943; Harney, 1943, према Vendemia, 2003). Ове ране студије су утврдиле да је лагање повезано са променом величине зенице. Промена величине зеница може бити изазвана активацијом симпатичког нервног система или супресијом парасимпатичког нервног система, дакле заснива се на феномену који је још увек најкориснији у истраживању детекције лажи. Промене у величини зенице се дешавају кад год се постављају релевантна питања у вези кривичног дела, али су промене израженије када испитаник лаже.

У скоријим студијама са Тестом скривених информација (СIT), значајна разлика у реакцијама је уочена између „криваца“ и „невиних“, са 70% тачности класификације за „кривце“ и 100% тачности за невинне субјекте (Janisse & Bradley, 1980; Lybow & Fein, 1996, према Vendemia, 2003). Постоје и други фактори, поред лагања, који могу да утичу на величину зенице. Несигурност испитаника у погледу исхода теста може да узрокује веће релативне промене у величини зеница него сигурност. Когнитивни процеси у функцији лагања такође могу да утичу на ширење зеница (Dionisio, Granholm, Hillix & Perrine, 2001; Heilveil, 1976, према Vendemia, 2003). Испитаници који су били приморани да фабрикују лажи, имали су значајније реакције у односу на давање простих лажних података из семантичке и епизодичке меморије. Овај налаз се слаже са ранијим истраживањима у којима је утврђена веза измеђи сложености когнитивних процеса и ширења зеница. Вероватно је да се у процесу лагања значајније ангажују когнитивни ресурси, него у случају давања искрених одговора.

На основу истраживања се не може поздано утврдити да ли је ширење зеница изазвано активацијом аутономног нервног система (ANS-a), или је последица сложених когнитивних процеса, и који је удео једне, а који друге компоненте. У сваком случају, чврста веза између промене величине зенице и покушаја лагања постоји, само је важно дефинисати теоријски оквир за даља истраживања, развој методологије и практичну примену.

Форензички интервју

У форензичком интервјуу испитивачев основни задатак је посматрање понашања и реакција субјекта током интервјуа и тражење знакова за процену истинитости исказа. Студије које су се бавиле пручавањем канала комуникације указују да је доминантни канал комуникације невербални, 55% до 65% информација се преноси овим каналом, 30% до 40% се односи на тоналитет гласа, а тек 10% комуникације се односи на изговорене речи. У форензичком интервјуу испитивач је тај који региструје, селекује, упоређује и „мери“ знаке које сматра релеватним за процену да ли испитаник лаже или говори истину, без посредовања било какве апаратуре која, сама по себи, мери унапред дефинисане параметре. Основна логика је да се упоређују различити узорци понашања испитаника. Прво се региструје типично понашање и реакције типичне за конкретног испитаника у неформалној конверзацији, када испитаник није под стресом. Затим се посматра на који начин испитаник мења понашање када се испитивање усмери на детаље кривичног дела, тј. како реагује на релевантна питања која се тичу кривичног дела. Ова питања сама по себи представљају претњу за испитаника и изазивају одбрамбене реакције. Зато је јако важно

препознати страх и стрес који може бити проузрокован самом чињеницом да се особа налази у полицији и разликовати га од страха од разоткривања карактеристичног за осумњиченог који је починилац кривичног дела.

С обзиром на то да не постоји никаква технологија која објективно бележи одређене параметре, посебан проблем представља питање да ли је испитивач способан да идентификује понашање на основу кога може тачно да утврди да ли испитаник говори истину или лаже. Чини се, према истраживањима, да постоје велике разлике међу испитивачима по овом питању. Способност да се открије обмана креће се од пуког нагађања – 50% тачности, до преко 80% код неких испитивача. Дакле, које су то важне разлике међу испитивачима које узрокују овакву дистрибуцију успешности процене?

Велика дискусија се води о томе на академском нивоу, али без једногласног одговора и коначног решења. Пре свега, питање је да ли су нацрти спроведених истраживања ваљани, јер у експерименталној ситуацији испитаник не осећа исти интензитет страха као испитаник у реалној ситуацији. Губитак неколико долара награде тешко може да се упореди са губитком нечије репутације, губитком посла или губитком слободе.

Друга потешкоћа је када испитивач има ограничено време за испитивање. Када лажљивац мора да крије истину краћи временски период, и бива суочен са ограниченим бројем питања, он је у великој предности у односу на испитивача. Још једна потешкоћа која се јавља због ограничавајућег фактора времена је то што испитивач нема довољан узорак понашања испитаника, на основу кога би могао да утврди бихевиоралне норме и релевантне знаке у понашању. Опште је познато да што боље испитивач познаје субјекта, вероватније је да ће приметити неке релевантне знаке који указују на покушај обмане. Следећа тешкоћа је у томе што, за време које има на располагању, испитивач тешко може да наведе испитаника да од скривања истине пређе на фабриковање лажи, које изискује већи напор у менталном и физичком смислу, и теже се прикрива. Током праве истраге, испитивач може имати доказе који му омогућују да провери истинитост испитаниковог исказа у односу на чињенице.

Иако не постоје организовани подаци који би довели у питање резултате истраживања, случајеви из праксе показују да је успешност испитивача у откривању обмане већа него она представљена у истраживањима. Форензички интервју је врло сложен процес који је, из много разлога, тешко симулирати у лабораторијским условима. Свако понашање има своје значење, а на испитивачу је да открије значење тог понашања. Свака особа има специфичан и себи својствен начин функционисања, одбрамбене реакције, когнитивни стил, емоционалну експресију и физиологију. Не постоје типична понашања и реакције као апсолутни показатељи и

критеријуми на основу којих сваку особу можемо прогласити кривом или невином. Зато је основни предуслов успешне процене разумевање испитаника и свих његових специфичности нужних за разумевање понашања у датом контексту.

Технике проучавања когнитивних процеса повезаних са лагањем

Мождани таласи

Мождани таласи или електрична активност мозга (Event related potentials, ERPs) користе се већ неколико деценија у откривању лажи. Године 1994. Lari Farvel је проглашен за проналазача године магазина *Time* за свој рад на идентификацији можданих таласа повезаних са лагањем. Ипак, у истраживачким круговима постоје дискусије о избору методологије за ERPs, и теоријских претпоставки на којима се заснива.

Засноване на електричној активности мозга, развијене су различите теорије лагања. Лагање као процес може да укључује фокусирање пажње, или оптерећење радне меморије. Фокусирање пажње се односи на усмеравање пажње на претеће стимулусе. На пример, јаки звуци окупирају нашу пажњу јер могу указивати на претњу. Из истих разлога, питања на која испитаник планира да да лажни одговор, окупирају његову пажњу и представљају извор претње, због могућности разоткривања. Оптерећење радне меморије се односи на способност особе да истовремено држи већи број информација у активној меморији. Особа која говори истину, не мора да држи на уму велики број информација, али неко ко лаже, мора да има у виду и искрене и измишљене одговоре. Лагање је много комплекснији процес од говорења истине.

У истраживањима процеса лагања на нивоу мождане активности, идентификоване су три форме таласа – P3b, P3a, N4. Таласи варирају од оних који се спонтано продукују, до оних који су повезани са лагањем. P3 компонентна је најчешће проучавана у секвенцама „сакривених информација“, као реакција на изненадни, неочекивани стимулус. Ови таласи се јављају када се из позадине издвоји један стимулус, који је битно другачији од осталих. На пример, високи тон у групи ниских тонова ће привући пажњу, јер је другачији. Усмеравање пажње је повезано са појавом P3b таласа. На сличан начин, тест скривених информација (СIT) садржи стимулусе од којих је један повезан са познавањем кривичног дела. Критични стимулус (релевантно питање) продукује већи P3b талас од ирелевантних стимулуса (ирелевантних питања), (Allen, Iacono, & Danielson, 1992, према Vendemia, 2003).

У серији истраживања (Buzan, Sasine, Spade, & Vendemia, 2002; Vendemia & Buzan 2002, према Vendemia 2003), утврђено је да је Р3а компонента повезана са пажњом. Може се рећи да се Р3а јавља као одговор на ситуације на узбуњујуће стимулусе комбиноване са преусмеравањем пажње. Р3b компонента је повезана са вишим когнитивним функцијама, вероватно са процесом доношења одлука, проценом стимулуса, расподелом пажње и ажурирањем информација у радној меморији. N4 компонента је, према налазима истраживања, повезана са подударношћу одговора.

На крају, ипак остаје нејасно који процес је директно повезан са лагањем. Такође је важно имати на уму да се истраживања ослањају на тест препознавања сакривених информација, а не директно на тест лагања.

Мождани отисак (Brain fingerprinting)

Lary Farwell је патентирао форму теста скривених информација коју је назвао „Brain fingerprinting“ (Мождани отисак). То је контроверзна форензичка техника помоћу које се утврђује да ли је нека информација ускладиштена у мозгу, преко мерења електричне активности мозга и можданих таласа као реакција на речи, фразе или слике. Farwell полази од теоријске поставке да мозак процесира познате информације другачије од непознатих или неважних информација. Процесирање познатих информација, као што је познавање детаља кривичног дела ускладиштених у мозгу, праћено је специфичним обрасцем на EEG (електроенцефалограф) апарату, тј. уочавање специфичног електричног сигнала познатог као Р300 који се јавља око 300 милисекунди након излагања релевантног стимулуса. Циљ је да се детектују реакције на стимулусе који су повезани са злочином или било којом информацијом која је у интересу истраге. С обзиром да снима EEG сигнал, није потребно да субјекат да вербални одговор на питање или стимулус.

Особа која се тестира ставља се повез за главу са електричним сензорима који детектују EEG са неколико локација. Испитанику се излажу стимулуси који садрже речи, фразе или слике које се презентују преко монитора рачунара. Постоје три типа стимулуса:

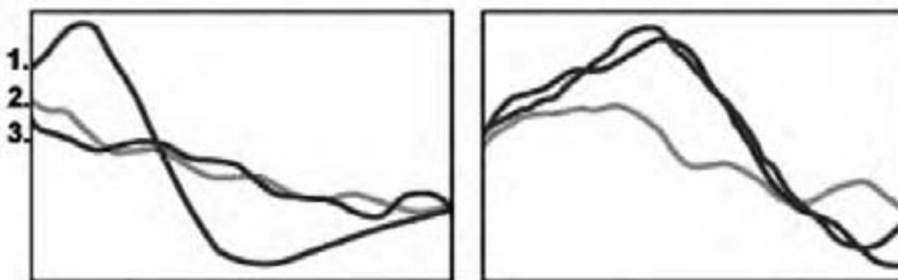
- **ирелевантни**, који нису важни за дело које се истражује или за испитаника,
- **таргет** стимулуси који су битни за истрагу и који су познати субјекту,
- **релевантни** (пробе) стимулуси који су везани за дело, чије знање субјекат пориче.

Ови стимулуси садрже информације које зна само починилац и истражитељи, и не могу бити познати широј јавности или невино осумњиченом. Пре теста испитивач упознаје субјекта са таргет стимулусима. Такође

проверава да ли субјекат пориче познавање релевантних стимулуса. Субјекту се предочава зашто су релевантни стимулуси важни (нпр. „Ви-дећеш неколико стимулуса од којих један представља оружје којим је почињено убиство“).

С обзиром на то да се овом техником снимају когнитивни процеси, мождани отисак не зависи од емоција субјекта, нити је одређен емоционалним реакцијама. Фундаментална разлика у односу на полиграф је у томе што не региструје емоционалне реакције, већ детектује електричну активност мозга која указује на то да ли се нешто налази у субјектовој меморији или не. Поређењем одговора на различите типове стимулуса, систем можданог мапирања математички одређује статус релевантног стимулуса кроз два исхода:

- 1) „информација присутна“ (субјект препознаје релевантни стимулус),
- 2) „информација одсутна“ (субјект не препознаје релевантни стимулус).

А: слика можданих таласа невиног испитаника

Б: слика можданих таласа починиоца

1. информација за коју се претпоставља да је позната осумњиченом,
2. информација позната осумњиченом,
3. информација коју зна само починилац.

На слици А таласи 2 и 3 су у корелацији, закључак је да осумњичени не располаже критичном информацијом која би га довела у везу са злочином. На слици Б таласи 1 и 3 се преклапају, закључак је да осумњичени поседује критичну информацију, која га доводи у директну везу са злочином.

Farwell је касније конструисао МЕРМЕР (Memory and Encoding Related Multifaceted Electroencephalographic Response Memory), који не детектује само Р300 компоненту, већ и одговор који се јавља и до 1400 милисекунди после стимулуса, негативну компоненту таласа која се јавља између 800 и 1200 милисекунди након излагања стимулуса. У својим истраживањима поузданости Farwell и сарадници пријављују степен поузданости преко 99%. Неке независне студије (Allen & Iacono, 1997) потврдиле су овај ниво поузданости.

Истраживање изведено у сарадњи са ФБИ (Farwell 1993, Farwell и сар., 2006) показало је да мождани отисак са 100% тачности разврстава испитанике у групе према поседовању специфичних знања које може бити познато само члановима дате групе. Испитивана је група од 17 ФБИ агената и 4 особе које нису агенти. Релевантни стимулуси су садржавали информације које могу бити познате само онима који су прошли ФБИ обуку.

У истраживању у сарадњи са ЦИА (Farwell и сар., 2006), можданим мапирањем је требало утврдити који од припадника америчке морнарице имају медицинску обуку. Свих 30 субјеката су исправно категорисани у складу са критеријумом да ли су прошли медицинску обуку или не.

Ова метода је коришћена у неколико значајних криминалних случајева, укључујући и хватање серијског убице Ј. В. Grindera (Dalabey 1999), и ослобађање оптужбе осуђеника Терија Харингтона, невино оптуженог за убиство. У овим случајевима налази електричне активности мозга добијени овом методом, третирану су као докази на суду (Harrington v State, Farwell & Makeig, 2005).

Ограничења анализе можданог отиска у откривању лагања

Мождани отисак открива да ли су релевантне информације ускладиштене у мозгу испитаника или не. Он не открива како су оне доспеле ту. Уколико испитаник тврди да нема везе са злочином и пориче било какво познавање чињеница о почињеном кривичном делу, а није постојао други начин да за њих сазна осим ако је починилац, у том случају мождано мапирање може да пружи важне доказе. С друге стране, уколико осумњичени зна важне чињенице о неком делу, до којих је могао да дође на легитиман начин, тест не може бити примењен.

Још једно ограничење је у томе што ова метода не може да открије намеру, што у неким случајевима, као што је тужба за сексуално злостављање, онемогућава примену методе.

Ова метода је критикована са неколико становишта. Иако су независни научници, који су користили сличне или исте методе, постигли висок ниво тачности и поузданости, ова метода, према неким ауторима, почива на две дискутабилне претпоставке. Прва је да су мождани таласи стабилне структуре која не варира у јединици времена. То није тачно. Облик и тип можданих таласа једне особе зависи од великог броја варијабли, укључујући време дана, старост, узнемиреност, повреде, органске мождане синдрома итд.

Друга претпоставка се тиче природе меморије. Раније се мислило да је меморија неизбрисива, као филм који се може небројено пута понавља-

ти. Савремена истраживања показују да постоје фактори који искривљују меморију, као што су инволуција, мешање садржаја, дезинформације. Инволуција подразумева губитак меморије током времена, мешање садржаја се јавља услед асимилације нових информација, а дезинформација ненaмерно презентовање нетачних информација.

С обзиром на то да је меморија ретко потпуно уредна и тачна и подложна већим искривљењима током времена, и с обзиром да мождани таласи нису стабилни током времена, мождани трагови нису мождани трагови у правом смислу речи. Постулирање можданих трагова подразумева висок степен поузданости, што се не може рећи за ову технику. Ова техника би била много кориснија као додатни канал на полиграфу, него као самостална техника, а 2001. године ова техника је имала статус доказа на суду, али то се није потврдило у свим случајевима. Нису сви мождани таласи релевантни као мера за ову технику. Да бисмо напредовали у погледу тачности снимања и мерења можданих таласа који су релевантни за процес лагања, важно је имати теоријско полазиште. Две доминантне теорије лагања на нивоу когнитивних процеса – теорија пажње, и теорија оптерећења радне меморије, сугеришу различите мере и обрасце таласа који су повезани са лагањем. Теоретичари пажње тврде да усмеравање пажње на релевантне стимулусе узрокује повећање амплитуде ЗРЗв таласа, док теоретичари радне меморије тврде да оптерећење радне меморије изазвано покушајем обмане, узрокује потискивање РЗв таласа. Резултат, дакле, зависи од теоријске и методолошке поставке. Да бисмо утврдили стварне ефекте лагања, неопходно је проучити и друге форме можданих таласа.

Функционална магнетна резонанца

Када особа обавља когнитивне активности, као што је читање, рачунање, лагање, различити делови мождане масе се активирају. Метаболизам неурона активних делова мозга се убрзава и у њих пристиже више крви. Мапирање различитих регија мождане масе се изводи помоћу скенера (МРИ), који детектује повишен проток крви у активним регијама мозга. У типичном експерименту са скенером, испитаник лежи у капсули док обавља задатак.

Прво се узима индивидуална слика мождане масе. Мозак сваке особе је јединствен по облику и величини, и стога су прве слике веома важне, да би се касније мапа мождане активности упоредила са структуралном сликом. Потом се врши серија скенирања, ниске резолуције, део током обављања задатка, а део током „одмора“. Један део скенирања се врши док особа лаже, а други део док говори истину. Касније се ове две серије упоређују и утврђују се разлике у активности појединих регија мозга. Ра-

није студије лагања указују на активност вентролатералног префронталног кортекса, дела структуре који је задужен за процесирање на вишем нивоу. Друга истраживања су указала на повезаност активности антериорног цингуларног дела, средње и више фронталне регије, медијалног темпоралног гируса и лажних одговора. Мапирање активних регија мождане масе за сад нам само може дати одговор где се одвија нека активност. Неки истраживачи сматрају да је много важније питање откривања принципа функционисања психолошких механизма на неуролошком нивоу. На тај начин бисмо, свакако, имали јаснију слику о природи можданих активности које леже у основи одређених психичких процеса. У сваком случају, ова метода је још увек у фази истраживања, а истраживачка методологија и технологија су још увек далеко од практичне примене.

Закључак

И поред чињенице да са развојем технологије имамо нове приступе у проучавању лагања и обмане, суштински није учињен квалитативан корак напред, јер је карактеристика свих метода препознавање и откривање индикатора обмане, који не представљају апсолутне критеријуме за процену лагања. Увек постоји висок ниво индивидуалности, чак и на нивоу физиолошких процеса. Индикатори се увек морају тумачити у контексту целокупног понашања испитаника и резултата на тестовима. Наиме, човек као јединка представља нераскидиви спој когнитивних функција, емоционалних стања, вољних механизма, особина личности, физиолошких процеса, који се испољавају у свакој његовој акцији. Да бисмо дали било какав поуздан суд о некој особи, потребно је имати у виду све ове процесе и уловити што више индивидуалних специфичности у њиховом испољавању код конкретне особе. Што је већи узорак различитих знакова у понашању који поткрепљују процену испитивача, она ће бити поузданија, а различите методе и технике детектују индикаторе са различитим нивоом поузданости и применљивости у пракси.

Будућност нових технологија у овом тренутку зависи од њихове практичне вредности и применљивости, као и од теоријске основе на којој почивају. Без обзира на развој нових технологија, које нам пружају нове увиде у поједине аспекте људског функционисања када је реч о процесу лагања, развој је, чини се, препуштен домишљатости појединаца и проучавању изолованих процеса, без покушаја интеграције знања и успостављања једне свеобухватне и јасне теоријске поставке и дефинисања праваца истраживања који би били директно у интересу праксе и напретка на практичном нивоу. Као што је речено, све технике почивају на две теоријске поставке, као прво – на теорији емоционалног реаговања

и активације ANS-a, као система који није под свесном контролом особе, и друго – на специфичности когнитивних процеса који се одвијају у процесу лагања, чије се проучавање креће од строго физиолошких аспеката до карактеристичних испољавања у понашању.

Важно је подсетити да свака од савремених метода има своје предности и мане, и ограничења по питању применљивости у пракси. Приклањање једном теоријском приступу и једној методологији, и заснивање процене на само једном аспекту људског функционисања даје налазе чија се поузданост увек може довести у питање. У прилог томе говоре и налази истраживања и примери из праксе, да се комбиновањем више метода добија поузданија процена и много је мањи проценат грешке. Стога се чини да је интеграција знања и конвергенција постојећих метода и техника много значајнија за праксу од откривања „револуционарних“ нових технологија.

Литература:

1. Ekman, P., O'Sullivan, M., & Matsumoto, D., (1991a), Confusions about content in the judgment of facial expression: A reply to Contempt and the Relativity Thesis. *Motivation and Emotion*, 15, 169-176; Zulawski, D., & Wicklander, D., (2001), Practical aspects of interview and interrogation.
2. Ekman, P., (1992), *Telling lies: clues to detect in the marketplace, politics and marketing* New York: Norton.
3. DPOR, Department of the Professional and Occupational Regulations, Study of the Utility and Validity of Voice Stress Analyzers, (2003).
4. Lawrence A. Farwell, *A New Paradigm in Criminal Investigations*. Internet source, <http://www.mindcontrolforums.com/bf-research.htm>
5. Lawrence A. Farwell, *A New Paradigm in Criminal Investigations*. Internet source, <http://www.mindcontrolforums.com/bf-research.htm> <http://www.wpic.pitt.edu/research/biometrics/Publications/PupilWeb.htm>
6. Vendemia, J.M.C. (2003). *Detection of deception*, *Polygraph* 32(2).
6. Pollina, D., & Ryan, A., (2004), *The relationship between facial skin surface temperature reactivity and traditional polygraph measures used in a psychophysiological detection of deception: a preliminary investigation*, *Polygraph* 33(3).
7. Robert W. Cox, (1996), *AFNI: Software fo Analysis and Visualisation of Functional Magnetic Resonance Neuroimages*, *Computers an Biomedical Reasearch*, 29:162-73.
8. Randy L. Buckner, Peter A. Bandettini, Kathleen M. O'Craven, Robert L. Savoy, Steven E. Petersen, Marcus E. Raichle and Bruce R. Rosen, (1996),

- Detection of cortical activation during averaged single trials of a cognitive task using functional magnetic resonance imaging*, *Neurobiology*, vol. 96, PNAS (Proceedings of the National Academy of Science of the United States of America).
9. Steinhauer, S., *Pupillary responses, cognitive psychophysiology and psychopathology*, Internet source.
 10. Zulawski, D., & Wicklander, D., (2001), *Practical aspects of interview and interrogation*.

New approach to deception detecting

Abstract: *Deception and deceit, as ones of most interesting and provocative phenomena in our psychological functioning, inspite of all scientific efforts, still remain mystery for the researchers. When we talk about studies of deception, we cannot recognize united effort, organized research acitivity or unique theoretical approach, or the defined path for the future development of metohodology and the techniques in the detection of deception. Contemporary methodology and techniques are based on two theoretical standpoints – emotional response and autonomous nervous system arousal as dominant approach, and studying cognitive processes engaged in deception, studied both on the level of the brain activity and on the level of behaviour. Praxis and the field work as main criteria for validity and usefulness of the techniques involved should set the course for future development, and also remind us that it takes much more than indivudual effort and inspiration to make a step further, and gain new knowledge in studying deception.*

Key words: *Deception detecting, polygraph, physiological grounds of lying, cognitive processes in the function of lying.*

Ненад БАНОВИЋ,
Небојша ПУРИЋ,
мр Синиша ДОСТИЋ
МУП Републике Србије

Осврт на историјат, садашњост и перспективе развоја граничне полиције у Републици Србији

UDK: 351.746.1(497.11)(091)

***Апстракт:** Република Србија, посматрајући са геополитичког и геостратешког аспекта, заузима централно место у региону западног Балкана. Можда баш захваљујући таквом положају, на овом простору, кроз историју, а и данас, константно су се укритале интересне сфере Запада и Истока, што је често резултовало сукобима око територија, па самим тим и државних граница. Кроз историју, на овим границама смењивали су се различити субјекти, најчешће војни, чији је основни задатак био њена заштита од спољашњег непријатеља. Данас, субјекти безбедности граница Републике Србије имају сасвим другу улогу, која се огледа у перманентном супротстављању прекограничном организованом криминалу.*

Гранична полиција МУП-а Републике Србије, као најважнији субјект безбедности граница, представља значајну баријеру за све недозвољене активности на државној граници, а нарочито у систему супротстављања прекограничном организованом криминалу. Циљ овог рада је осврт на њену ближу историју, садашњост и перспективе развоја.

***Кључне речи:** историја, гранична полиција, организација, надлежност, међународна полицијска сарадња, безбедност граница, интегрисано управљање границом.*

Увод

Република Србија граничи се са осам држава. Постоји условна подела на „старе“ границе (према Албанији, Мађарској, Бугарској и Румунији), наслеђене од претходне Југославије, и „нове“, настале након формирања и међународног признања бивших држава СФРЈ (према Македонији, Босни и Херцеговини, Хрватској и Црној Гори). Државна граница према Босни и Херцеговини, Хрватској и Црној Гори још увек није дефинисана, односно није обављено разграничење, па се граница према наведеним државама третира као апроксимативна.

Укупна дужина државне границе Републике Србије према суседним државама износи 2.351,8 километара, од чега: према *Мађарској* износи 174,7 km, према *Румунији* 547,9 km, према *Бугарској* 360,4 km, према *Албанији* 113,5 km, према *Македонији* 283,1 km, према *Босни и Херцеговини* 363,2 km, према *Хрватској* 259,3 km и према *Црној Гори* 249,5 km. Значајно је истаћи и да кроз Србију протичу *три међународне пловне реке*: Дунав, Тиса и Сава. Дунав би требало посебно напоменути јер представља међународни пловни пут, од чега кроз Србију протиче у дужини од 591 km и плован је целим својим током, од 1433. пловног километра (Бездан), до 850. пловног километра (Прахово). Од ушћа реке Нере до тромеђе Србије, Румуније и Бугарске, у дужини од 230 km, река Дунав чини границу између Србије и Румуније, а од Нештинске аде (1.295. пловни km) до Бездана (1.425. пловни km), у дужини од 130 km, Дунав чини апроксимативну границу са Хрватском.¹

За безбедност граница све државе опредељују специјализоване стручне службе, задужене за специфичне сегменте. Најчешће су то службе задужене за контролу путника и превозних средстава (гранична полиција), контролу преношења, односно увоза и извоза роба преко државне границе и заштиту царинске територије државе (царинска служба), контролу промета преко државне границе различитих биљних и животињских врста и њихових производа (инспекцијски органи), као и контролу одвијања саобраћаја на међународном пловном путу (лучке капетаније). Пракса земља чланица ЕУ, а нарочито оних примљених 2004. године и касније, показује да су министарства унутрашњих послова носиоци неких од најзначајнијих активности у процесу придруживања, док су граничне полиције примарне у стварању услова за улазак у Шенгенски процес.

Без обзира на облике организације, основна функција граничне полиције јесте вршење контроле прелажења и обезбеђења државне границе у циљу сузбијања свих облика прекограничног криминала, тероризма, контроле кретања и боравака странаца, решавања питања азила, као и прихвата и смештаја странаца. С обзиром на основне функције граничне полиције, као и на савремене безбедоносно изазове и претње на државним границама, који утичу на њих, у наставку рада биће описана историја, садашња организација и надлежности, као и перспектива развоја граничне полиције Републике Србије.

Историјат граничне полиције

Гранична полиција у нашој земљи има дугу и богату традицију. Посматрајући период развоја у XX веку, од уједињења јужнословенских на-

¹ *Стратегија Интегрисаног управљања границом Републике Србије: Подаци о границама и карактеристике*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 71/05.

рода у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, 1. децембра 1918. године, па до Другог светског рата, на подручју новостворене државе, запажају се различити полицијски, али често и војни системи граничне заштите.

Након шестојануарског режима Александра Карађорђевића 1929. године, када је, ради увођења унитаризма, промењен и назив државе у Краљевина Југославија, и октроисања тзв. *Септембарског устава 1931. године*, којим су озаконене мере диктатуре, почело се са организовањем граничне службе. При томе је углавном за узор узет ранији постојећи систем граничне службе у Србији. Према *Закону о граничној трупи*, од 5. новембра 1931. године², који су потписали министар војске и морнарице, Драгослав Стојановић, и министар унутрашњих послова, Петар Живковић, Гранична трупа је специјална трупа и саставни део војске. Она је у сваком погледу била потчињена министру војске и морнарице, а задатак јој је био да обезбеђује државну границу од повреда у војничком, политичком и царинском погледу. Граничну службу у овом стању затекао је Други светски рат³.

После Другог светског рата готово све државе усвојиле су један од четири могућа модела организације граничних јединица: граничне јединице у саставу војске, граничне јединице у надлежности унутрашњих послова, специјалне (невојне) структуре граничне службе и комбиновани модел. У државама западне Европе заштита границе је била у надлежности специјализованих формација унутрашњих послова, док је систем граничних јединица у саставу оперативне армије усвојен у већини источноевропских земаља⁴.

Функцију граничне заштите у послератној Југославији првобитно је вршио Корпус народне одбране Југославије (КНОЈ), формиран 1944. године, а почетком 1953. године ова функција прелази у надлежност граничних јединица, које су биле интегрални део ЈНА, а чији је основни задатак био обезбеђење државне границе на копну и мору и заштита неповредивости државне територије. У систем заштите граница у СФРЈ биле су укључене и друге друштвене структуре, као што су органи унутрашњих послова, јединице територијалне одбране, цивилне заштите и слично. Распадом СФРЈ, граничне јединице у саставу ЈНА изгубиле су своју функцију. Савезна Република Југославија, састављена од република Србија и Црна Гора, задржала је систем граничних јединица као саставног дела војске.

Успостављањем Државне заједнице Србије и Црне Горе, граничне јединице, у рангу батаљона Војске Србије и Црне Горе (у даљем тексту

² *Службене новине*, (1921), Београд.

³ Новак, Т., Грбић, С., Радојичић, М., Крстић, И., (2003), *Преглед развоја пограничне службе кроз историју*, Безбедност, бр. 3, стр. 475.

⁴ Стојановић, Т., (1997), *Обезбеђење државних граница у свету*, Гласник, бр. 5, стр. 7.

Војске СЦГ) настављају да и даље обављају послове обезбеђења државне границе Републике Србије и Републике Црне Горе, све до средине 2004. године, када је, на предлог Владе Црне Горе, а у складу са одлукама тадашњег Врховног савета одбране и Савета министара Државне заједнице Србије и Црне Горе, гранична полиција МУП-а Републике Црне Горе преузела од Војске СЦГ послове обезбеђења државне границе⁵, док је границе Републике Србије и даље обезбеђивала војска. У том периоду контролу прелажења државне границе, на граничним прелазима, све време, вршила су републичка министарства унутрашњих послова, односно полиција.

На основу новонастале ситуације, а у складу са одлуком надлежних државних органа, 2004. године, од стране МУП-а Републике Србије обављене су припремне активности за преузимање послова обезбеђења државне границе од тадашње Војске СЦГ. За непосредну реализацију наведених послова, у складу са Наредбом министра унутрашњих послова, формиран је Оперативни штаб МУП-а, који је 2005. године, према усвојеном Акционом плану између Војске СЦГ и МУП-а, имао непосредни задатак да координира целокупним активностима на преузимању послова обезбеђења државне границе према суседним државама. Са преузимањем послова обезбеђења државне границе од Војске СЦГ, почело се, јануара 2005. године, на граници са Републиком Мађарском, а окончано је јануара 2007. године, преузимањем границе према Македонији, чиме је заокружен процес демилитаризације државне границе. Крајем јула 2007. године успостављене су станице граничне полиције за контролу прелажења државне границе и станице граничне полиције за обезбеђење државне границе према Црној Гори, чиме је МУП Републике Србије, односно Управа граничне полиције, у потпуности успоставила ингеренције из своје надлежности, на државним границама према суседним државама.

Када су у питању државне границе Републике Србије, требало би напоменути и да контролу прелажења и обезбеђење државне границе на граници са Албанијом, као и на делу државне границе са Македонијом, обављају припадници међународних снага, стационарани на територији АП Косово и Метохија.

Надлежности и организација граничне полиције у Републици Србији

Управа граничне полиције, као интегрални део МУП-а Србије, у свом раду и поступању примењује одређена општа и специфична нормативна

⁵ Полицијски послови обезбеђивања државне границе и вршења граничне контроле, након осамостаљивања Црне Горе, унети су у *Закон о полицији* који је донет 5.5.2005. године (Службени гласник РЦГ, бр. 28/2005).

акта, као што су *Закон о полицији*⁶, *Кривични законик (КЗ)*, *Закон о кривичном поступку (ЗКП)*, *Закон о прекршајима*, *Закон о путним исправама*⁷, *Закон о заштити државне границе*,⁸ *Закон о странцима*⁹, *Закон о путним исправама*¹⁰, *Закон о азилу*¹¹ и друге. Доношењем нове законске регулативе, гранична полиција наше земље умногоме је ускладила своје надлежности, организацију и процедуре са европским стандардима. Током 2008. године Управа граничне полиције је учествовала у изради нових и свеобухватних правних оквира за даље реформе полиције и правосуђа и ефикасније поступање у складу са ЕУ стандардима у правним областима која регулишу питања заштите података о личности, одузимања имовине проистекле из кривичног дела, одговорности правних лица за кривична дела и јачање институционалних капацитета за борбу против корупције.

Имајући у виду наведену правну регулативу, у основне послове и задатке Управе граничне полиције, убрајају се:

- непосредна организација и обављање послова контроле прелажења државне границе на граничним прелазима (контрола путних исправа и виза, утврђивање идентитета лица, контрола превозних средстава и предмета чије је преношење преко државне границе забрањено или је под посебним режимом);¹²
- обезбеђење државне границе¹³;
- контрола путника у међународном ваздушном саобраћају;
- координирање, усмеравање и контрола спровођења послова дубинског обезбеђења државне границе у Приграничним полицијским управама;
- контрола легалности боравка и статусних питања странаца на читавој територији Републике Србије¹⁴;

⁶ *Закон о полицији*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 101/05.

⁷ *Закон о путним исправама*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 90/07.

⁸ *Закон о заштити државне границе*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 97/08.

⁹ *Закон о странцима*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 97/08.

¹⁰ *Закон о путним исправама*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 90/07.

¹¹ *Закон о азилу*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 109/07, ступио на снагу 1.4.2008. године.

¹² У 2008. години на граничним прелазима регистрован је укупан промет од 48.674.849 путника, од чега у међународном саобраћају 32.218.550 путника, а у пограничном и ванредном саобраћају 16.456.299 путника. У наведеном периоду откривено је укупно 1.606 фалсификованих исправа и фалсификованог новца у износу од 22.580 евра и 40.300 америчких долара. У истом периоду је 79 лица спречено у илегалном преласку државне границе, на подручју граничних прелаза, док је са улаза-излаза враћено 24.143 лица која нису испуњавала опште или посебне услове за улазак-излазак са територије Републике Србије. Наведено према: Годишњи извештај о раду за 2008. годину, МУП Републике Србије, Управа граничне полиције.

¹³ Полицијски службеници станица граничне полиције које врше послове обезбеђења државне границе, у 2008. години, у илегалном преласку државне границе ухватили су 682 лица, од чега су 478 лица били наши држављани, а 204 лица су били странци.

¹⁴ У 2008. години, од стране полицијских службеника Управе граничне полиције, предузето је укупно 9.886 различитих мера према странцима, и то: 1.334 кривичне пријаве, 7.079 прекршајних пријава и 1.473 мере отказа боравка.

- сузбијање прекограничног криминала, илегалних миграција и трговине људима¹⁵;
- активна и водећа улога у спровођењу Стратегије интегрисаног управљања границом Републике Србије;
- сарадња и пружање информација другим државним органима у националним оквирима и остваривање сарадње са граничним службама суседних и трећих земаља;
- пружање потребних информација држављанима Србије, странцима и другим корисницима;
- други послови утврђени прописима.

Кад је у питању организација граничне полиције у нашој земљи, ради поређења, кратко ћемо се осврнути на организацију граничних полиција у свету. Граничне полиције у свету су организоване на различите начине, у зависности од: друштвене и политичке уређености земље, историјског наслеђа, дужине и облика државне границе, конфигурације терена на граници, као и најизраженије проблематике у појединим регионима. Милитарни систем обезбеђења државне границе, који се базира на линијском концепту обезбеђења, превазиђен је и није у примени у развијеним земљама Европе, као ни у земљама у окружењу, јер је у прошлости био у функцији заштите државне границе од потенцијалног агресора. Данас је у примени полицијски систем обезбеђења државне границе, базиран на линијско-дубинском концепту, чији је циљ борба против прекограничног криминала¹⁶. Иако је у претходном периоду доминирала организација у облику граничних стража (нпр. Пољска, Финска, Мађарска гранична стража), граничних служби (нпр. Државна гранична служба БиХ), жандармеријских јединица, карабињера или граничних полиција, општеприхваћена је искључиво организација у облику граничних полиција, односно, Управа граничних полиција, сектора и слично, што је случај и у нашој земљи (Управа).¹⁷

Управа граничне полиције представља јединствену, централизовану, хијерархијски успостављену организациону јединицу, са јединственим

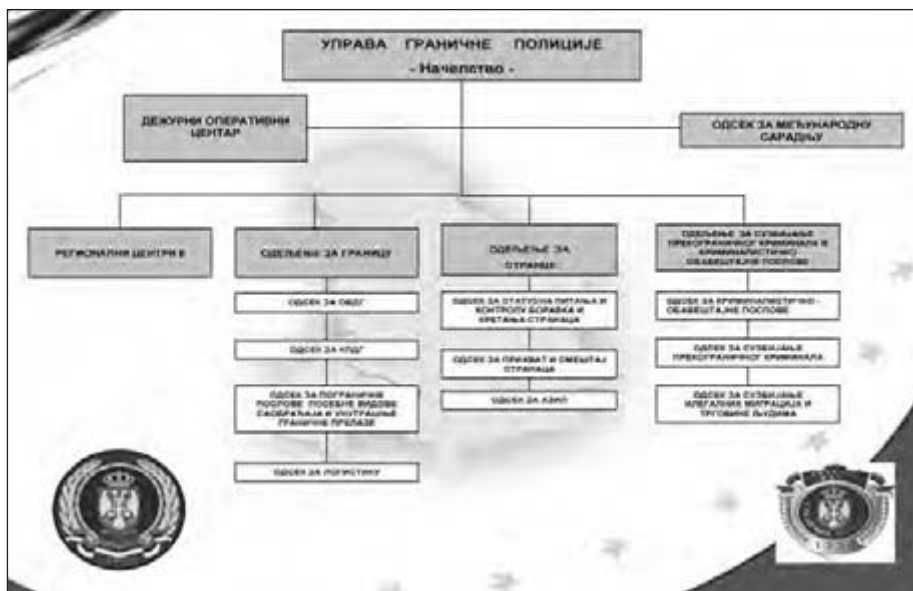
¹⁵ У току 2008. године поднете су 32 кривичне пријаве за извршено кривично дело „Трговина људима“ из члана 388 КЗ Републике Србије, којима су обухваћена 74 пунолетна лица (71 држављанин Србије и 3 БиХ). Наведеним делом оштећено је 48 лица (Србија 41, БиХ 5, Румунија и Украјина по 1). У истом периоду поднето је 69 кривичних пријава против 119 лица за кривично дело „Недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи“ из члана 350 КЗ Републике Србије (93 Србија, 7 Кина, 3 Македонија). Наведеним бројем дела оштећена су 242 лица (Албанија 73, Србија 41, Кина 41). Ефикасно су предузимане и мере на сузбијању кријумчарења опојне дроге и кријумчарења оружја. Пронађено је и привремено одузето 92,95 kg хероина, 9,04 kg кокаина и 284,55 kg марихуане, а откривено је укупно 102 пиштоља (70 гасних и ваздушних), 1 ловачка пушка, као и 97 ваздушних пушака.

¹⁶ Достиг, С., (2007), *Улога граничне полиције у борби против трговине људима*, Безбедност, год. 49, број 3, стр. 157.

¹⁷ Достиг, С., (2008), *Организација и надлежност граничних полиција у региону западног Балкана*, Безбедност, год. 50, бр. 3, стр. 83.

руковођењем. У организацији су заступљена сва три нивоа организовања, и то: централни (управа у седишту Министарства), регионални (регионални центар према свакој од суседних држава) и локални ниво (станице граничне полиције на државној граници и на унутрашњим граничним прелазима). Овакав начин организовања је усклађен са савременом организацијом граничних служби у ЕУ и јединствен је у оквиру Дирекције полиције.

У саставу Управе граничне полиције, на централном нивоу, налазе се следеће организационе јединице: Одељење за границу, Одељење за странце, Одељење за сузбијање прекограничног криминала и криминалистичко-обавештајне послове, Одсек за послове међународне сарадње и преводилачке послове и Дежурни оперативни центар граничне полиције (шема 1).¹⁸

Шема 1 - Организација Управе граничне полиције МУП-а Републике Србије на централном нивоу

У оквиру Одељења за границу, Одсека за пограничне послове, посебне видове саобраћаја и унутрашње граничне прелазе постоје и три Станице граничне полиције за контролу прелажења државне границе на аеродромима (Београд, Ниш и Приштина).

На регионалном нивоу, у оквиру Управе граничне полиције, функционишу регионални центри граничне полиције према суседним државама,

¹⁸ Наведено према: Презентација организације и надлежности Управе граничне полиције, (2009), МУП Републике Србије, Управа граничне полиције, Београд.

које сачињавају: Одсек за контролу прелажења државне границе, Одсек за обезбеђење државне границе, Одсек за сузбијање прекограничног криминала, илегалних миграција и трговину људима, Група за криминалистичко-обавештајне послове, мобилна јединица и дежурна служба. На локалном нивоу, у саставу Регионалних центара граничне полиције према суседним државама, односно Одсека за контролу прелажења државне границе и Одсека за обезбеђење државне границе, налазе се станице граничне полиције, које обављају послове из своје надлежности (шема 2).¹⁹

Шема 2 - Организација Управе граничне полиције МУП-а Републике Србије на регионалном нивоу

Осим наведених организационих јединица у саставу Управе граничне полиције, дубинско обезбеђење државне границе обављају и приграничне полицијске управе, преко одељења и одсека пограничне полиције за странце, сузбијање илегалних миграција и трговине људима. Одељења и одсеци организационо и хијерархијски припадају полицијским управама и над њима Управа граничне полиције има функционалну надлежност, односно координирајућу, усмеравајућу и контролну надлежност.

На читавој територији Републике Србије контрола кретања и боравка странаца, као и решавање њихових статусних питања обављају се, такође, у полицијским управама, преко одељења и одсека за странце, сузбијање илегалних миграција и трговине људима.²⁰

¹⁹ Исто.

²⁰ Одељења и одсеци са оваквим називом налазе у полицијским управама које не излазе на државну границу. Изузетак, у организационом смислу, представља ПУ за град Београд у којој је, због сло-

Сагледавањем организације у оквиру Управе граничне полиције, може се констатовати да је систем управљања успостављен на два начина: непосредно – према регионалним центрима, односно државама суседима и станицама граничне полиције за контролу прелажења и обезбеђења државне границе, и посредно, односно функционално према – одељењима и одсесима у полицијским управама.

Тренутно, Управа граничне полиције броји око 3.300 полицијских службеника. Битно је истаћи и да је, у сарадњи са другим службама и различитим међународним организацијама, више од две трећине укупног састава граничне полиције похађало различите врсте обука, курсева и семинара, а нарочито се у том погледу истичу Међународна организација за миграције (ИОМ), Организација европске безбедности и сарадње (OSCE), Женевски демократски центар за контролу оружаних снага (DCAF),²¹ Европска агенција за реконструкцију (EAR), Међународна центар за развој миграционе политике (ICMPD), Високи комесаријат УН за избеглице (UNHCR), Пакт за стабилност у југоисточној Европи и „Hans Seidel“ фондација. Спроведени програми стручног оспособљавања су у знатној мери утицали на унапређење квалитета обављених послова припадника Управе граничне полиције и на њихово прилагођавање европским стандардима.

Усвајањем *Стратегије интегрисаног управљања границом*²² створени су услови за правно регулисање сарадње унутар сваке од граничних служби, сарадње између граничних служби и међународне сарадње, у складу са стандардима Европске уније,²³ као и за покретање процедура за доношење нових билатералних споразума, односно прилагођавања постојећих. *Стратегија интегрисаног управљања границом* је структурирана у три нивоа: основни документ, секторске стратегије (МУП – Управа граничне полиције, Министарство финансија – Управа царина, Министарство

жености и обима послова, формирана Управа.

²¹ У организацији DCAF у току је реализација I међународног курса за обуку командира станица граничне полиције на нивоу западног Балкана (Албанија, Хрватска, Македонија, БиХ, Црна Гора и Србија) који се одвија кроз 5 модула: Основи Европске Уније, Шенгена и полицијске сарадње, Менаџмент и руководство, Криминалистичко-обавештајна служба и истраге, Граничне провере и Надзор границе. Ово је први пут да се овакав облик стручног оспособљавања руководиоца граничне полиције, на локалном нивоу, заједно реализује на просторима западног Балкана.

²² Влада Републике Србије усвојила је 26.1.2006. године *Стратегију интегрисаног управљања границама*, а *Акциони план за имплементацију наведене Стратегије* донет је 1.6.2006. године. *Стратегија* је документ којим Република Србија утврђује политику у области успостављања система интегрисаног управљања границом, одређује оквире за израду сагласних и синхронизованих секторских стратегија и планова имплементације, дефинише улоге и одговорности државних субјеката, идентификује стратегијске циљеве и утврђује основне правце акције у процесу успостављања и остваривања дугорочне одрживости и стабилности успостављеног система безбедности граница.

²³ Из разлога практичног и ефикасног управљања државним границама, у региону западног Балкана, Европска комисија је 2004. године израдила „Регионалне смернице за интегрисано управљање границама“, које представљају базу за израду упутства за реализацију овог регионалног пројекта. Ово упутство је иновирано почетком 2007. године. Наведено према: *Упутство за интегрисано управљање границама у земљама западног Балкана*, (2004), Директорат Европске комисије за администрирање помоћи земљама западног Балкана (AIDCO), Женева, стр. 10.

пољопривреде, шумарства и водопривреде – Ветеринарска инспекција и Фитосанитарна инспекција) и функционална стратегија.²⁴ Функционална стратегија у систему интегрисаног управљања границом представља области у којима постоји заједнички интерес више граничних служби. Области које су дефинисане функционалном стратегијом су заједничка: обука (основне процедуре у раду свих служби, људска права, страни језици, правила понашања и комуникације), изградња и одржавање инфраструктуре, употреба савремене опреме, коришћење информационе технологије и телекомуникационих система за потребе свих субјеката безбедности граница. У циљу имплементације *Стратегије интегрисаног управљања границом*, у фебруару 2008. године, од стране четири министра који руководе граничним службама, потписан је *Споразум о сарадњи у области интегрисаног управљања границом*.

Са аспекта рада граничне полиције, у нашој земљи, у пољу међународне сарадње, у 2008. години потписани су следећи споразуми, протоколи и меморандуми:

- *Споразум о стратешкој сарадњи Владе Србије и Канцеларије европске полиције (EUROPOL);*
- *Трилатерални протокол између Србије, Румуније и Бугарске о унапређењу сарадње у борби против прекограничног криминала, посебно када је у питању промет акцизне и техничке робе;*
- *Меморандум о разумевању, између министарстава унутрашњих послова држава региона, о успостављању система размене статистичких података о илегалној миграцији и учешћу у регионалном систему раног упозоравања;*
- *Имплементациони протоколи са Црном Гором и Македонијом, о одржавању редовних састанака руководиоца граничних полиција, на свим нивоима.*

У фебруару 2009. године у Београду је потписан *Радни аранжман о успостављању оперативне сарадње Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Европске агенције за управљање и сарадњу на спољашњим границама држава чланица ЕУ (FRONTEX) и Имплементациони протокол о спровођењу заједничких патрола уз заједничку државну границу са БиХ и Црном Гором, као и Протокол о одржавању редовних састанака руководиоца граничних полиција, на свим нивоима са БиХ. У току је усаглашавање Споразума о полицијској сарадњи са Републиком Хрватском.*

Управа граничне полиције МУП-а Републике Србије у наредном периоду развијаће билатералну, али и мултилатералну сарадњу са граничним полицијама и међународним организацијама, како у региону западног

²⁴ Документ Функционалне стратегије потписан је јуна 2006. године.

Балкана, тако и шире. Сарадња са другим граничним полицијама, првенствено суседних држава, одвија се кроз одржавање редовних месечних састанака и, по потреби, ванредних контаката, на граничним прелазима.²⁵ Посебан вид остваривања сарадње одвија се и на нивоу локалних-секторских мешовитих комисија, оформљених на тзв. старим границама, чија је улога решавање питања повреда државне границе и граничних инцидента. Такође, постоји сарадња и на нивоу региона (западни Балкан, југосточна Европа и др.) која се најчешће манифестује кроз одржавање регионалних конференција на различитим нивоима, почев од експертског, преко нивоа руководиоца граничних полиција, па до министарског нивоа.

Значајну улогу на иницирању и јачању сарадње, на наведним нивоима, остварио је DCAF. На нивоу министара унутрашњих послова Албаније, Македоније, Црне Горе, БиХ, Хрватске и Србије, а у складу са DCAF програмом безбедности граница под називом „Лекције научене у успостављању система граничне безбедности”, одржавају се годишње прегледне конференције.²⁶ Конференције се одржавају у циљу: успостављања и развијања националних система управљања границом, у складу са најбољом праксом држава чланица ЕУ, промоције и продубљивања регионалне сарадње и јачања оперативних капацитета граничних служби, превазилажења правних разлика, побољшања техничке интероперабилности и хармонизовања образовања и процеса обуке припадника граничних служби.

На овим конференцијама се потписују министарске декларације или изјаве које представљају, поред осталог, и смернице граничним полицијама за будуће активности на пољу остваривања прекограничне полицијске сарадње. Поред овога, конференције су и места где се потписују различите врсте билатералних споразума и протокола о појединим видовима сарадње. Посебно се истичу министарске декларације са III и V конференције, којима је практично дат налог и мандат DCAF, са једне стране, и шефовима граничних полиција, са друге стране, да развијају конкретне облике прекораничне полицијске сарадње, као и да сачине оперативне процедуре, у складу са ЕУ и шенгенским стандардима, за поступање полицијских службеника граничних полиција, на пословима граничне контроле, односно граничних провера и надзора граница.

²⁵ У периоду 2001–2008. године укупно је одржано 32.747 контаката са суседним пограничним органима, што по годинама износи: 2001 – 1.681 контакт, 2002 – 2.384 контаката, 2003 – 3.491 контакт, 2004 – 5.039 контаката, 2005 – 4.698 контаката, 2006 – 4.490 контаката, 2007 – 5.019 и 2008 – 5.945 контаката. Наведено према: *Годишњи извештај о раду за 2007 годину*, МУП Републике Србије, Управа граничне полиције.

²⁶ Прва годишња прегледна конференција одржана је у Словенији, фебруара 2004. године, друга у Скопљу, фебруара 2005. године, трећа у Сарајеву, фебруара 2006. године, четврта у Дубровнику, фебруара 2007. године, пета у Будви, фебруара 2008. године и шеста у Београду, марта 2009. године. Наведено према: МУП Републике Србије, Управа граничне полиције: Материјали са Шесте годишње министарске прегледне конференције, Београд, 2009. године.

Ефикасна сарадња Управе граничне полиције са међународним организацијама чија је делатност везана за безбедност граница и преко којих су реализоване значајне донације у опреми и материјално-техничким средствима, резултовала је, за МУП Републике Србије, значајним уштедама у процесу модернизације властитих капацитета.

Перспективе развоја граничне полиције

Имајући у виду веома широк спектар послова, њихову динамику и потребу за сталним праћењем и прилагођавањем променама у области безбедности граница, граничну полицију и у наредном периоду очекују значајне активности, а нарочито на пољу међународне сарадње и имплементације стратешких докумената.

Када су у питању стратешка документа, неопходно је истаћи да је Управа граничне полиције, заједно са Управом криминалистичке полиције, била носилац активности на изради *Стратегије супротстављања илегалним миграцијама*, која обухвата два основна правца деловања: проактивно и реактивно. На основу широког консултативног процеса који је, поред државних органа, укључивао и невладине, међународне и друге организације, израђен је Национални план акције за спровођење *Стратегије борбе против трговине људима*. Такође, усвојена су и два етичка кодекса за граничну полицију и за послове издавања виза и путних исправа.

Управа граничне полиције има значајну улогу у реформским и стратешким процесима од значаја за Републику Србију и рад МУП-а, па је тако начелник Управе граничне полиције, одлуком Владе Републике Србије, именован за члана Комисије за побољшање сарадње правосуђа и полиције, а Решењем министра унутрашњих послова именована су два координатора из старешинских редова Управе граничне полиције: координатор за интегрисано управљање границама и координатор за борбу против трговине људима.

Пред граничном полицијом МУП-а Републике Србије у наредном периоду стоје значајне активности које мора да обави самостално и у сарадњи са другим линијама рада Министарства, као и са другим надлежним граничним органима Републике Србије, а најбитније су:

- окончати процес доношења правног оквира за поступање граничне полиције усклађеног са стандардима ЕУ;
- правно регулисати сарадњу унутар граничних служби, сарадњу између суседних граничних служби и створити претпоставке за могућност остварења међународне сарадње у складу са стандардима ЕУ;
- прописати и посебне процедуре, у ужим организационим јединицама, по питањима: а) сузбијања прекограничног криминала – посту

пање у конкретним ситуацијама, сарадња са другим линијама рада у МУП-у и ван њега, б) криминалистичко-обавештајна аналитика – начин прикупљања, обраде, дистрибуције, коришћења и чувања података, в) процедуре у вези процене анализе ризика, г) процедуре за поступање у борби против трговине људима и у сузбијању илегалних миграција, д) процедуре у контроли легалности боравка и статусних питања странаца, њ) процедуре у вези поступања граничне полиције у поступку решавања захтева за азил, е) процедуре ангажовања и употребе мобилних јединица;

- обезбедити буџетска средства за унапређење инфраструктуре;
- наставити са спровођењем Акционог плана за имплементацију *Стратегије интегрисаног управљања границом у Републици Србији*;
- створити услове за даље развијање сарадње са суседним пограничним органима и пограничним органима трећих држава;
- прописати посебне процедуре за све облике прекограничне сарадње са суседним и другим граничним службама, као што су: организација и учешће на разним састанцима на националном, регионалном и локалном нивоу; формирање и учешће у раду националних контакт центара; формирање и учешће у раду ad hoc центара за извођење заједничких акција; учешће у раду заједничких тимова за анализу ризика; заједничке патроле, заједничка обука; размена и ангажовање официра за везу и заједничко коришћење инфраструктуре и техничке опреме²⁷;
- подизање нивоа техничке опремљености, а посебно инсталирање опреме за аутоматско читавање путних исправа на свим граничним прелазима;
- даље учешће у европским и регионалним пројектима;
- пуна имплементација *Стратегије борбе против трговине људима*;
- јачање капацитета за истраге у оквиру надлежности граничне полиције, обавештајни рад и анализу ризика;
- подизање ефикасности у окривању дрога;
- борба против тероризма;
- борба против корупције;
- размотрити стање организације граничне полиције након окончања преузимања послова обезбеђења државне границе, у смислу рационализације снага и средстава и њеног позиционирања у саставу Министарства. Рационализација снага и средстава граничне полиције требало би да се креће у смеру обједињавања послова и задатака контроле прелажења државне границе и надзора и обезбеђења

²⁷ Пурић, Н., (2007), *Гранична полиција МУП-а Републике Србије - место и улога у процесу реформе полиције*, У: Зборник радова „О реформи сектора безбедности у Србији – достигнућа и перспективе“, Центар за цивилно-војне односе, Београд, стр. 114.

државне границе у истим организационим јединицама – станицама граничне полиције, где год је то могуће. Станице граничне полиције, сада задужене само за контролу прелажења државне границе, преузеле би и послове обезбеђења државне границе (практично би се од две посебне станице граничне полиције, са посебним сегментима рада, направила једна већа станица граничне полиције), с тим што би оне које имају значајније граничне прелазе и проблематику на њима, добиле у надлежност мању територију и обратно. Тамо где у близини не постоје гранични прелазе, остале би станице граничне полиције за обезбеђење државне границе;²⁸

- успоставити систем мотивисања кандидата за пријем на рад у граничну полицију и адекватан систем планирања кадрова, као и каријерни систем напредовања. Развијати и јачати већ створену кадровску базу за извођење наставе, у складу са савременим принципима учења одраслих, у сарадњи са међународним организацијама (OSCE и др.) и са ослоном на образовне институције МУП-а Републике Србије. Сачинити адекватне програме специјалистичке обуке за припаднике граничне полиције и успоставити наставни центар за извођење овакве обуке. Сачинити планове и програме заједничке обуке за различите конкретне активности са припадницима других служби укључених у процес интегрисаног управљања границом;
- преузети послове реадмисије у надлежност граничне полиције;
- развити систем размене информација на свим нивоима. Успоставити бржи и поједностављенији двосмерни проток информација, уз увођење савремене технологије;²⁹
- успоставити квалитетну комуникацију и размену информација са свим службама које учествују у процесу интегрисаног управљања границом, а нарочито развијати квалитетан ниво размене информација са Министарством спољних послова.

У складу са новом легислативом, као и наведеним потребама Управе граничне полиције, неопходна је нова структура, која ће адекватно одговорити на све нове задатке и изазове који се постављају пред граничну полицију, а овакав организациони концепт би био максимално усклађен са најбољом праксом и препорукама ЕУ.

²⁸ Ова рационализација предвидела би и промену броја регионалних центара, а, имајући у виду величину територије Републике Србије, било би довољно исту покрити са три, а највише четири регионална центра, а свакако би требало размотрити и позицију саме Управе у седишту МУП-а. Наиме, има ваљаних разлога и основа за њено подизање на ниво посебног сектора, односно Дирекције у оквиру МУП-а: исто, стр. 115.

²⁹ Савремена технологија омогућава велику брзину преношења и размене информација, али и сигурност у процесу њиховог дистрибуирања и чувања.

Закључак

Посматрајући са историјске дистанце, може се констатовати да су се на границама Републике Србије примењивали, сходно актуелном тренутку и државном уређењу, сви познати модели заштите државне границе, почев од класичних војних, преко полувојних, па све до савремених полицијских модела.

У данашњој ситуацији гранична полиција наше земље перманентно се налази у процесу реформи и прилагођавања, у организационом, процедуралном и материјално-техничком смислу, стандардима развијених европских земаља, чиме доприноси укупној безбедности државе, региона западног Балкана и Европе.

Са аспекта развоја, гранична полиција ће и даље бити значајан субјекат у супротстављању недозвољеним активностима на државној граници, при чему ће, уз примену савремених прописа и процедура, дати пуни допринос у остваривању ефикасне безбедности граница.

Узимајући у обзир светске трендове сталног раста прекограничних организованих криминалних делатности (илегалних миграција, кријумчарења дрога, кријумчарење класичног оружја и оружја за масовно уништење, кријумчарења радиоактивног материјала и других), тероризма и других безбедносних изазова, ризика и претњи, неспорна је веома значајна улога граничне полиције, као субјекта у целокупном систему безбедности државе.

Литература:

1. Достић, С., (2007), *Улога граничне полиције у борби против трговине људима*, Безбедност, год. 49, бр. 3, стр. 147-167.
2. Достић, С., (2008), *Организација и надлежност граничних полиција у региону западног Балкана*, Безбедност, год. 50, бр. 3, стр. 82-100.
4. *Презентација организације и надлежности Управе граничне полиције*.
5. Пурић, Н., (2007), *Гранична полиција МУП Републике Србије – место и улога у процесу реформе полиције*, У: Зборник радова „О реформи сектора безбедности у Србији – достигнућа и перспективе“, Центар за цивилно-војне односе, Београд.
6. Стојановић, Т., (2007), *Обезбеђење државних граница у свету*, Гласник, бр. 5, стр. 6-11.
7. *Годишњи извештај о раду за 2008. годину*, (2009), МУП Републике Србије, Управа граничне полиције, Београд.

8. *Материјали са Шесте годишње министраске прегледне конференције*, (2009), МУП Републике Србије, Управа граничне полиције, Београд.
9. Новак, Т., Грбић, С., Радојичић, М., Крстић, И., (2003), *Преглед развоја пограничне службе кроз историју*, Безбедност, год. 45, бр. 3, стр. 470-479.
11. *Стратегија Интегрисаног управљања границом Републике Србије*, Сл. гласник Републике Србије, бр. 71/05.
12. *Упутство за интегрисано управљање границама у земљама западног Балкана*, (2004), Директорат Европске комисије за администрирање помоћи земљама западног Балкана (AIDCO), Женева.

General Overview of the History, Present and Perspectives of the Border Police Development in the Republic of Serbia

Abstract: *With respect to geopolitical and geo-strategic aspects, the Republic of Serbia is situated in the center of the Western Balkan region. Perhaps, due to its very position, throughout the history, and even today, this territory has been the place of constant crossing of Western and Eastern spheres of interest, frequently resulting in conflicts over the territories and therewith state borders. Throughout the history, different subjects, mostly army or military, have been replacing one another at these borders having as a main task border protection, mainly from an outside enemy. Nowadays, border security subjects of the Republic of Serbia have a totally different role which includes permanent confrontation with trans-border organized crime.*

Border Police of the MI of the Republic of Serbia, as the most important border security subject, represents a significant barrier for all illicit activities at the state border and particularly within the system for confronting trans-border organized crime. The aim of this work is to give a general overview of its recent history, present situation and perspectives for development.

Key words: *history, border police, organization, competence, international police cooperation, border security, integrated border management.*

Милан БЕЛИЋ,
Милица ВАСИЋ
МУП Републике Србије

Историјско-правни аспект послова обезбеђења одређених личности и објеката

UDK: 351.749:351.86(09)

Апстракт: У раду је, поред појмовног одређења безбедносне заштите, обрађен настанак и историјски развој послова обезбеђења, а посебна пажња посвећена је нормативно-правном аспекту послова обезбеђења одређених личности и објеката од 1944. године до данас. Обрађени су и општи појмови везани за послове обезбеђења од безбедносне процене, као дела плана обезбеђења, до других мера и радњи које се предузимају ради остваривања личне безбедности одређених личности и заштите објеката које они користе. У раду је дат и сажет опис специјализоване Управе МУП-а Републике Србије која обавља послове обезбеђења одређених личности и објектата.

Кључне речи: безбедносна заштита, безбедносна процена, иштићена личност, иштићени објекат, непосредна заштита.

Увод

Да би се супротставила активностима које угрожавају постојеће државно и друштвено уређење, не само од унутрашњих политичких противника који делују против уставних позиција (сепаратизам и тероризам), него и од одређених субверзивних активности спољних противника, држава оснива специјализоване установе и организације у оквиру свог апарата ради вршења заштитне функције. Тако су, поред контраобавештајних, обавештајних и других служби задужених за супротстављање деловању унутрашњег и спољашњег противника, временом настале и службе обезбеђења које се баве заштитом одређених личности и објеката у којима они бораве.

У оквиру свог делокруга рада специјализоване службе примењују специфична средства, мере и радње ради безбедносне заштите одређених личности и објеката које они користе. Ту спадају обавештајни¹ и контрао-

¹ Обавештајна делатност представља државно прикупљање информација у покушају супротстављања претњама њеној безбедности које долазе из шпијунаже, саботаже, активности страног утицаја, политичког насиља и субверзија. Више о томе: Williams, K. & Deletant, D., (2001), *Security Intelligence Services in New Democracies*, Basingstoke, Palgrave, School of Slavonic and East European

бавештајни² послови, послови непосредне заштите – обезбеђења одређених личности и објеката које они користе, превентивно техничке мере и радње (противдиверзионе, противпожарне, превентивне биохемијске мере заштите), као и здравствене мере заштите. Наведени послови се обављају плански и систематски, и то пре свега прикупљањем информација³ о евентуалној угрожености. Стручност и ефикасност у вршењу тих послова представља најзначајнији фактор остварења безбедносне заштите. За боље разумевање наведене делатности, потребно је усвојити информације о општим појмовима обезбеђења одређених личности и објеката (прилог 1).

Према томе, безбедносна заштита одређених личности и објеката представља, с једне стране, саму делатност којом се штите одређене личности и објекти, а с друге стране, механизам којим се та делатност реализује, тј. субјекте који обављају послове безбедносне заштите.

Може се закључити да безбедносна заштита одређених личности и објеката представља правним прописима предвиђен и уређен делокруг надлежности, права и дужности субјеката безбедности, у склопу безбедносно-обавештајних система дате државе које систематски прикупљају, обрађују и презентују обавештајна сазнања и спроводе друге мере и радње, са циљем да се обезбеди највиши степен заштите одређених личности, тј. представља целокупну делатност којом се спречава и сузбија појава угрожавања – претње одређеним личностима које се штите.

Историјски аспект послова обезбеђења

Историјски гледано, још у првобитној заједници постојали су први облици „обезбеђења“ када су се чувале неке од важних вредности тог времена, на пример ватра, постојали су и чувари који су чували села и племенске старешине и сл.

У старом веку, по доласку на власт римског владара Октавијана Августа (27. год. п. н. е.) основана је фактички прва професионална полицијска служба у историји (*Cohortes urbanae*),⁴ а тиме и службе заштите

² Studies, University College London, стр. 1.

³ Контраобавештајна делатност одвија се претежно на сопственој територији и има заштитни карактер и често се назива „дефанзивном“ обавештајном службом, контраобавештајном службом или службом безбедности. Задатак је откривање и онемогућавање рада страних обавештајних служби у сопственој земљи, као и свих других структура које се тајно баве подривачким активностима. Циљ је заштита виталних државних тајни, спречавање шпијунаже, спречавање тајног превратничког деловања против постојећег поретка.

⁴ Информација је одређена количина обавештења, података и ставова, који носе неку поруку, у којима се иницира нека акција, а које су повезане са спољним или унутрашњим окружењем. Више о томе: Стајић, Љ., (2003), *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, стр. 184.

⁵ Егенгајн, Ј., *Полиција у старом Риму*. Више о томе: Милошевић, М., (2001), *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд, стр. 177.

личности. Функцију заштите обављали су римски грађани организовани по војничким принципима и повезани са преторијанском гардом која је имала и функцију политичке полиције.

Непосредно обезбеђење се у то време састојало од најмање четири концентрична безбедносна прстена. Прва три заштитна прстена су чинили: ауксилијари – спољни пратиоци, легионари – царска телесна гарда и протектореси – лични пратиоци. Пре него што би императори кренули на пут, на места која ће посетити, стизали су менсореси – службеници чије је задужење било да обезбеде све што је било потребно за цара и његову пратњу и да организују потпуну безбедност.

У доба феудализма основна и најзначајнија обавеза полицијских установа била је заштита владара и дворске елите, док је физичку заштиту пружала лична оружана пратња.

У средњовековном периоду на нашим просторима можемо издвојити првобитне облике непосредне заштите – пратње које су обављале тадашње дворске страже (гарда). Тадашњи оклопници – коњаници који су били у служби цара Душана, били су у то време опремљени најбољом опремом и оружјем.

У XIX веку, за време и после Првог српског устанка, формирају се одабране и обучене групе коњаника који су били непосредна заштита Војвода и осталих народних вођа. Кнез Милош је после Другог српског устанка формирао „Гвардију“ коју су чинили посебно одабрани младићи, који добро да јашу и пуцају у покрету, и имали су задатак непосредне заштите.

У другој половини XIX века у појединим земљама формирају се посебне – специјализоване службе, којима је једини задатак да обезбеђују одређене државне и политичке личности. Тако је 1865. године, после атентата на председника САД-а Абрахама Линколна, формирана Тајна служба (*The United States Secret Service*).

Почетком XX века на нашим просторима формира се посебна јединица за пратњу краља Александра, који су за непосредну заштиту користили аутомобиле и мотоцикле и налазили се у саставу његове гарде.

Током Другог светског рата, ради обезбеђења штабова и руководиоца НОП-а, формирају се посебне пратеће јединице. У почетку то нису биле посебно издвојене јединице, већ су се из састава појединих војних формација издвајале групе бораца који су обављали послове обезбеђења.

Прва, посебно издвојена заштитна јединица, формирана је септембра 1941. године са циљем обезбеђења саветовања у Столицама, која је и даље остала заштитна јединица Врховног штаба, састављена од десетак бораца. По преласку Врховног штаба у Ужице, ова јединица је допуњена новим борцима из других јединица и постаје Пратећа чета Врховног штаба. Новембра 1942. године, у склопу опште реорганизације Народ-

ноослободилачке војске и формирања корпуса и дивизија, дошло је до формирања већих заштитних јединица. Тако је од пратеће чете формиран Пратећи батаљон Врховног штаба, састављен од две пешадијске и једне инжењерске чете.

Дана 27. новембра 1942. године Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије доноси *Упут за обавештајну службу*, односно *Упутство о организационој структури и основним задацима обавештајне службе на ослобођеној и неослобођеној територији*, којим се дају смернице за формирање обавештајних центара на ослобођеној, односно неослобођеној територији, њиховом организовању, задацима, сарадњи, итд. На основу тог Упутства, при Врховном штабу оснива се Одсек безбедности са секцијама за обавештајни и контраобавештајни рад.

Врховни командант НОВ, маршал Југославије, Јосип Броз Тито, 13. маја 1944. године у *Дрвару*, доноси наредбу о формирању *Одељења за заштиту народа – (ОЗН-а)*, које је у свом саставу имало 4 одсека:

1. обавештајни,
2. контраобавештајни на ослобођеној територији,
3. контраобавештајни у војсци, и
4. статистичко-технички одсек.

Ширењем ослобођене територије Југославије, објективно су се повећали и задаци обезбеђења и одржавања реда, те је Врховни командант НОВ и ПОЈ издао наредбу о формирању *Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ)*, који је дејствовао на ослобођеној територији и био непосредно потчињен Врховном команданту. Задаци КНОЈ-а били су:

1. помоћ органима ОЗН-е у борби против непријатеља;
2. обезбеђење централних органа власти (Националног комитета, Врховног штаба и главних штабова);
3. обезбеђење лука, обала, државне границе, и
4. обезбеђење најважнијих железничких и аутомобилских путева и мостова, завода и фабрика одбрамбеног карактера, аеродрома и других објеката одбрамбеног значаја.

Марта 1946. године, ОЗН-а је издвојена из Министарства народне одбране и прикључена је Министарству унутрашњих послова, променивши назив у *Управу државне безбедности (УДБ-а)*, која је 1952. године преведена са војне у цивилну формацију. Брионским пленумом 1966. године дошло је до реорганизације Службе државне безбедности, која је постављена на нове основе, те је њена делатност усаглашена са захтевима тадашњег самоуправног система.

По завршетку Другог светског рата, у оквиру Гардијске бригаде, формирана се *Специјална ауто чета* са задатком обезбеђења и пратње председника Тита и државника који су долазили у званичну посету нашој земљи. Сличне специјализоване формације постојале су и у саставу републичких секретаријата унутрашњих послова.

Крајем XX века безбедносни ескорти су углавном сачињени од возила, док се мотоцикли најчешће користе као почасни ескорт, приликом посета највиших представника других земаља.

Развојем моторних возила и нових технологија у изради возила са ојачањима (*блиндирана – специјална возила*), формирају се облици, формације безбедносног ескорта који се ни до данас нису битно променили.

У новије време готово све земље су основале и организовале службе⁵ за обезбеђење највиших представника државе и објеката у којима они бораве и раде. Неке од тих служби потпуно су самосталне, а неке су у саставу других служби⁶.

У Републици Србији, до 2001. године координација и усклађивање мера и радњи обезбеђења личности и објеката била је у надлежности Ресора државне безбедности, VI Управе и Управе полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Дана 9. априла 2003. године, у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије формирана је Управа за обезбеђење, док је 11. априла 2007. године Управа за обезбеђење променила назив у Управу за обезбеђење одређених личности и објеката.

У склопу својих задатака, Управа за обезбеђење одређених личности и објеката врши оперативну, непосредну и превентивно-техничку заштиту одређених личности и објеката. Непосредно штити дипломатско-конзуларна представништва, као и највише стране државне представнике приликом боравка на територији Републике Србије. Систематизовано

⁵ Председничка Служба безбедности (Президентская Служба Безопасности – ПСБ), настала одвајањем од ГУО септембра 1993. године, као наследница деветог директората КГБ, у почетку је била заједничка организација председникових телохранитеља. Задужена је за заштиту председника и високих функционера Руске Федерације. На почетку је предузимала обавештајне операције подршке другим службама и истраге у спречавању криминала, са полицијским овлашћењима. Председничким указом из 1996. године изгубила је првобитна овлашћења и сада искључиво штити личног председника Руске Федерације, а подређена је руководству администрације председника. Саставни делови су Кремаљска гарда (5.500 људи) и специјално обучена непосредна заштита са једном антитерористичком јединицом (сви заједно око 10.000 људи). Више о томе: Савић, А., Делић, М., Бајагић, М., (2002), *Безбедност света од тајности до јавности*, Институт безбедности, Београд, стр. 302-303.

⁶ На пример, Генерална Служба Безбедности Израела (Sherutha-bitachon ha-klali - Shin Bet) је контраобавештајна служба и служба безбедности, основана 30.6.1948. године, која делује у оквиру МУП-а. Основни задатак је прикупљање информација о страним обавештајним службама и њиховим активностима против Израела. Део 8. Управе задужен је за безбедност израелских званичника и свих израелских државних установа у иностранству. Национална полиција, која је у саставу МУП-а, пружа помоћ другим обавештајно безбедносним организацијама. Са службом Шин Бет највише сарађује Одељење Латам, задужено за истраге и специјалне операције, на плану обезбеђења виталних објеката и највиших политичара, дипломата и обавештајних званичника Израела.

прикупља информације о могућим угрожавањима одређених личности и објеката који су под заштитом. Врши анализе и сачињава безбедносне процене угрожености. У склопу својих послова сачињава планове обезбеђења, предлаже мере и радње на унапређењу степена заштите, прати научно-техничка достигнућа везана за безбедносну заштиту одређених личности и објеката. Послове надлежности Управе, у оквиру Управе за обезбеђење одређених личности и објеката, обављају специјализована одељења.

У припреми и реализацији задатака Управа за обезбеђење одређених личности и објеката остварује сарадњу са протоколом одређених институција, као и са протоколом и представницима безбедносних структура страних земаља, чији су представници у званичној посети Републици Србији. Као сталну активност реализује програме стручног оспособљавања и обуку припадника Управе. Израђује аналитичко-информативне материјале и извештаје из свог делокруга рада. Остварује сарадњу са обавештајно-безбедносним институцијама Републике Србије: Безбедносно-информативном агенцијом, Војнобезбедносном агенцијом, Војном обавештајном агенцијом и Службом за послове безбедности Министарства спољних послова Републике Србије.

Правни аспекти вршења послова обезбеђења у Србији од 1944. године до данас

Заштита одређених личности у нашој земљи била је различито нормативно регулисана, у зависности од појединих периода развоја земље. С тим у вези, када говоримо о нормативном аспекту вршења послова обезбеђења, разликујемо неколико периода:

Период од 13. маја 1944. године до 1965. године

У наведеном периоду нису постојали одговарајући нормативни акти, те је обезбеђење одређених личности вршено на основу дугогодишње праксе, закључака и ставова надлежних државних органа.

Период од 1965. до 1975. године

У наведеном периоду обезбеђење одређених личности вршено је на основу одлуке Савезне Владе и *Обавезне инструкције о начину вршења и организацији послова заштите личне безбедности одређених државних и политичких функционера.*

Период од 1975. године до распада СФРЈ

За наведени период најзначајније је доношење Устава СФРЈ, јер је након доношења Устава донето више нормативних аката (одлука, наредби, упутстава,...), те је област заштите одређених личности и објеката била потпуно и детаљно правно уређена на свим нивоима, у оквиру јединственог система обезбеђења.

Наиме, донети су следећи нормативни акти:

1. *Одлука о вршењу послова обезбеђења председника Републике и врховног команданта оружаних снага СФРЈ и шефова страних држава за време боравка у Југославији* (Е. п. бр. 315/75),
2. *Одлука о изменама и допунама Одлуке о вршењу послова обезбеђења председника Републике и врховног команданта оружаних снага СФРЈ и шефова страних држава за време боравка у Југославији* (Е. п. бр. 110/77 од 12.1.1977. године),
3. *Одлука о вршењу послова обезбеђења чланова Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, шефова страних држава за време боравка у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и Меморијалног центра „Јосип Броз Тито“* (Службени лист СФРЈ, бр. 43/81 од 24.9.1981. године),
4. *Одлука о вршењу послова обезбеђења и одређивању личности, делегација, објеката и политичких скупова, чију заштиту организује и спроводи Републички Секретаријат за унутрашње послове* (Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, бр. 10/82 од 6.8.1982. године),
5. *Одлука о вршењу послова обезбеђења чланова Председништва Социјалистичке Федеративне Републике Југославије* (Службени лист СФРЈ, бр. 5/87 од 20.2.1987. године).

Период од распада СФРЈ до данас

Овај период карактерише изузетно „слаба“ законска регулатива. У овом периоду нису донети одговарајући прописи који би целовито правно уређивали надлежност и овлашћења органа и служби безбедности у заштити одређених личности и објеката, већ је та област регулисана појединим прописима који, директно или индиректно, регулишу заштиту одређених личности и објеката. Наиме, донети су следећи прописи који се односе на заштиту одређених личности и објеката:

1. *Закон о посебним правима и дужностима председника Републике, којим се регулишу поједина права и дужности председника, као и поједини облици заштите за време трајања и након престанка председничке функције* (Службени гласник Републике Србије, бр. 49/99, 11/01 и 34/01),
2. *Закон о изградњи објеката који садржи одредбе о одређеним видовима заштите објеката, који имају значај за привредни и друштвени развој и одбрану земље* (Службени гласник СР Југославије, бр. 10/84, 24/85, 35/86, 37/88, 41/88, 6/89, 93/93, 67/93),
3. *Закон о изменама и допунама закона о изградњи објеката* (Службени гласник СР Југославије, бр. 43/01),
4. *Упутство о начину обављања послова обезбеђења личности и обје-*

ката, које је 1995. године донео министар унутрашњих послова. Поменути Упутством се ближе одређују мере и радње које се предузимају ради заштите одређених личности и објеката. Као носилац послова координације, усклађивања мера и радњи заштите, одређен је Ресор државне безбедности, VI Управа и Управа полиције.

5. *Упутство о начину обављања послова обезбеђења личности и објеката* (01 број: 7350/2003 од 5.9.2003), које је донео министар унутрашњих послова 2003. године. Поменути Упутством се прецизирају радње и мере које се предузимају ради заштите одређених личности и објеката. Носилац послова координације и усклађивања мера и радњи је Управа за обезбеђење одређених личности и објеката.
6. *Уредба о одређивању послова безбедносне заштите коју непосредно врше Министарство унутрашњих послова, Безбедносно-информативна агенција, Војно-безбедносна агенција и Војна полиција* (Службени гласник Републике Србије, бр. 12/09 од 13.2.2009), којом се ближе одређују послови безбедносне заштите одређених личности и објеката које непосредно врше органи надлежни за безбедносну заштиту. Такође је таксативно наведено која све лица, и по престанку функције, имају право на безбедносну заштиту.

Закључак

Основни задатак специјализованих служби за обезбеђење одређених личности је заштита интегритета личности које се штите. Да би се успело у томе, мора да постоји адекватан систем безбедносне заштите.

Обавештајне, безбедносне и друге специјализоване установе представљају основу превентивне заштите и већина њих делује у складу са јасно дефинисаним стратегијама националне безбедности. Стручност и ефикасност у вршењу тих послова представљају најзначајнији фактор остварења безбедносне заштите.

Новије поље делатности специјализованих служби за обезбеђење је сарадња са појединим службама безбедности других земаља, у циљу борбе против свих облика угрожавања, а у интересу опште безбедности. Основни предуслов постизања вишег нивоа безбедносне заштите је, пре свега, усклађеност у планирању и реализацији заштите, кроз координацију свих елемената у систему обезбеђења.

Из наведеног може да се закључи да безбедносна заштита одређених личности представља веома сложен задатак за сваку специјализовану службу дате земље.

Историја је показала да функционална и квалитетна безбедносна заштита одређених личности и објеката мора да се састоји од вишеструко

међусобно повезаних елемената: нормативно-правне регулативе у области безбедносне заштите одређених личности и објекта (уредбе и упутства), усклађености у планирању и реализацији заштите, кроз координацију свих елемената у систему безбедносне заштите, организацијског устројства специјализованих служби за обезбеђење и сталног побољшања кадровских и техничких услова рада специјализованих служби.

Прилог 1

Општи појмови обезбеђења одређених личности и објеката

У теорији безбедности постоје различита мишљења и тумачења појма безбедности. Сам појам може се посматрати са више аспеката. Најчешће се полази од претпоставке да се под тим термином подразумева одређено стање, функција, организација, систем или све то заједно.⁷

Безбедност, као стање у најширем смислу, представља заштићеност неког добра, вредности и тековина друштва. У политичко-безбедносном смислу, обухвата целокупну заштићеност државе од свих видова субверзивне делатности спољашњег и унутрашњег непријатеља и других штетних делатности и утицаја. Између осталог, безбедност означава и службу безбедности, која се може схватити као скуп активности и мера којима се држава штити од актуелних или потенцијалних непријатеља, или као специјализована организација која обавља послове, примењује мере, радње и средства којима се остварује функција безбедности.

Заштита представља процес коме је циљ смањење или неутралисање ризика изазваних потенцијалним дејством идентификованих претњи.⁸

Заштита одређених личности које се безбедносно штите предузима се у склопу јединственог система заштите, сходно позитивним прописима и обухвата усклађену делатност свих органа и служби безбедности, као и других субјеката који учествују у заштити а која предузимају, свака у оквиру своје надлежности, одговарајуће радње и мере у циљу потпуније заштите одређених личности и објеката.

Одређеним личностима сматрају се она лица које су од стране надлежних државних органа одређена да се штите.

Одређеним објектом сматрају се сви они објекти у којима бораве или раде одређене личности, резиденцијалног су карактера и користе се стално, привремено или повремено.

Обезбеђење представља организовану и планску примену мера, радњи и средстава у циљу заштите од угрожавања одређених личности, лица, објеката, простора и скупова.

⁷ Више о томе: Стајић, Љ., (2003), *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, стр. 22.

⁸ Петровић, С., (2000), *Компјутерски криминал*, МУП Републике Србије, Београд, стр. 377.

Непосредна заштита лица која се безбедносно штите, као део система безбедносне заштите, представља скуп мера и радњи које планирају и предузимају делови специјализоване службе за обезбеђење – *оперативни тимови*, ради спречавања сваког покушаја угрожавања њихове личне безбедности, тј. елиминисање или смањење разних облика угрожавања и других опасности који прете личности која се штити. Она представља процес коме је циљ смањење или неутрализовање ризика изазваних потенцијалним дејством идентификованих претњи, што се постиже благовременим откривањем и елиминисањем постојећих или предстојећих појава и процеса који су усмерени на угрожавање лица која се безбедносно штите, кроз стално физичко присуство, тј. као стална пратња приликом кретања пешке, аутомобилом или неким другим превозним средством у земљи и иностранству, и у ситуацијама када бораве у одређеним објектима, на јавним манифестацијама, скуповима и др.

Лични пратилац је одговоран за непосредно обезбеђење лица која се безбедносно штите у свим приликама: приликом кретања пешице, аутомобилом или другим превозним средствима, приликом боравка у одређеним објектима, приликом путовања у земљи и иностранству, као и приликом присуствовања одређеној свечаности, јавним скуповима. Задатак личног пратиоца је да визуелно посматра понашање лица у непосредној околини ради благовремене интервенције. Посебну пажњу обраћа на руке пролазника и присутних лица.

У вези активности безбедносне заштите, сачињавају се *планови обезбеђења*. Свако обезбеђење има своје особености на које би требало посебно обратити пажњу, поред заједничких обележја у примени одговарајућих мера дефинисаних планом обезбеђења.

План мера обезбеђења представља кључни документ у процесу припреме и реализације свих активности везаних за обезбеђење.

Планови обезбеђења сачињавају се за сва места која се редовно користе и непрестано анализирају и допуњују. Све договорене мере прецизиране планом спроводе се савесно, одговорно и дисциплиновано, било да се ради о појединачним радњама или заједничким активностима (које подразумевају одређену координацију и синхронизацију).

Безбедносна процена представља аналитичко синтетски, оперативно стручни и, најчешће, стратегијски документ. Аналитичко процењивање стања безбедности односи се на дефинисање и међусобно упоређивање свих негативних безбедносних појава (потенцијални носиоци угрожавања, њихове активности, намере, вероватноћа деловања), као и сопствене могућност решавања безбедносних проблема.

За израду безбедносне процене, веома је важно и неопходно обезбедити адекватан број квалитетних података, јединствено евидентирање тих

података, осигурати јединствен методолошки приступ оцењивања безбедносних података, као и упоредивост стања безбедности посматраног подручја, ради израде закључака који непосредно утичу на планирање, организовање и успостављање адекватних мера безбедности и заштите са циљем неутралисања или умањења вероватноће атентата и угрожавања безбедностиштићене личности.

Безбедносна процена би требало да осликава реално стање, требало би да буде актуелна и представља основ и први документ **Плана обезбеђења**, којим се дефинишу мере и радње у циљу заштите одређених личности и објеката.

Контраизвиђање представља осматрање са прикривених осматрачница, ради контроле ширег простора око објекта који се штити, а посебно оних позиција са којих се може снимати, скицирати, осматрати објекат који се обезбеђује.

Пешачка формација непосредне заштите представља јасно и прецизно одређену структуру оперативног тима (број, распоред) према постављеним задацима. Стандардна формација, која се користи у непосредној заштити приликом кретања пешаке, је у облику „дијаманта“. Она броји 4-5 припадника непосредне заштите, распоређених око одређене личности која се штити. Кретања формација непосредне заштите са одређеном личношћу која се штити у реалности могу бити специфична по свом броју и распореду, што битно одређује поступак и реакцију приликом напада.

Кретања одређених личности могу бити: свечана, најављена, уобичајена, изненадна.

Свечана кретања најчешће су она кретања у којима се дочекују и испраћају највиши страни државни представници који бораве у званичној посети Републици Србији.

Најављена кретања су сва она кретања која су унапред позната, а немају свечани карактер (путовањаштићених личности у земљи и иностранству, посете појединим организацијама, присуство политичким скуповима и другим јавним манифестацијама).

Уобичајена кретања су кретања која одређена личност свакодневно обавља, одлазак на посао, долазак кући.

Изненадна, односно ненајављена кретања, представљају у превентивном смислу најбезбеднију врсту кретања, јер је са планом кретања и програмом боравка одређене личности упознат мали број лица.

Обезбеђење одређених –штићених личности која се крећу пешке, врши се најчешће формирањем једног, два или више „прстена“ око одређене личности.

Безбедносни ескорт представља одређен број посебно опремљених моторних возила са припадницима специјализоване јединице за заштиту

који задатак обављају у покрету аутомобилима, мотоциклима или другим превозним средством, ради спречавања непосредног напада на личност која се штити, односно на возило у којем се она налази.

Безбедносна заштита одређених објеката, које користе одређене личности које се штите, одвија се превентивно и репресивно у односу на конкретне облике угрожавања објекта. Превентивна активност је стална, док је репресивна непредвидива и зависи од развоја конфронтације на лицу места. Реализација безбедносне заштите објекта одвија се у неколико фаза:

- фаза израде безбедносне процене стања и угрожености објекта у коме се активности одвијају, кроз процес утврђивања и анализирања безбедносних елемената на месту објекта, како би се одредиле слабе тачке и препознале претње које могу посредно или непосредно угрозити објекат и личност која у њему борави;

- друга фаза је успостављање физичког обезбеђења објекта, које представља меру непосредне физичке заштите одређеног објекта и лица која у њему бораве. Дели се на *унутрашње физичко обезбеђење*, код којег се бројност и организација одређују на основу безбедносне процене угрожености објекта и конкретног плана обезбеђења, и *спољашње физичко обезбеђење*, које подразумева организацију и реализацију задатака кроз стражарску службу и патролну делатност, а у складу са безбедносном проценом угрожености објекта. *Патролна делатност* у реализацији задатака обезбеђења одређених објекта има задатак обиласка и контроле објекта и простора који се штити и контроле спољашњег физичког обезбеђења. Веома је важно да патрола има непредвидиво време и путању кретања;

- трећа фаза представља превентивно-техничке мере и радње заштите објекта које подразумевају инсталирање сложених електронских система који омогућавају поуздано откривање, алармирање и благовремену дојаву приликом угрожавања одређеног објекта. Ту спада и примена *противприслушних, противдиверзионих и противпожарних мера заштите* које се предузимају у циљу правовременог откривања прислушних уређаја, отклањања техничке неисправности на уређајима, инсталацијама и уклањања експлозивних, радиоактивних, запаљивих и других материја.

Санитарно техничке, хемијске, биолошке и радиолошке мере заштите представљају мере остваривања увида у здравствену исправност и квалитет прехранбених и других производа приликом њихове набавке, контролу хигијене транспорта и ускладиштења намирница, биолошко-хемијску контролу животних намирница, воде, ваздуха и предмета опште употребе, увид у епидемиолошку ситуацију на подручју боравка највиших представника државе који се безбедносно штите. Том приликом се у реализацији мера ангажују инспекцијске службе и специјализоване установе.

Здравствене мере заштите подразумевају: праћење здравственог стања личности која се штити, мере превентивно-медицинске заштите, пружање опште и хитне медицинске помоћи, ангажовање специјалних медицинских санитетских возила, припрема и дежурства специјализованих лекарских екипа, здравствено обезбеђење јавних скупова. Једна од веома битних мера здравствене заштите је познавање прве помоћи, и она би требало да буде део професионалне културе припадника специјализованих јединица за обављање послова непосредне заштите одређених личности.

Литература:

1. Белић, М. (2008), *Анализа атентата на највише државне представнике*, Наука Безбедност Полиција, бр. 2.
2. Бошковић, М., (1995), *Физичко обезбеђење и заштита објекта*, Бодекс, Београд.
3. Група аутора, (2002), *Министарство и министри полиције у Србији 1811-2001*, МУП Републике Србије, Београд.
4. Група аутора, (1998), *Основи противдиверзионе заштите*, МУП Републике Србије, Институт безбедности, Београд.
5. Dale, L. J., (1999), *Executive protectio*, CRC Press LLC, Florida Boca Raton.
6. Доревски, З., (2004), *Обезбедување*, Комора на Република Македонија за обезбедување на лица и имот, Скопље.
7. Ђорђевић, О., (1986), *Лексикон Безбедности*, Партизанска књига. Београд.
8. Кривокапић, В., (2005), *Криминалистичка тактика*, Полицијска академија, Београд.
9. Лазовић, М., Стојановић, В., Црнковић, М., (1998), *Војно-полицијска тактика*, Полицијска академија, Београд.
10. Lonsdale, M. V., (1995), *Bodyguard. A Guide to VIP Protection*, Specialized Tactical Training Unit. L.A., Los Angeles.
11. Lonsdale, M. V., (s.a.), *Препади – Тактички водич за извршење високоризичних акција*, (превод), Specialized Tactical Training Unit. L.A., Los Angeles.
12. Милошевић, М., (2001), *Систем државне безбедности*, Полицијска академија, Београд.
13. Милошевић, М., (2006), *Физичко-техничко обезбеђење и противпожарна заштита*, Глосаријум, Београд.
14. Милошевић, М., (2004), *Безбедносно-обавештајне активности у Карађорђевој Србији* (сепарат), Историјски архив, Ваљево.

15. Петровић С., (2000), *Компјутерски криминал*, МУП Републике Србије, Београд.
16. Рађеновић, Р., (2003), *Безбедност личности и објеката*, МДД систем, Београд.
17. Савић, А., Делић, М., Бајагић, М., (2002), *Безбедност света: од тајности до јавности*, Институт безбедности, Београд.
18. Стајић, Ј., (2003), *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд.
19. Williams, K., Deletant, D., (2001), *Security Intelligence Services in New Democracies*, Basingstoke: School of Slavonic and East European Studies, University College London.

Historical and legal aspects of person and property security operations

***Abstract:** In addition to defining the concept of security, this paper sets out to describe the background and historical development of security operations, whereas special attention has been given to normative and legal aspects of providing person and property security services since 1944. The conceptual framework refers to security operations, namely from security assessment, as an integral part of security plan, to other measures and actions undertaken for the purpose of ensuring personal safety and protection of property used. Likewise, this paper includes a review of activities aimed at personal safety and protection of property that are performed by the specialized Administration within the Ministry of Interior of the Republic of Serbia.*

***Key words:** Security, security assessment, protected person, protected property, direct protection.*

Доц. др *Саша МИЈАЛКОВИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Организовани криминал као претња националној безбедности

UDK: 343.9.02:355.45

Апстракт: *Организовани криминал је једна од најозбиљнијих савремених невојних претњи националној и међународној безбедности. Када је реч о угрожавању националне безбедности, евидентни су деструктивни ефекти по све сфере друштвеног и државног живота. С обзиром на то да је реч о опште познатој категорији безбедносно-криминалистичке теорије и праксе, овом приликом неће бити посвећена нарочита пажња његовом теоријском и нормативном одређењу. У раду ћемо настојати да осветлимо теоријске и практичне моделе актуелне кохабитације и корелације овог и других безбедносних проблема, као и њихов угрожавајући утицај на националну безбедност.*

Кључне речи: *организовани криминал, национална безбедност, угрожавање националне безбедности.*

Увод

Уз тероризам, организовани криминал је најозбиљнија невојна претња човечанству. Готово ниједна држава није „имуна на ову пошаст“. У ширем смислу, то су облици криминалног деловања које одликује постојање криминалних организација и организованог приступа у вршењу кривичних дела, с циљем прибављања противправне имовинске користи. У ужем смислу, то су облици организованог криминалног деловања код којих су успостављене везе између шефова криминалних организација и појединаца из структуре државне власти (Бошковић, 1998:7).

Реч је о трајном криминалном подухвату који се рационално обавља ради профита од нелегалних активности, а његово трајно постојање одржава се коришћењем силе, претњама, контролом монопола и/или корумпирањем јавних службеника. Дакле, примарни елементи организованог криминала су: постојање трајне криминалне организације; рационално криминално деловање; стицање профита као крајњи циљ криминалног деловања и коришћење силе или претњи и прибегавање корупцији ради реализације циљева и очувања имунитета од примене права (Albanese, 2000:413).

Једна од „мета организованог криминала“ је и национална безбедност, која спада у тзв. *традиционалне приступе безбедности*.¹ Према *ортодоксној верзији* овог концепта, у фокусу безбедности је држава, односно њен „опстанак“, виталне вредности (суверенитет, територијални интегритет, политичка независност, опстанак државе, национално јединство) и државни интереси у спољној политици. Примарно средство у (само)заштити државе су њена војна и економска моћ. Највећом претњом националној безбедности сматран је оружани напад споља или различити облици „субверзија изнутра, које су потпомогнуте споља“. У том смислу, безбедност је поистовећивана са тзв. *спољном безбедношћу земље*. Због тога се овакав приступ назива још и *државоцентричним* приступом безбедности.

Савремено – *проширено схватање националне безбедности* (тзв. *свеобухватна – интегрална национална безбедност*) подразумева синтезу безбедности грађана² и безбедности државе, али и допринос државе међународној и глобалној безбедности. Реч је о извесном стању заштићености виталних вредности и интереса, које се оптимизира функцијом државног и недржавног сектора националног система безбедности, и то не само од војних, него и од невојних претњи безбедности каква је организовани криминал.

Конкретније, *национална безбедност је стање несметаног остваривања, развоја, уживања и оптималне заштићености националних и државних вредности и интереса које се достиже, одржава и унапређује функцијом безбедности грађана, националног система безбедности и наднационалним безбедносним механизмима, као и одсуство (појединачног, групног и колективног) страха од њиховог угрожавања, те колективни осећај спокојства, извесност и контрола над развојем будућих појава и догађаја од значаја за живот друштва и државе*.

Референтне вредности су првенствено мир, слобода, права и безбедност људи и друштвених група; квалитет живљења; национално јединство, достојанство, понос и идентитет; здрава животна средина; енергетска стабилност, економски и социјални просперитет; информациони ресурси; правни поредак и владавина права; територијални интегритет; политичка самосталност и опстанак државе и друштва. Референтни интереси су у функцији референтних вредности.

¹ О неким поимањима националне безбедности више у: Савић, А., (2007), *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.

² Под безбедношћу грађана подразумевамо стање личног (физичког, менталног и здравственог) интегритета и имовинског (имовинскоправног, економског и социјалног) статуса појединца и његове породице.

Манифестовање савременог организованог криминала

Форме организованог криминалног деловања су бројне. Начелно, могу да се сврстају у две групе:

– кривично дело организовања криминалне групе – удружења (које се јавља у два облика: организовање злочиначког удружења, за шта је одговоран организатор, и приступање и деловање у оквиру злочиначког удружења, за шта су кривично одговорни сви чланови криминалног удружења) и

– скуп кривичних дела која чине припадници криминалног удружења (Шкулић, 2003:58).

Злочини из друге групе могу да се поделе на:

– криминал тзв. *првог прстена*, који је усмерен ка стицању противправне имовинске користи, због чега се назива и *крими бизнисом*. Реч је о доминантној групи кривичних дела међу којима се издвајају кријумчарење оружја, дроге, аутомобила и миграната, трговина људима, проституција, изнуде, рекет, економски криминал итд.;

– криминал тзв. *другог прстена*, усмерен ка застрашивању, успостављању монополског положаја на одређеној територији или илегалном тржишту и елиминисању опасности по криминално удружење (претње, уцене, убиства, корупција, фалсификовање исправа и сл.). Циљ му је омогућавање несметаног вршења „крими бизниса“. Због улоге помоћног или неопходног средства у стицању профита, може се назвати још и *инструменталним криминалом*;

– криминал тзв. *трећег прстена* има за циљ уклањање последица и онемогућавање откривања „крими бизниса“ и „инструменталног криминала“. Избегавање кривичне одговорности захтева уништавање предмета, трагова, доказа и средстава кривичних дела, односно застрашивање, поткупљивање или убиство сведока, полицајца, тужилаца и судија. Најчешће вршена кривична дела су прање новца, утаја пореза, фалсификовање исправа, корупција, принуда, уцена, убиство и слично. Стога може да се назове још и *криминалом прања криминала* (Мијалковић, 2003:143), и

– тзв. *колатералне деликте* које чланови криминалне групе чине независно од циља постојања и деловања групе (нпр., незаконито набављање, ношење и држање ватреног оружја, силовање, насилничко понашање и сл.), (Милошевић, 2003:16).

Савремени организовани криминал све више поприма међународне димензије, чиме стиче способност да и споља утиче на безбедност и стабилност државе. Очигледно је да је еволуирао, те да га на прагу XXI века одликује:

– умрежавање криминалних група у националним границама – тзв. *криминална кооперација*;

– „подизање“ активности појединих криминалних група или мрежа са националног на наднационални ниво – тзв. *интернационализација криминалних активности*;

– успостављање партнерства криминалних група и мрежа из једне земље са криминалним групама и мрежама које делују на подручју других земаља – тзв. *интернационализација криминалне кооперације*;

– стварање транснационалних илегалних тржишта организованог криминала, тзв. *глобализација криминалних тржишта*, и

– све већа деструктивност по вредности и интересе појединца, друштва, држава и међународне заједнице.

Осим деловања у ширим географским оквирима³, приметно је да је некадашњу *специјализацију* за поједине видове злочина заменило тзв. *сваштарење*, могућност да се више различитих врста илегалних „роба и услуга добије и/или наручи“ на једном месту. Очигледно је и појављивање нових облика криминала који нису типични за „стару мафију“, попут илегалне трговине црвеном живом, нуклеарним материјалом и отпадом, биолошким агенсима, генетским материјалом, људским ткивима и органима, високотехнолошког криминала итд. Истовремено, дошло је и до реституције злочина за које је сматрано да су искорењени и заборављени, попут трговине људима.

Очигледан је и повишен степен друштвене опасности због интеракције и стицаја више кривичних дела, прекршаја и привредних преступа у којима учествује више појединаца, група, правних лица, па и припадника државних органа и међународних организација. Многи облици криминала су повезани, испреплетани и у (ин)директној корелацији: нпр., приликом кријумчарења украдених аутомобила кријумчаре се оружје, дрога и људи, од тако стеченог профита финансирају се терористичке организације, у чему, поред криминалних група, учествују и представници обавештајних служби и различитих хуманитарних организација (Арнаутовски, 2002:92). Значи, организовани криминал је све чешће „трансмициони“, фактор повезивања различитих безбедносних претњи.

Илегално стечен профит је баснослован, што криминална удружења мотивише и охрабрује да прошире своја „пословања“. У ту сврху развијена је извесна *криминална економија*: механизми извршења кривичних дела детаљно су разрађени како би профит био максималан, а губици, лични напори и ризик минимални (тзв. *економичност злочина*). То се

³ Према *Конвенцији Уједињених нација против транснационалног организованог криминала* (Службени лист СРЈ – Међународни уговори, број 6/2001, чл. 3), кривично дело је транснационалне природе уколико је: учињено у више држава; учињено у једној држави, али је већи део припрема, планирања, руковођења или контроле обављен у некој другој држави; учињено у једној држави, али је у њега укључена група за организовани криминал која се бави криминалним активностима у више држава; учињено у једној држави, али су битне последице наступиле у некој другој држави.

„покрива“ тзв. (писаним или неписаним) *криминалним књиговодством* којим се евидентирају улагања, издаци, губици, зараде, дуговања итд.

Видови савременог организованог криминала су бројни, а међу њима су израженији: економски и корпорацијски криминал, наркомафија, кријумчарење оружја, трговина људима, кријумчарење миграната, секс мафија (проституција, порно-мафија), аутомафија, крађа и кријумчарење старина и уметнина, коцкарска мафија, урбанистичка и грађевинска мафија, трансплантациона мафија, беби-мафија, фармакомафија, погребна мафија, фалсификовање новца и хартија од вредности, рекет, разбојништва, криминал војних структура, просветна мафија, друмска мафија, стечајна мафија, царинска мафија, дуванска мафија, нафтна мафија, струјна мафија, ђубретарска мафија, просветна мафија итд.⁴ Организовани криминал инфилтриран је у готово све сфере друштвеног и државног живота, па је реално очекивати „развој нових крими бизниса“.

Еволуција и нове угрожавајуће димензије организованог криминала

За разлику од некадашњег организованог криминала чији је примарни мотив био стицање профита, данашњи криминалци имају и друге аспирације. Финансијска моћ и позиције у политичком, привредном и локалном сектору користе се за ванституционалне, ванправне, неетичке и друге утицаје на државу, односно за узимање положаја у друштву који се не могу стећи учествовањем у регуларним демократским процесима. Нова „негативна енергија“ организованог криминала угрожава безбедност многих земаља, па и међународне заједнице.

Приметна је веза организованог криминала са политичком и економском елитом, али и са новим центрима финансијске моћи (тзв. *тајкуни*), односно са извесним облицима политичког, економског и еколошког криминала.

За легализацију илегалног профита и за оснивање и приватизацију привредних субјеката неопходна је помоћ из структура државне администрације. Реч је о представницима државних органа власти на свим нивоима (из владе, министарстава, полиције, судства, тужилаштва, привредних структура) који за противуслуге и новац помажу криминалним групама. Њихови припадници су заштићени од државне репресије, и то избегавањем кривичног гоњења, изрицањем ослобађајућих, условних или минималних пресуда и скраћивањем казни затвора. Најопаснији су случајеви криминализације појединих, па и већине чланова владе (тзв. *државни криминал*). Одлуке високе политике могу да штите, па и стимулишу

⁴ Термин мафија коришћен је у жаргону, као синоним за вид организоване криминалне делатности.

делатности организованог криминала, чиме постају „квазилегалне“ и имуне од санкција унутрашњег права. Таква пракса је била изражена у више земаља.

Стога су и јасна настојања организованог криминала да се *инфилтрира у политички систем* многих земаља, што чини финансирањем предизборних кампања извесних политичких струја, односно корупцијом или застрашивањем гласачког тела и политичких фактора. Тиме се економска моћ трансформише у политичку, постигнуте политичке позиције користе за увећање економске моћи, а „прљави“ капитал легализује и „оплођује“.

Посебно забрињава инфилтрација организованог криминала у (међународне) невладине организације и злоупотреба њихових финансијских средстава за илегалне, али и легалне делатности, пре свега кроз разне тендере.

Уочљива је и веза криминалних група са бившим и актуелним припадницима, па и руководиоцима државних снага безбедности. То се односи и на нашу земљу: знања и вештине које су стекли на обуци и у оружаним конфликтима широм бивше СФРЈ, и поседовање најсавременије опреме и оружја омогућили су им стицање извесног „рејтинга“ у криминалном миљеу, који су вешто „уновчили“. Услуге су различите, од пружања физичког обезбеђења, „спровођења“ кроз полицијске рације и контроле, транспортовања предмета кривичних дела, преко „саботирања“ истрага и кривичних поступака, до неутралисања опасности и конкуренције хапшењем, убиствима итд.⁵

Приметно је да организовани криминал спроводи и деструктивну психолошко-пропагандну делатност преко медија (радио, телевизија, новине) које на разне начине оснива, финансира и контролише. Тиме се врши изванредан притисак на јавно мњење, на законодавне, извршне и судске органе, на супарнике из криминалног миљеа, на потенцијалне сведоке итд.

Организовани криминал је посебно деструктиван по *економско-финансијску безбедност државе и друштва*. Привредни и буџетски системи трпе огромну штету због сиве економије, прања новца и утаје пореза, што угрожава националну безбедност стварањем социјалне напетости, незадовољства, политичке нестабилности, буџетског дефицита. Привилеговањем положаја криминалних група у приватизацији привредних субјеката угрожавају се и економска и социјална безбедност запослених

⁵ Ове наводе потврђује убиство српског премијера др Зорана Ђинђића 12. марта 2003. године које је извршила криминална група у чијем су се саставу налазили командант и помоћник команданта Јединице за специјалне операције Безбедносно-информативне агенције Републике Србије, што је, између осталог, довело и до распуштања и укидања Јединице. Анализу садржаја прве „Беле књиге о организованом криминалу у Србији“ види у: Маринковић, Д., (2007), *Борба против организованог криминалитета у Републици Србији у периоду транзиције*, у: „Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 467–469.

и њихових породица. Несрећа је већа уколико се тако присвојени капитал изнесе из земље.

Неке међународне криминалне организације поседују капитал који је већи од националних бруто доходака или буџета многих земаља. То им омогућује да спречавају транзицију ка демократији, ограничавају лична права и слободе, онемогућују економију отвореног тржишта и легалне стране инвестиције, ограничавају слободне изборе и слободу штампе, те да прете финансијској безбедности земаља (Кокољ, 1996:45, 53). Интересантан је податак ММФ по којем је обим профита стеченог организованим криминалним активностима у свету порастао са осамдесет пет милијарди америчких долара у 1988. години на импозантних пет хиљада милијарди долара у 1998. години (Hough, 1998:252). Према другим подацима, крајем XX века, „глобални бруто криминални производ“ достигао је износ од трилион америчких долара, што је, с изузетком САД и Јапана, више него иједан бруто друштвени производ који је остварен у некој сувереној држави на планети (Симић, 2002:40).⁶

Даље, организовани криминал је неретко ослонац и логистика деловања домаћим и страним обавештајним службама у обављању обавештајних задатака и извесних „прљавих“ послова. Распон ангажовања организованог криминала може се кретати од класичног прикупљања обавештајних података, преко организовања илегалних улазака у земљу и излазака из ње припадницима и сарадницима обавештајних служби, обезбеђења фалсификованих докумената, уступања веза и оперативних позиција у структурама државне администрације, до набавке и достављања ватреног оружја и експлозивних направа за спровођење, или самог спровођења субверзивних активности обавештајних служби (атентати, отмице и сл.). Због тога и не изненађује чињеница да су у прошлости многи познати криминалци поседовали „службене легитимације и значке тајних полиција“.

Честа је и веза организованог криминала са тероризмом, односно са организаторима и учесницима у оружаним побунама и другим облицима политичког криминала. Иако се често заступа теза да је тероризам један од видова организованог криминала, са сигурношћу можемо констатовати да њихова релација може да буде искључиво на нивоу *повезаности, не и поклапања*.⁷ Наиме, организовани криминал је вид имовинског – класичног криминала, лукративног и неидеолошког карактера, док су мотиви и циљеви терориста идеолошко-политичког карактера. Терористи

⁶ У САД трилион је милион на други степен, односно десет на дванаестом степену. У нашој земљи то је десет на осамнаестом степену.

⁷ Добро организоване и велике криминалне групе често прибегавају терору, односно терорисању локалног становништва, представника привреде и локалних власти континуираним застрашивањем, „спровођењем правде“, рекетирањем, „прописивањем норми понашања“ итд. Међутим, ова појава (терор) не може се поистоветити са тероризмом.

поткопавају државу, нападајући власт, док организовани криминал тежи да „тихо оствари свој профит“, прибегавајући корупцији и застрашивању носилаца власти. Међутим, традиционална разлика између терориста и криминалаца ишчезава. Криминалци у појединим случајевима прибегавају политичком насиљу да би заплашили владине службенике, а терористи прибегавају методама организованог криминала не би ли стекли профит.⁸

Веза између организованог криминала и тероризма постоји у случајевима када:

– организовани криминал својим илегално стеченим профитом финансира терористичке организације или групе, или преко „фасадних предузећа и оф-шор компанија“ посредује у финансијским трансакцијама терориста и финансијера;

– организовани криминал кријумчари наоружање и опрему за потребе терористичких покрета и/или кријумчари стране плаћенике и терористе до земље у којој делује терористичка организација;

– терористичке организације, самостално или у сарадњи са криминалним групама, предузимају извесне организоване криминалне активности, како би обезбедиле материјална и војна средства за извођење терористичких аката;

– организовани криминал, са израженим политичким аспирацијама, прибегава тероризму како би непосредно дошао или довео своју „политичку струју“ на власт.

Школски пример оваквог модела криминалне сарадње су корелације албанског организованог криминала са терористичком Ослободилачком војском Косова и Албанском националном армијом. Наиме, албански организовани криминал је пружао и пружа финансијску помоћ овим организацијама од профита стеченог кријумчарењем дроге, оружја, људи, трговином људима, проституцијом и рекетирањем привредника и становништва у земљи и иностранству; наоружава их прокријумчареним оружјем из Албаније и других земаља; кријумчари терористе „добровољце“ и „плаћенике“ из исламских земаља на Косово и Метохију. Осим тога, истим средствима финансира се откуп кућа и имања неалбанског становништва; приватизација српских предузећа и лобирање и корумпирање представника међународних организација за независност наше јужне покрајине.

Спрега организованог криминала и тероризма је најчешће *функционална*, када се организовани криминал ставља у функцију тероризма. Ис-

⁸ Примери за то су бројни, попут атентата на судије које су судиле припадницима Картела Меделин и сицилијанске Мафије. Супротно, „Блистави пут“ у Перуу профитирао је штитећи узгајиваче и пошљаоце дроге од владиних снага, а Војска Шана из Бурме је током година прерасла из револуционарне организације у нешто више од групе препродаваца дроге (Viotti, Kauppi, 1997:173–175).

товремено, веза може да буде и *инструментална*, када се терористичке групе баве организованим криминалом, и обрнуто – када организовани криминал предузима терористичке активности. Без обзира на то што се у одређеним ситуацијама исти субјекти баве и тероризмом и организованим криминалом, „линија“ између ова два вида криминалних делатности, као и виности, умишљаја и кривичне одговорности извршилаца кривичних дела, јасна је и недвосмислена.

Иначе, конфликтне ситуације, нарочито ако су ескалирале оружаним насиљем (оружане агресије, грађански ратови, оружане побуне, тероризам масовних размера) представљају посебно значајне етиолошке чиниоце организованог криминала. Овде, поред званичних и редовних јединица оружаних снага, делују и разне паравојне и терористичке формације које су основале или у чијим су редовима криминалне групе. Овакве формације неретко криминално делују вршећи крађе, тешке крађе, изнуде, разбојништва и разбојничке крађе, отмице, рекет и слично. Исте групе неретко грубо крше међународно ратно и хуманитарно право, па нису ретки случајеви приписивања ратних злочина организованим криминалним групама које делују под „маском“ патриотских добровољачких јединица.

Приметна је и *динамичност структуре криминалних група*: традиционално пирамидално устројство, са строгом хијерархијом и поделом дужности смењено је с више малих „пирамида“ повезаних заједничким интересима, у виду тзв. *криминалних мрежа*. То је одговор на све енергичније напоре државе да искорени криминал, односно прилагођавање потребама нових криминалних делатности. Ово знатно успорава функцију националног система безбедности: временом долази до поделе послова и територије међу „уситњеним“ криминалним групама које настоје да увећају своју моћ; разоткривањем једне, остале криминалне групе су заштићене; међусобна оружана разрачунавања усложњавају укупну безбедносну проблематику; мања је вероватноћа разоткривања малих криминалних група; долази до одвајања легалних финансијских управљачких делатности од оних које су повезане са криминалним делатностима итд.

Као и у већини бивших земаља реалсоцијализма, и органи формалне социјалне контроле наше земље нису били организационо и функционално спремни да благовремено и адекватно реагују. Разлог томе је и тај што је у социјалистичким земљама, традиционално, негирано постојање организованог криминала, уз образложење да је он продукт капиталистичких друштава. Такво стање је захтевало доношење нове и адекватне законске регулативе која се односила на инкриминисање појединих облика и садржаја криминалних активности, као и на реорганизацију државних органа који су добили проширена и нова овлашћења.

Последице организованог криминала по грађане и националну безбедност

Организовани криминал је све озбиљнија претња правној држави, демократији, владавини права, међународном миру и стабилности. Код све већег броја земаља расте политички приоритет решавања овог проблема. Иако се, према неким схватањима, томе мора приступити примарно или искључиво из аспекта националне безбедности и заштите националних интереса, нипошто се не смеју занемарити интереси и вредности људске и међународне безбедности (Piccarelli, 2008:462–464).

Негативни ефекти организованог криминала манифестују се кроз најмање три димензије државног и друштвеног живота: људску, економску и безбедносну (у ужем смислу):

– *људска димензија* везана је за кршење људских права многих директних и индиректних жртава организованог криминала. Проблем је тим већи што многе државе још увек нису конципирале посебне стратегије за превенцију и сузбијање организованог криминала, односно за заштиту људских права потенцијалних и актуелних жртава, што најчешће условљава њихову примарну, секундарну и терцијалну виктимизацију;

– *економска димензија* односи се на ефекте организованог криминала који додатно продубљују неповољне чиниоце економске транзиције који су узрок и услов његовог настанка. О ефектима економске штете појединца, друштва, државе и међународне заједнице није неопходно полемисати, и

– *безбедносна димензија* тиче се угрожавања националне безбедности успоравањем процеса демократизације тзв. „транзицијских друштава“, подривањем демократских институција и владавине права, и стварањем бројних социо-економских проблема. Слабе и корумпиране државне институције и неадекватна законска легислатива онемогућују владама успешно супротстављање овом проблему, што изнутра и споља угрожава националну безбедност (Мијалковић, 2005:247–248).

На спољнополитичком плану организовани криминал може индиректно да подстакне дезинтеграцију, онемогућавање или отежавање интеграције државе у одређене међународне институције и организације, увођење одређених облика санкција, интервенције међународне заједнице или великих сила којима се угрожава интегритет земље, као и осуду међународне заједнице због тога што је влада неспособна да му се супротстави, не жели то да учини или га подржава. Последице по безбедност државе истоветне су последицама политичких и економских притисака.⁹

На унутрашњем плану државе ефекти организованог криминала су

⁹ О последицама политичких и економских притисака види у: Савић, А., (2000), *Увод у државну безбедност*, ВШУП, Београд, стр. 152–155.

изузетно сложени, латентни и неретко представљају *стратегички ризик* по безбедност државе и грађана услед:

– *дестабилизације економије и легалних тржишта* јер илегална тржишта ремете односе „понуде и тражње“ робе и услуга (који су „ослобођени пореза“);

– *угрожавања функционалности одређених државних ресурса* јер је умрежавање постојећих и формирање нових криминалних организација и тржишта штетно по одређене националне функције, пре свега по економску, социјалну, здравствену, образовну...;

– *умрежавања организованог и других видова криминала*. Најопаснија је свакако веза са политичким криминалом, кроз финансирање терористичких група, оружаних побуна, субверзивне делатности, деструктивне психолошко-пропагандне делатности итд.;

– *инфилтрације организованог криминала у политички систем земље*, што урушава демократске институције и владавину права, а код грађана изазива неповерење у власт;

– *економске дестабилизације државе због утаје пореза и прања новца*, чиме се подривају економска и финансијска, а индиректно и национална безбедност;

– *скромнијег прилива средстава у буџет држава* као последице утаје пореза, чиме се осиромашују социјални, здравствени и пензионери фондови, али и буџети служби безбедности;

– *демографске дестабилизације државе*, услед деградације животне средине и нарушавања економске и социјалне сигурности породице;

– *повећања расизма и ксенофобије*, јер присуство илегалних миграната, страних жртава трговине људима и припадника страних криминалних организација ствара нове и развија постојеће националистичке и расистичке струје које могу да резултирају насилничким и политичким криминалом;

– *повећања корупције у јавном сектору*, нарочито ради контролисања политичких одлучилаца и умањивања способности кривичноправног система. Корупција је „добра инвестиција и режијски трошак криминалне стратегије и тактике“;

– *дестабилизације сектора унутрашњег економског инвестирања*. Недостатак правне сигурности и развијен организирани криминал главни су разлози обесхрабривања страних инвеститора да улажу средства у националну економију;

– *потребе за великим буџетским издвајањима ради ефикасније социјалне контроле организованог криминала*. Сложене акције на превентивном, репресивном и плану заштите и помоћи жртвама од стране владиног и невладиног сектора захтевају велика буџетска издвајања. Потребан

обим таквих издвајања, без угрожавања финансијске стабилности, себи може да приушти мали број држава;

– *дестабилизације породице као основне јединице друштва*. Слабљење моћи државе у њеном економском, образовном и социјалном сектору директно се одражава на способност грађана да задовоље своје свакодневне личне и породичне потребе, што подрива институције брака и породице;

– *пораста кршења људских слобода и права*, што условљавају наведене последице, и

– *неефикасног функционисања међународних тела и институција у земљи* – више пута је доказано да припадници одређених међународних организација и тела надлежних за решавање унутрашњих конфликта тесно сарађују са организованим криминалом, што доводи у питање њихову ефикасност и сврсисходност и друго.

Закључак

Док се организовани криминал крајем прошлог века развијао и интернационализовао, системи безбедности многих земаља нису били способни да му адекватно одговоре. Кад су оформљене специјализоване службе за решавање овог проблема, већ су биле причињене велике штете. Огромна средства која су уложена у реформу система безбедности нису променила „сценарио у којем је он корак иза организованог криминала“. Стога треба наставити рад на реформи сектора безбедности.

Такво стање организовани криминал је искористио да се инфилтрира у готово све поре државног и друштвеног живота. Нарочито су деструктивне везе које су остварене са носиоцима политичке и економске моћи. Уз то, дошло је до умрежавања криминалних група које делују у националним оквирима, „подизања“ њиховог деловања на наднационални ниво, уз истовремено успостављање партнерства са криминалним групама и мрежама из других земаља, што је условило и стварање транснационалних илегалних тржишта организованог криминала.

Овако структурни безбедносни проблем на разне начине угрожава вредности и интересе појединца, друштва, држава и међународне заједнице. Генерално, организовани криминал може да угрози националну безбедност у економском, демографском, јавно-безбедносном, финансијском, социјалном и другим секторима, односно њен социјални мир, јединство и миран суживот народа и националних мањина, што се рефлектује и на остале нивое безбедности.

Литература:

1. Albadnewse, J. S., (2000), *The Causes of Organized Crime*, Journal of Contemporary Criminal Justice, No 4, Thousand Oaks.
2. Арнаудовски, Љ., (2002), *Меѓусловност и меѓузависност на тероризмот и организираниот криминалитет*, Годишник на Факултетот на безбедност, Скопје.
3. Williams, P., (1998), *Transnational Criminal Organizations and International Security*, World Security – Challenges for a New Century (eds. Klare, M. T.; Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York.
4. Viotti, P. R., Kauppi, M. V., (1997), *International Relations and World Politics – Security, Economy, Identity*, Prentice Hall, New Jersey.
5. Игњатовић, Ђ., (1998), *Организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд.
6. Кокољ, М., (1996), *Осврт на стање организовано криминалитета у неким државама света*, Организовани криминалитет и корупција, Српско удружење за кривично право, Београд.
7. *Конвенција Уједињених нација против транснационалног организовано криминала*, Службени лист СРЈ – Меѓународни уговори, број 6/2001.
8. Маринковић, Д., (2007), *Борба против организовано криминалитета у Републици Србији у периоду транзиције*, у: “Криминалитет у транзицији: феноменологија, превенција и државна реакција”, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
9. Мијалковић, С., (2003), *Организовани криминалитет као савремени безбедносни проблем: осврт на карактеристике и тенденције*, Криминалистичке теме, број 3–4, Факултет криминалистичких наука, Сарајево.
10. Мијалковић, С., (2005), *Трговина људима*, БеоСинг, Београд.
11. Милошевић, М., (2003), *Организовани криминал*, Службени лист СЦГ, Београд.
12. Piccarelli, J. T., (2008), *Transnational Organized Crime*, Security Studies – An Introduction (ed. Williams, P.), Routledge, London – New York.
13. Савић, А., (2000), *Увод у државну безбедност*, ВШУП, Београд.
14. Савић, А., (2007), *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
15. Hough, P., (2004), *Understanding Global Security*, Routledge, London – New York.
16. Шкулић, М., (2003), *Организовани криминалитет*, Досије, Београд.

Organized crime as threat to national security

***Abstract:** Organized crime is one of the most serious contemporary non-military threats to national and international security. Its destructive effects to all sectors of social and state life are obvious. Organized crime is well-known security and crime-related problem, so we will not discuss its theoretic and normative determinations. We will try to discuss correlations between organized crime and other contemporary security threats, and their effects on national security.*

***Key words:** organized crime, national security, jeopardising national security*

Доц. др Дарко МАРИНКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника

UDK: 343.985

Апстракт: Тајне методе долажења до информација о криминалним активностима изузетно су корисне и практично неопходне за обезбеђење релевантних података у области консенсуалног криминала, као и развој криминалистичко-обавештајног рада. Ангажовање прикривених иследника представља истражну технику која чини окосницу таквих тајних метода и која је, суштински, у неформалном облику, присутна много година уназад. Своје институционализовање и законско утемељење почело је добијати крајем XX века, са експанзијом организованог криминала. Ако оставимо по страни разне законске контраверзе и недоумице у вези са нормирањем института прикривеног иследника, са криминалистичког аспекта се може закључити да његова практична примена захтева детаљно и веома озбиљно планирање и припрему. Колико ће сама припрема и непосредна реализација бити обимна и сложена, у првом реду зависи од обима и сложености сваког конкретног случаја на којем ће се прикривени иследник ангажовати.

У разматрању криминалистичких аспеката института прикривеног иследника, приметна је велика празнина у криминалистичкој литератури у овој области, како код нас, тако и у европским земљама уопште. Радови и монографије који долазе из САД углавном су резултат вишегодишњег практичног искуства њихових аутора у реализацији тајних операција, што им даје посебан значај и вредност. Такви радови, као и искуства наших полицијских службеника ангажованих на тајним истрагама последњих година, указују да је овај истражни метод веома комплексан и захтеван, те да у нашој кривичнопроцесној пракси, односно криминалистичком раду, тек треба да добије своје праве контуре.

Кључне речи: прикривени иследник, криминалистички аспекти тајних операција, личност прикривеног иследника, мета истраге, израда легенде, тактичке препоруке поступања прикривеног иследника.

Увод

Током последње четвртине XX века десиле су се озбиљне квалитативне промене појавних облика криминала, које су захтевале примену таквих истражних техника које до тада нису, или је то чињено врло ретко, примењиване у доказне сврхе. Са друге стране, развој криминалистичко-обавештајних активности, посебно од времена њихове институционализације и формирања специјализованих служби надлежних за сузбијање криминала, у већој или мањој мери карактерисала је тенденције реализације на конспиративан начин, ангажовањем професионалних припадника полиције или „врбовањем“ самих преступника. И поред прилично дуге историје примене, која је највећим делом била ван правне регулативе, метод инфилтрације успео је да се задржи у самом врху по значају за прикупљање оперативних и доказних информација у циљу сузбијања криминала.

Данас се стиче утисак да је ангажовање прикривеног иследника, односно тајног агента, резултат нових поимања у сузбијању савремених криминалних форми, што произлази из чињенице да је тек последњих година, пре свега са експанзијом организованог криминала, дошло до тога да он буде предвиђен као посебна, специфична доказна радња. Ипак, не треба сметнути са ума да је реч о истражној техници која је суштински, у неформалном облику, присутна много година уназад, нарочито у обавештајним службама и сузбијању политичких деликата. Иако се у литератури уочава недостатак веродостојних извора који говоре о почецима ангажовања полицијских службеника под легендом (са промењеним и конкретном ситуацији прилагођеним идентитетом) у криминалне структуре, извесни подаци ипак указују да су сличне методе рада у неким земљама институционално коришћене још почетком XVIII века.¹ При томе, треба имати у виду да такви, рудиментарни облици инфилтрације у великој мери одступају од савременог схватања концепта прикривеног иследника, који је данас у већини земаља добио статус доказне радње.

У разматрању криминалистичких аспеката института прикривеног иследника, у литератури из ове области, приметна је велика празнина и недостатак релевантних извора, што је, наш је утисак, присутно не само код нас, већ и у европским земљама уопште. Радови и монографије који долазе из САД, и које смо користили у писању рада, углавном су резултат вишегодишњег практичног искуства њихових аутора у реализацији тајних операција, што им даје посебан значај и вредност. Иако се односе на земљу у којој владају различити принципи функционисања правног

¹ Marx, G., (1988), *Undercover – Police Surveillance in America*, University of California Press, стр. 18-22.

система уопште, па тиме и процедуре доказивања кривичних дела, искуства садржана у њима важе и у реализацији института прикривеног иследника код нас, с обзиром на његову суштинску истоветност са тајним операцијама (*undercover operation*), односно тајним агентима (*undercover agent*) у САД. Зато ћемо их у даљем делу текста и третирати у истом контексту, као суштински исте концепте и институте.

Планирање и циљеви ангажовања прикривеног иследника

Ангажовање прикривеног иследника са криминалистичког аспекта захтева детаљно и озбиљно планирање и припрему. Колико ће сама припрема и израда плана реализације бити сложена и минуциозна у првом реду зависи од обима и сложености самог конкретног случаја на којем ће се прикривени иследник ангажовати. Ипак, без обзира на специфичности сваког појединачног ангажмана, све легендиране операције тајних агената се генерално могу сврстати у две групе, од чега, у крајњем случају, зависи и обим и сложеност самог планирања и припреме.² Прву групу, односно врсту инфилтрације, уобичајено називамо „плитком“ инфилтрацијом (ен. *light cover, shallow cover* – плитки заклон), а састоји се у временски краћим, једнократним или виšekратним контактима агента са „метом истраге“, који обично подразумевају преговоре о условима реализације одређене криминалне радње у симулованим условима. При томе је значајано да агент током „плитке“ инфилтрације не борави константно под легендом (24 часа) у криминалној средини. Тако, нпр. полицијски службеник у току свог радног времена узима лажни идентитет, одлази у други део града³ представљајући се као дилер дроге заинтересован за куповину хероина и контактира преко информатора криминалну групу за коју се сумња да се бави овим пословима. Након контакта агент се враћа у станицу, „напушта“ лажни идентитет и одлази кући, у стварни живот. Сами сусрети агента са „метом истраге“ се могу поновити више пута, у циљу стицања поверења осумњичених у новог партнера и постизања договора око купопродаје дроге, све до тренутка док се не процени да су обезбеђени валидни докази, након чега следи хапшење осумњичених. Друга врста инфилтрације означава се као „дубока“ инфилтрација (ен. *deep cover* – дубоки заклон) и састоји се у дуготрајној (дужевременој) инфилтрацији у криминалну средину, која подразумева константан боравак тајног агента у њој (24 часа) и комплетно изграђену легенду.⁴

² Ова подела је пре свега присутна у теорији и пракси примене тајних операција у САД, али се, с обзиром на поменуте суштинске сличности тајних операција (тајних агената) и ангажовања прикривеног иследника, са пуно права може рећи да је актуелна и када је реч о овом другом.

³ Уз претпоставку да је реч о већем месту, тако да је мала вероватноћа да се становници међусобно познају, што је у овом случају посебно важно.

⁴ Као класичан пример дубоке инфилтрације у криминалну средину свакако је најупечатљивији

Једно од најважнијих питања на која се мора обратити пажња при припремању и осмишљавању сценарија ангажовања прикривеног иследника јесте да ли се ова операција може извести безбедно – безбедност иследника и других државних службеника ангажованих на тајном задатку је основни предуслов за реализацију саме операције. Зато при њеном планирању на првом месту треба размотрити све аспекте поступања тајног агента у конкретној ситуацији и потенцијалне изворе опасности који могу угрозити његов живот или здравље. Од предузимања тајне операције треба одустати уколико су ризици по безбедност агента(ата) извесни и претежу над факторима који указују на безбедност саме операције. Даљи рад на припреми реализације ангажовања прикривеног иследника би обухватао:

1) детаљну анализу „мете истраге“ – појединац или криминална организација, врста кривичних дела која врши, да ли је наоружана или не, да ли је склона примени насиља и употреби ватреног оружја, са којим особама из света криминала је повезана, који је њен *modus* и *radius operandi*, да ли је раније била предмет тајне истраге и са којим успехом, да ли је осуђивана и сл.;

2) дефинисање циља који треба остварити – циљ може бити директно или индиректно повезан са „метом истраге“. У првом случају се тајна операција, односно ангажовање прикривеног иследника, предузима како би се доказала криминална активност „мете истраге“, док у другом случају циљ операције није лишење слободе и осуда саме „мете истраге“, већ се преко ње настоје сагледати криминалне везе, структура и организација илегалног тржишта и сл., односно открити друге особе из криминалног миљеа, обично вође криминалних група које су у сенци, те доказати њихова умешаност у криминалне радње. У првом случају би се у већини случајева могла реализовати „плитка“ инфилтрација у криминалну средину, а у другом „дубока“ инфилтрација, што наравно није правило;

3) одабир особе (службеника) за узимање улоге тајног агента, односно прикривеног иследника, на шта се даље надовезује њена припрема

случај агента FBI-а Џозефа Пистонеа (Joseph Pistone), који је под именом Дони Браско (Donnie Brasco) 6 година (1975-1981) био инфилтриран у Бонано (Bonano) фамилију њујоршке филијале Коза ностре (Cosa Nostra). Више о томе: Sifakis, C., (1999), *The Mafia Encyclopedia*, Second Edition, New York, стр. 50, 51, 290.

Такође, и истрага FBI-а о корупцији у америчком Конгресу с краја 70-тих и почетка 80-тих година прошлог века, позната под називом ABSCAM, била је јединствена по обиму, ширини и трошковима „радне позадине“, употребљене за конструисање веродостојности саме операције. Више од тридесет лица било је „мета“ ове прикривене истраге, од којих су сенатор Вилиамс (Williams) и шест чланова Конгреса лишени слободе и осуђени за корупцију и заверу у одвојеним судским поступцима током 1981. године. Осуђено је и пет других владиних службеника, укључујући и градоначелника Кемдена. У ову истрагу је било укључено више од 100 агената FBI-а, а само оснивање Abdul Enterprises-а коштало је близу милион долара.

Нав. према: Интернет: <http://en.wikipedia.org/wiki/Abscam>; <http://foia.fbi.gov/foiaindex/abscam.htm>

за конкретни задатак – одабир особе која ће се инфилтрирати у криминалну средину у првом реду зависи од карактеристика „мете истраге“ и циља који треба постићи тајном операцијом, односно ангажовањем прикривеног иследника;

4) осмишљавање „легенде“ под којом ће прикривени иследник ступити у контакт са „метом истраге“ и боравити у криминалној средини. Под „легендом“ се подразумевају измишљене (фингиране) карактеристике личности агента са којима ће наступити на тајном задатку, попут имена и презимена, посла којим се бави (легалног и незаконитог), средине из које долази, приче о прошлости особе за коју се издаје („заштитна прича“ – *cover story*) итд.

Између „мете истраге“, особе у улози тајног агента и „легенде“ под којом тајни агент треба да наступа у тајној операцији постоји блиска повезаност и међузависност, у смислу да су особине „мете истраге“ константа која пресудно утиче на одабир личности која ће се ангажовати као прикривени иследник, и осмишљавања „легенде“ под којом ће агент наступати (варијабле). С друге стране, међузависност постоји и између саме личности потенцијалног тајног агента и легенде под којом ће наступити у конкретној операцији, о чему ћемо више говорити у другом делу рада.

Када је реч о циљевима који се могу поставити пред прикривеног иследника током његовог ангажмана, посебно се издвајају:

- 1) добијање информација о криминалним активностима уопште;
- 2) долажење до доказа потребних за кривично гоњење одређеног лица – „мете истраге“;
- 3) сазнање да ли се кривично дело планира, или је већ извршено;
- 4) идентификовање особа које учествују у конкретној криминалној активности;
- 5) доказивање веза и односа између чланова криминалног удружења;
- 6) идентификовање лица из криминалне средине (информатора) као потенцијалних сведока;
- 7) проверавање поузданости (тачности) обавештења која саопштава информатор;
- 8) проналажење кријумчарене или друге инкриминисане робе или предмета, и
- 9) одређивање најповољнијег момента за хапшење одеђених лица или реализацију претресања итд.

Велики проблем у раду на тајним задацима представља постизање неопходне дискретности целе операције, која често подразумева значајна финансијска средства у циљу конструисања таквог амбијента који ће потврђивати легендирани задатак агента и његов целокупан ангажман

(скупа одела, трошкови живота на високој ноzi, аутомобил, стан, угоститељски објекат и сл., у зависности од конкретне ситуације). Мали број полицијских организација и других агенција надлежних за спровођење закона, чак и у тако развијеној земљи као што су САД, има фондове и ресурсе довољне за изнајмљивање кућа и пословних простора, или започињање одређених послова са искључивим циљем постизања нужног покрића за агенте који раде на случају. Истрага FBI-а о корупцији у америчком Конгресу с краја 70-тих и почетка 80-тих година прошлог века (шифровани назив ABSCAM) била је јединствена по обиму, ширини и трошковима „радне позадине“, употребљене за конструисање веродостојности саме операције.⁵

Личност прикривеног иследника и његов избор за прикривену операцију

Основна и нужна квалификација иследника за прикривени ангажман јесте његова (добро)вољност да обави постављени задатак, тако да је степен успешности у овом случају директно повезан са агентовом сагласношћу, спремношћу и мотивисаношћу за такав рад. Већина аутора истиче да је тајни задатак великим делом улога у којој прилично треба глумити и импровизовати, што је прилично условљено агентовом маштом и снажљивошћу.

Недостатак самопоуздања на страни прикривеног иследника током тајне операције може резултирати тиме што ће преступници открити његову улогу. Од њега се очекује да анализира све што види и чује, те да на најбољи начин искористи своју моћ расуђивања и резонувања, како не би довео у питање легендираност деловања и сопствену безбедност. Успешан тајни агент треба да је смирен, стрпљив и издржљив, с обзиром да ће у легендираној улози често морати да ради и функционише у опасним условима, уз скривање и потискивање својих истинских емоција – он мора бити способан да препозна и контролише страх, љутњу, гнушање или изненађеност. Требало би да буде спреман да искористи изненадне

⁵ Операција ABSCAM је отпочела јула месеца 1978. године, у организацији FBI-а, чији су агенти, издајући се за представнике богатог шеика са Блиског Истока, измишљеног идентитета, имали задатак да прикупе доказе у вези са продајом крадених уметничких дела. Да би целокупна прича изгледала што уверљивије, основана је фиктивна компанија на Лонг Ајленду под називом „Abdul Enterprises, Ltd.» (отуда и назив целе операције - AB(dul)SCAM(превара), за коју је пласирана прича да је основао шеик који жели да уложи новац у вредна уметничка дела. Након успеха у овој сфери криминалних радњи, истрага је даље водила у Њу Џерси и Вашингтон. Контакт тајних агената са криминалцима указивали су на високе политичаре који су били спремни да приме мито како би Abdul Enterprises-у дали дозволу за организовање коцкарских услуга у Кемдену и Атлантик Ситију. Тајни агенти су показали интерес и да се шеику обезбеди азил у САД, након чега су их корумпирани политичари повезали са члановим америчког Конгреса, вољним да удоволе таквом њиховом захтеву.

промене услова и ситуација у свом окружењу, да размишља брзо и рационално у изненадним, често опасним животним приликама, као и да им се, ако је то потребно, прилагоди. Ова способност прилагођавања је често кључ опстанка прикривеног иследника на криминалној сцени. Стрпљење је, такође, посебан квалитет потребан на страни особе која узима улогу тајног агента – то значи да се мора смирено чекати да „мета истраге“ сама донесе одређене криминалне одлуке, не показујући нестрпљење ни у најмањој мери. Иследник треба да буде посебно опрезан при покушајима да испровоцира (наведе) осумњиченог да уради „посао“ брже него што је то за њега уобичајено. Одлучни и неопрезни покушаји убрзавања одређених радњи и показивање нестрпљивости могу узроковати сумњу код осумњиченог и довести до откривања улоге тајног агента.

Сувишно је рећи да прикривени иследник мора поседовати храброст и менталну чврстину. С обзиром да је прикривени посао често екстремно опасан, то агенти морају бити натпросечно храбри – храброст је способност и спремност на разне видове опасности и разне тешкоће које превазилазе снагом сопствене воље, уз елиминисање страха који би узроковао панику или бекство од опасности. Чврстина чува особу од „пуцања“ при сусрету са опасношћу и тешко савладивим препрекама.

Правилно опажање одређене појаве или процеса током тајног задатка је много више од простог посматрања како се неки догађај одиграва. Уједно, то је и способност да се у будућем писаном извештају тачно интерпретира и опише учесник неког догађаја, место и време његове реализације, а касније, према потреби, и кроз сведочење на суду. Способност да се да тачан опис извесне особе, места или радње, пре свега представља одраз добре меморије прикривеног иследника, која подразумева и прецизно позивање на релевантне догађаје у правилним временским интервалима. Ако иследник сумња у своју меморију или моћ запажања, онда пре почетка тајног задатка треба да започне са развијањем ових способности. Упркос коришћењу прислушних средстава (микрофона) и разних других техничких уређаја који треба да региструју већину чињеница током операције, тајни иследник мора располагати солидним менталним капацитетима у погледу памћења ликова, имена, догађаја и бројних других детаља који могу имати велики доказни значај, а некада и спасити живот агенту. Одећа коју осумњичени носи, регистарске ознаке његовог аутомобила, име особе коју је звао са мобилног телефона и сл. представљају детаље на које треба обратити пажњу.

Некада тајна истрага може захтевати непрекидан, даноноћни рад, без адекватне хране, одмора или релаксације. У том случају, добра физичка кондиција агента ће повећати његово самопоуздање, енергију, очувати физичке способности и одржати ум у стању будности и приправности.

Несумњиво је да агенти ангажовани у тајним операцијама морају бити интелигентни, способни да брзо мисле и правилно процењују, нарочито у стресним ситуацијама. Успешни тајни агенти у практичном раду показују обиље самопоуздања, које се стиче темељним знањем о случају на коме су ангажовани и сигурношћу у себе и своје способности. Самоуверен и сигуран наступ агента често може бити пресудан у стицању поверења осумњиченог, односно „мете истраге“.⁶ „Црв сумње“ у глави преступника може довести у опасност и угрозити не само конкретну операцију, већ и живот тајног агента и информатора који га представља као особу од поверења. У том контексту треба истаћи да знатно већи број полицијских службеника страда док су на тајним задацима, у односу на оне који су убијени или рањени при обављању других послова. У случају да особа изабрана за тајни задатак током припремног периода изрази nelaгодност или страх од саме операције и легендираног ангажмана, без обзира што добровољно пристаје на ту улогу, руководиоца не би смео дозволити да буде укључена у операцију.

Прикривени иследници морају поседовати способност добре процене, те предвидети потенцијални проблем или конфликтну ситуацију и пре него што се она испољи. Тако, нпр. у илегалној трговини дрогом дилери често инсистирају да потенцијални купац пре испоруке робе да новац.⁷ Реч је о обичном тесту који треба да им укаже да купац у ствари не познаје правила функционисања нарко-тржишта. Зато агенти морају бити способни да препознају такве ситуације и процене намере криминалаца. Дати новац уз обећање да ће дрога касније бити испоручена у највећем броју случајева представља неопрезан и непрофесионалан потез који се правим, искусним трговцима дроге тешко може десити.

Агент мора бити посебно вешт у комуницирању и споразумевању са информаторима или осумњиченима током тајне операције – слаба или недовољно јасна комуникација може довести до озбиљних проблема. Сленг термини су често јединствени и специфични за поједина географска подручја или криминалне миљее (попут нарко-тржишта) и тешко их је научити, а сама комуникација без њихове примене није могућа или је знатно отежана. Зато агент мора бити упознат са сленгом и локалним изразима, при чему ипак не би требало да их користи по сваку цену, ако није сигуран у њихово право значење.

Сам физички изглед тајног агента није од неке посебне важности, осим ако не одаје његов стварни идентитет, или не одговара осмишљеној причи о пореклу (легенди). Другим речима, треба обратити пажњу на врсту улоге која треба да се додели иследнику. Тако, нпр. ако узима улогу

⁶ Lee, G., (2004), *Global Drug Enforcement - Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton, стр.119.

⁷ Ibid., стр.121.

физичког радника, агент би требало да има стереотипан изглед ових лица, што ће се показати кроз јаке мишиће, нажуљане руке, преплануло лице (пољски радник) и, ако је могуће, груб изглед.

Један од основних принципа менаџмента у области људских ресурса јесте избор најквалификованије особе која стоји на располагању за одређени посао. Имајући у виду захтеве самог тајног задатка у конкретном случају и улогу коју агент треба и може да преузме у оквиру њега, правило је да потенцијални кандидат треба да се што више уклапа у целу „причу“. Практично, било који агент или полицајац може радити на тајном задатку, ако је пригодан за конкретан случај и може му се обезбедити потребна легенда (параван). Наравно, то истовремено не значи да сваки полицајац може радити на сваком случају. Претпостављени старешина, надлежан за спровођење тајних акција, мора знати потенцијале и могућности својих службеника, те имати прецизна сазнања о осумњиченом и локацији на којој се случај одвија или ће бити реализован. Када је то могуће, истражитељи са искуством би требало да буду на првом месту при избору кандидата за конкретни задатак, али само под условом да поседују потребне вештине и знања за улогу о којој је реч. Агенти почетници би искуство за тајне операције требало да стичу поступно, кроз више споредних, мањих улога у одређеном броју конспиративних ангажмана.

Одабрани прикривени иследник, заједно са својим старешином и службеницима који ће му бити подршка, требало би да анализира предстојећи задатак и припреми се на следећи начин: 1) да одабере лажни идентитет; 2) одреди причу о пореклу; 3) прикупи податке о осумњиченом и његовим сарадницима; 4) размотри расположиве криминалистичко-обавештајне податке везано за конкретну истрагу и 5) испланира метод помоћу којег ће се упознати (срести) са осумњиченим. Циљ тајне истраге (ангажмана) ће диктирати која врста прилаза (приступа) „мети истраге“ ће се користити. Ако је мета једна особа, агент ће онда обично морати директно „ићи“ на осумњиченог. То се може реализовати помоћу информатора који ће их упознати, или на неки други начин, нпр. тако што ће се често посећивати места у којим борави „мета истраге“, уз вребање повољног момента за упознавање са њим и његовим сарадницима. Сличне методе приступа се могу користити и ако је „мета истраге“ група лица (криминална организација). Без обзира који се прилаз користи, прихватање агента као неког коме се може веровати у првом реду зависи од његових глумачких вештина.

Као један од првих корака предузетих у оквиру припрема за тајну истрагу, агент би требало да се, колико је то могуће, упозна са карактером осумњиченог, његовом прошлoшћу и садашњим животним приликама. У том циљу, пре почетка ангажмана, иследник треба да проучи следеће

информације везане за осумњиченог: 1) пуно име, лажна имена и надимке које користи; 2) адресе – претходну и садашњу, на послу и кући; 3) опис – основни лични опис и све необичне особине и навике, фотографију осумњиченог; 4) породицу и родбину осумњиченог; 5) сараднике; 6) карактер (темперамент) – шта воли, шта не воли, предрасуде; 7) пороке – дрога, алкохол, коцка; 8) хоби; 9) занимање, и, што је посебно важно, 10) склоност ка насиљу. Треба нагласити да није увек могуће сакупити комплетне информације о осумњиченом – једноставно неке од њих нису доступне пре започињања тајног ангажмана. Ипак, што више информација везаних за мету истраге иследник и његова екипа за подршку сакупе, то ће сам иследник бити боље спреман за извршење будућег задатка.

Израда тајног идентитета и „заштитне приче“ прикривеног иследника

Преступници разних профила су свесни употребе легендираних полицијских службеника и информатора у тајним операцијама, због чега су изузетно опрезни у контактима са новим, непровереним партнерима. Њихова сумња се може елиминисати или умањити састављањем добре легенде, односно заштитне (фиктивне) приче о идентитету и својствима ангажованог тајног агента. Прича о агентовом пореклу и личности је у суштини фингирани биографски извештај. У многим случајевима осумњичени ће покушати да провери делове приче коју му агент на тајном задатку пласира. Прича о пореклу може садржати и само две-три прсте чињенице, или бити детаљна и разрађена, када се наслућује блиска и дужа сарадња иследника са осумњиченим.

Прилично је тешко креирати измишљени идентитет и заштитну причу („параван“) прикривеном иследнику. У остварењу тог задатка мора се „оживети“ друга особа, створити илузија о њеном постојању и животном функционисању. Логично је да се у конструисању легенде почиње са новим именом. У операцијама дубоке инфилтрације постоје очигледни разлози за промену имена тајног агента. Најбаналнији би могао бити тај што осумњичени, након упознавања са иследником и његовим правим именом, које није промењено, не би морао да се посебно распитује о његовом истинском идентитету и занимању, већ би било довољно да једноставно узме телефонски именик и пронађе га у њему. Да не помињемо како софистициранији криминалци знају да унајме и приватног детектива, који ће настојати да претресе личност новог „крими-патнера“ и пронађе његове везе са полицијом или правосудним органима. Дилери дроге често, у циљу провере особе коју су упознали, позивају телефоном локалне полицијске службе и агенције и траже службеника под тим именом, или

настоје да му препознају глас.⁸ Ако би се то десило, највероватније би цену издаје платио информант (доушник) који је иследника упознао са преступницима, представљајући га као свог пријатеља и „особу од поверења“. Зато би, у најмању руку, ако не и име, требало променити презиме иследника. То је од посебне важности ако он делује у малом граду или средини, али исто тако презиме треба променити и ако агент ради у великом граду, чак и ако је удаљен хиљадама километара од своје куће.

Када се одлучује о презимену које ће се доделити прикривеном иследнику, треба изабрати оно које ће овај брзо прихватити и усвојити, већ након првог слушања. У те сврхе може послужити девојачко презиме његове мајке, име или презиме његових рођака, при чему употребу пуног имена и презимена стварних особа из окружења, живих или мртвих, треба избегавати. Неки аутори⁹ препоручују да за агентову легенду треба изабрати име које звучи слично његовом правом и, ако је могуће, исте иницијале. То ће му олакшати потписивање, а у случају да га неко у тренутку препозна и позове правим именом, имаће уверљив изговор да дотични није добро чуо изговорено име.

Иако се, углавном, сви слажу да при креирању фиктивног идентитета тајног агента треба променити његово презиме, такав консензус није присутан и када је реч о његовом имену. О том питању постоје два супротна схватања. Прво је да, за разлику од презимена, треба задржати право име агента у његовом фиктивном идентитету, јер због притиска тајног задатка сам агент, његов партнер или информатор, једноставно могу заборавити додељено, измењено име и, несвесно, пред осумњиченим употребити право, на које су иначе навикли. Зато право име агента и не треба мењати. Многи добро упућени и цењени професионалци, агенти DEA-е и FBI-а, се, између осталог, слажу са овом теоријом, због чега је треба узети у обзир.¹⁰ Други принцип је мењање имена агента, једнако као и његовог презимена. При томе се од стране агента и других учесника тражи да испуне „домаћи задатак“ у погледу потпуног, аутоматског и природног прихватања новог имена, пре него се приступи практичној реализацији тајне операције. По овом схватању, постоји веома јака негативна компонента коришћења правога имена, која често може угрозити истрагу и живот агента. Шта би се десило ако иследник на тајном задатку, на улици, док је у друштву осумњиченог, наиђе на познаника из стварног живота који га позове правим именом, које агент користи и на тајном задатку?

Да би у тајној операцији убедљиво одиграо своју улогу, иследник исту мора јако добро научити и упознати се са њом до најситнијих детаља.

⁸ Lee, G., *op. cit.*, стр. 127.

⁹ Motto, C. J., June, D., (2000), *Undercover*, Boca Raton, стр. 183.

¹⁰ VanCook, J., (1996), *Going Undercover: Secrets and Sound Advice for the Undercover Officer*, Paladin Press, Colorado, стр. 11.

Некада је потребно почети од рођења фиктивног лика, па све до садашњости. У циљу вежбања може се приступити и исписивању измишљене биографије, у којој треба навести много детаља из свакодневног живота да би иста била што потпунија, замршенија, онаква какву поседују друга, стварна људска бића. Цела идеја је да се агент што више поистовети са својим новим ликом.

Након одабира имена и састављања фиктивне биографије тајног агента, све то је потребно „пренети“ и у његов новчаник и џепове. Дobar начин за то је да агент извади свој новчаник и види шта све има у њему, а затим почне са израдом истих тих докумената под лажним именом. У случају да постоји хитност преузимања улоге, док се не изради фиктивна документација (лична карта, чековна књижица, полиса осигурања и сл.) најбоље је да агент са собом уопште не носи документацију, посебно не ону која указује на његов стварни идентитет. Уз основна документа која иду уз новчаник, у њега би требало ставити и све оне ситнице које новчаник чине уверљивијим, попут згужваних признаница, биоскопских карата, телефонских бројева написаних на позадини рачуна из продавнице и сл. Ако агент током тајне операције са собом носи и одређене фотографије, онда то не би требало да буду слике чланова његове праве породице.

У сарадњи са државном службом задуженом за регистрацију моторних возила, агенту се издаје саобраћајна и возачка дозвола које гласе на име одабрано за његову легенду.

Фиктивна документација, која потврђује тајни идентитет и легенду прикривеног иследника, посебно у случајевима дубоке инфилтрације, може да обухвата личну карту, возачку дозволу, медицински и стоματοлошки картон, кредитне картице, војну књижицу, полису осигурања, радну књижицу, претплате на часописе, венчани лист итд.¹¹ Многа од наведених докумената се у пракси реализације тајних операција у САД, попут саобраћајних исправа и војне легитимације, могу добити преко надзорних органа и служби које их официјелно издају, због чега се морају строго чувати и вратити органу који их је издао по завршетку истраге. У личну документацију иследника могу се укључити и разне личне преписке, одећа и накит са иницијалима који одговарају његовом фингираном имену, фотографије и породичне слике, као и други лични предмети, у циљу додатне потпоре фингираног идентитета.

Тактичке препоруке за рад иследника на тајном задатку

Многи осумњичени („мете истраге“) су у правом смислу речи параноични од полиције, тајних агената и хапшења, односно желе да се осећају

¹¹ D.E.A. (1998), *Narcotics Investigative's Manual*, U.S. Government, Boulder, Colorado, стр.104.

што сигурније у крими-послу са новом особом. Осим тога, искуство америчких тајних агената говори да је први став осумњиченог према придодшлицы обично сумњичавост и скептичност. Зато дијалог између прикривеног иследника и „мете истраге“ често може отићи у правцу трансформације необавезног ћаскања у право испитивање овог другог, с циљем да се агент заплете у сопствену причу. Иследник у овом случају не би требало да прихвати такву дискусију, јер она може бити врло опасна по њега. Мали је број особа које апсолутно могу контролисати своје одговоре и смештати их у оквире припремљене легенде, ако су они и садржани у њој. „Мета истраге“ може покушати да избаци агента из равнотеже, тако што ће га изненада оптужити да је полицајац или информатор. То не значи да је он и стварно свестан агентовог правога идентитета, већ само жели да види његову реакцију – другим речима блефира. Добро припремљени иследник би требало да предухитри овакву опасност и стави самог осумњиченог у одбрамбени став, користећи супротне оптужбе. Поред тога, да би се ослободио сумње осумњиченог и задобио његово поверење, може користити следеће методе:¹² 1) агент организује сопствено хапшење, испитивање или претресање свог стана од стране полиције, тако да осумњичени може то да види; 2) агент се претвара да му је осумњичени одвратан или је љут на њега (чиме показује да му није стало до реализације одређеног посла по сваку цену); 3) агент се понаша као да не верује осумњиченом; 4) агент користи исте мере опреза у одређеним ситуацијама као и осумњичени; 5) агент задржава тајну улогу и када није у присуству осумњиченог; 6) агент никада не претерује у глуми, или не даје превише објашњења (како не би изгледало да се правда).

Правило је да тајни агент у криминалној средини никада не би требало да се изјашњава о нечему што не познаје, јер на тај начин може упасти у замку. Ако је већ приморан да се изјасни, најбоље је да узме резервисан став о конкретном догађају, ствари или појави.

Тактички је препоручљиво наместити ситуацију у којој мета истраге остаје сама у агентовим колима, у којима се претходно тенденциозно остављају разна документа, рачуни, признанице и сл., која потврђују агентову легенду.¹³ На тај начин ће осумњичени бити сигурнији у новог партнера.

Писци тврде да у сваки лик који стварају уносе и део свог бића. Глумци настоје да прихвате размишљање и понашање лика који играју као своје изворно, не би ли што уверљивије одиграли драмску улогу. Прикривени иследник је на неки начин и писац и глумац у исто време, са једном битном разликом – ако писац не успе да убеди читаоца у веродостојност свог главног јунака, људи неће купити његову књигу, или ако се, пак, глумац не покаже добрим у некој сцени, публика ће му у

¹² Ibid., стр. 108.

¹³ Lyman, M., (2002), *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton, стр. 18-19.

биоскопу звиждати. Међутим, ако тајни агент током своје легендиране операције направи овакве грешке, криминалци га могу убити.¹⁴ Како ће се прикривени иследник понашати на тајном задатку зависи од тога у каквом криминалном миљеу делује. У сваком случају, он се у дату средину мора уклопити и створити код других илузију да је он у ствари део ње, да јој припада. Некада ће тајна улога подразумевати opak поглед агента, бахато понашање, посебно облачење и причу, чак и специфичан начин размишљања и закључивања. Ако се у неком другом задатку, нпр. истраживања проневере, агент нађе на радном месту окружен таквим људима који, када их неко увреди, уместо да га ударе поднесу тужбу, не би било примерено да се облачи или понаша као неки уличар или разбојник. У случају да се тајни агент вози са криминалцима на мотору, истражујући њихове незаконите радње, или смуца са групом скинхедса по мрачним деловима града, у том случају би требало да буде спреман да сваког часа уђе у невоље и буде дрзак као и они.

Правило је да што агент више и дубље улази у свет криминала, то његова операција постаје све опаснија. Такође, што више новца људи зарађују својим криминалним радњама, то је мања вероватноћа да ће они сами бити насилни у потенцијалном конфликту. Прљаве послове за њих у том случају обично одрађују други. Добар полицајац на тајном задатку мора развити способност да упознаје („чита“) људе са којима сарађује и врши процену њихове спремности да директно примене силу. Пошто је могућност испољавања насиља над тајним агентом прилично велика током контаката са криминалцима из нижих друштвених слојева, он мора бити способан да стави до знања да је спреман за пребијање или чак убиство било кога ко му се нађе на путу. Али, ово треба урадити на такав начин да се већ самом агентовом појавом и понашањем код осумњичених створи уверење у тако нешто. Одређени поглед, покрети и гестови могу указати људима из окружења да ће им се наудити ако дође до сукоба. Међутим, такве претње би требало да буду исказане у првом реду понашањем, а не и речима којима се осумњичени директно прозивају, тако да морају бранити своју част, пред собом или другима. Исто тако, сваки негативац, као и сваки човек уосталом, има јединствен карактер и психу, па, сходно томе, јединствено (специфично, другачије од других) тумачи оно што види и доживи. Некада може бити веома ефикасно када агент својим „сарадницима“ ставља до знања да је за нијансу „луђи“ од њих, те да је боље да га се припазе. Приказивање опуштеног карактера, који повремено ескалира ударањем песницом о зид због неке незнатне иритације, зна да буде корисно.

Прикривени иследник (тајни агент) не би требало да наступа у криминалној средини без тима за подршку (покривање). Његова основна функ-

¹⁴ VanCook, J., *op. cit.*, стр. 19.

ција је да обезбеди сигурност агента током акције и, евентуално, потврди сведочење везано за његову легендирану активност. Тим треба да је ван сваког домета и видика осумњиченог, али истовремено и у позицији да посматра особе, места и догађања који се одигравају око тајног агента, као и оне ствари које овај не може видети. Службеници у тиму за покривање би требало да знају све доступне информације о тајној операцији, тако да у њој могу адекватно извршавати своје задатке. Ако ради неправилно, тим може бити откривен, чиме се онемогућава и иследник у даљем постизању циља свог ангажмана. Мада је најопаснији део операције онај који врши сам агент, важност екипе за подршку ни у ком случају не треба минимизовати. Безбедност агента је, за време интеракције са осумњиченим, у рукама тима, а у ситуацији реализовања операције „купи-хапси“ (ен. *buy-bust*)¹⁵ они су одговорни за лишење слободе осумњиченог. Зато агент треба да разуме и прихвати одређене процедуре које су у тајној операцији предвиђене ради његове сигурности и заштите. Важно правило које мора поштовати, уколико је то могуће, јесте да не мења локацију без претходног обавештавања или сигнализирања тиму за подршку.

Конзумирање алкохола је уобичајено у криминалним круговима, због чега се често од тајног агента, да би био прихваћен, може тражити да пије. Ипак, пиће треба ограничити на минимум или апсолутно избећи уз помоћ логичних изговора, као што је чир на желуцу или постојање другог здравственог проблема. Без обзира да ли тајни агент пије или не, осумњиченог не треба одвраћати од пића, које може утицати да слободније разговара или лакше прихвати тајног агента у своје друштво. Иследнику може бити понуђено и конзумирање дроге, нарочито ако се инфилтрира у нарко организацију. Зато треба бити унапред припремљен за превазилажење таквог проблема, а сам изговор, спремљен за ову прилику, мора изгледати разумно у очима осумњиченог. Тако, нпр. могућност узимања дроге би требало прво ублажити тако што ће се рећи да дроге нису агентов фах, или да је он ту да би урадио посао, а да ће дрогу пробати неки други пут. У сваком случају, конзумирање дроге се мора избећи из безбедносних разлога, здравља агента, као и очувања саме истраге.

Агент обично мора сам донети одлуку да ли ће са собом, током операције, носити ватрено оружје. Нарочито треба да буде обазрив када је реч о оружју које је управо карактеристично и уобичајено за полицијске службенике.¹⁶ У случају да нестандартно оружје није могуће обезбедити, агент би требало да размисли да ли да га уопште и носи. Независно од тога, ако иследник одлучи да на тајном задатку носи оружје, тада би

¹⁵ О овој и сличним операцијама навођења на кривично дело, односно симулованим пословима, више у: Маринковић, Д., (2005), *Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело*, Безбедност, бр. 2, стр. 217-237.

¹⁶ Тако су, нпр. код нас током деведесетих година прошлог века готово сви припадници полиције, као службено оружје користили пиштољ ЦЗ 99 (9mm), или пре тога ТТ („тетејац“, 7,62mm).

требало и да се припреми за потенцијално објашњење осумњиченом зашто се оружје носи, у случају да овај то примети. Треба имати у виду да присуство оружја некада може и уплашити „мету истраге“, у смислу да она претпостави да агент можда планира да је опљачка. Осим тога, ако осумњичени зна да агент са собом носи оружје, то га може подстаћи да убудуће и он уради то исто.

Motto и June¹⁷ истичу да у вези са радом на тајним задацима постоји један број заблуда. Наиме, многи полицајци и агенти сматрају да немају одговарајућу појаву или темперамент за ову врсту посла, због чега га и избегавају. Популарни имиџ тајног агента заснован је на уверењу да он мора изгледати као криминалац. Али, како заправо тачно изгледа криминалац? Искуство је показало да изван филмског студија и театарско-музичке сцене не постоји криминални тип човека. Холивудски филмски гангстер, обучен у црно одело и тамно-розе кошуљу са белом краватом је давна прошлост. Учесници незаконитих послова појављују се у свим облицима, стиловима, културама, а изражавају се у распону од циничног сленга до одличног знања неколико страних језика. Отворено говорећи, агенти не би требало да подржавају укорењена уверења да се многи од њих не уклапају у унапред дефинисан образац (модел, стереотип) тајног агента. Већина ни најмање не мора да мења своју личност или појаву у тајној операцији. У ствари, суштина је наћи уклапање праве, реалне појаве и бића иследника са тајном улогом коју преузима. Motto и June¹⁸ истичу и да велику грешку представља резоновање да тајни агент мора бити добар глумац. Истина је да он игра улогу, али то није глумачка улога. Једино што треба да се одглуми у тајној операцији јесте што природније и опуштеније понашање.

Закључак

Може се закључити да је ангажовање прикривеног иследника компликован истражни метод, који у нашој законодавној пракси и криминалистичком раду тек треба да добије своје праве контуре.¹⁹ Пре предузимања

¹⁷ Motto, C. J., June, D., *op. cit.*, стр. 86.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Један од првих случајева ангажовања прикривеног иследника код нас односио се на истрагу организоване криминалне групе која је лажирала саобраћајне незгоде и за наводну штету на возилима наплаћивала новац од осигурања (тзв. саобраћајна мафија). Група је ангажовала полицајце који су за накнаду од 500 до 1.000 евра сачињавали фалсификоване записнике о увиђају саобраћајних незгода, које се нису ни догодиле. По покретању судског поступка, пред судијом би се појавили наводни сведоци, док би један од чланова групе признавао кривицу. Са решењем судије о кажњавању, други припадници групе су одлазили у осигуравајуће компаније, где су имали своје људе међу проценитељима штете и вештацима. Њихова улога је била да направе налаз према којем је штета много већа, како би и сума из осигурања била већа. У акцији раскривавања ове криминалне групе учествовао је прикривени иследник, односно тајни агент који је био убачен међу њихове редове.

једног таквог задатка потребно је обавити темељне анализе и припреме, како на страни органа који издаје наредбу о примени овог института, тако и на страни оних који је практично реализују. У случају ових других и знатно више. Успешан прикривени иследник мора бити сналажљив, интелигентан, иницијативан и енергичан. Изнад свега, при преузимању тајне улоге он мора бити вољан да прихвати један такав, по дефиницији опасан и високо ризичан задатак. Да би успешно дошао до жељених резултата, иследник мора познавати постављене циљеве, с једне стране, и своје сопствене могућности, с друге. Посебан вид опасности која се јавља током тајних задатака јесте она која прети из сопствених редова – може се десити да агент има озбиљних проблема у доказивању свог правог идентитета током рације или изненадних акција лишења слободе лица из миљеа у којем агент делује, а које спроводе редовне полицијске јединице.

Службеници који су одабрани за тајне задатке морају имати потребну фингирану документацију, веродостојну причу, морају бити потпуно информисани и сасвим свесни догађаја који би их могли довести у физичку опасност. Једном успешан у тајној операцији, иследник мора стално пазити да не дође у ситуације које би довеле у неприлику њега или службу која стоји иза њега. Права вештина и искуство у тајном раду могу се стећи једино кроз стварни контакт са осумњиченим и самом криминалном средином. Агент би требало да схвати да је он током тајне операције у суштини глумац, али уместо да има комплетан сценарио по коме игра унапред дефинисану улогу, на тајном задатку је много тога непредвидиво.

Стрес, страх, узбуђење и депресија – само су неки од осећаја који се појављују код оних који раде на високо ризичним пословима, који „растежу“ менталне ресурсе, доводећи их некад и до тачке нервног слома. На уму тајног агента је врло често опасност конкретног задатка, сусрет са окорелим преступницима, убицама или силецијама, те како се рационално изборити са таквом опасношћу и евентуалним страхом. Често се у критичним и високо ризикантним ситуацијама у глави агента премотава цео прошли живот, као на филмској траци, уз помисли да ли ће поново видети своју жену, децу, родитеље, пријатеље...

Литература:

1. Marx, G., (1988), *Undercover – Police Surveillance in America*, University of California Press.
2. Sifakis, C., (1999), *The Mafia Encyclopedia*, Second Edition, New York.
3. Lee, G., (2004), *Global Drug Enforcemen - Practical Investigative Techniques*, CRC Press, Boca Raton.
4. Motto, C. J., June, D., (2000), *Undercover*, Boca Raton.

5. Маринковић, Д., (2005), *Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело*, Безбедност, год. 47, бр. 2, стр. 217-237.
6. VanCook, J., (1996), *Going Undercover: Secrets and Sound Advice for the Undercover Officer*, Paladin Press, Colorado.
7. Lyman, M., (2002), *Practical Drug Enforcement*, CRC Press, Boca Raton.
8. Chapman, S., (1986), *Reduciranje napada na policiju*, Izbor članaka, бр. 4, Zagreb.
9. Abadinsky, H., (2003), *Organized Crime*, Belmont.
10. Водинелић, В., (1994), *Проблематика криминалистичко-тактичких института – информант, информатор и прикривени полицијски извиђач у демократској држави*, Безбедност, бр. 1,2,3,4.
11. D.E.A. *Narcotics Investigative's Manual*, (1998), U. S. Government, Boulder, Colorado.
12. Маринковић, Д., (2008), *Место и улога института информатора у откривању и доказивању кривичних дела*, Правни живот, бр. 10.
13. Drecun, A., (1997), *Undercover policing: infiltration by police in the criminal milieu*, NBP - Journal of Police Academy, бр. 2, Београд.
14. Dundović, D., (2003), *Tajne policijske operacije*, Zagreb.
15. *Internal Revenue Manual, United States Department of the Treasury, Handbook Investigative, Part 9 - Criminal Investigation*; Интернет: <http://www.irs.gov/irm/part9/index.html>
16. Koriath, G., (1996), *Verdeckter Ermittler: ein europaweit taugliches Instrument? Oder-brauchen wir länderübergreifende Normen für den Einsatz verdeckter Ermittler*, Kriminalistik, бр. 8-9.
17. Маринковић, Д., Ђурђевић, З., (2006), *Симуловани послови и услуге као доказна радња и облик навођења на кривично дело*, Правни живот, бр. 9.
18. Rapp, B., (1989), *Deep Cover – Police Intelligence Operations*, Paladin Press, Colorado.

Crime-investigating aspects of undercover agent work

Abstract: *Secret methods of acquiring information regarding criminal activities are exceptionally useful and practically necessary in providing relevant data in the field of consensual crimes, as well as in the development of crime-investigation and intelligence work. The work of undercover investigators, or undercover agents, represents an investigating technique which makes a framework of such secret methods and which has been essentially present for many years in an informal form. With the expansion of organized crime at the end of*

20th century comes the institutionalization and legal foundation of this work. If we leave aside various legal controversies and dilemmas related to standardization of the institution of undercover agent, it could be concluded from the point of view of crime investigation that its practical application requires a detailed and very serious planning and preparation. To what extent the preparation and direct implementation will be comprehensive and complex depends primarily on the comprehensiveness and complexity of each and every specific case the agent will be involved in.

When considering crime-investigating aspects of the institution of the undercover agent, it can be observed that there is a big gap in criminalistic literature in this field, both in our country and in other European countries. The papers and monographs coming from the USA are mostly the result of years long practical experience of their authors who used to be involved in undercover operations, which gives them particular importance and value. These works, as well as the experiences of our police officers involved in undercover investigations in recent years, show that this investigating method is very complex and demanding, and it still has to be given its proper contours in our criminal proceedings practice and crime-investigating work.

Key words: *undercover agent, crime-investigating aspects of undercover operations, personality of undercover agent, investigation target, creating a cover story, tactical suggestion for undercover investigation*

Доц. др *Наташа ТАЊЕВИЋ*

Факултет за интернационални менаџмент, Европски универзитет

Компјутерски криминал – правна заштита на националном нивоу

UDK: 343.533:004

Апстракт: У овом раду истражују се главне карактеристике компјутерског криминала, као и мере за његово спречавање и сузбијање на националном нивоу. У циљу ефикасније превенције и сузбијања компјутерског криминала у закључку су дати одређени предлози за измене и допуне Кривичног законика Републике Србије.

Кључне речи: компјутерски криминал, облици компјутерског криминала, правна заштита на националном нивоу.

Увод

Кривична дела која спадају у компјутерски криминал у савременим условима информационе технологије и све шире примене рачунара у различитим областима живота, а посебно у области финансијског и привредног пословања, представљају веома опасна дела која се врше на специфичан начин, из чега произлазе и битне специфичности тих дела. Стварање великих информационих система у оквиру привредних корпорација, а посебно Интернет, као глобални систем размене информација, представљају факторе који су омогућили да се велики број и физичких и правних лица лако и брзо повеже на пословима размене информација, при чему се подаци који се на овај начин неовлашћено прибављају злоупотребом информационих система могу итекако користити за стицање противправне користи. Због тога би свако друштво морало адекватно да одговори изазову борбе против ове врсте криминала тако што ће се уложити знатни напори на научном пољу, законодавном регулисању и оспособљавању државних службеника, да би своје функције у овој области могли успешно обављати.

Настанак и развој компјутерског криминала

У теорији нема јединственог става у погледу настанка компјутерског криминала, као што нема ни јединственог становишта у погледу његове дефиниције. Тако једни сматрају да је у питању нова категорија деликата,

чији се настанак и развој повезује са појавом првих електронских дигиталних рачунара средином прошлог века, и са њиховим све већим коришћењем у пословању и свакодневном животу, док други полазе од става да је до таквих злоупотреба дошло много раније. Трећи зачетке компјутерског криминала налазе у појави тзв. пословног криминала, познатијег под називом криминал „белог оковратника“. Проблеми који настају компјутеризацијом друштва почели су да изазивају забринутост влада и одговарајућих институција 70-тих година прошлог века, а 1980. године Међународна организација криминалистичке полиције (Интерпол) на свом заседању је констатовала следеће: „Данас у савременом свету постоји још један велики усавршени фронт који је присутан у светским размерама. Велики криминал, организације криминалаца, све више се оријентишу на акције пљачки у којима је објекат компјутер. Електроника се злоупотребљава. Не бележи се пад класичних пљачки, али се из године у годину повећава нова врста криминалитета у коме се електроника користи као средство да се криминалци домогну милионских свота новца“ (Китаровић, 1998).

Од тада па до данас компјутерски криминал се налази у сталној експанзији, чему, свакако, доприниси и огроман напредак технологија електронских комуникација. Једноставно речено, информациона технологија је омогућила да се многи облици класичног криминала извршавају на неklasичан начин, односно на начин који раније није био могућ.

Појам и одлике компјутерског криминала

Дефинисање компјутерског криминала је веома тешко, пре свега због тога што је реч о новом и недовољно истраженом облику криминалитета који испољава велику феноменолошку разноврсност. Друго, ретка су законодавства која познају компјутерске деликте као посебна кривична дела. Тако и поред бројних дефиниција, које су дали многи аутори, још увек нема међународно препознатљиве универзалне дефиниције ове врсте криминала, па чак ни потпуне сагласности око његовог назива¹. Неке од постојећих дефиниција су преуске, јер своде компјутерски криминал само на она кривична дела која није могуће починити без посебног стручног знања, или само на она дела која се не би уопште могла учинити без коришћења рачунара. Друге су, пак, прешироке будући да не одражавају битност и сву сложеност проблема. У најширем смислу те речи, компјутерски криминал подразумева облик криминалног понашања повезаног

¹ Најчешће се користе термини као што су: компјутерске злоупотребе, компјутерске преваре, криминал подржан компјутером и сл. Међутим, одредница „компјутерски криминал“ је преузела примат, због чега је и у овом раду узета као примарна, иако би, у духу нашег језика, израз „рачунарски криминал“ био адекватнији.

са (зло)употребом информационе технологије и информационих система. Одлучимо ли се да дефинишемо компјутерски криминал, требало би да пођемо од самог објекта заштите. Заједнички заштитни објект кривичних дела која спадају у компјутерски криминал јесте безбедност рачунарских података, при чему се под појмом рачунарских података подразумевају подаци који се уносе или користе ради несметаног рада рачунара, затим подаци који се уносе ради електронске обраде или који се преносе рачунарским мрежама.

Специфичности према којима се овај облик криминала, у већој или мањој мери, разликује од осталих облика налазе се у његовим карактеристикама. Компјутерски криминал је криминал развијеног, савременог друштва. Што је степен развоја неке средине виши, појавни облици компјутерског криминала су разноврснији, начини извршења софистициранији, а учиниоци стручнији и бројнији. Данас је компјутерски криминал глобално распрострањен криминал. Такође, потребно је релативно кратко време за стицање знања неопходног за извршавање кривичних дела из ове области, али што је та стручност већа, теже га је открити и спречити. Потребни су и мали материјални и људски ресурси у односу на штету или противправну добит која се може остварити и без физичког присуства на месту извршења дела. Време извршења ових дела некада се мери и деловима секунде што је свакако карактеристика која битно отежава њихово откривање и доказивање. У већини случајева компјутерског криминала манипулације се не одвијају само једанпут, већ више пута, а једном изграђен „пролаз“ у компјутерски систем може се дуго користити за изношење мањих или већих сума новца, или мање или веће количине података, а без било какве промене ризика. Управо ова одлика, базирана на аутоматском извршавању манипулација уз минимално непосредно учешће људског фактора, је једна од најзначајних одлика ове врсте криминала. Код компјутерског криминала није увек јасно да ли се ради о кривичном делу или не. Овој чињеници свакако погодује и то што криминалац овде има ту погодност да са истог места покрене истовремено више различитих акција, ка различитим местима и са различитим циљевима, тако да паралелно са легалним, може да активира и једну или више илегалних активности.

Компјутерски криминал може довести до најштетнијих последица по појединца и друштво у целини. Примера ради, од осамдесетих година прошлог века када је, упоредо са масовном применом рачунара, дошло до пораста компјутерског криминала, постоје процене да су штете од овог облика криминала минимално 300 милиона долара годишње. Сматра се да просечна штета од компјутерског криминала на нивоу америчког предузећа износи 430 хиљада долара, што је огромно у поређењу са 19 хиља-

да долара просечне штете учињене при „ручном“ вођењу књиговодства (Мрвић-Петровић, 2007).

Међутим и поред својих специфичности, компјутерски криминал, својим највећим делом, представља једну веома усвршену форму криминала „белог оковратника“. Ово првенствено зато што се ради о криминалу стручњака, високо образованих људи који имају посебна знања из области информационе технологије и подесна радна места са којих, уз употребу рачунара, могу извршити кривична дела.

Начин коришћења рачунара при криминалним активностима

Облике компјутерског криминала разликујемо према начину на који се рачунар користи при вршењу криминалних активности. Постоје четири основна начина коришћења рачунара за такве активности и тада се рачунар јавља као:

1. објект напада,
2. средство извршења,
3. средство за планирање, прикривање или руковођење криминалом,
4. средство за обману.

Рачунар се најчешће јавља и као субјект и као објект напада, јер се многа компјутерска криминална дела реализују тако што се користи један рачунар за напад на други.

Када је рачунар објект напада, ради се о различитим саботажама компјутерских система или мрежа, оперативних система и програма, крађи програма или рачунарских програма и слично. На мети могу бити корисници кућних рачунара, организације са великом мрежом рачунара, као и читава инфраструктура. Они који врше нападе користећи рачунар могу покушати да онемогуће функционисање националне инфраструктуре која обухвата службе за ванредна стања, телекомуникације, електродистрибуцију, финансије и све оне службе које почивају на информационим технологијама. Многи системи из ове инфраструктуре, који су некада били изоловани, сада су повезани на Интернет, чиме су изложени већем ризику. У свим овим криминалним радњама, окривљени користи рачунар да би дошао до информација или да би уништио програме.

Много чешћа ситуација је да се рачунар јавља као субјект напада, односно средство извршења. Тако се компјутерски процеси користе да би омогућили, олакшали или убрзали реализацију одређених криминалних активности. При томе, криминалац убацује нове програмске инструкције да би манипулисао компјутерским процесима или конвертује легитимне

компјутерске процесе за нелегитимне потребе. Корисници звани хакери проваљују у туђе системе и краду поверљиве информације, вредне програме и све то помоћу рачунара. У овој категорији, извршење криминала олакшавају рачунарски процеси, а не фајлови. Једном речју, уводи се нови код (инструкције за програмирање) којим се манипулише компјутерским аналитичким процесима, а тиме олакшава извршење криминала. Други метод представља употребу легалних компјутерских процеса у илегалне сврхе. У ову категорију криминала спадају: преваре везане за кредитне картице и рачуне, крађа новца са рачуна, преваре путем компјутерских трансакција и телекомуникационе преваре. Ради илустрације, даћемо пример делатности организоване криминалне групе која је у домаћој јавности означена као „друмска мафија“. Познато је да су чланови ове групе, коју су чинили радници наплате путарине и предузећа које се бави информационом технологијама, израдили специјалан хардверски уређај и софтвер уз помоћ којег су прикривали наплату путарине возилима на наплатним рампама дуж ауто-пута (дневно у просеку 300 возила страних и домаћих регистарских ознака), чиме је, према неким подацима, Република Србија оштећена за преко 700 милиона динара (Милошевић, 2007).

Један пример коришћења рачунара као инструмента за извршавање криминала је растући проблем индивидуалног коришћења целуларних телефона и електронског плаћања. У овим случајевима се потребни идентификациони кодови илегално обезбеђују коришћењем уређаја за скенирање који су, у stvari, мале параболне антене повезане за портабл рачунар. Када се активирају, ови скенери хватају и складиште бројеве рачуна трансмитованих са целуларних (ћелијских) телефона. Извршиоци најчешће „оперишу“ поред аутопутева јер возачи често користе ове телефоне у току вожње. Када ухвате компјутеризоване кодове, они их програмирају у друге телефоне њиховим једноставним прикључивањем на персонални рачунар.

Рачунар, захваљујући својим широким могућностима, може бити коришћен у планирању, организовању или руковођењу криминалним активностима. Овде је, свакако, најзначајније место које он има у области организованог криминала, будући да информациона технологија идеално одговара њиховим крајњим циљевима. Многи случајеви хапшења због дроге и прања новца се заснивају на информацијама добијеним преко рачунара или електронских медија. Криминалци често користе крипто програме или дизајнирају датотеке тако да се саме обришу ако им се приступи на неодговарајући начин, а у неким случајевима имају и развијен систем за уништавање магнетних медија, као што су дискови или дискете, уколико се укаже потреба да се униште докази о њиховој илегал-

ној активности². Такође, електронска пошта им омогућава брзу и поуздану међусобну комуникацију и координацију. Најзад, огромну документацију која настаје у пословању организованих криминалних група могуће је претворити у електронску документацију, која је идеална за чување, а може се лако и брзо уништити уколико за тим постоји потреба.

С обзиром на могућу просторну удаљеност и анонимну комуникацију, рачунар може бити коришћен симболично за застрашивање, проневеру или обману жртве. Без обзира на чињеницу да је све већи број оних за које рачунар не представља непознаницу, увек ће бити и оних других, наивних, грамзивих и лаковерних, који управо због тога представљају веома захвалне објекте обмане уз помоћ рачунара (Петровић, 2000).

Облици компјутерског криминала

Компјутерски криминал се карактерише великом динамиком и изузетним богатством својих појавних форми, што је и разумљиво јер се ради о новој технологији са великим могућностима и применом у скоро свим областима друштвеног, привредног и приватног живота, тако да су и могућности злоупотребе сваким даном све веће. Новија криминологија најпре прихвата поделу на:

1. компјутерски криминал старог типа, који ћемо назвати традиционалним и
2. нове облике криминала који се развио у вези са (зло)употребом компјутера и компјутерских мрежа, које ћемо назвати савременим облицима компјутерског криминала.

Традиционални компјутерски криминал подразумева извршење кривичних дела против имовине (крађа, проневера, превара, уцена итд.) уз помоћ рачунара, при чему он овде има значај *modus operandi*, односно карактеристичног начина извршења кривичног дела, али је извршење ових дела могуће и без његове употребе. Са друге стране, савремени облици компјутерског криминала обухватају само она дела која се могу учинити коришћењем компјутера, или злоупотребом компјутерских мрежа, а његова опасност је у томе што учиниоца не мора да покреће искључиво економски мотив, као код традиционалног компјутерског криминала (на пример, кибер тероризам).

Иако је подела компјутерског криминала на традиционални и савремени прихваћена у документима Савета Европе и Европске уније који се односе на компјутерски криминал, различити документи на различите начине класификују облике компјутерског криминала. Тако, на пример,

² Carter, L. D., *Computer crime categories: How techno-criminals operate*, FBI Law Enforcement Bulletin, <http://nsi.org/Library/Compsec/crimecom.html>

у материјалу за „радионицу“ о криминалу на мрежи Десетог конгреса Уједињених нација констатује се да постоје две поткатегорије овог криминала:

1. компјутерски криминал у ужем смислу – као свако незаконито понашање усмерено на електронске операције сигурности компјутерских система и података који се у њима обрађују и

2. компјутерски криминал у ширем смислу – као свако незаконито понашање везано за или у односу на компјутерски систем и мрежу, укључујући и такав криминал какво је незаконито поседовање, нуђење и дистрибуирање информација преко компјутерских система и мрежа. Овде је, пре свега, реч о компјутерским фалсификатима, крађама и злоупотребама система плаћања, као што су манипулације и крађе електронских кредитних картица или коришћење лажних шифри у незаконитим финансијским активностима.

Европска конвенција о компјутерском криминалу предвиђа четири групе дела и то:

1. дела против поверљивости, интегритета и доступности компјутерских података и система – чине их незаконити приступ, пресретање, уплитање у податаке или системе, коришћење уређаја, програма, лозинки итд.;

2. дела везана за компјутере – фалсификовање и крађе идентитета;

3. дела везана за садржаје – дечја порнографија, и

4. дела везана за кршење ауторских и сродних права – која обухватају репродуковање и дистрибуцију неауторизованих примерака дела компјутерским системима.

Немачки теоретичар Sieber, један од највећих ауторитета на подручју компјутерског криминала, разликује:

1. повреде приватности;

2. компјутерски економски криминал (компјутерску манипулацију; компјутерску саботажу и компјутерску изнуду; компјутерску шпијунажу; компјутерски хакинг; софтверско пиратство и друге облике пиратства производа);

3. комуникацијске повреде, и

4. друге повреде (Sieber, 1995).

Ако пођемо од појавних облика, онако како су они најчешће класификовани у литератури, и од регионалних и међународних организација и удружења, можемо закључити да наведена недозвољена понашања чине срж савременог привредног криминала. Могли би да направимо поделу на привредни криминал, осавременењен употребом компјутера, у који

би спадала компјутерска шпијунажа, саботажа, компјутерска превара и слично и, са друге стране, криминал против индустријске својине, односно кривична дела против рачунарских података.

Компјутерска шпијунажа обухвата све манипулације којима је циљ неовлашћено прибављање тајних података и информација који се налазе похрањени у компјутеру. При томе, шпијунажа може бити мотивисана војним, политичким или економским разлозима, те се многе земље преко својих тајних служби ангажују у откривању политичких, војних, економских и службених тајни других земаља. У том смислу, све чешће се употребљава израз „информационо ратовање“ (Information Warfare), па се крајом или изменом туђих података настоји стећи предност и остварити корист смањењем трошкова које би имали од улагања у властити развој, или предност у односу на друге земље.

Компјутерске саботаже се врше уништењем или оштећењем компјутера или других уређаја за обраду података у оквиру компјутерских система (хардвера), али и неовлашћеним уништењем софтвера или брисањем, мењањем, онемогућавањем, коришћењем информација похрањених у меморији компјутера или других информатичких уређаја. Прављење и ширење штетног софтвера у намери уништења компјутерских података или мрежа такође би спадало у компјутерске саботаже. Штетни софтвери се примењују у различите сврхе, почевши од намере да се наметне прекомерно оптерећење рачунарским ресурсима, па до намере да се униште подаци, чак и сам хардвер. У неким случајевима корисник је свестан присуства штетних софтвера и у тим случајевима добије поруку или му се брише садржај хард диска. Најновији облици ових софтвера делују и без знања корисника, чиме је омогућена крађа идентитета и слично.

Почетак манипулација које обухвата компјутерска превара везан је за сам почетак коришћења компјутера за пословне сврхе, посебно за вођење књиговодствених послова седамдесетих година, да би каснији развој компјутерских мрежа, телекомуникација и Интернета допринео њиховом ширењу. Компјутерске преваре, уместо обичних превара чији је објекат човек, врше се „обманом“ рачунара. Број облика превара, као и начин њихове реализације је практично неограничен и у пракси се сусрећу како оне врло примитивне и грубе, тако и оне преваре код којих учиниоци испољавају велики степен вештине и рафинираности. Основне одлике компјутерских превара су да оне далеко допиру због величине Интернета као тржишта, да се брзо шире, јер са Интернетом као медијем све се дешава веома брзо, и најзад, веома су ниски трошкови извођења оваквих врста превара. Тако компјутерски преваранти злоупотребљавају управо оне карактеристике кибер простора које доприносе расту електронске трговине, као што су: анонимност, дистанца између продавца и купца и тренутна

природа трансакција. Поред тога, они користе предност чињенице да превара преко Интернета не захтева приступ до неког система за исплату, као што то захтева свака друга врста превара, и што је дигитално тржиште још увек недовољно уређено и као такво конфузно за потрошаче.

Пиратство софтвера је један од најраспрострањенијих облика злоупотребе на подручју информационе технологије. Ово је омогућено тиме што дигитални облик у коме се налазе омогућава њихово јефтино, једноставно и брзо репродуковање и размењивање, а, са друге стране, постоји недостатак правне регулативе, која, као и код дигиталних података, није имала одговоре за заштиту ових нематеријалних добара. Сам израз „пиратство софтвера“ ушао је у употребу касних седамдесетих година, а подразумева појаву да појединци илегално копирају и користе или препродају туђе програме, уместо да их легално купују или сами ураде. Генерално, постоји пет основних врста софтверске пиратерије:

1. Пиратерија крајњих корисника – неовлашћено умножавање софтвера од стране радника фирме, а састоји се из различитих радњи: инсталирања програма са једне лиценциране копије на више рачунара; умножавања материјала за инсталирање и њихова дистрибуција и слично.

2. Прекомерно коришћење клијент-сервера, значи да превелики број умрежених запосленика користи исту централну копију софтвера. При томе лиценца допушта само одређени број корисника.

3. Интернет пиратерија – неовлашћено учитавање софтвера с Интернета, а односи се на online куповину софтвера за коју вреде иста правила као и за традиционалну куповину.

4. Инсталирање нелегалног софтвера на новосастављене рачунаре – односи се на фирме које се баве продајом тих рачунара, а овде спадају и препродавци додате вредности који продају или инсталирају нови софтвер на рачунаре на радном месту.

5. Кривотворење софтвера – нелегално копирање и продаја производа заштићеног ауторским правом, с намером директног опонашања аутентичног производа (Спасић, 2007).

Учиниоци ових дела могу бити готово сви грађани јер њихово извођење не захтева готово никакво техничко предзнање, нити коришћење неких посебних средстава. Овде је посебно важно издвојити оне који то раде да би себи или другоме прибавили материјалну корист – оне који умножавају и дистрибуирају такве програме без одобрења аутора, односно носиоца ауторског права, а у циљу стицања незаконите имовинске користи. Такође, постоји и све већи број организованих група које се баве таквом делатношћу, па постоје примери откривених тзв. фабрика софтвера у којима се програми масовно илегално умножавају ради даље продаје.

Стање у нашој земљи, као и у земљама бивше СФРЈ, је горе од европског просека, па се процењује да се око 90% софтвера користи незаконито, и то на свим подручјима, од појединца до привреде и јавних институција и организација. Вероватно да разлоге за ово треба тражити у сиромаштву земље, недовољној информатичкој култури, опредељењу државних органа да не гоне за ова кривична дела у периоду санкција и сл.

Правна заштита на националном нивоу

Због непостојања јединствене дефиниције компјутерског криминала и неуједначености схватања о томе која кривична дела он обухвата, немогуће је направити једну конзистентну компаративну анализу развоја кривичноправног законодавства који се односи на компјутерски криминал. Активност развијених земаља на реформама постојећег законодавства пратила је и активност међународних и регионалних организација и удружења. Та се активност, у првом реду, односила на она подручја у којима се информатичка технологија највише користила, а посебно на:

- заштиту интелектуалног власништва (компјутерских програма и техничких стандарда у области топографије) одредбама ауторског и кривичног права;
- заштиту сфере приватости (одредбама грађанског и кривичног права);
- кривичноправну заштиту од специфичног привредног и имовинског криминала учињеног помоћу компјутера, и
- кривичноправну заштиту рачунарских података и рачунарских мрежа (тзв. компјутерска кривична дела).

Компјутерски криминал у нашој земљи је до измене *Кривичног закона* био третиран као напад на телекомуникационе ресурсе, и скоро све кривичне пријаве поднете против људи који су починили један од облика овог вида криминала нису довеле до осуде и покретања поступка. Код нас су први пут ова кривична дела уведена у кривично законодавство 2003. године изменама и допунама *Кривичног закона Републике Србије*, тако што су прихваћена решења из Нацрта *Кривичног закона СР Југославије* из фебруара 2000. године. Поред тога, наша земља је 2005. године потписала *Конвенцију Савета Европе о компјутерском криминалу* из 2001. године, са *Додатним протоколом* који садржи обавезу кажњавања аката расизма и ксенофобије учињених путем компјутера из 2003. године. Међутим, упркос томе што до ратификације није дошло, кривична дела против безбедности рачунарских података су у нашем кривичном законодавству прописана на начин да углавном одговарају обавезама из те *Конвенције*.

Новим *Кривичним закоником* (Службени гласник, 85/05) који је ступио на снагу 1.1.2006. године предвиђено је седам кривичних дела из ове гру-

пе. Најчешће, а уједно и најлакше кривично дело из ове групе је кривично дело неовлашћено коришћење рачунарске услуге или мреже (члан 304), које постоји када учинилац неовлашћено користи компјутер или компјутерску мрежу у намери да себи или другом прибави противправну имовинску корист. При томе је могуће да он користи компјутер овлашћено, али не у редовне сврхе, већ за своје потребе, или за потребе неког другог ко на то није овлашћен. У првом случају, овде је реч углавном о већ поменутој тзв. крађи интернет времена, односно коришћења Интернета без плаћања накнаде овлашћеном провајдеру. У другом случају, овлашћено лице коришћењем рачунара кришом прибавља податке за другог, при чему неовлашћено прибављање информација представља крађу података садржаних у компјутерским системима, ради остварења имовинске користи. Када говоримо о наведеном кривичном делу, интересантно је напоменути да највећи број страних законодавстава не кажњава овакве злоупотребе. У том случају, (код тзв. крађе времена) стоји се на следећем становишту: „количина криминалног неправда је премала, будући да интегритет и сигурност функционисања компјутера, односно компјутерске мреже код ових манипулација није нападнут у оном ступњу у којем је то код осталих“. Тако се овакве злоупотребе углавном не решавају кривичним правом, већ уговорно унутар самих предузећа, односно у дисциплинском поступку итд.

Предмет кривичног дела рачунарске саботаже (члан 299) је рачунар и други уређаји за електронску обраду и пренос података који су од посебног значаја за државни орган, јавне установе, предузећа или друге субјекте. Радње извршења су дате алтернативно и оне морају бити управљене према наведеним субјектима, а уколико то буде учињено према другим рачунарима, неће постојати ово кривично дело.

Кривично дело оштећење рачунарских података и програма (члан 298) је дело чија се радња извршења састоји у неовлашћеном брисању, измени, оштећењу, прикривању или на други начин чињењу неупотребљивим рачунарских података и програма. Дакле, штите се рачунарски подаци и рачунарски програми. Притом, под рачунарским податком сматра се представљена информација, знање, чињеница, концепт или наредба која се уноси, обрађује или памти, или је унета, обрађена или запамћена у рачунару или рачунарској мрежи. Рачунарским програмом сматра се уређени скуп наредби које служе за управљање радом рачунара, као и за решавање одређених задатака помоћу рачунара.

Кривично дело рачунарске преваре (члан 301) представља специфичан облик преваре из члана 208 *Кривичног законика*, чија се радња извршења састоји у уношењу нетачног податка, пропуштању уношења тачног податка или на други начин прикривања или лажног приказивања података, са циљем да се утиче на резултат електронске обраде и пренос

електронских података.

Прављење и уношење рачунарских вируса (члан 300) је кривично дело које има два облика радње извршења и то прављење рачунарског вируса и употребу рачунарског вируса. Рачунарски вирус је рачунарски програм или неки други скуп наредби унет у рачунар или рачунарску мрежу који је направљен да сам себе умножава и делује на друге програме или податке у рачунару или рачунарској мрежи додавањем тог програма или скупа наредби једном или више рачунарских података и програма.

Кривично дело спречавања и ограничавања приступа јавној рачунарској мрежи (члан 303) се састоји у неовлашћеном спречавању или ометању приступа јавној рачунарској мрежи. Дакле, објекат заштите је јавна рачунарска мрежа и слободан приступ тој мрежи од стране индивидуално неодређеног броја лица.

Неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података (члан 302) је кривично дело које такође има два облика: први, који се састоји у кршењу мера заштите да би се извршило укључење у рачунар или рачунарску мрежу или неоправдано приступило електронској обради података, и други облик који се састоји у употреби тако неовлашћено добијеног податка. Значи, објекат заштите код овог дела су безбедност рачунара или рачунарске мреже који су заштићени посебним мерама заштите.

Иако су измене *Кривичног законика* довеле до санкционисања ове врсте криминала, оно што остаје као највећа препрека његовом сузбијању, јесте што судство и полиција немају довољно оспособљене стручњаке који би вештачили у случајевима компјутерског криминала. Са друге стране, за сузбијање ове врсте криминала свакако ће бити од великог значаја *Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехничког криминала* (Службени гласник РС, 61/05). *Закон* одређује високотехнички криминал као вршење кривичних дела код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику. *Закон* се примењује ради откривања, кривичног гоњења и суђења за:

– кривична дела против безбедности рачунарских података одређена кривичним законом и

– кривична дела против интелектуалне својине, имовине и правног саобраћаја код којих се као објект или средство извршења дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику, ако број примерака ауторских дела прелази 500 или настала материјална штета прелази износ од 850.000 динара (члан 3).

Закон предвиђа и читав низ органа који би се специјализовали за ову област. То су, најпре, специјално одељење при Окружном јавном тужилаштву у Београду, специјално веће Окружног суда у Београду и Савет за борбу против високотехнолошког криминала при МУП-у Републике Србије. Међутим, *Закон* није довољно простора посветио квалитету будућих специјализованих тела, па је тако могуће да у пракси ни у једном од њих не буде довољан број појединаца који су упознати са савременим технологијама, као ни са повезаним врстама кривичних дела и начинима њиховог извршења. Посебан проблем, који ће сигурно утицати на могућност успешног вођења кривичних поступака у вези са компјутерским криминалом, везан је за доказивање, те би постојеће кривичноправне одредбе требало прилагодити специфичним захтевима обезбеђења тзв. електронских доказа.

Закључак

Увођење наведених дела у *Кривични законик* свакако је напредак у делатности сузбијања компјутерског криминала. Али оно што је очигледно, то је да овим делима није ни издалека покривена цела област злоупотребе високих технологија. На пример, законом није обухваћено противправно убацивање ни једне врсте програма осим тзв. „вируса“, иако постоје разни „добронамерни“ и „злонамерни“ програми које корисник може сам унети у рачунар, а да тога није свестан. Даље, узнемиравање путем електронске поште, интернет логовање на туђе име, „логичке бомбе“³ чак и измена садржаја на интернет страницама без ауторизације, такође нису нашли место међу кривичним делима у *Кривичном законик*у. Осим наведених, постоје и нека друга питања за која законодавац није нашао адекватна решења. Рецимо, познато је да учиниоци ових кривичних дела могу бити и деца која најчешће нису кадра да у потпуности схвате шта раде и какве могу бити штетне последице, па то отвара питање како се понашати према њима. Или, отворено је питање како одредити надлежност за гоњење починилаца ових дела када знамо да се Интернет ретко користи за извршење кривичног дела које је повезано са једном државом, већ напротив, скоро увек има међународни карактер итд. С обзиром да се може прогнозирати да ће у будућности број ових дела бити све већи, да ће велики број њих добити нове појаве облике, наш предлог је да се *Кривични законик* у том погледу усклади са одредбама *Европске конвенције о сајбер криминалу са додатним протоколима*,⁴ како би спремни дочекали „ударни талас“

³ Штетни програми попут вируса, али без могућности самосталниг извршавања, све док не „добу“ команду од корисника нападнутог рачунара, која се најчешће састоји у покретању одређеног програма.

⁴ *Конвенција* је ступила на снагу 2004. године, а потписало ју је укупно 38 држава, чак и неке које

компјутерског криминала. То, између осталог, значи да би закон морао да обухвати и низ других кривичних дела, као што су: незаконито пресецање података приликом електронске комуникације, фалсификовање или превара повезана са рачунаром, злоупотреба „уређаја“⁵ и кривична дела повезана са дечјом порнографијом.⁶

Литература:

1. Carter, L. D., *Computer crime categories: How techno criminals operate, FBI Law Enforcement Bulletin*, доступно на: <http://nsi.org/Library/Compsec/crimecom.html>.
2. Китаровић, Н., (1998), *Компјутерски криминалитет*, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, бр. 2-3.
3. Крапац, Д., (1992), *Компјутерски криминалитет*, Правни факултет, Загреб.
4. Милошевић, М., (2007), *Актуелни проблеми сузбијања компјутерског криминала*, Наука, безбедност, полиција, бр. 1.
5. Мрвић-Петровић, Н., (2007), *Компјутерски криминалитет*, Право информационих технологија, Правни факултет Универзитет Унион, Службени гласник, Београд.
6. Петровић, С., (2000), *Компјутерски криминал*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, Београд.
7. Sieber, U., (1995), *Computer Crime and Criminal Information Law / New Trends in the Interntional Risk and Information Society*, чланак објављен у часопису *Computer und Recht*.
8. Спасић, В., (2007), *Савремени облици пиратерије у ауторском и сродном праву*, Правни живот, бр. 13.
9. *Кривични законик Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 85/05.
10. *Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала*, Службени гласник РС, 61/2005.

нису чланице Савета Европе. Србија је потписала ову *Конвенцију*, али је није ратификовала. *Протокол уз Конвенцију* донет је 2003. године и бави се искључиво спречавањем и кажњавањем аката расистичке и ксенофобичне природе који су почињени путем рачунара и рачунарских система. *Додатни Протокол* је потписало 28 држава, али су га ратификовале само 4, тако да још није ступио на снагу.

⁵ Ово је комплексно кривично дело које обухвата производњу, продају, употребу, куповину ради употребе, увоз или било који други начин стварања или прибављања „уређаја“. Под „уређајем“ се подразумевају како hardware компоненте, тако и вируси или слични програми, шифре и приступни кодови који су прибављени на незаконит начин, и било који сличан податак који се може искористити за приступ подацима на рачунару или рачунарској мрежи за које лице које јој приступа нема овлашћење.

⁶ Ратификацијом *Конвенције* у нашем законодавству мораће да се отклони недостатак који постоји у члану 185 *Кривичног законика*, према којем су кажњиви само производња, дистрибуција и продаја порнографског материјала, јер поменута *Конвенција* инкриминише и поседовање забрањеног материјала, иако се не може доказати да је намењен даљој дистрибуцији, дакле уколико служи за личну употребу.

Computer crime - legal protection on national level

***Abstract:** This paper explores the main characteristics of computer crime, as well as the measures for its prevention and control on the national level. In order to prevent and control it more efficiently, certain proposals for changes and amendments of the Penal Code have been given in conclusion.*

***Key words:** computer crime, forms of computer crime, legal protection on national level*

Доц. др Александра ЉУШТИНА
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Угрожавање еколошке безбедности недозвољеном трговином биљним и животињским врстама

UDK: 504.75:343.7

O tempora, o mores!
(Чудних ли времена, чудних ли обичаја!)
Цицерон

Апстракт: Биолошка разноврсност је основни услов опстанка и напретка било које популације живих бића. Очувањем и заштитом биолошке разноврсности у природи обезбеђују се основни животни услови, а недозвољена трговина угроженим и ретким врстама дивље флоре и фауне велика је претња безбедности животне средине. У раду су анализирани специфичности недозвољене трговине угроженим и ретким биљним и животињским врстама, са посебним освртом на анализу недозвољене трговине на подручју територије Републике Србије. У циљу остваривања безбедности животне средине, спречавање и сузбијање недозвољене трговине угроженим и ретким врстама дивље флоре и фауне анализирано је кроз међународну Конвенцију о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (CITES).

Кључне речи: безбедност животне средине, биодиверзитет, недозвољена трговина, фауна, флора, међународне конвенције (CITES).

Увод

Савремени начин живота и рада све више и јасније указује на међусобну повезаност животне средине и безбедности, која обухвата комплекс стања, појава и дејстава који обезбеђују еколошки баланс на Земљи како на локалном, регионалном, тако и на глобалном нивоу. Управо је опстанак живота на планети Земљи условљен хармоничним узајамним односима човека и природе кроз очување биодиверзитета¹ и његово одрживо коришћење.²

¹ Биодиверзитет (биолошка разноврсност) јесте разноликост организама у оквиру врсте, међу врстама и међу екосистемима, и обухвата укупну разноврсност гена, врста и екосистема на локалном, националном и глобалном нивоу - чл. 3, тачка 7, *Закон о заштити животне средине* (Службени гласник РС, бр.135/2004).

² Одрживо коришћење је такво коришћење компонената биолошке разноврсности које не проузро-

Природан процес еволуције живота на Земљи претпоставља и нестанак врста, међутим нестанак узрокован људском делатношћу и до сто пута је бржи од природне стопе нестанка биљних и животињских врста. Многе врсте флоре и фауне нестају због губитка станишта, инвазије унесених врста, болести, прекомерне експлоатације и недозвољене трговине.

Недозвољена трговина угроженим и ретким животињским и биљним врстама је један од фактора опадања бројности флоре и фауне, посебно због тога што је глобализацијом, савременим средствима комуникације (Интернет) и брзим транспортом могућа продаја животиња, биљака и производа од њих било где у свету. Трговина дивљим угроженим и ретким врстама је високо профитабилан посао и укључује широк спектар врста и милионе примерака биљака и животиња сваке године, а све у циљу задовољења потребе за љубимцима, егзотичним биљкама, крзном, кожом, трофејима, као и разним другим производима од ових врста или њихових делова. Последица таквог односа према дивљим угроженим и ретким врстама флоре и фауне резултира високим степеном њихове угрожености и опстанка у природи. Као чест пример наводи се сибирски тигар чија укупна светска популација данас броји само око 300 примерака. Исто тако, велики број врста папагаја (преко 90 врста) је пред нестајањем у природи, што је директна последица недозвољене трговине.

Специфичности недозвољене трговине дивљим угроженим и ретким животињским и биљним врстама

Једна од главних претњи за опстанак дивљих врста флоре и фауне је недозвољена међународна трговина, чији годишњи обрт, укључујући морске продукте и дрво, превазилази шест милијарди америчких долара. Годишње се у трговински обрт „увуче“ 25 до 30 хиљада мајмуна, 2 милиона орхидеја, 2 до 5 милиона птица, од којих 500 хиљада папагаја, 10 милиона комада коже гмизаваца, неколико милиона жаба, 7 до 8 милиона кактуса итд.³

Недозвољена трговина угроженим и ретким врстама дивље флоре и фауне једно је од највећих тржишта на глобалном нивоу. Зарада од те трговине, према подацима ИНТЕРПОЛА, при самом је врху и креће се одмах иза трговине дрогом и оружјем. **Недозвољена трговина угроженим и ретким врстама флоре и фауне подразумева продају и размену ди-**

кује нарушавање биодиверзитета, већ представља рационално коришћење природних добара и одржавање оног степена потенцијала биодиверзитета који одговара потребама и тежњама садашњих и будућих генерација.

³ „Кратки приручник за идентификацију животиња и биљака које се налазе на листама CITES“, Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Управа за заштиту животне средине, Београд, 2006, стр. 4-6.

вљих животињских и биљних врста, како живих животиња, и биљака тако и производа од њих, супротно националним и међународним законима.

У овој недозвољеној трговини Интернет представља нови изазов, јер виртуелне продавнице са лакоћом повезују продавца и купца, без обзира на физичку удаљеност. Стога и не чуди што се у последње време велики део недозвољене трговине одвија путем Интернета.⁴

Недозвољена трговина угроженим и ретким животињским и биљним врстама најчешће се открива на граничним прелазима уз међусобну сарадњу полицијских и царинских органа, а илегално преношење животињских и биљних врста преко државне границе одвија се кроз:

– избегавање царинске контроле (кријумчарење изван граничних прелаза, лажне изјаве итд.);

– преношење мањих примерака и живих животиња и биљака у одећи или пртљагу који је посебно за те намене направљен. То је најчешћи начин уношења делова и деривата угрожених врста (сувенири, украсни предмети, торбице итд.);

– кријумчарење поштом. Мање предмете, израђене од CITES врста, као што су, на пример, лекови, накит, украсни предмети, одећа и сл. лако је послати путем писама или пакета са лажном декларацијом. Често се поштом шаљу и живе животиње (пре свега птице, гмизавци, бескичмњаници) и биљке (најчешће гомољи и луковице);

– превоз примерака у празним унутрашњим просторима возила (врата, резервни точкови итд.), те у посебно за те намене преправљеним деловима аута;

– прикривање другом робом (примерци помешани са врстама које не третира Конвенција) и

– употребу лажних докумената (потпуно или делимично фалсификовани CITES документи).

Након откривања шверцера и криволоваца, убијене животиње се одузимају, док се код кријумчарења живих животиња оне збрињавају у један

⁴ Међународни фонд за заштиту животиња (IFAW) у октобру 2008. године спровео је шестонедељно истраживање о илегалној трговини угроженим врстама путем Интернета, и дошао до података да је 7.000 дивљих животиња понуђено на продају на 183 интернет странице у 11 земаља. Аукцијска кућа Ебау била је одговорна за 63% укупне интернет трговине угроженим врстама. Најчешће се трговало слоновачом, готово 3/4 предмета понуђених на продају било је израђено од слоноваче или је била у питању чиста слоновача. Наиме, илегална трговина слоновачом је велики проблем. *Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (CITES)* забранила је међународну трговину слоновачом пре 18 година, но сваке године се убије између 20 и 23 хиљаде слонова због њихових кљова. Кљове се обично превозе у Кину где се од њих израђују малене фигурице и продају на светском тржишту. Постоји много начина да се слоновача обради како би изгледала антикно и свакодневно је на Ебау на продају нуђено на хиљаде таквих предмета. По објављеним резултатима истраживања, аукцијска кућа Ебау од 1. јануара 2009. године потпуно је забранила трговину предметима од слоноваче, уз образложење да како они нису власници предмета који се нуде на продају, тешко могу да знају да ли је предмет у легалном или илегалном поседу.

од државних азила,⁵ где чекају повратак у земљу порекла или се трајно збрињавају.

Постоје многи разлози зашто се илегално тргује угроженим и ретким дивљим биљним и животињским врстама, а један од њих је и тај што дивље животиње и биљке представљају врло важан прехранбени ресурс у руралним подручјима, те су тако дивље животиње врло битан извор животињских беланчевина, а нарочито расте потражња за дивљом флором у Источној и Јужној Африци као одговор на повећање људске популације и сиромаштво. Смањење одређене биљне вегетације, нпр. шуме, је често у руралним срединама условљено тиме што се дрво користи у индивидуалним домаћинствима (грејање и спремање хрне), а илегална сеча и продаја шуме условљена је и потребом за дрвом као грађевинским материјалом, али и као сировином за израду намештаја.

Затим, ту су и следећи разлози илегалне трговине угроженим и ретким дивљим биљним и животињским врстама:

- недозвољена трговина угроженим и ретким биљним и животињским врстама често је условљена израдом модних одевних предмета и украса (кожа, крзно, перје и сл),⁶ а структура, врста и производи добијени од угрожених животињских и биљних врста најчешће зависе од купаца и тренутних модних трендова;

- жеља за поседовањем ловачких трофеја јавља се као разлог недозвољене трговине угрожених и ретких животињских врста али је и спорт – соколарство узрок илегалне трговине;

- и здравствени разлози јављају се као узрок недозвољене трговине биљним и животињским врстама, јер око 80 % светске популације⁷ у примарној здравственој заштити ослања се на традиционалне лекове који укључују производе од биљних и животињских врста;

- разлози недозвољене трговине биљним и животињским врстама су бројни, а многе животиње и биљке, или њихови деривати, користе се у верске сврхе, те се и религијски разлози јављају као узрок илегалне трговине угроженим и ретким животињским и биљним врстама;

- у савременим условима живота нису ретки приватни зоолошки вртови⁸ и музеји флоре и фауне у власништву приватних лица, те се жеља за

⁵ Прихватилиште за дивље животиње Министарства животне средине и просторног планирања је у Зоолошком врту на Палићу.

⁶ У августу 2008. године у Индији је покренута кампања (Don't Buy Trouble) са циљем саветовања потрошача/туриста да не купују илегалне производе животињског света.

⁷ <http://www.traffic.org>

⁸ Године 2006. у приватном зоолошком врту у Војводини, Републичка инспекција за заштиту животне средине затекла је три јединке игуане (Игуана игуана), старости 2-3 године, без одговарајуће документације – CITES дозволе, ветеринарских сертификата, као и без документа о пореклу поменутих животиња. С обзиром да се врста Игуана игуана налази на листи II CITES конвенције, за увоз ових животиња неопходна је извозна дозвола земље извознице, односно земље из које потичу животиње. Због непостојања пратеће документације, Републичка инспекција за заштиту

што бољом збирком неретко може јавити као узрок недозвољене трговине дивљим угроженим и ретким биљним и животињским врстама. Такво неодговорно понашање не брине за последице које су често погубне по животињске и биљне врсте. Дешава се, чак, да трговци и целу популацију униште како би постигли већу цену при продаји.⁹

Када се говори о штети нанетој животној средини, не може се говорити о материјалној штети, већ се говори о могућности изумирања дивље врсте која је предмет недозвољене трговине, а чије последице могу осетити потомци садашњих генерација.

Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (CITES)¹⁰

Последице недозвољене трговине флором и фауном, које су узроковале драстично смањење великог броја дивљих биљних и животињских врста у природи, уочене су још шездесетих година XX века, тј. много пре интензивирања процеса глобализације и масовне употребе савремених средстава комуникације, а и далеко споријег транспорта, тачније предлог *Конвенције о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре* је конципиран као резултат *Резолуције* усвојене 1963. године на састанку чланица IUCN-а (Међународна уније за очување природе), а текст *Конвенције* је коначно усаглашен на састанку представника 80 држава у Вашингтону (Washington), САД, 3. марта 1973. године, те је *Конвенција* позната и под називом *Вашингтонска конвенција. Конвенција о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре (CITES)* ступила је на снагу 1. јула 1975. године.

Циљ *Конвенције* је да у целом свету успостави контролу над трговином угроженим врстама дивљих животиња и биљака, њиховим деловима и дериватима, с обзиром на чињеницу да неограничено комерцијално искоришћавање представља једну од главних претњи опстанку бројних врста.

CITES делује као систем контроле међународне трговине дивљим врстама животиња и биљака. Темељи се на систему увозно-извозних дозвола које издаје надлежно тело државне управе за спровођење CITES-а

животне средине одузела је животиње, које су у току истог дана биле пребачене у прихваталиште за дивље животиње на Палићу, а против власника зоолошког врта поднет је захтев надлежном суду за покретање прекршајног поступка.

⁹ Dobovšek, B., Goršek, J., (2006), *Ekološka kriminaliteta – ogrožanje živalskih in rastlinskih vrst*, Varstvoslovje, год. 9, бр. 1/2, стр. 48.

¹⁰ CITES је скраћеница енглеског назива *Конвенције о међународној трговини угроженим врстама дивље флоре и фауне* (Convention on International Trade in Endangered Species of wild Fauna and Flora).

(CITES Management Authority)¹¹ ако су испуњени сви услови прописани одредбама *Конвенције*.

CITES дозволе потребно је имати при увозу и извозу живих примерака, делова и деривата оних врста које се налазе у Прилозима I, II и III *Конвенције*.¹²

Прилог I укључује врсте којима прети изумирање (нпр. хијацитна ара, молучки какаду), а трговина дивљим примерцима ових врста искључиво у комерцијалне сврхе строго је забрањена. Могуће је одобрити једино трговину дивљим примерцима за некомерцијалне потребе (непрофитна научна истраживања, образовање и др.), те трговину примерцима узгојеним у заточеништву у складу са одредбама *Конвенције*, али је потребно прибавити одговарајуће дозволе.

Прилог II укључује животињске и биљне врсте које су наведене појединачно или по групама, а које неконтролисана међународна трговина може угрозити, те је стога пре извоза потребно прибавити извозне дозволе.

Прилог III укључује појединачне врсте за које су поједине државе затражиле од осталих потписница *Конвенције* да им помогну у заштити.¹³ Међународна трговина овим врстама животиња и биљака је допуштена, али се контролише издавањем извозних дозвола (које издаје држава која је тражила укључење врсте у Додатак III), те сертификата о пореклу (које издају све остале државе).

Новембра 2001. године Савезна Република Југославија је ратификовала CITES (Службени лист СРЈ, бр. 11/ 2001), а *Конвенција* је ступила на снагу 2002. године. Реорганизацијом државе, а касније и Државне заједнице Србије и Црне Горе, Република Србија је у континуитету наставила

¹¹ У Србији је то Министарство заштите животне средине и просторног планирања – Управа за заштиту животне средине, са седиштем у Београду.

¹² У додатке CITES увршено је 33.000 врста животиња и биљака чији се статус проверава и утврђује сваке три године на конференцијама земаља потписница *Конвенције*.

¹³ У Србији постоји 215 врста биљака и 429 врста животиња које су као природне реткости стављене под најстрожи степен заштите државе. Међу угроженим животињама су 273 врсте птица, као и 66 врста сисара. Заштићена је и 41 врста бескичмењака, 34 врсте инсеката и 15 врста риба. Међу заштићеним животињама су поједине врсте пеликана, рода, белоглави сун, речни рак, бубамара, жабе, белоушке, шарке. Заштићене биљке су Панчићева оморика, молика, бели и жути локвањ, банатски и косовски божур, ђердапска и шарпланинска лала, иђирот и бројне врсте орхидеја. За те врсте постоји забрана коришћења, уништавања и предузимања других активности којима би се могле угрозити оне саме или њихова станишта, а то подразумева забрану брања, сакупљања, сечења или чупања из корена, затим хватање, заробљавање, убијање или озлеђивање животиња, уништавање или сакупљање њихових јаја, приказивање у комерцијалне сврхе и слично. Наведене врсте без посебних мера заштите због угрожености свог опстанка у природним стаништима брзо би ишчезле, те су оне заштићене *Уредбом о заштити природних реткости* која је донета 1993. године. Одређене врсте гљива, биљака и животиња, које су мање угрожене, обухваћене су *Уредбом о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне* са циљем да им се смањи степен угрожености или да се спречи могућност да постану угрожене. *Уредба* из 2008. године односи се на 94 врсте биљака, три врсте лишајева и 15 врста гљива, једну врсту риба, корњача и змија, три врсте жаба, три врсте пужева и једну врсту пијавица, а на годишњем нивоу одређују се дозвољене количине и време када се могу одређене врсте биљака и животиња сакупљати, као и подручја на којима се то може чинити.

спровођење *Конвенције* на својој територији.

Конвенција посредно штити угрожене врсте (преко 30.000 врста) тиме што забрањује или посебним системом дозвола отежава међународну трговину, а документи неопходни за **извозну дозволу** за врсте са листе I, II и III су:

- попуњен писмени захтев за извоз са латинским називом врста,
- увозна дозвола од стране државе у коју се примерак увози, уколико је јединка са листе I (Апендикса I),
 - мишљење овлашћене научно-стручне институције, експерта, да извоз у траженој количини или броју јединки неће угрозити опстанак те врсте у држави,
 - дозволу надлежних научно-стручних организација да примерак није добијен у супротности са законом,
 - податке о начину превоза и испоруке,
 - доказ да ће живи примерак током транспорта бити тако обезбеђен да ће опасност по живот и здравље бити сведена на најмању могућу меру,
 - изјаву извозника у које сврхе се користи примерак врсте,
 - извор/порекло примерка врсте која се извози и
 - податке о времену доласка и о граничном прелазу на коме ће се извршити извоз.

Документи неопходни за **увозну дозволу**:

- копија извозне/реекспортне дозволе на увид,
- попуњен писмени захтев за увоз са латинским називом врста,
- мишљење овлашћене научно-стручне институције да увоз у траженој количини или броју јединки не угрожава опстанак, што потврду надлежних научно-стручних организација да је прималац живе јединке на одговарајући начин опремљен за смештај и бригу,
 - изјава увозника у које сврхе се користи јединка и
 - подаци о времену доласка и о граничном прелазу на коме ће се извршити увоз.

Реекспортна дозвола се добија:

- уколико врста не потиче са територије наше државе неопходно је приложити извозну/реекспортну дозволу на увид,
 - мишљење овлашћене научно-стручне институције да реекспорт у траженој количини или броју јединки неће угрозити опстанак те врсте,
 - дозволу надлежних научно-стручних организација да примерак није добијен у супротности са законом и
 - доказ да ће живи примерак током транспорта бити тако обезбеђен да ће опасност по живот и здравље бити сведена на најмању могућу меру.

У случају **транзита** или транспорта није неопходна дозвола. Транзит или транспорт јединки захтева презентовање извозне дозволе или реекс-

порт потврде на граници, при чему крајње одредиште мора да одговара одредишту назначеном у дозволи или потврди.

Трговину дивљим животињама и биљкама контролишу органи заштите природе, ветеринарски, фитосанитарни органи, инспекције, а такође и органи унутрашњих послова и царински органи.

CITES конвенција представља део међународне легислативе која се односи на контролу трговине са угроженим дивљим врстама и њиховим продуктима и једна је од ретких међународних конвенција која се показала доста делотворном у пракси и омогућила сузбијање недозвољене трговине животињским и биљним врстама.

Недозвољена трговина дивљим угроженим и ретким животињским и биљним врстама у Србији

Трговина и кријумчарење заштићеним животињама и биљкама у свету (а и код нас) у знатном је и сталном порасту – према оперативним подацима ловци и трговци дивљачи годишње у Србији направе штету од 50 милиона евра. Из Србије се у свет кријумчаре срне, птице,¹⁴ корњаче,¹⁵ соколови, чак и лептири.¹⁶ Оперативна сазнања указују да се најређе врсте биљака и животиња, које су готово изумрле у свету, а, ту и тамо, су још присутне код нас, за велике паре кријумчаре богатим наручиоцима у Немачкој, Холандији, Италији, САД и Русији.

Оперативни подаци указују да у нашој земљи годишње у илегалној трговини птицама нестане близу милион различитих примерака, а више од половине чине штиглићи, славуји и друге птице певнице.

¹⁴ Према прописима Републике Србије, за 20 врста дивљих птица је дозвољен лов одстрелом ловачком пушком, и то искључиво у ловиштима, са дозволом током ловне сезоне. Њихово хватање је забрањено. Све преостале птице, више од 400 врста, законом су потпуно заштићене, што значи да је забрањено убијати их, хватати, продавати, преносити преко границе или укрштати са другим птицама.

¹⁵ Министарство науке и заштите животне средине, Управа за заштиту животне средине Републике Србије, обавештено је јула 2006. године од Министарства водопривреде и заштите животне средине Мађарске о покушају илегалног транспорта – шверца 181 јединке корњача врсте *Testudo hermanni*, преко државне границе на граничном прелазу Хоргош. Корњаче, латинског имена *Testudo hermanni*, њих 181, нађене у пртљажнику аутобуса на мађарском делу царине Хоргош, представљају једну од три врсте у нас (две су заштићене као природне реткости), за чију је трговину потребна дозвола земље у коју се извози или увози. Од нашег држављанина који их је превозио мађарски царинници сазнали су да је крајње одредиште ових ретких зверки требало да буде Немачка. Ове корњаче се налазе на листи CITES, па је нормално што су их мађарски царинници вратили у Србију, а возача казнили са 8.000 евра и осудили на две године затвора, условно.

¹⁶ Априла 2007. године Републичка инспекција за заштиту животне средине, у сарадњи са царинском службом, је у Царинарници Београд одузела пошиљку са Соломонских острва у којој је било 98 лептира, вредности око 10 хиљада евра, без одговарајуће пратеће документације. Утврђено је да се ради о врстама које се налазе на Апендиксу II CITES. За промет ових врста потребна је извозна дозвола земље извознице и увозна дозвола земље увознице. Како је утврдила Републичка инспекција за заштиту животне средине, тих дозвола није било, па се претпоставља да је реч о илегалној трговини српским лептирима.

Птице певице, најчешће из породица зеба, дроздова и грмуша, стрнадица, врабаца, вољиће, сеница, и шева, се продају или кријумчаре живе или мртве, а цена по птици почиње од пет и могу достићи читавих 150 евра по комаду, у зависности од тржишта на којем се продају.

Барске птице, међу којима се налазе патке, гуске, чапље, гњурци, корморани, барске коке и остале, по бројности злоупотреба чине другу групу, а на „црном тржишту“ углавном се нуде мртве, по цени од десет до 100 евра за птицу.

Птице настале генетским инжењерингом, укрштањем дивљих птица певица са неком езготичном птицом, такозвани бастарди, продају се много мање, већином живи примерци, а цена им је од 100 до 200 евра по комаду.

Када је реч о птицама грабљивицама, најчешће из породица соколова, орлова, јастребова, еја и луња, тргује се живим примерцима, а њихова цена креће се од петсто до невероватних педесет хиљада евра по комаду. Уколико претпоставимо (оперативна сазнања) да из Србије годишње нестане само милион „најјефтинијих“ птица певица, те ако се продају по најнижој цени од пет евра по примерку, долази се до невероватног податка да се зарада од недозвољене трговине птицама креће око пет милиона евра за годину дана. Како се птице купују за најразличитије потребе, од конзумације¹⁷ до узгоја, њихову крајњу финансијску вредност заправо и није могуће проценити.

Недозвољена трговина биљним и животињским врстама има облик организованог криминалитета, те тзв. птичија мафија¹⁸ има три главна огранка – то су, пре свега, трговци живим или мртвим птицама певицама, затим са њима блиско повезане нелегалне, али и неретко легалне организације ловног туризма (шверц мртвих птица) и трговци живим птицама грабљивицама.

Прва два огранка имају често веома блиске везе и тесно сарађују, јер ситне криволовце и трговце агенције ангажују како би им пренели робу преко границе, или због хватања птица, које им иначе служе за лакши одстрел. На најнижем нивоу су ловци и локално становништво које је често укључено у процес обраде убијених птица и у транспорт како мртвих, тако и живих примерака.

Недозвољени транспорт дивљих угрожених животињских и биљних врста углавном се одвија на граничним прелазима без ветеринарских контрола.

¹⁷ Део птица дефинитивно је намењен понуди у италијанским ресторанима, где цена порције неког јела може да се креће и до двеста евра, па је зато свакако тешко проценити стварне зараде од ове недозвољене трговине.

¹⁸ Децембра 2001. године на словеначко-италијанској граници, у камиону хладњачи откривена је до сада највећа пошиљка убијених птица у Европи – 120.702 птице, од којих многе припадају заштићеним врстама (патка чегртуша, царска шљука, степска и риђогрла трептаљка и др.).

У последњих неколико десетина година Србија је постала како земља извоза, тако и увоза дивљих угрожених и ретких биљних и животињских врста. Наиме, прокријумчарене пошиљке егзотичних животиња пореклом из Јужне Америке, Африке и Индонезије, које стижу у Србију, углавном долазе из Чешке и Пољске, а најчешће се ради о папагајима, корњачама, игуанама, удавима. Транзициони процеси у Србији одразили су се и на специфичности недозвољене трговине животињским и биљним врстама, те је тако последњих година поседовање егзотичних дивљих биљних и животињских врста постао статусни симбол и мода.¹⁹

Уместо закључка

Недозвољена трговина угроженим и ретким дивљим биљним и животињским врстама је један од основних узрока угрожавања биљног и животињског света. Извршиоци овог вида криминалне активности су безоцењиви и неодговорни, њихове последице су дугорочне и непоправљиве, а прави обим штете се тешко може измерити. Расветљавање и доказивање овог вида криминалних активности је дуготрајно и тешко, јер се извршиоци ових кривичних дела организују тајно, а полиција, поред домаћих, мора да поштује и међународне правне стандарде. Успешно расветљавање и доказивање недозвољене трговине захтева добро познавање угрожених дивљих биљних и животињских врста.

Илегалној трговини биљним и животињским врстама умногоме доприноси слабо познавање безбедности животне средине, јер се многи грађани, услед тога, нађу као крајња карика у ланцу недозвољене трговине, најчешће као купци. Спречавању и сузбијању недозвољене трговине биљним и животињским врстама доприноси безбедносна култура и развијена еколошка свест грађана – наиме, приликом куповине одређене животиње (кућног љубимца) у ЗОО продавницама сваки потенцијални купац би требало да затражи папире о пореклу животиње. Тако би, нпр. птице које се продају у ЗОО продавницама требало да буду прстеноване, што би значило да су узгојене у узгајалиштима, а не уловљене у природи. Слична ситуација је и са цвећарама, у којима се могу наћи заштићене врсте биљака, најчешће кактуса и орхидеја, често без потребних налепница о њиховом пореклу.

¹⁹ „Живимо у свету моде и људи се више не задовољавају тиме да имају папагаја или канаринца, већ желе нешто егзотичније“, каже Дон Хејворд, управник Националног британског регистра крађа, једине националне базе података о крађама животиња у Европи. Према његовим речима, у последњих неколико година се сваке недеље догоди бар једна велика крађа у неком од британских зоолошких вртова, а цена украдених животиња иде и до неколико десетина хиљада фунти.

Безбедносно и еколошки свесни грађани би требало да знају приликом путовања у иностранство да многе успомене са тих путовања (егзотични сувенири) подлежу строгим увозним и извозним правилима. CITES дозволе се не издају аутоматски, а рачун за купљену робу не замењује CITES дозволу. Уколико грађани имају намеру да такве сувенире понесу са собом, морају бити свесни да један одређени број животињских и биљних врста подлеже међународним одредбама и да је потребна дозвола за извоз или увоз. Нису предмет заштите само живе животиње и биљке, него и делови и производи од тих заштићених животиња и биљака, нпр. крзно куне или огрлица од корала спадају у ову одредбу о заштити врста. Основно правило безбедности животне средине налаже да се при куповини сувенира и других предмета за личну употребу, а нарочито при трговини животињама или биљкама, провери да ли се ради о врсти са CITES листе.

Живи свет који нас окружује представља комплексну заједницу интегрисаних биљних и животињских врста чији живот почива на узајамном међуделовању, насталом услед борбе за опстанак и продужетак врсте, прилагођавањем променама услова околине, те конкуренцијом, током дугог временског периода.

Биолошка разноврсност основни је услов опстанка и напретка било које популације живих бића. Очувањем и заштитом биолошке разноврсности у природи обезбеђују се нормални природни процеси, а тиме и основни животни услови, неопходни живим организмима за опстанак, репродукцију и нормалан развој.

Литература:

1. Dobovšek, B., Goršek, J., (2006), *Ekološka kriminaliteta – ogrožanje živalskih in rastlinskih vrst*, Varstvoslovje, год. 9, бр. 1/2, стр. 47-57.
2. Eman, K., (2007), *Uvod v fenomenološko analizo ekološke kriminalitete*, Varstvoslovje, год. 10, бр. 1, стр. 220-239.
3. Јовашевић, Д., (2005), *Заштита животне средине – збирка прописа*, Службени лист, Београд.
4. Чавошки, А., (2004), *Еколошко право*, Институт за упоредно право, Београд.
5. *Кратки приручник за идентификацију животиња и биљака које се налазе на листама CITES*, (2006), Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Управа за заштиту животне средине, Београд.
6. *Закон о заштити животне средине*, Службени гласник РС, бр. 135/2004.

7. <http://www.ekoserb.gov.yu>
8. <http://www.wwf.ru>
9. <http://www.cites.org>

Jeopardizing enviromental security by illegal trafficking in plant and animal species

***Abstract:** Biological diversity is a necessary prerequisite for survival and development of any population of living things. Preservation and protection of biological diversity in the nature provide basic living conditions, but illegal trafficking in endangered and rare wildlife species presents a grave threat to environmental security. The paper analyzes specific features of illegal trafficking in rare and endangered plant and animal species, focusing in particular on the analysis of illegal trafficking in the territory of Serbia. In order to ensure environmental security, prevention and suppression of illegal trafficking in rare and endangered species of plants and animals have been dealt with within the international Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES).*

***Key Words:** environmental security, biodiversity, illegal trafficking, fauna, flora, international convention (CITES).*

Доц. др Славиша ВУКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Принципи законитости и легитимности у поступању полиције у превенцији криминалитета

UDK: 351.74.009.13:343.85

Апстракт: У раду се указује на евентуалне додатне могућности нормативно-правног уређивања овлашћења полиције у превенцији криминалитета, уз осврт на ограничење слободе кретања и права на приватност грађана у Великој Британији у контексту супротстављања тероризму, као и на овлашћења државних органа у супротстављању организованом криминалитету у Републици Србији. Изван тих случајева могу се издвојити три могућности нормативно-правног уређивања овлашћења полиције у превенцији криминалитета. Прва је да се припадницима полиције дају додатна овлашћења која би им омогућила да ефикасније контролишу понашање потенцијалног учиниоца и жртве, без инкриминисања њиховог понашања. Друга је да се прошири зона кажњивости на понашања која су до тада била девијантна или су била кажњива као прекршаји, и тако полицији омогући да постојећим законским овлашћењима контролише понашање потенцијалног учиниоца и жртве. Трећа могућност подразумева да се законом којим се одређују овлашћења полиције, или посебним законом о превенцији криминалитета предвиде посебна овлашћења која припадници полиције могу користити у односу на законом одређена понашања потенцијалних учинилаца и жртава кривичних дела која често претходе њиховом извршењу, а која при томе не би морала нужно бити инкриминисана кривичним или другим законом. Затим следи излагање о принципу легитимитета као претпоставки за успешније превентивно деловање припадника полиције. У том смислу указује се на потребу утврђивања ставова и очекивања грађана од полиције на основу истраживања разлога подношења представки грађана и, уопште, разлога обраћања грађана (непосредно и телефонским путем). Посебно су издвојена два принципа од чијег поштовања у значајној мери зависи обезбеђивање принципа легитимитета у полицијском превентивном поступању. То су принципи хуманости и јавности.

Кључне речи: полиција, превенција криминалитета, законитост, легитимност.

Уводне напомене

Принцип законитости налаже да би свака активност државних и недржавних субјеката предузета с циљем превенције криминалитета требало да буде у складу са Уставом и законима донетим у складу са одредбама Устава. Најшири правни оквир за ангажовање државних органа, а тиме и полиције, у превенцији криминалитета пружају норме Устава којима се уређују слобода и права човека и грађана. Норме Устава одређују ширину слобода и права грађана прописивањем услова под којима се оне могу органичити. Принцип легитимитета или сагласност већине грађана са начином рада полиције, представља неопходан предуслов за ангажовање грађана у програмима превенције и, у крајњој линији, ефективност превентивног деловања полиције. Припадници полиције, а пре свега руководиоци у полицији, би требало да буду свесни чињенице да се помоћ грађана у превенцији криминалитета не огледа само кроз пружање информација о припремању кривичних дела, већ посебно у откривању фактора који подстичу или омогућавају вршење кривичних дела и предлагању најцелисходнијих мера које треба предузети с циљем отклањања или ублажавања њиховог деловања. Због тога ће, након излагања о принципу легитимитета, бити више речи о принципима јавности и хуманости који представљају основ за поштовање принципа легитимитета.

Принцип законитости и полицијско деловање у превенцији криминалитета

Норме кривично процесног законодавства одређују врсте овлашћења и услове под којима она могу бити примењена од стране кривично процесних субјеката у сврхе откривања и хватања учиниоца и обезбеђивања доказа за кривични поступак. Тиме су одређени услови под којима та овлашћења не могу бити примењена у превенцији криминалитета, изузев ако законом којим се уређује кривични поступак или другим законом није другачије одређено. То се не односи само на могућност употребе мера и средстава за тајну опсервацију лица, односно прикривено полицијско поступање, већ и на могућност примене других мера које предвиђа Законик о кривичном поступку (фотографисање лица, јавно објављивање фотографије, узимање отисака прстију итд). На тај начин норме Устава и кривичног законодавства обезбеђују правну сигурност грађана и онемогућавају злоупотребе њихових слобода и права. Уобичајено, закони који уређују овлашћења полиције дозвољавају њеним припадницима да у превентивне сврхе легитимишу сумњива лица, врше преглед њихове одеће, превозних средстава и пртљага. Међутим, поставља се питање да

ли изван тих класичних овлашћења припадницима полиције треба дати право да предузимају мере којима се ограничава слобода кретања и право на приватност потенцијалним учиниоцима кривичних дела? Због тешких и неотклоњивих последица појединих кривичних дела (убиство, силовање, тероризам и сл.), јавност је обично сагласна да би полицији требало дати шира овлашћења у превентивне сврхе. Па, ипак, примери корупције и прекомерне употребе принуде од стране полицајаца изазивају неповерење јавности и страховање да свако ширење овлашћења полиције може довести до још већих злоупотреба. Ширење овлашћења полиције у том правцу отвара могућност за додатно дискреционо одлучивање, а самим тим и опасност од злоупотребе, пристрасности и слично. Решење би свакако требало да буде компромисно и да уважи реалну опасност која прети од извршења кривичног дела које се спречава, односно опасност и последице могуће злоупотребе тих овлашћења по појединца и друштво у целини, као и могућности контроле примене тих овлашћења. Када је у питању организовани криминалитет и тероризам у многим државама, законодавац је решио ту дилему и дао полицији овлашћење да ограничава право на приватност потенцијалним учиниоцима кривичних дела. Тако је у Републици Србији у члану 504, став 1 важећег *Законика о кривичном поступку* дата могућност органима унутрашњих послова да примене мере ангажовања прикривеног иследника, склапање симулованих правних послова и пружање симулованих пословних услуга ради спречавања дела организованог криминалитета, ако се на други начин та дела не могу спречити или би то било повезано са знатним тешкоћама. Исти је случај и са тајним надзором и снимањем разговора или комуникација и оптичким снимањем лица. Примена тих мера у сврхе превенције криминалитета још увек је резервисана за друштвено најопасније облике криминалитета, какав је организовани криминалитет и тероризам, док њихова примена код спречавања других кривичних дела још увек није прихваћена.

Друштвена опасност није једини разлог зашто се код организованог криминалитета и тероризма полицији даје могућност да задира у приватност грађана. Иако је то можда најважнији разлог, треба имати у виду и погодност дефинисања правног основа коју пружа природа тих кривичних дела. Код организованог криминалитета неопходно је да буде извршено више кривичних дела током дужег временског периода да би се могло говорити о његовом постојању, као што су: организовање злочиначког удружења или договор за вршење кривичних дела, неовлашћена производња, продаја, држање и стављање у промет опојних дрога, трговина људима, прање новца, примање и давање мита и сл. (Шкулић, 2005:381-382; Шкулић, 2003). Када је реч о тероризму, саме припремне радње су инкриминисане као кривична дела, као што су: недозвољено

држање оружја и експлозивних материја (члан 348 *Кривичног законика Републике Србије*), израђивање и набављање оружја и средстава намењених за извршење кривичног дела (члан 347 КС РС), удруживање ради противуставне делатности (члан 322 КЗ РС) итд. Примену мера и средстава за тајну опсервацију лица код тих облика криминалитета могу оправдати већ откривена кривична дела којима се инкриминишу припремне радње или кривична дела са незнатном последицом, док код бројних других кривичних дела припремне радње често нису инкриминисане да би се могла оправдати примена репресивних мера. Након терористичких напада у САД, 11.9.2001. године, поједине државе су у свом антитерористичком законодавству прошириле овлашћења државних органа до те мере да су довеле у питање и претпоставку невиности, која наглашава да нико не може бити сматран кривим за кривично дело док се његова кривица не утврди у кривичном поступку правноснажном пресудом надлежног суда. Према томе, и репресивне мере којима се ограничава њихова слобода кретања пре окончања кривичног поступка, би требало да буду у складу са чланом 5 *Европске конвенције о људским правима*. Према *Закону о тероризму* Велике Британије (*Terrorism Act*) из 2000. године, полицајац је могао без налога суда да лиши слободе сваку особу за коју је сумњао да може бити терориста (section 41) и да одреди задржавање до 7 дана у случају издавања налога суда, које се могло продужити за још 7 дана (укупно 14 дана), за разлику од осталих кривичних дела за која је закон предвиђао могућност задржавања до 48 часова. Проблем је увећан када је 2005. године представљен Нацрт *Закона о превенцији тероризма* (*Prevention of Terrorism Bill*) који даје овлашћење државном секретару да уз одобрење Врховног суда донесе наређење за контролу одређеног лица за које се основано сумња да је било или је још увек укључено у терористичке активности када је то потребно за заштиту друштва, чак за период до 6 месеци. Те обавезе могу укључити забрану, ограничено поседовање или употребу специјалних роба или материјала, забрану или ограничено коришћење специјалних услуга или вештина, ограничења везана за рад, посао или слободно време, ограничења у погледу комуникације и контакта са одређеном или са свим особама, ограничења у погледу боравка на одређеним местима, областима, времену или данима, ограничења или забрану напуштања територије Велике Британије или одређеног дела њене територије, омогућавање надзора над његовим кретањем, комуникацијама или других активности путем електронских или других средстава (Сепи, 2005:107-117).

Једна од најозбиљнијих препрека у нормативно-правном уређењу репресивних овлашћења полиције у сврхе превенције криминалитета, свакако је немогућност утврђивања понашања на основу којег се са

сигурношћу или са великом вероватноћом може претпоставити да ће довести до извршења кривичног дела са тежом последицом. Међутим, таква констатација је само делимично тачна. Наиме, на потенцијалну опасност од извршења кривичног дела може указивати делинквентно понашање које не представља кривично дело, као што су прекршаји против јавног реда и мира (насилничко понашање, изазивање туче, учествовање у тучи, вређање, злостављање, претња, свађа и сл.). У случајевима када одређена лица континуирано врше такве прекршаје полицији се могу дати овлашћења да у сврхе спречавања извршења кривичног дела примене одређена репресивна овлашћења према том лицу (нпр. ограничавање кретања уколико се такво лице налази у стању пијанства, издавање наредбе за утврђивање нивоа алкохола анализом крви и урина, чак и када то лице није извршило прекршај). На потенцијалну опасност од извршења кривичног дела може указивати и девијантно понашање (нпр. бежање из школе, дружење са лицима из криминалне средине и сл.), као и понашање потенцијалне жртве.

Други проблем тиче се самог начина на који треба уредити овлашћења припадника полиције у спречавању понашања која могу довести до извршења кривичног дела. Начелно се могу издвојити три основне могућности у том правцу. *Прва могућност* је да се припадницима полиције дају додатна овлашћења која би им омогућила да ефикасније контролишу понашање потенцијалног учиниоца и жртве, без инкриминисања њиховог понашања. То значи да би припадници полиције могли да користе додатна овлашћења (ограничење кретања или ограничење права на приватност) у случајевима када понашање лица није кажњиво (нпр. окупљање малолетника у улици где су у протеклом периоду у више наврата учествовали у тучи, вређали пролазнике и вршили сличне прекршаје или чак кривична дела). *Друга могућност* је да се прошири зона кажњивости на понашања која су до тада била девијантна или су била кажњива као прекршаји и тако полицији омогући да са постојећим законским овлашћењима контролише понашање потенцијалног учиниоца и жртве.

И једној и другој могућности могу се упутити озбиљне примедбе. У првом случају, ако се полицији дају само додатна овлашћења да спречава понашања потенцијалног учиниоца и жртве која нису кажњива, њеним припадницима се оставља широк простор за дискреционо одлучивање која понашања ће сврстати у потенцијално криминогена и према којима ће применити репресивна законска овлашћења. То би могло бити опијање на јавном месту или окупљање малолетника који су раније заједно вршили прекршаје против јавног реда и мира. У другом случају, ако би се кривичним законом проширила зона кажњивости на одређена девијантна понашања потенцијалних учинилаца и неопрезно понашање жртава,

смањо би се генерално превентивни утицај казне и ефикасност органа кривичног правосуђа у санкционисању друштвено опаснијих понашања. Имајући у виду недостатке обе наведене могућности чини се да је исправно решење *трећа могућност* која подразумева да се законом, којим се одређују овлашћења полиције или посебним законом о превенцији криминалитета, предвиде посебна овлашћења која припадници полиције могу користити у односу на законом одређена понашања потенцијалних учинилаца и жртава кривичних дела која често претходе њиховом извршењу. Та овлашћења полиција би могла користити само у односу на законом одређена понашања која, при томе, не би морала нужно бити инкриминисана кривичним или другим законом.

У вези са принципом законитости је и питање примене мера од стране полиције које законом нису прописане, а које грађани одобравају полицији да их предузима. Такав случај се десио у југоисточном делу града Сијетл (САД) током реализације Акционог плана за јавну безбедност (Palmiotto, 2000:216-217). Тај део града, који настањује сиромашна и етнички мањинска популација, имао је високу стопу криминалитета, посебно у вези са продајом кокаина и провалама у пословне објекте. Командир полицијске станице успео је да организује састанак са водећим људима из пословног сектора и да их убеди да је проблем у вези са продајом кокаина повезан са провалама. Водећи људи из привредног сектора дали су бројне препоруке градоначелнику које су довеле до оснивања Лиге за превенцију криминалитета и примене бројних превентивних програма. У оквиру једног од тих програма власници приватних поседа дали су полицији додатна овлашћења да уђе на њихов посед како би открила и хапсила беспосличаре који су, под дејством дрога, често вршили провале. У ранијем периоду припадници полиције нису могли да предузимају мере према тим лицима, јер су се она налазила на приватном поседу, па је полицији била потребна наредба суда за улазак на посед. Из разлога правне сигурности чини се да је неопходно законом прецизније регулисати поступак у којем грађанин може дати сагласност полицији да предузме сличне мере у сврхе превенције криминалитета.

Принцип легитимитета и полицијско деловање у превенцији криминалитета

У основи успеха полиције у обезбеђивању сопственог легитимитета јесте знање шта грађани очекују од њене улоге. У те сврхе, за полицију је важно да континуирано врши анализу разлога обраћања грађана евидентираних у дневнику догађаја, прегледу представки и кроз анализу телефонских позива грађана. Досадашња истраживања показују да су

очекивања грађана од улоге полиције усмерена ка пет принципа: законитости, непристрасности, ефективности, хуманости и јавности (Вуковић, 2004:51-87). Истраживање ставова и опажања грађана према полицији, које је спровела Агенција Partner Marketing Research у оквиру пилот-пројекта „Полиција у локалној заједници“ на подручју Крагујевца и општина Нови Бечеј, Звездара, Врњачка Бања, Прешево, Бујановац и Медвеђа, иде у прилог постављеним принципима. На питање „Око чега бисте волели да се полиција више ангажује?“, 56,7% одговорило је „у вези хватања криминалаца“, 43,6% „у вези одржавања јавног реда и мира“ и 44,4% „у вези заштите људи и њихове имовине“¹. На питање „Шта би, по Вашем мишљењу, требало учинити да се побољша ауторитет полиције?“, грађани су навели: „Више успеха у раду – већи број решених случајева“ (42,8%), „Смањити корупцију“ (37,8%) и „Доследно спровођење закона“ (32,4%), док је на питање „Да ли су грађани различитих националности и вере различито третирани од стране полиције?“, 36,2% анкетираних одговорило са „да“, 44,8% са „не“, а 19,0% је одговорило да „не зна“. Истраживање показује да 56% анкетираних упућује замерке полицији, јер нису добијали довољно повратних информација у погледу пријава (прекршајне, кривичне) које су поднели, а 87,5% анкетираних је изјавило да нису упознати са процедуром за подношење жалбе против полицајца, што показује да грађани очекују од полиције више јавности у раду.

Иако на први поглед изгледа једноставно обезбедити поштовање наведених принципа, у пракси то није нимало лако. У конкретним ситуацијама грађани могу истицати поједина очекивања у први план, а друге сматрати мање значајним. Након терористичких напада или бруталног убиства грађани могу истицати веће захтеве за ефективнијим радом полиције и ширењем овлашћења њених припадника, док у случајевима прекорачења или злоупотребе овлашћења полицајаца могу истицати захтеве за смањивањем њихових овлашћења и већом контролом над њиховим радом. Поред тога, између очекивања грађана може доћи до несклада. Захтеви за ефективнијим и отворенијим поступањем у сузбијању криминалитета могу бити у нескладу са принципом законитости, па је неопходно истраживањем јавног мњења утврдити у ком обиму грађани очекују од полиције да се ангажује у остваривању њихових специфичних захтева. То не значи да полиција треба да прекорачи границе закона ако грађани захтевају од ње да буде успешнија у раду, већ указује на потребу покретања иницијативе за доношење правних прописа који би јој омогућили да ефективније делује. Једном речју, легитимитет полицијске делатности у демократском друштву у значајној мери зависи од способности полицијске

¹ Анкета је спроведена на репрезентативном стратификованом случајном узорку са укупно 2.600 испитаника старијих од 16 година.

организације да препозна специфичне захтеве и очекивања грађана у погледу решавања кључних безбедносних проблема. Од способности полиције да препозна те захтеве и очекивања зависи и крајњи идеал коме она стреми – побољшање ефикасности у контроли криминалитета, уз подршку грађана.

Ако се поступање припадника полиције усклади са наведеним принципима, поставља се питање да ли ће тиме полицијска функција стећи преко потребан легитимитет код грађана? Трагање за одговором на то питање доводи до откривања далеко сложенијих или, боље речено, дубљих извора полицијског легитимитета, на које полиција може у незнатној мери да утиче, односно извора на које полиција уопште није у могућности да утиче (Кешетовић, 2000:113-119). Наиме, легитимитет полиције дубоко је зависан од легитимитета државне власти у целини, а та зависност се одражава највећим делом преко законодавне политике. Легитимитет представника државне и локалне власти преноси се преко правних прописа и на полицијску функцију, јер полиција обезбеђује њихову примену употребом или претњом употребе законом прописаних мера и средстава принуде. Тешко се може очекивати да ће већина грађана пружити подршку полицији у превенцији криминалитета уколико су њени припадници принуђени да спроводе непопуларне прописе и правне акте према грађанима. То значи да се легитимитет полиције не заснива само на сагласности већине грађана са начином на који њени припадници остварују своју функцију, већ и на сагласности грађана са циљевима које полиција остварује применом закона. Може се рећи да је сагласност грађана са циљевима које полиција остварује обављањем послова из своје надлежности нужан предуслов да би се уопште могло говорити о сагласности грађана са начином на који се остварују ти циљеви.

Принципи јавности и хуманости као основе принципа легитимитета полиције у превенцији криминалитета

Принцип јавности као основа принципа легитимитета полиције у превенцији обухвата две кључне компоненте: 1) јавност рада полиције и 2) јавност превентивних мера које полиција предузима. У првом случају, јавност рада полиције неопходан је предуслов за успостављање поверења у односима са грађанима и другим субјектима на подручју локалне заједнице (о приближавању јавности кроз обавештавање о превентивним програмима и циљевима службе и другим условима за бољу ефикасност криминалистичке превентивне делатности: Крстић, 2007:50-52 и 202-228). Непотребна и неоправдана мистификација рада полиције изазива неповерење грађана и нереална очекивања од улоге њених припадника. Бројни

су узроци за недовољно познавање рада полиције од стране грађана, почев од нетачног извештавања мас-медија о начинима њеног ангажовања у сузбијању криминалитета и реалној опасности од појединих облика криминалитета (насилнички, организовани, тероризам и сл.) који привлаче пажњу грађана, преко неадекватног информисања грађана од стране самих припадника полиције током свакодневних контаката приликом обављања службених послова и задатака, па до законодавства које понекад не обезбеђује адекватан правни основ за континуирано, благовремено и прецизно обавештавање јавности од стране полиције. Основни предуслов за успостављање успешније сарадње полиције и локалне заједнице јесте да грађани и други субјекти буду потпуно информисани о потреби њихове сарадње са полицијом. У том погледу, неопходно је путем медија и непосредних контаката упознати јавност са овлашћењима припадника полиције, условима њихове примене, правима и обавезама грађана у контроли криминалитета, проблемима који онемогућавају ефективнији рад полиције (недостатак људства, финансијских и материјално-техничких ресурса, неадекватан нормативно-правни оквир) итд. Посебан значај полиција би требало да посвети информисању жртава и оштећених лица о резултатима у расветљавању кривичних дела која су учињена на њихову штету. Жртве и оштећена лица могу бити поуздани сарадници полиције не само у расветљавању кривичних дела која су пријавили, већ и у реализацији програма превенције које иницира полиција. Међутим, неадекватно информисање тих лица може произвести сасвим супротан ефекат, у смислу одбијања сарадње, па чак и поновне виктимизације.

Друга значајна компонента принципа јавности јесте упознавање локалне заједнице са активностима које полиција предузима у превенцији криминалитета. Информисање грађана и других субјеката на подручју локалне заједнице о мерама које полиција предузима у превенцији криминалитета, само по себи, има превентивни утицај, јер одвраћа потенцијалне учиниоце кривичних дела од њихове криминалне намере. Свест о посебним превентивним мерама које полиција предузима за потенцијалног учиниоца кривичног дела истовремено значи опажање повећаног ризика од откривања на простору на којем се те мере предузимају. Колико је значајан публицитет превентивних мера показује и пракса у бројним градовима у САД и Великој Британији, где се на уласку у поједина стамбена насеља постављају знаци са порукама да на том подручју патролирају групе грађана—добровољаца (Игњатовић, 2008:186-187). У супротном, ни најбоље осмишљене мере превенције неће одвратити потенцијалне учиниоце од извршења кривичног дела уколико код њих не постоји свест о мерама и потенцијалној опасности.

Принцип хуманости у превентивном поступању полиције огледа се

првенствено кроз поштовање угледа и људског достојанства потенцијалног учиниоца и жртве кривичног дела, као и поштовање њиховог физичког и психичког интегритета. На такво поступање припадника полиције у Републици Србији обавезује и *Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције*. Хумано поступање полиције посебно треба да се огледа кроз уљудно и културно понашање приликом вербалног обраћања грађанима, што показују и резултати истраживања представки грађана на рад полиције спроведених у Флориди, Илиноису, Мисурију, Пенсилванији и Вашингтону. Та истраживања су показала да у просечно 50% случајева грађани подносе представке на вербално понашање полицајаца. Притужбе против полицајаца најчешће су последица става и понашања полицајаца, а не последица мера и радњи које они предузимају према грађанима (Johnson, 1998:1-5). Превентивно деловање полиције је, само по себи, хуманог карактера, јер предупређује деловање система кривичног правосуђа, односно изрицање и извршење кривичних санкција. Иако је општа сврха прописивања и изрицања кривичних санкција, у крајњој линији, усмерена ка спречавању вршења кривичних дела, саме каривичне санкције, а нарочито казне, су нужно нехумане и нужно садрже одређено зло (Стојановић, 1991:40). Чак и када је ефикасно, репресивно деловање полиције и система кривичног правосуђа нужно носи са собом одређени степен нехуманости. Казнама се не може одрицати ретрибутивни карактер, односно оне, без сумње, представљају извесну одмазду којом се узвраћа учиниоцу због учињеног кривичног дела. Међутим, све више се указује на ограниченост генералног и специјалног превентивног утицаја система кривичног правосуђа. Недостатак људства и других ресурса како у полицији, тако и у јавном тужилаштву, судству и установама за извршење кривичних санкција, слаби ефикасност у њиховом раду, а мања брзина у откривању кривичног дела и учиниоца, обезбеђивању квалитетних доказа и вођењу кривичног поступка истовремено иде на штету генерално превентивног утицаја.

Поједине превентивне мере и радње полиције (заустављање и преглед лица, превозних средстава и пртљага, изненадна контрола лица на одређеном простору или у објекту – рација) усмерене су ка затицању учиниоца кривичног дела у извршењу, или изазивању несигурности код потенцијалног учиниоца, док се занемарују мере које имају далеко хуманији карактер и циљеве. То су мере усмерене ка откривању и заштити потенцијалних жртава кривичних дела, мере усмерене ка промени физичког окружења како би се онемогућило скривање и безбедно бекство учиниоца, као и мере за отклањање или смањивање страха од злочина код грађана. Поштовање принципа хуманости посебно треба имати у виду када се мере ограничења кретања примењују према мањинским групама

и маргинализованим друштвеним слојевима. Када су у питању лица склона социјално-патолошком понашању, према теорији сломљених прозора, благе форме нереди у заједници (физичког и социјалног), попут појаве већег броја просјака, проститутки и наркомана на улицама, изазивају страх од злочина код грађана и подстичу вршење кривичних дела, јер су то знаци слабљења механизма неформалне социјалне контроле (Wilson, Kelling, 2000). На основу те теорије полиција је засновала стратегију нулте толеранције, која ставља нагласак на оштрије санкционисање мањих прекршаја који представљају увод у вршење тежих кривичних дела (Игњатовић, 2002:94). Та стратегија је допринела промовисању репресивнијег поступања полиције на рачун најмање заштићених друштвених група, чији су припадници неретко жртве кривичних дела, којима је потребнија медицинска и социјална помоћ од кажњавања. У граду Њујорку, где је средином 90-тих година прошлог века порастао број притужби грађана на рад полиције услед примене стратегије нулте толеранције, полиција је почела имплементацију програма „Учтивост, професионализам и поштовање“. Током 1997. године, када је примењиван овај програм, број представки је опао за 13,2%, а стопа криминалитета за 7%. Циљ програма је промовисање културе професионализма унутар полиције града Њујорка, на принципима учтивости и поштовања у међусобној интеракцији њених припадника и грађана којима служе. Планирано је да програм поспешује продуктивније односе полиције и грађана, да побољша безбедност полицајаца кроз повећање подршке јавности, омогући више успеха за све стратегије супротстављања криминалитету и утиче на јачање угледа припадника полиције као професионалних спроводиоца закона. Кључне компоненте програма биле су: успостављање професионалних стандарда, преиспитивање критеријума за регрутовање полицајаца, уградња филозофије програма у све аспекте обуке, имплементација савременог система за праћење перформанси, преиспитивање система награђивања и дисциплине и ширење учешћа јавности (Eterno, 2001:191-192). На Десетом конгресу УН о превенцији криминалитета и поступању са преступницима, који је одржан 2000. године у Бечу, наглашено је да хумане вредности и етички интереси не смеју бити засењени настојањем за имплементацијом ефективних програма и стратегија превенције криминалитета. Тим програмима и стратегијама треба избећи нарушавање приватности и кршење других слобода и права грађана и било коју акцију која ће охрабрити социјално искључивање маргинализованих делова друштва. Владе држава чланица требало би да осигурају да сви чланови друштва буду заштићени од злочина, укључујући оне који су највише маргинализовани. Посебне мере би требало да буду предузете за заштиту оних који се налазе у највећем ризику да постану жртве злочина (нпр. жене, деца и имигранти

без докумената) (*Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders - Report*, 2000:20).

Закључак

Правни прописи који уређују овлашћења полиције дозвољавају њеним припадницима да у превентивне сврхе предузимају низ мера и радњи, почев од тражења обавештења, полицијског осматрања, легитимисања, прегледа лица и возила, па до мера којима се ограничава слобода кретања и право на приватност потенцијалним учиниоцима кривичних дела, када је у питању организовани криминалитет и тероризам. Међутим, чини се да је исправно подржати законско уређење посебних овлашћења полиције која би могли користити у односу на законом одређена понашања потенцијалних учинилаца и жртава кривичних дела која често претходе њиховом извршењу. Та овлашћења полиција би могла користити само у односу на законом одређена понашања која не би морала бити инкриминисана кривичним или другим законом. Досадашња истраживања разлога обраћања полицији показују да грађани очекују од припадника полиције да поступају законито, непристрасно, ефективно, хумано и јавно. Од способности полицијске организације да препозна специфична очекивања грађана, у значајној мери зависи легитимитет полицијске делатности у демократском друштву и побољшање њене ефективности у контроли криминалитета уз подршку грађана. На том плану треба поштовати принцип јавности као основу легитимитета полиције у превенцији криминалитета, што обухвата две кључне компоненте: 1) јавност рада полиције и 2) јавност превентивних мера које полиција предузима. Неопходно је обезбедити хуманост у превентивном поступању полиције, која се огледа првенствено кроз поштовање угледа и људског достојанства потенцијалног учиниоца и жртве кривичног дела, као и поштовање њиховог физичког и психичког интегритета. То не значи само уљудно и културно понашање приликом вербалног обраћања грађанима, већ и хумано поступање када је реч о избору превентивних мера, почев од оних које су усмерене ка заштити учиниоца кривичног дела у извршењу, или изазивању несигурности код потенцијалног учиниоца, па до мера усмерених ка откривању и заштити потенцијалних жртава кривичних дела, промени физичког окружења и отклањању и смањивању страха од злочина код грађана.

Литература:

1. Wilson, Q. J., Kelling, L. G., (2000), *Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety*, У: Willard, M. O., (Ed.), *Community Policing: Classical*

- Readings*, New Jersey, Prentice Hall.
2. Вуковић, С., (2004), *Методе полиције за побољшање односа са грађанима*, магистарска теза, Полицијска академија, Београд.
 3. Eterno, A. J., (2001), *Zero tolerance policing in democracies: The dilemma of controlling crime without increasing police abuse of power*, *Police Practice & Research: An International Journal*, Vol. 2, No. 3.
 4. *Законик о кривичном поступку*, Службени лист Савезне Републике Југославије, бр. 70/2001, 68/2002. и Службени гласник Републике Србије бр. 58/2004, 85/2005. и 115/2005.
 5. Игњатовић, Ђ., (2002), *Стратегије полицијског деловања и превенција криминалитета*, У: Зборник радова, *Место и улога полиције у превенцији криминалитета: стање, могућности и перспективе*, Полицијска академија, Београд.
 6. Игњатовић, Ђ., (2008), *Криминологија*, девето измењено издање, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за публикације.
 7. Johnson, R. R., (1998), *Citizen complaints: What the police should know?* *FBI Law Enforcement Bulletin*, Vol. 67, Iss. 12.
 8. Камбовски, В., (2005), *Легитимитет и правичност као основна начела казеног права*, *Правни живот*, бр. 9.
 9. Кешетовић, Ж., (2000), *Односи полиције са јавношћу*, Виша школа унутрашњих послова, Земун.
 10. Крстић, О., (2003), *Прогностика криминалитета*, Полицијска академија, Београд.
 11. Крстић, О., (2007), *Превенција криминалитета*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука.
 12. Крстић, О., (2007), *Истраживање проблема у превентивној криминалистичкој делатности*, У: *Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета – II*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
 13. Palmiotto, J. M., (2000), *Community Policing: A Policing Strategy for the 21st Century*, Gaithersburg, Maryland: An Aspen Publication.
 14. Сепи, Р., (2005), *Нове мере у борби против тероризма у Великој Британији*, *Правни живот*, бр. 9.
 15. Стојановић, З., (1991), *Политика сузбијања криминалитета*, Правни факултет, Нови Сад.
 16. *Tenth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders*, Vienna, 10-17. April 2000, Report, 19. July 2000.
 17. *Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције*, Службени гласник Републике Србије, бр. 41/2003.
 18. Шкулић, М., (2003), *Организовани криминалитет – појам и кривичнопроцесни аспекти*, Досије, Београд.

19. Шкулић, М., (2005), *Прикривени иследник – законско решење и нека спорна питања*, Безбедност, бр. 3.

Legality and legitimacy - police activity principles in crime prevention

Abstract: *This article explores additional possibilities for legal provisions that guide police powers in crime prevention, beside retrospective view on constraints of citizens freedom of movement and right to privacy in Great Britain in the context of combating terrorism, as well as powers of state organs in combating organized crime in the Republic of Serbia. From these cases three possibilities of normative – legal provisions related to police powers in crime prevention could be distinguished. Firstly, police officers are to be granted additional powers which could enable them to control behavior of potential offenders and victims more efficiently, without incriminating their behavior. Secondly, certain offences regarded as misdemeanors or summary offences, should be punishable by criminal law, thus allowing for police powers that would contribute to more efficient control of both potential offenders and victims. Thirdly, there is a possibility to prescribe, within an act which regulates police powers or a special act on crime prevention, special powers of police officers which they could use toward behavior of potential offenders and victims which is regulated by law and which usually go before committing of crime, and also which need not necessarily be incriminated by criminal or other laws. These proposals are followed by a discussion on police legitimacy like presumption for more efficient preventive work of law enforcement personnel. It is to that effect that we point out the need for identifying citizens' attitudes and expectations from the role of police on the basis of research made on a sample of citizens' reasons for submitting complaints and common reasons for calling the police (directly and via telephone). Two principles were especially singled out as the principles the respect of which can significantly determine the level of legitimacy in preventive activities of the police. They are principles of humanity and publicity.*

Key words: *police, crime prevention, legality, legitimacy*

Мр Зоран КЕСИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Специфични појавни облици приватног обезбеђења у свету

UDK: 347.347(100)

Апстракт: У данашњим условима константног усавршавања и модернизације извора и облика угрожавања личне и имовинске сигурности грађана исконска потреба човека за задовољењем осећаја сигурности условила је пораст захтева за услугама које традиционално пружа полиција. С обзиром да такво стање неминовно доводи до преоптерећења државног буџета, због чега трпе социјална давања, пореска политика и национална економија, у размишљању многих теоретичара преовладава мишљење да пружање безбедносних услуга треба да регулише тржиште. У таквој клими приватно обезбеђење (*e. private security*) почиње зауимати све значајније место и улогу у контроли криминалног понашања. У овом раду скренућемо пажњу на неке специфичне облике приватног обезбеђења у свету, а који су, применом метода студије случаја, били предмет научних истраживања.

Кључне речи: приватно обезбеђење, лична и имовинска сигурност, контрола криминалитета.

Увод

У свету већ низ година многи аутори безуспешно настоје да одреде универзалну дефиницију појма „**приватно обезбеђење**“ (*e. private security*). Дефинисање битно усложњава поливалентност саме делатности и одсуство појмовника, чак и на истом језичком подручју, због чега се у литератури срећемо са бројним дефиницијама. Тако, нпр. британски аутор South (1994:220) приватно обезбеђење одређује као: „Збир услуга и производа хонорарно запослених појединаца и приватних компанија, које нуде робу и услуге клијентима на комерцијалној основи, да би заштитили лица, имовину или њихове интересе од разних облика опасности.“ Канадски аутор Parag (2003:9) приватно обезбеђење одређује као: „Свеукупност активности, услуга, мера и средстава намењених заштити приватне својине, информација и лица, а које се нуде и обезбеђују у оквирима приватног тржишта.“

Последице термилошке неуређености ове области у нашим условима се манифестују кроз употребу различитих израза (приватна безбед-

ност, приватна заштита, приватно обезбеђење итд.) за објашњење делатности пружања услуга заштите личне и имовинске сигурности грађана у приватне сврхе. Већина наших аутора, међутим, приликом дефинисања указује на повезаност сектора којим управљају људи и техничког сектора користећи за то јединствен појам „**систем физичко-техничког обезбеђења**“.

Уместо трагања за универзалним дефиницијама чини нам се да бољем разумевању специфичности приватног обезбеђења могу допринети анализе њихових појавних облика. У овом раду скренућемо пажњу на неколико специфичних облика приватног обезбеђења, и то: 1) „Metro Tech Area“ програм јавне заштите; 2) Обезбеђење „Забавног парка јужног кеја“; 3) Деловање снага за оружану реакцију „Sentry Security“ и 4) Банкарско обезбеђење у Мексику.

„Metro tech area“ програм јавне заштите као пример приватног обезбеђења јавног простора¹

Средином 80-тих година прошлог века подручје Бруклина је било препуно оронулих фабрика, напуштених складишта и стамбених зграда у којима су се окупљали бескућници. Стопа криминалитета је била виша него у многим другим деловима града, а преовладала је препродаја наркотика и проституција. Полиција је патролирала бруклинским квартовима само у изузетним случајевима (обично интервенишући по претходној пријави грађана). Локална власт је била приморана да предузме хитне мере у циљу спречавања ширења криминалног жаришта, а решење проблема су видели у формирању тзв. *Области пословног напредовања* (*e. Business improvement district* – у даљем тексту **ВІД**).

ВІД иначе представља специфичан вид корпорације коју оснивају органи локалне самоуправе, с циљем додатног опорезивања поседника имовине унутар дефинисане географске области. Овај вид пословања нарочито је развијен у САД на чијој територији има преко 1.000 оваквих корпорација. Иако ВІД утиче на контролу подручја и врши делатности за које су традиционално биле надлежне владине агенције, законодавство ограничава његове услуге спречавајући тиме доминацију и монополско понашање на тржишту. Тако су нпр. ВІД-ови у Њујорку успостављени у складу са националним и локалним законом, а сваки ВІД потписује уговор на пет година са *Градским одељењем за пословне услуге*. Поред тога, активности ВІД-а надгледа управни одбор састављен од 13 изабраних чланова укључујући 7 власника комерцијалне имовине, једног власника

¹ Више о томе: Davis, C. R. and Dadush, S., (2000), *Balancing public and private interests, The MetroTech business improvement district (case study)*, Vera Institute of Justice, стр. 2-20.

стамбене имовине, 4 представника градског већа, заступника градоначелника и једног члана локалног одбора заједнице.

Чињеница је да један од основних разлога формирања ВІD-а представља повећање економског раста на одређеном подручју. Међутим, њихово оснивање се оправдава и стратегијским напретком локалне заједнице, као и мотивисањем и ширим укључивањем приватног сектора у активности од јавног интереса, као што је нпр. обезбеђење сигурнијих услова за живот. У Бруклину се нпр. појавио проблем како разуверити руководиоце корпорација, који су размишљали да преместе делатност у новоформиран ВІD, али су због саме локације градилишта страховали за своју имовину и сигурност радника. Као решење проблема, у оквиру плана развоја подручја, 1992. године предвиђен је, организован и спроведен „**Metro Tech Area програм јавне заштите**“ (е. *MetroTech's Area public safety program* – у даљем тексту *МТА*).²

МТА броји 28 непосредних извршилаца и 4 наредника који надгледају смене, праве распоред рада и налоге за извршење задатака. За руковођење је надлежан директор сектора безбедности, који има једног помоћника. Просечан припадник МТА програма је у касним двадесетим годинама, а већина потиче из заједница у окружењу. Иначе, кандидати за пријем у МТА суочавају се са ригорозном селекцијом, која обухвата здравствене прегледе, психо-тестове, тестове физичке способности, оперативне провере и провере у казним евиденцијама. Кандидати морају имати најмање 21 годину старости и две године искуства у војсци или на другим пословима безбедности. МТА регрути су, иначе, једини ВІD припадници у Њујорку, који наставу у трајању од 12 дана (96 сати) похађају на Академији за обуку њујоршке полиције. У том периоду полазници похађају теоријску и практичну наставу из области правних, безбедносних и криминалистичких наука.

Главни задатак МТА је минимализација знакова друштвеног нереда на улицама кроз спровођење мера превенције злочина, обесхрабривање присуства скитница, просјака, вандала и уличних препродаваца. Једна од примарних активности МТА припадника у постизању тог циља је целодневна опсервација терена и патролирање у оквиру посебно одређених рејона, које се врши пешице, бициклом, скутером или моторним возилом. Као допуна овим мерама присутан је систем затворене телевизије, који се састоји од 26 камера са „pan“ и „zoom“ својством. Припадник задужен за осматрање у центру за мониторинг може да се фокусира на проблематичне тачке у року од пар секунди по пријему позива за помоћ и да, у зависности од ситуације, на лице места упути МТА припаднике или да позове полицију.

² Центар Бруклина је познат под називом *Metro Tech Area*.

Основна делатност у оквиру МТА програма је одржавање јавног реда и мира, које се заснива на надгледању улица и контроли понашања људи који пролазе кроз ВІD подручје. Обично се у току месеца забележи око 50 случајева нарушавања јавног реда и мира. Пружање прве помоћи лицима повређеним у саобраћајним незгодама и пожарима, упућивање скитница у склоништа и помагање пијаним лицима да нађу пут до куће је следећа најфреквентнија активност (обично око 30 случајева месечно), а решавање свађа између грађана на јавним местима – око 15 случајева месечно. МТА припадници имају овлашћења да лишавају слободе лица, али то право примењују само када су сведоци злочина и то над ненаоружаним извршиоцима, јер, по правилима ВІD, службеници нису наоружани и њихова је политика да се не упуштају у сукоб са наоружаним лицима. У таквим случајевима ВІD припадник обавештава полицију, која преузима даље поступање.

Иначе, сарадња између МТА припадника и њујоршке полиције је на завидном нивоу. Већи део МТА је лоциран на адресама заједно са полицијом, а руководиоци полицијских станица су често у МТА одборима за безбедност. Контакти између МТА припадника и полиције одвијају се најчешће приликом обезбеђења јавних скупова на отвореном и патролирања истим простором. Полиција са МТА обично не дели информације о бандама или другим осетљивим темама, али деле информације о људима за којима су расписане потернице. Једина област у којој је сарадња институционализована јесте школска безбедност, у чијем спровођењу се организују мешовите патроле припадника њујоршке полиције и МТА. Патролирајући у кругу школе и у њеној непосредној околини проверавају се сва сумњива лица и спречава се вршење кривичних дела и других облика девијантног понашања. Стање безбедности се анализира на састанцима одбора МТА којима присуствују представници полиције, локалних предузећа, ватрогасне службе и службе за безбедност у школама.

МТА разликује пет нивоа *унутрашње контроле* и то: 1) годишња провера знања, која се спроводи кроз полагање писменог испита; 2) редовна контрола залагања на раду, која подразумева награђивање или кажњавање због броја решених случајева, намерних прекршаја, злоупотреба боловања итд; 3) праћење рада на терену; 4) поступање по представкама и жалбама грађана и 5) контрола од стране Комитета и Одбора за безбедност. Поред унутрашње контроле, нивоу успешности МТА програма и квалитету рада његових припадника доприносе и механизми *спољне контроле*, који подразумевају следеће облике одговорности: 1) одговорност према Одељењу за пословне услуге, који представља локалну власт и који сваких пет година (када је предвиђено обнављање уговора), али по потреби и чешће, врши контролу пословања ВІD; 2) одговорност према Комитету за

безбедност, чији су чланови представници корпорацијске клијентеле; 3) одговорност према полицији у случају извршења кривичног дела од стране припадника МТА, када полиција спроводи своју независну истрагу; 4) кривичну одговорност ВІД – официри су одговорни пред кривичним судовима када су оптужени за извршење одређеног кривичног дела.

Критичари упозоравају да организовањем ВІД нису усклађени приватни интереси са интересима јавности у целини. Они сматрају да градски званичници охрабрујући формирање оваквих области фаворизују интересе приватних корпорација које послују на том подручју, занемарујући при том интересе људи који ту живе или кроз ту област пролазе. Међутим, већина клијената сматра да МТА припадници добро раде свој посао и да обезбеђују видљиве симболе сигурности која охрабрује купце и растерује криминалце. Од оснивања МТА програма јавне заштите (1992. год.), до 1998. године, криминалитет у ВІД подручју је опао за 73%. Иако је у овом периоду криминалитет на подручју града Њујорка у целисти опао, извештаји о паду у МТА су већи него за Бруклин у целини, где је забележен пад од 50%. ВІД механизми одговорности су слични онима код полиције, јер оба имају ригорозне програме унутрашње дисциплине, мада ВІД нема посебан одсек за унутрашњу контролу као полиција. Приликом истраживања МТА програма за јавну заштиту утврђено је да непосредни извршиоци поштују строг етички кодекс професије. Њихов очигледан успех сугерише да и приватно обезбеђење може бити ефикасан начин заштите, а њихови припадници савесни и одговорни.

Обезбеђење „Забавног парка јужног кеја“ као пример приватног обезбеђења хибридног простора³

Говорећи упрошћено, појам *хибридни* или *квази јавни* простор, како га неки аутори називају, могао би се дефинисати као подручје (објекат) у приватном власништву у чијем оквиру су смештене и пружају се делатности и услуге од јавног значаја. Као типични примери оваквих простора издвајају се трговински центри, хотели, угоститељски објекти, спортски објекти, забавни паркови и сл. Многа истраживања показују да паралелно са порастом хибридних простора расте и потреба њиховог обезбеђења.

Један од бројних примера је емпиријска студија обезбеђења забавног комплекса на јужној обали Енглеске, тзв. „Забавни парк јужног кеја“ (*e. Pleasure Southquay*). Парк је отворен у фебруару 2001. године на бившем земљишту Министарства одбране, као објекат вредан 200 милиона £, укупне површине 33 ара. У време истраживања у оквиру комплекса су се

³ Више о томе: Button, M., (2003), *Private security and the policing of quasi-public space*, International Journal of the Sociology of Law, Portsmouth, Vol. 31, No. 3, стр. 227-237.

налазила 2 хотела, 65 трговина, 20 угоститељских објеката, 2 ноћна клуба, 11 биоскопа, 26 куглана, 1.450 места за паркирање и 100.000 квадратних стопа канцеларијског простора. Ова оаза куповине и забаве је лоцирана поред једне од најпроблематичнијих градских области у којој борави велики број незапослених лица, бескућника и просјака, што је условило потребу појачаног обезбеђења комплекса.

Објашњење је базирано на тромесечном истраживању ове области од стране британског аутора Marka Buttona, у склопу ког су анкетирани радници обезбеђења, посматрана активност обезбеђења више од 50 сати и анализирани различити документациони извори. За време истраживања у комплексу је, на основу уговора, био ангажован 31 радник обезбеђења, тзв. „официр у служби муштерије“ (*e. Customer service officers* – у даљем тексту **CSO**). Овакав назив радника обезбеђења очигледно осликава настојање власника простора да подстакне посетиоце да троше новац, истовремено избегавајући сваку активности која би могла упропастити „задовољство“ потенцијалних муштерија.

Парк је, иначе, ограђен и покривен системом за видео надзор. Постоје три засебна улаза и излаза. Рад CSO је организован по сменама које трају 12 часова. У току једне смене ангажовано је по пет непосредних извршилаца и један вођа смене, који по распореду раде две дневне смене, две ноћне смене, након чега имају четири дана слободно. У циљу идентификације CSO носе униформу и службене значке. Опремљени су ватреним оружјем и поседују право на привођење или употребу силе у случају заштитних лица у извршењу злочина. Поред овог универзалног права, радници обезбеђења поседују и тзв. „одабрана права“ базирана на условима у уговору о запослењу. Она укључују право забране уласка на посед одређеним лицима (лица под утицајем алкохола и дрога), вршење прегледа лица и ствари, као и уклањање са посуда оних који не испуњавају услове за улазак. У склопу истраживања рада службе обезбеђења, Button је испитивао учестлост и природу напада на CSO. Том приликом је утврђено да раднике обезбеђења најчешће вређају и прете им пијани посетиоци, док до физичког сукоба долази обично приликом спречавања извршења конкретног кривичног дела и хватања извршиоца на лицу места.

Притиснути комерцијалним императивом и привлачењем што пожељније клијентеле, власници оваквих простора захтевају од радника обезбеђења да користе силу у крајњем случају и да радије позивају полицију да реши проблем. Такође, на таквим местима припадници обезбеђења обично не носе милитаристичку униформу и не истичу јавно средства принуде, већ својим изгледом испољавају жељу управника да су сви посетиоци добродошли. Проблем, међутим, представља арбитражно одлучивање о приступу у овакве просторе, што је условио бојазан да ће при-

падници обезбеђења, користећи ово овлашћење, омогућити стварање тзв. „интерног егзила“ и допринети појави дискриминације по различитим основама. Оваквом уверењу нарочито доприноси чињеница да радници обезбеђења превасходно штите интересе својих клијената, у овом случају власника простора, а само на споредан начин стоје на располагању онима који користе услуге унутар тог простора. Користећи законом дозвољено дискреционо право, радник обезбеђења може олако проширити списак непожељних посетилаца угрожавајући тиме основна људска права. Имајући у виду да све већи број грађана остварује елементарне животне потребе у таквим просторим, проблем се још више усложњава.

Снаге за оружану реакцију „Sentry security“ као пример рада интервентних јединица у оквиру индустрије приватног обезбеђења⁴

Један од кључних играча у индустрији за приватно обезбеђење у Јужноафричкој Републици јесте „Sentry Security“ (у даљем тексту *SS*), компанија која је основана 1981. године под називом „Sandton Sentry“ (Sandton – северно предграђе Јоханесбурга). У почетку се бавила искључиво инсталирањем алармних система, да би 1982. године надлежност проширила и на послове физичког обезбеђења и постала прва јужноафричка приватна компанија са снагама за оружану реакцију. *SS* је 1992. године продата компанији „Clipton“, када је и променила назив у „Sentry Security“. Убрзо је *SS* постала једна од најмоћнијих компанија, која је куповала друга, мања предузећа за послове обезбеђења и оружану реакцију, чиме је проширила посао на подручје целе јужне Африке и повећала број клијената на 120.000, од којих 45.000 само у Јоханесбургу. Тренутно је један од водећих чланова безбедносне организације познате као „Јужноафричка асоцијација за детекцију уљеза“ (*e. South African Intruder Detection Services Association – SAIDSA*).

За разлику од многих предузећа која настоје да у своје редове, а нарочито у управне одборе, привуку људе из државних служби безбедности, у *SS* не преовлађује овакав профил извршилаца. Већина његове највише управе има пословно, а не војно и/или полицијско искуство. Међутим, у *SS* је, као и у већини других предузећа у јужноафричкој индустрији приватног обезбеђења, изражена подела функција на расној основи, што се објашњава наслеђем из времена апартејда. Традиционално непосредни извршиоци су већином црне расе, а управа, власници и јединице за оружани одговор су углавном белци. Приликом пријема у „Sentry Security“

⁴ Више о томе: Irish, J., (2000), *The business of private policing in South Africa, Sentry Security and the armed-response sector – case study*, Vera Institute of Justice, стр. 21-33.

кандидати се подвргавају полиграфском испитивању и психолошком тестирању. Кандидат који прође ове процене упућује се на курс за оружаног реаговања и противпожарну заштиту. После полагања испита нови припадници проводе две недеље радећи као помоћници искуснијим радницима на терену. У склопу обуке сви припадници имају месечну проверу из гађања и годишњу проверу теоријских и практичних основа оружаног реаговања у пословима обезбеђења.

Најчешћи објекти заштите SS-а су пословне просторије, индустријска постројења и приватни домови имућних грађана у којима се инсталирају алармни системи повезани са оперативним центром у предузећу. Приликом активирања аларма диспечер из контролне собе упућује интервентну јединицу на лице места и о томе, ако је могуће, обавештава клијента. Илустрације ради, јоханесбуршка контролна соба прими око 400.000 сигнала месечно, а око 40.000 пута возила се шаљу на место догађаја. Према анализама интервенција, 95% аларма је лажно, због чега SS зове полицију тек оног момента кад јединица за оружаног реаговања стигне на место позива, а хитан догађај буде верификован. Све интервенције у вези са провером сигнала се бележе због заштите клијената и компаније, белешке се штампају свакодневно, а подаци се користе за будуће размештање персонала за оружаног реаговања и додељивање конкретних задатака. Оваквом праксом SS обезбеђује веома прецизне статистичке показатеље о криминалитету у областима где делују.

Компанија располаже са 76 опремљених комбија и 12 надзорних возила на улицама Јоханесбурга за сваку смену. Припадници интервентне екипе су опремљени пиштољима калибра 9mm и заштитним прслуцима. У случају потребе имају право да изврше цивилно хапшење и да осумњичено лице задрже до доласка полиције, али не и право испитивања осумњиченог или предузимање било какве друге активности против њих, чак ни на захтев клијента. Ако јединица која је стигла на место догађаја не рапортира у року од 5 минута, диспечер шаље ново возило као појачање на локацију.

Растом индустрије и експанзијом њене улоге у областима којима је претходно доминирала полиција, питање одговорности је дошло у жижу интересовања. Након политичких промена априла 1994. године и избором нове владе услуге безбедности су трансформисане. Уследиле су реформе у начину рада, које су захтевале већу одговорност полиције према јавности. Међутим, исти процеси се нису одиграли у приватном сектору. Њихова главна одговорност је и даље остала према маркетиншким силама и према клијентима који плаћају њихове услуге. Иако постоји посебно тело (*Одбор за припаднике обезбеђења*) одговорно за рад по жалбама за злоупотребе унутар индустрије, неколико фактора ограничава ефикасно

поступање по тим жалбама. Прво, у Одбору доминира индустрија за обезбеђење, због чега постоји природна тенденција заштите властитих интереса. Друго, Одбор има само 28 националних инспектора који прате све жалбе за злоупотребу. Треће, већи део јавности чак и не зна да Одбор постоји и нису свесни да се могу жалити. Због тога стручњаци упозоравају како у јужној Африци недостаје један независни цивилни механизам који би контролисао рад компанија за приватно обезбеђење.

Јужноафричка индустрија приватног обезбеђења је иначе честа мета критичара. Релативно висок број компанија се повезује са криминалним или преварантским понашањем, а многи Јужноафриканци верују да је индустрија препуна гангстера и силеција, због чега чешће размишљају о инсталирању аларма, а не о услугама оружаног реаговања. Критичари упозоравају да приватна наоружана служба има потенцијал да изазове озбиљну штету, наводећи при том како је неким припадницима оружје издато без одговарајуће обуке, што води до непримерене употребе у ситуацији где су изложени нападу. Примера ради, у озлоглашеном случају *Станица Тембиса* из 1996. године, када је 16 путника у возу убијено, нису покренуте ни кривична ни цивилна тужба. Истражна комисија је установила да је акција припадника обезбеђења директно допринела убиствима, јер су стражари у сукобу са великим бројем путника припуцали и користили бајонете да смире путнике. У марту 1997. године јужноафричка полицијска служба за сузбијање деликата у економији је у току једне рације открила припаднике шест различитих компанија за приватно обезбеђење као извршиоце кривичног дела преваре. До 1997. године 2.464 предузећа је затворено. Извештај из 1996. године упутио је на умешаност одређених припадника индустрије у политичко насиље, паравојну обуку и кријумчарење оружја.

Већи део управе SS-а слаже се да такви проблеми у индустрији постоје и да се предузимају кораци на њиховом решавању. По њима, нарочиту пажњу треба посветити процесу регрутације нових чланова, обуци и стручном усавршавању, али и механизмима унутрашње и спољашње одговорности припадника. SS у свом раду примењује националне стандарде који се односе на контролу рада и одговорност запослених. На почетку сваке смене врши се проверава психофизичког стања, лични изглед и опрема припадника. Након тога се задужује оружје и муниција и издају упутства за рад. На крају сваке смене понављају се исте провере, а оружје и муниција се закључавају. Свака употреба оружја у току смене мора да се пријави вођи смене и писмено образложи. На основу тога управа истражује оправданост коришћења ватреног оружја. Припадници губе месечни бонус, који се исплаћује за незнатне прекршаје, као што је повремено одсуствовање, док се због кршење етичког кодекса компаније

воде дисциплински поступци који могу резултирати отказом и покретањем кривичног поступка.

Банкарско обезбеђење у Мексику као пример мешавине деловања полиције и приватног сектора безбедности у заштити приватне имовине⁵

Током прошлог века у Мексику је значајно повећан број служби за приватно обезбеђење и то посебно на пословима заштите резиденцијалних квартова и трговачких комплекса. Такође су у порасту и јавни програми успостављања сарадње између становника и *грађанских комитета* (*comités de vecinos*) у спровођењу мера обезбеђења. Међутим, ангажовање приватних организација у обезбеђењу банака представља нарочито развијен сегмент приватног обезбеђења. Од 40-тих година прошлог века до данас банкарско обезбеђење у Федералној области Мексико Ситија претрпело је велике промене. Тај процес би се могао поделити у три фазе у којима су настале различите организације задужене за обезбеђење банака на подручју главног града Мексика.

Прва фаза, која је трајала од 1940. до 1982. године, карактеристична је, пре свега, по оснивању **Банкарске полиције** (*Policia Bancaria e Industria* – у даљем тексту **РВИ**). Ова организација је основана 1941. године и представља специјализовану јединицу државне полиције, одговорну Министарству јавне безбедности, која је комплементарна главним федералним снагама. РВИ спроводи услуге обезбеђења на уговорној основи између банака и Министарства, а услуге ове специјализоване полиције банке плаћају директно Министарству. Влада је, иначе, надлежна за набавку возила и опреме, док банке финансирају набавку униформи. РВИ је организована на територијалном принципу, а свака територијална јединица има властити кадар, посебан штаб и по једног припадника задуженог за надзор, који свакодневно подноси извештај старешинама јединице и одређеним службеницима банке (обично власницима и члановима банкарског комитета за безбедност). На самом врху организационе пирамиде РВИ-а налази се Оперативни центар, који је задужен за обраду захтева банака и преговарање о стратегијама и политици превенције криминалних напада.

Да би неко радио у РВИ, мора да има мексичко држављанство, између 18 и 29 година старости и завршену средњу школу (није напоменуто да ли се у току селекције врше провере кандидата кроз казнене евиденције). Кандидати који су задовољили опште услове конкурса пролазе тромесечну

⁵ Више о томе: Alvarado, A. and Davis, D., (2000), *Banking security in Mexico City, Mixing public and private police (case study)*, Vera Institute of Justice, стр. 34-45.

обуку којом се оспособљавају за основни ниво у пословима обезбеђења, док после три године радног искуства могу да конкуришу за средњи ниво, који подразумева и одређене руководеће задатке. Овај систем рада је доминирао банкарским обезбеђењем до септембра 1982. године, када је тадашњи председник Lopes Portilio национализовао банкарски систем. Иако РВИ више не игра ексклузивну улогу у обезбеђењу банака, она је још увек важна компонента у овој делатности, а нарочито у обезбеђењу транспорта новца и других вредности. Организација тренутно има око 16.700 запослених, од чега 477 административних радника, 82% персонала има завршену средњу школу, а просечна старосна доб запослених се креће око 28 година. Просечна плата припадника је 127\$ за две недеље, иако њена висина варира с обзиром да зависи од залагања на раду. Припадници имају боље радне услове од запослених у другим полицијским организацијама јер РВИ више функционише као предузеће, а мање као државна, бирократска институција. Међутим, РВИ персонал нема сталан посао и немају формално одобрење да штрајкују, али им није изричито забрањено да се удружују у синдикат.

Друга фаза обухвата период од 1982. до 1992. године за који је особено стварање система познатог под називом „**Банкарско обезбеђење и заштита**“ (*Seguridad y Protección Bancaria* – у даљем тексту **SEPROBAN**). Ова организација је основана 1987. године са превасходним циљем увођења стандардизације активности између федералних, државних и градских власти и обезбеђења подршке полицијским органима приликом надзора и спречавања напада на банке. Кампању су заједно финансирале федерална влада и банке, због чега су плате припадника биле веће и до 50% у односу на друге полицијске јединице. Фондови су кориштени за куповину опреме и за регрутовање и обуку персонала. SEPROBAN је стављен у пун погон 1988. године, када је деловао само у Федералној области Мексико Ситија, да би се временом активности прошириле на већину од 32 мексичке државе. Убрзо је установљено да овај систем није био ефикасан, јер је број разбојништава порастао већ током прве године његове примене, а као узрок томе углавном се наводи чињеница да радници обезбеђења нису смели носити оружје. С обзиром да су већ плаћале скупе таксе за рад SEPROBAN-а, банке нису биле расположене да плаћају додатно за обезбеђење које су сматрале уставном обавезом федералних власти. На крају су ипак биле приморане да склапају додатни уговор са полицијом из РВИ-а, а понекад и са другим полицијским снагама.

Трећа фаза у развоју банкарског обезбеђења (тренутно актуелна у Мексику) почиње 1992. године приватизацијом банака и преузимањем активније улоге у дизајнирању и примењивању начела и стандарда безбедности од стране самих финансијских институција. Драматичан пораст

броја разбојничких напада на банке између 1995. и 1997. године и чињеница да су неки полицајци били умешани у извршење ових злочина, нарочито је пољуљала поверење банкарске администрације у дотадашњи систем обезбеђења. У циљу решавања проблема банкарска индустрија је 1992. године формирала „**Мексичко удружење банкара**“ (Bankers' Association of Mexico – **ВАМ**), које је окупило представнике приватних и државних, националних и страних банака са захтевом пребацивања права одлучивања о начину спровођења и организацији банкарског обезбеђења са националне владе на саме банке. ВАМ је убрзо преузела функцију надзора над понудама и преговорима око сигурносних мера. Након испуњених захтева, многе банке су почеле са спровођењем амбициозних програма редизајнирања амбијента у циљу смањења напада. Трошили су велике новчане износе на инфраструктуру, опрему, техничку помоћ и обуку банкарског особља. За разлику од чланова ВАМ-а, други банкари су решење проблема видели у склапању уговора са специјализованим приватним компанијама за послове обезбеђења.

У данашњем Мексику правни основ банкарског обезбеђења произлази, пре свега, из ***Закона о јавној безбедности*** који, између осталог, успоставља правила о униформама, значкама и другим обележјима служби обезбеђења. Према том *Закону*, за контролну делатност је надлежан финансијски уред Министарства јавне безбедности и Генерални инспекторат у Конгресу. На основу овог правног акта основано је *Веће части и правде*, кога чини група официра именованих од стране секретара за безбедност федералне области. Веће има својство дисциплинског органа, који санкционише кршење одредби *Закона* или понашање супротно професионалној етици. Поред *Закона о јавној безбедности*, рад служби банкарског обезбеђења регулишу и *Превентивни полицијски акт града Мексика* из 1984. године, *Државни закон о безбедности Федералне области* и *Статут о банкарској безбедности и заштити* из 1987. године. У оквиру ових правних аката влада је издала основне смернице које захтевају развијање начина обезбеђења, надгледање и спречавање напада на банку. Правни акт који третира приватни сектор је ***Закон о услугама обезбеђења***, донесен од стране Законодавне скупштине Федералне области 1999. године. У складу са новим правилима, приватне компаније се морају појавити на јавној регистрацији и попунити молбу, а у вези регистрације, обуке, надлежности, наоружања, опреме и контроле персонала.

За разлику од раније праксе, према којој је одговорност државне полиције била само под надзором полицијског система, док су банке – клијенти имале малу контролу над извршиоцима обезбеђења, утврђивање одговорности служби банкарског обезбеђења данас се спроводи на унутрашњем и спољном нивоу. У случају извршене повреде радних обавеза и дужности

банкарске власти подносе жалбу супервизорима, који су задужени за решавање таквих проблема. За утврђивање пропуста припадника полиције обично је задужено *Веће части и правде*, које примењује мере, од усмених опомена до подношења кривичних пријава, док запослени у службама за приватно обезбеђење на уговорној основи одговарају пред „*Комитетом банкарског обезбеђења*“. Понекад сами клијенти (банке) ради контроле рада службе обезбеђења ангажују приватне детективе, који у случају запечања недозвољеног понашања обавештавају државну полицију.

Закључак

Данашње постмодерно друштво, кога одликује висок степен развоја и нагле измене социјалне и економске структуре, суочава се са константним усавршавањем и модернизацијом извора и облика угрожавања личне и имовинске сигурности грађана. У таквим условима исконска потреба човека за задовољењем осећаја сигурности условила је пораст услуга за које је превасходно била задужена полиција. Чињеница је, међутим, да полиција не може сама значајно утицати на смањење криминалитета јер је њен рад оптерећен бројним проблемима (ограниченост буџетских средстава, бирократизација и политизација полицијске функције, преоптерећеност великим обимом посла, недостатак иницијативе за реформама у раду, низак степен поверења грађана у њихов рад итд.). Као решење проблема све већи број земаља види у реструктурирању система обезбеђења личне и имовинске сигурности где све значајније место почиње заузимати индустрија за приватно обезбеђење.

Током последњих десетак година, превасходно услед процеса својинске трансформације и наглог пораста приватне имовине, у Републици Србији је приватни сектор безбедности прешао из споредног у један од кључних субјеката заштите личне и имовинске сигурности. Такво стање је наметнуло потребу нормативног регулисања рада приватног сектора, као и професионализацију и стандардизацију његовог рада. Међутим приватни сектор безбедности у Србији још увек делује у условима својеврсног правног вакуума са свим последицама које такво стање носи са собом, а утврђени стандарди се примењују селективно.

Иако је реч о страним искуствима, одређени сегменти рада служби приватног обезбеђења, обрађени у овом раду, и одредбе које регулишу њихову делатност су универзалне. Због тога нам се чини сасвим оправданим могућност преиспитивања њихове имплементације и на нашим просторима. Поред помоћи у нормативном регулисању приватног обезбеђења, ови примери могу послужити и као идеја водиља за успостављање координације у раду полиције и приватног сектора безбедности на једном

ширем пољу деловања. Битно је, међутим, напоменути да било какви предлози и идејна решења за реформу и стварање нових облика контроле криминалитета не смеју бити произвољни, већ морају бити плод научних истраживања заснованих на објективним и независним проценама и евалуацији успешности конкретних мера, прилагођених специфичностима нашег друштва.

Литература:

1. Alvarado, A. and Davis, D., (2000), *Banking security in Mexico City: Mixing public and private police, case study – research report*, Vera Institute of Justice.
2. Bayley, H. D. and Shearing, D. C., (2001), *The New Structure of Policing: Description, Conceptualization and Research Agenda*, Washington DC: U.S. Department of Justice.
3. Button, M., (2002), *Private policing*, Willan Publishing, London.
4. Button, M., (2003), *Private security and the policing of quasi-public space*, International Journal of the Sociology of Law, Portsmouth, Vol. 31, No. 3.
5. Давидовић, Д., (2006), *Алтернативни чиниоци безбедности* (хрестоматија), Факултет безбедности, Београд.
6. Davis, C. R. and Dadush, S., (2000), *Balancing public and private interests: the MetroTech business improvement district, case study – research report*, Vera Institute of Justice.
7. Irish, J., (2000), *The business of private policing in South Africa, case study – research report*, Vera Institute of Justice.
8. Johnston, L., (1999), *Private policing in context*, European Journal on Criminal Policy and Research, Vol. 7, No. 2.
9. Кесић, З., (2008), *Место и улога недржавног сектора у контроли криминалитета* – магистарски рад, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
10. Матић, Г., (2006), *Основи физичко-техничког обезбеђења* (приручник за едукацију непосредних извршилаца обезбеђења лица и имовине), Београд.
11. Милошевић М., (2006), *Физичко-техничко обезбеђење и противпожарна заштита* (збирка прописа са уводним напоменама и објашњењима), Београд.
12. Paper, W., (2003), *Private security, partner in internal security*, Québec.
13. South, N., (1994), *Privatizing policing in the European Market*, European Sociological review, Vol. 10, No. 3.

Specific forms of private security worldwide

Abstract: *The threat to life and property of the citizens is increased many times not only by the appearance of new crimes but also by their traditional forms, which are both characterized by increasing violence and ruthlessness. Under such circumstances a primordial need of an individual to feel secure influenced the increase of the demand for the services aimed to protect the security of persons and property which are traditionally provided by the police. Considering that this would unavoidably lead to the state budget overload, which would then affect tax policy and national economy, many theorists are of the opinion that security services should be regulated by the market. Within such a climate private security starts taking an increasingly important place and role in the crime control. This paper describes some specific forms of private security worldwide which have been the subject of scientific research by the application of case study method.*

Keywords: *private security, personal and proprietary security, crime control.*

Мр Данијела СПАСИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији

UDK: 343.54

Апстракт: Истраживања породичног насиља у Србији показала су да је тај криминолошки феномен присутан у Србији у широком обиму, али је његова права слика скривена „тамном бројком“ непријављених и нерегистрованих дела. Жртве су, према резултатима истраживања, у највећем проценту жене и деца. Последице породичног насиља на физички, психички и социјални интегритет жртава су негативне и далекосежне.

Због тога, заштита друштва, а пре свега породице, од овог облика породичне патологије, представља императив сваке, правно и социјално уређене заједнице.

Овај рад представља приказ резултата активности формалних и неформалних друштвених субјеката, који су постигнути у Србији на плану спречавања и сузбијања насиља у породици и ефикасне заштите жртава.

Кључне речи: насиље у породици, правна и социјална заштита, службе за помоћ жртвама.

„Феномен насиља у породици омогућен је управо дискриминацијом и недостатком друштвене одговорности за насиље над онима који немају моћ нити могућност да му се одупру. Дискриминација формира и одржава привилегије оних који имају приступ ресурсима и дозвољава, чак и оснажује употребу силе ради очувања привилегија. Када се насиље догоди према онима који немају моћ у нашој култури, друштво га прихвата и уствари подстиче, јер заједница не вреднује жене, децу, старе особе, припаднике других раса, хомосексуалце и друге. Коришћење силе ради остваривања контроле постиже ефекат. Насилници се и ослањају на чињеницу да је друштво већ учинило њихове жртве невидљивим путем дискриминације.“

Приручник за полицију, Минесота, 1993.

Увод

Застрашујући подаци студија из различитих делова света¹ о распрострањености насиља у породици представљали су један од најснажнијих аргумената за закључак да је реч о друштвено условљеној појави, а не о индивидуалним поремећајима.

Истраживања породичног насиља у Србији, започета 1993. године истраживањем брачног насиља од стране Института за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, преко анализе трогодишњег рада СОС телефона за жене и децу жртве насиља (1991-1993), закључно са комплексним истраживањем породичног насиља у Србији, које је 2001. године спровело Виктимолошко друштво, али и свим другим истраживањима чији су резултати индиректно указивали на постојање, распрострањеност и интензитет различитих облика породичног насиља у Србији², дала су суморну слику савремене српске породице, која, пролазећи кроз процес транзиционих трансформација у свим сферама њене егзистенције, није успела да се ослободи наметнутих стега традиције и стереотипа прошлости, занемарујући и угрожавајући права жена и деце кроз различите

¹ Резултати најсвеобухватније студије која је проучавала распрострањеност различитих форми породичног насиља у 90-ак држава и друштава са свих континената (Levinson, 1989), показали су да:

- од свих облика насиља најчешће је злостављање супруге, које се појављује у 84,5% испитиваних култура;
- у 70% насиље се испољава када је супруг трезан, у 8,9% посматраних заједница када је у пијаном стању, а у 5,6% подједнако и када је пијан и када је трезан;
- у 45,5% култура главни разлог насиља над супругом јесте сумња у њену верност, односно љубомора;
- у 46,6% проучаваних друштава насиље над женом се окончава смрћу или озбиљним повредама;
- насиље над мужем је незамислива појава у 73,1% друштава, ретко се дешава у 20,2%, а често само 6,7% испитиваних култура;
- убиство деце је изузетно редак облик насиља, али се у 78,5% заједница дешава искључиво у оним културама у којима постоји насиље над женом и физичко кажњавање деце.

Из ових података се може закључити да је насиље у породици раширена појава у већини региона света, да су жене најчешће жртве, а мушкарци извршиоци насиља у браку. (Наведено према: Жегарац, Бркић, 1988).

² Истраживање насиља над женама и криминолошког аспекта жена у Србији, извршено у Женском одељењу КПД Пожаревац, од стране активисткиња Групе за женска права и чланица Виктимолошког друштва Србије;

– истраживање „Насиље у породици – насиље у присуству власти“, које је у периоду од 1998. до краја 2000. године водила Група за женска људска права Европског покрета у Србији у сарадњи са Институтом за криминолошка и социолошка истраживања;

– истраживање убиства у породици, које су у периоду од 1993. до краја 2002. године, са форензичко-психијатријског и криминолошког аспекта, спровели лекари - неуропсихијатри Одељења за психијатријска вештачења КПД - болнице у Београду, проф. др Ратко Ковачевић и Бојана Кеџман;

– истраживање актуелне правосудне праксе у Београду и Нишу у односу према кривичном делу насиља у породици, које су, у периоду од јануара 2006. године до маја 2007. године, у оквиру пројекта „Насиље у породици – препрека развоја“, спровеле проф. др Слободанка Константиновић-Вилић и проф. др Невена Перушић;

– истраживање породичног насиља у градовима: Крагујевац, Аранђеловац, Топола, Јагодина и Пожаревац, чији су резултати презентовани у: „Насиље у породици: резултати истраживања“, аутора Гордане Митић, 2005. године.

облике искључивости. Узимајући у обзир чињеницу да и Србија, као посткомунистичко друштво, у периоду од последње деценије двадесетог и током прве деценије двадесет првог века пролази све фазе интензивних транзиционих промена,³ значајно је нагласити да су те промене везане за појачано раслојавање друштва, економске тешкоће, незапосленост, нестабилност, неизвесност и друштвени стрес, милитаризам, промене у родним (нарочито мушким) идентитетима, као и структуралну неједнакост (Николић-Ристановић, 2008:15).

У условима друштвене транзиције и рата долази до промена у свим областима живота, од макро до микронивоа, пре свега породице. Поремећени брачни односи, промењене родне улоге, економска несигурност и озбиљни поремећаји брачног и породичног живота били су значајан индикатор постојања услова за испољавање свих облика породичног, брачног или партнерског насиља. Истовремено, били су и снажан импулс за истраживање институционалних реакција и покретање друштвених механизма спречавања и сузбијања овог облика породичне патологије, али и активирање система заштите жртава.

Овај рад се бави идентификовањем начина и нивоа легитимног друштвеног одговора на породично насиље као криминолошки, социо-патолошки и безбедносни феномен. Он има за циљ да препозна, дефинише и анализира различите облике и специфичности реаговања појединих државних и друштвених субјеката у Србији, на плану спречавања и сузбијања породичног насиља, њихове квалитативне и квантитативне карактеристике, домете и резултате деловања и утицаја, али и мањкавости, недостатке и пропусте, са циљем да се, на основу резултата до сада спроведених истраживања породичног насиља и запажања жртава, а на бази међународних „добрих пракси“, пре свега тзв. *DULUTH пројекта*,⁴ конструише квалитетан комплексан модел ефикасног друштвеног реаговања на насиље у породици. Анализа обухвата државне и друштвене активности предузете у периоду од 1997. до 2006. године.

При томе ћу под *моделом или начином заштите*, подразумевати скуп или систем међусобно повезаних, законом прописаних и циљно усмерених активности одређених друштвених субјеката предузетих са намером да се оствари што боља заштита оних категорија лица чији је физички, психички или социјални интегритет директно или индиректно угрожен различитим облицима породичног насиља.

Истовремено, важно је напоменути да се у раду анализирају модели – начини *правног*, *легислативног* и *легитимног* реаговања државе у домену

³ О општим друштвеним условима видети у: Николић-Ристановић, В. (2008), *Преживети транзицију: свакодневни живот и насиље у посткомунистичком и постратном друштву*, Службени гласник, Београд.

⁴ The Domestic Abuse Intervention Project (DAIP) in Duluth, Minnesota - то је сложен програм координисане интервенције локалне заједнице у случајевима породичног насиља.

приватних односа у основној, базичној ћелији друштва – породици, наметнути обавезујућом снагом међународних конвенција којима је приступила, са посебним акцентом на заштиту права жртава и посебно рањивих категорија (жена, деце и старих особа). Поред тога, анализа обухвата и сегмент легитимног државног реаговања у домену *социјалне заштите* који се реализује делатношћу центара за социјални рад. И на крају, али подједнако важно, радом сам обухватила и анализу активности невладиних организација, односно *служби које се баве пружањем подршке и различитих видова помоћи жртвама* породичног насиља, пре свега због њиховог добровољног ангажовања претежно заснованог на волонтерском раду.

Анализом нису директно обухваћени други формални, друштвени субјекти који изграђују своје моделе заштите друштва од породичног насиља, као што су полиција или медицинске службе, јер би таква анализа далеко превазилазила обим овог рада.

Модел правне заштите

У домену правне заштите, све до 2002. године нису постојали адекватни правни механизми за спречавање и сузбијање насиља у породици. Међутим, захваљујући политичкој оријентацији друштва да свој правни систем усклади са међународним и европским правним стандардима и дугогодишњем систематском јавном заговарању и лобирању женских невладиних организација, у Србији је отпочео процес уобличавања институционалних механизма за борбу против насиља.

Први корак у изградњи кохерентног модела правне, законске заштите жртава породичног насиља и кажњавања насилника учињен је доношењем *Закона о изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије*.⁵ Ступањем на снагу овог Закона *насиље у породици* инкриминисано је као посебно кривично дело (чл. 118а), чиме је установљена репресивна, кривичноправна заштита од насиља у породици. Чланом 118а предвиђено је следеће: „(1) Ко употребом силе или озбиљном претњом да ће напасти живот или тело повређује или угрожава телесни или душевни интегритет члана породице, казниће се новчаном казном или затвором до 3 године. (2) Ако је при извршењу дела из става 1 овог члана коришћено оружје, опасно оруђе или средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши, учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година. (3) Ако је услед дела из ст. 1 и 2 овог члана наступила тешка телесна повреда или трајно и тешко нарушавање здравља члана породице или је дело извршено према малолетнику, учинилац ће се казнити затвором од две до десет година. (4) Ако је услед дела из ст. 1 и 2 овог члана

⁵ *Сл. гласник РС*, бр. 10/02. Закон је почео да се примењује 9.3.2002. године.

наступила смрт члана породице, учинилац ће се казнити затвором најмање десет година.“

Модел правне заштите жртава насиља у породици дограђен је и чланом 194 новог *Кривичног законика* из 2005. године.⁶

Следећи корак у законском уобличавању механизма модела правне заштите од насиља у породици представља доношење *Породичног закона Републике Србије*⁷ (ПЗ РС), који је почео да се примењује 1. јула 2005. године. Овим Законом заокружљен је систем заштите од насиља, тако што је законодавац изричито забранио насиље у породици и члановима породице признао право на заштиту од насиља у породици (чл. 10 ПЗ РС), регулисао превентивне, породичноправне мере заштите и услове под којима се оне одређују (чл. 197-200 ПЗ). Члан 197, ст. 1 ПЗ дао је општу дефиницију насиља у породици, према којој оно представља „*Понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице.*“ Члан 198 овог Закона прописао је и мере породичноправне заштите од насиља у породици, њихову сврху, суштину и таксативно их одредио.⁸ Закон је предвидео и уредио и посебан поступак по чијим се правилима поступа у парници која се води ради заштите од насиља у породици (чл. 283-289 ПЗ).

Квалитетан допринос уобличавању модела правне заштите дале су и одредбе *Закона о малолетним починиоцима кривичних дела и кривично-правној заштити малолетних лица*⁹ која се у кривичном поступку појављују у својству оштећених, док *Закон о кривичном поступку*¹⁰ садржи

⁶ *Сл. гласник РС*, бр. 85/05. Овај члан инкриминише насиље у породици:

(1) Ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице, казниће се новчаном казном или затвором до једне године.

(2) Ако је при извршењу дела из става 1 овог члана коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши, учинилац ће се казнити затвором од три месеца до три године.

(3) Ако је услед дела из ст. 1 и 2 овог члана наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља или су учињена према малолетном лицу, учинилац ће се казнити затвором од једне до осам година.

(4) Ако је услед дела из ст. 1, 2 и 3 овог члана наступила смрт члана породице, учинилац ће се казнити затвором од три до дванаест година.

(5) Ко прекрши мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона, казниће се новчаном казном или затвором до шест месеци.

⁷ *Сл. гласник РС*, бр. 18/2005.

⁸ Врсте мера:

1. издавање налога за иселење из породичног стана или куће, без обзира на право својине односно закупа непокретности;

2. издавање налога за усељење у породични стан или кућу, без обзира на право својине односно закупа непокретности;

3. забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености;

4. забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице и

5. забрана даљег узнемиравања члана породице.

⁹ *Сл. гласник РС*, бр. 85/05.

¹⁰ *Сл. гласник РС*, бр. 46/06.

одредбе којима се гарантује посебна заштита жртава и умањује ризик од секундарне виктимизације (Николић-Ристановић; Докмановић, 2008:862).

Презентованом моделу правне заштите жртава од насиља у породици недостају, у овом тренутку, предлози за измену *Закона о кривичном поступку* (одредбе о заштитним мерама), *Кривичног законика* (мере безбедности) и *Закона о оружју и муницији* (набавка и држање оружја и њихова веза са насиљем у породици). Чињеница је да законодавац још увек занемарује потребу за увођењем посебне заштите жртава од ватреног оружја када је оно у легалном поседу власника, иако су и студија Виктимолошког друштва о породичном насиљу у Србији из 2001. године и истраживање Аутономног женског центра¹¹ показали да се, у просеку између 2,8% и 7,4% физичких напада, као једног од облика насиља у породици, изврши уз претњу или употребу ватреног оружја.¹²

Неопходност доградње модела правне заштите од породичног насиља у Србији у овој области потврђена је и резултатима регионалног истраживања које је 2007. године спроведено под покровитељством SEESAC (*South Eastern and Eastern Clearinghouse for Small Arms and Light Weapons – Centar za kontrolu lakog i malokalibarskog naoružanja u jugoistočnoj i istočnoj Evropi*), а које је проценом степена повезаности легислативе у области набавке и поседовања оружја и насиља у породици, посебно указало на потребу поштравања режима издавања и поништавања одобрења за набавку оружја ради ефикасније и потпуније заштите жртава насиља у породици и превенције овог вида насиља.¹³

Међутим, оно што недостаје постојећем моделу правне заштите од породичног насиља, а што истовремено и чини правни систем неефикасним, јесу јасне процедуре (интра и интерсекторски протоколи о сарадњи) за све службе у заштити од насиља, чиме би се стандардизовало поступање релевантних служби у овој области. Поред тога, нужно је усклађивање судске праксе и процедура, али и усаглашавање ставова студената према дефинисању казнене политике у случајевима насиља у породици. Наиме, примећена је, у различитим деловима Србије, различита казнена политика према извршиоцима кривичног дела насиља у породици. На југу Србије (подручја судова у Лесковцу, Врању, Нишу), као и у Војводини, за кривично дело насиља у породици изречене казне крећу се око границе максимума, тј. примењује се строжа казнена политика, за разлику од праксе судова у централној Србији и у Београду, где се изречене казне крећу ближе минимуму за исто кривично дело.¹⁴

¹¹ Истраживање *Насиље у партнерским односима и здравље* (2005).

¹² Истраживање *Насиље у партнерским односима и здравље* (2005).

¹³ Ibidem.

¹⁴ Закључци Националне конференције о борби против насиља над женама, одржане у Београду, 25. октобра 2007. године.

Модел социјалне заштите

Опште је познато да законодавство, сâмо за себе, није довољно да људе одврати од вршења кривичних дела насиља у породици. То нарочито важи онда када је реч о понашању са дубоко укореним (родно стереотипним) културним и религијским обичајима, односно, када је оно проузроковано тешким социјалним и економским околностима (Константиновић-Вилић, 2007). На то данас упућују и међународни документи, у којима се налази велики број превентивних мера које се захтевају или препоручују, а којима се промовишу и остварују женска људска права, пре свега право жена да не буду изложене ниједном облику насиља у породици (Мршевић, 1998). У прилог томе иде и препорука да се, мрежом државних и невладиних организација, обезбеди реализација комплексног система акција оснаживања жена и предузимања социјалних и економских мера којима им се обезбеђује независност у већој мери.

На микроплану, на нивоу породичних релација, конкретне видове помоћи у оквиру модела социјалне заштите у случају породичног насиља у Србији, пружају центри за социјални рад, као установе социјалне заштите које врше јавна овлашћења у области социјалне и породичноправне заштите. Територијално покривају подручја општина. Делатности центара су: социјална заштита, социјални рад и породичноправна заштита, а регулисане су *Законом о браку и породичним односима*,¹⁵ а затим *Породичним законом*¹⁶ и *Кривичним законом* одредбе које се односе на малолетне учиниоце прекршајних дела. Основни облици заштите који се пружају корисницима јесу: усвојење, старатељство, смештај у установу социјалне заштите или у другу породицу, додатак за помоћ и негу другог лица, помоћ у кући, дневни боравак, материјално обезбеђење, помоћ за оспособљавање за рад и друге услуге социјалног рада.

Према извештајима 158 центара за социјални рад, у 2006. години:

- покренут је 271 поступак за заштиту од насиља у породици;
- поднете су 184 кривичне пријаве за кривично дело запуштање и злостављање малолетног лица (чл. 193 КЗ);
- подаци указују на пораст злостављања деце или, боље речено, његовог препознавања у односу на претходне године;
- према евиденцији, очеви су били злостављачи деце у око 43% пријављених случајева, а мајке у око 19%.¹⁷

Међутим, искуство жртава породичног насиља указује на незадовољство радом ових служби (Николић-Ристановић, 2002; Милетић-Степа-

¹⁵ *Сл. гласник СРС*, бр. 22/80, 11/88, *Сл. гласник РС* бр. 22/93, 25/93, 35/94, 46/95, 29/01.

¹⁶ *Сл. гласник РС*, бр. 18/05.

¹⁷ Из извештаја о раду социјалних центара, поднетог на Националној конференцији о борби против насиља над женама, одржаној у октобру 2007. године у Београду.

новић, 2004; Митић, 2005). Пре свега, у центрима широм Србије ради око 3.500 стручних особа – социјалних радника, психолога, правника, педагога и социолога.¹⁸ Њихов број је остао непромењен од 1991. године, иако се у међувремену број корисника разних облика заштите вишеструко увећао. Тешку ситуацију, у том погледу, добро илуструје пример Београда, где на скоро два милиона становника долази свега 390 стручних радника у центрима, што је недовољно, имајући у виду потребу у престоници¹⁹. Када би се испоштовали стандарди Стратегије о развоју социјалне заштите, усвојене у децембру 2005. године²⁰, у центрима би требало да буде бар два пута више стручњака.

Поред тога, проблем је и у недостатку координације. Не постоји међусобна усклађеност активности институција које се баве насиљем у породици, као што су полиција, центри за социјални рад, здравствене установе и установе образовања, осим на локалном нивоу у појединим општинама. Најнижи степен координације постоји управо између полиције и центара за социјални рад.²¹ Искуства жртва су показала да, због инертности, делатност центара за социјални рад још заостаје за не тако давно усвојеним решењима у области правне заштите од породичног насиља у Србији (Николић-Ристановић, 2002; Милетић-Степановић, 2004; Митић, 2005; Лукић, Јовановић, 2001). Та инертност је узрокована, између осталог, и традиционалним схватањем у појединим подручјима, да је породично насиље још увек проблем унутрашњих породичних релација, да конкретним мерама треба приступити тек кад се исцрпу сва друга средства и методи.

Институционално стање и показатељи рада социјалних служби сведоче да Србија, као држава, није повећала своје фондове за подршку социјалних служби које раде на проблему насиља у породици. Моделу социјалне заштите жртва од насиља у породици недостају и стратегије интервенције у локалној заједници, базиране на координацији и сарадњи са другим актерима и тзв. протоколи о сарадњи. На највишем нивоу није установљена институција, тј. државно тело, које би било задужено за имплементацију мера борбе против насиља над женама и децом у породици и које би усмеравало, координирало и помагало активности у оквиру поменутих модела заштите од породичног насиља.

¹⁸ Податак из извештаја о раду социјалних центара, поднетог на Националној конференцији о борби против насиља над женама.

¹⁹ Град Београд, Установе социјалне заштите, *Градски центар за социјални рад*, <http://www.beograd.org.yu/cms/view.php?id2448>, приступљено 15.2.2009.

²⁰ Стратегија развоја социјалне заштите представља заједнички програм Одељења за међународни развој Велике Британије (DFID) и Министарства спољних послова Краљевине Норвешке (NMSP), вредан око 5 милиона евра. <http://www.skgo.org/code/navigate.php?id=518>, приступљено 15.2.2009.

²¹ Један од закључака Националне конференције о борби против насиља над женама.

Модели пружања подршке и помоћи жртвама

Овај модел обухвата, у најширој основи, активности служби за жртве криминалитета у оквиру којих се пружа помоћ и подршка особама виктимизираним насиљем на радном месту и/или насиљем у породици, али и особама изложеним раличитим облицима виктимизације насиљем ван радног места или породице и кршењем људских права. Кроз рад ових организација константовано је да су насиљу изложене жене свих социјалних и образовних категорија. Ипак, службама за помоћ и подршку највише се јављају домаћице, незапослене и жене са нижим образовањем, а све су то категорије које су због економске зависности присиљене да трпе насиље и по двадесет-тридесет година. Већина је годинама злостављана, а многе од њих пре ће се помирити са својом улогом него одлучити да пријаве насилника, било због круте реалности, или још увек честе индиферентности бирократских институција (Ковачевић-Лепојевић, Радаковић, 2008).

У Србији је развој служби за помоћ и подршку жртвама криминалитета био условљен тенденцијом развоја цивилног друштва и женских покрета, али и организација за заштиту људских права 90-их година прошлог века, те су, у складу са тим, прве организације које су се залагале за права жртава, пружале емоционалну помоћ и информације женама и деци – жртвама насиља, а убрзо затим и правну, психолошку, финансијску, а понекад и медицинску помоћ и смештај (Николић-Ристановић, 2007).

Крајем 90-их година прошлог века подршку и помоћ жртвама пружало је 12 невладиних организација. Од тога, седам су биле женске организације и то: четири СОС телефона (у Београду, Краљеву, Нишу и Власотинцу), Саветовалиште против насиља у породици, НВО Сигурне женске куће, Инцест траума центар и Аутономни женски центар против сексуалног насиља. Поред њих, још неколико организација је пружало подршку женама жртвама насиља, али у склопу својих ширих активности. То су били: ИАН – Центар за рехабилитацију жртава тортуре, Центар за девојке, Група за женска права и Виктимолошко друштво Србије. Осим СОС телефона, све остале организације биле су везане за Београд. Већ 2000. године у Србији су постојала и два склоништа за претучене жене и оба су се, такође, налазила на територији Београда. Већина организација за помоћ жртвама превасходно се бавила насиљем у породици. Жртве насиља које су убиле насилника или извршиле друго кривично дело у вези са претрпљеним насиљем добијале су подршку једино од стране Виктимолошког друштва Србије. Ромске женске организације су се бавиле едукацијом и подизањем свести ромских девојчица и жена, укључујући и превенцију насиља у породици, али су ретко нудиле практичну подршку Ромкињама жртвама насиља.

Истраживање служби за жртве у Београду које је 2002. године спровело Виктимолошко друштво Србије (Миливојевић и Мухић, 2003, наведено према: Николић-Ристановић, 2007) идентификовало је постојање 21 невладине организације које пружају непосредну помоћ и подршку жртвама криминалитета, од чега је 15 организација пружало помоћ женама жртвама насиља. Ово је значајан пораст у поређењу са 1999. годином, када је свега 10 организација пружало помоћ женама жртвама у Београду, односно 12 у целој Србији. У овом периоду уочена је доста слаба понуда услуга за децу – жртве. Ово истраживање је показало да су у 2002. години постојеће службе за жртве и даље највише услуга нудиле жртвама насиља у породици, али је био приметан и пораст оних које пружају помоћ жртвама сексуалног насиља, трговине женама, као и деци и жртвама тортуре и кршења људских права. Резултати истраживања су показали и да је већина организација помоћ пружала жртвама више од једног облика виктимизације (Миливојевић и Мухић, 2003, наведено према: Николић-Ристановић, 2007).

Резултати истраживања имплементације међународних стандарда о насиљу у породици у Србији и истраживање Виктимолошког друштва Србије, спроведено 2006. и 2007. године, указују на даљи помак у развоју служби за жртве, и то на територији целе Србије, уз смањивање центрираности на Београд. Наиме, првим истраживањем утврђено је да су 2005. године у Србији постојала 24 СОС телефона за жене и децу жртве насиља у породици, 6 саветодавних служби, као и седам склоништа (три у Београду и четири у другим градовима – у Бору, Зајечару, Ужицу и Лесковцу). При томе, склоништа у Бору, Лесковцу и Зајечару заједнички су пројекти НВО и центара за социјални рад (Николић-Ристановић, Докмановић, 2006).

Значајан допринос развоју модела заштите жртава представљало је оснивање опште службе за жртве, 2003. године, у оквиру Виктимолошког друштва Србије. Ова служба пружа помоћ и подршку жртвама свих облика криминалитета, независно од њихових својстава и виктимизације коју су претрпеле. Од 2004. године Виктимолошко друштво је члан Европског форума служби за жртве, а то значи и обавезу придржавања принципа и стандарда који су дефинисани на европском нивоу (Николић-Ристановић, 2007).

Своје основне циљеве организације за помоћ и подршку жртвама остварују мултидисциплинарним приступом кроз примарну и секундарну превенцију. *Примарном превенцијом* се настоје сензибилисати институције система на проблеме насиља и његове последице, како би унапредиле друштвене инструменте за његово спречавање. Нарочито је важно рано откривање кризних ситуација у породици. Подједнако је важно и пробудити одговорност друштва на интервенције које би требало покренути у

самом зачетку, од васпитања у предшколским установама. *Секундарна* превенција одвија се кроз стручне разговоре са клијентима, социјално-терапијски рад, пружање правних услуга и теренске активности (Logar, 2005).

СОС телефону за жене и децу жртве насиља у Београду се, на пример, до краја 2007. године обратило око 30 хиљада жена и деце. Током те године било је 1.872 позива, од тога скоро пола позива било је изван Београда. Већина жена, на жалост, и даље се мири са насиљем које трпи и које оставља погубне последице по њихово психо-физичко здравље и живот, од настајања инвалидности до лишења живота. Ратови и актуелни социјални стресови, уз сиромаштво, који су друштво у транзицији пратили протеклих година, донели су још више породичног насиља.²²

Међутим, све што чине невладине организације, женске групе и разне службе за помоћ и подршку жртвама, још није довољно да би се адекватно одговорило на енормни раст породичног насиља у Србији и пружио заштита жртвама. Поред тога, динамика развоја програма за заштиту жртва далеко је спорија, а достигнути развој далеко испод оног у западним земљама.²³

Моделу комплетне и ефикасне заштите жртва од стране служби за помоћ, невладиних организација и женских група и систему координисане подршке недостаје:

- што већи број склоништа за жене и децу жртве насиља у свим крајевима земље;
- организовање рада СОС телефона у сваком месту;
- приступ специјализованим медицинским услугама;
- организовање стручних саветовања, програма обуке и подизања свести за судијски кадар, службенике органа за спровођење закона, правнике и медицинско особље, у циљу њихове сензибилизације за потребе жена и деце;
- дефинисање обавезног протокола за поступање полиције, медицинских и социјалних служби;
- обезбеђење програма рехабилитације и програма ненасилног решавања конфликта за насилнике;
- формирање служби за жртве при полицијским станицама, тужилаштвима или болницама;
- оснивање државног тела и фонда за жртве, и доношење закона о заштити жртва криминалитета (Николић-Ристановић, 2002, 2007).

²² СОС телефон за жене и децу жртве насиља, http://www.sos-telefon-beograd.org.yu/onama/o_nama.htm, приступљено 16.2.2009. год.

²³ Садашње стање у Србији не може се поредити са стањем сличних програма, на пример у САД 1986. године, односно 10 година након што су у овој земљи основане прве службе за заштиту жртва. Године 1975. је у САД било 23 програма за жртве, а 1986. године тај број је прешао 600. Такође, национална мрежа општих служби за жртве у Уједињеном Краљевству има преко 17.000 волонтера и годишње помогне 1,5 милиона жртва (Николић-Ристановић, 2007).

Уместо закључка

Подаци добијени у истраживањима породичног насиља у Србији, спроведеним у периоду 1997. до 2006. године од стране невладиних организација, али и раније, почев од 1993. године, недвосмислено су говорили у прилог потреби за изградњом обухватног и ефикасног система правне заштите од насиља у породици, чију основу би требало да представља одговарајућа законска регулатива и обученост, пре свега полиције, (Николић-Ристановић, 2002:109), али и координисаност свих чинилаца у оквиру кривично-правног система и система породичне и социјалне заштите, уз сарадњу са неформалним организацијама и женским групама за помоћ и подршку жртвама породичног насиља. Дефинисање и доградња кохерентних модела заштите у свим сегментима (правном, социјалном, невладином, медицинском, полицијском) остаје друштвени императив на плану заштите жртава и обезбеђивања њихових права.

Уколико се закони, прописи и пракса не промене и усагласе, а иницијатива државе у погледу координисања и успостављања политике не буде приоритет, активизам и реаговање многих појединачних агенција и мрежа ће имати ограничен ефект, упркос великој посвећености многих појединаца који раде у њима.

Поред правних, требало би предузети и читав низ друштвених акција у циљу смањивања ризика коме су изложене злостављане жене, њиховог оснаживања, правилног информисања и едукације. У том смислу је посебно важно, у оквиру других модела заштите жртава, обезбедити склоништа за жене и децу, али и друге жртве породичног насиља, организовати групе за самопомоћ и информативне кампање, као и родно сензитивни третман жртава насиља, када се нађу у затвору због извршења кривичног дела (Николић-Ристановић, 2000:15).

Генерално, према препорукама међународних институција, потребно је интензивирати активности на истраживању и мониторингу породичног насиља у Србији. Прикупљање података још се врши парцијално и спорадично, без јасне стратегије и систематског и јединственог приступа, док мониторинг од стране државе не постоји. Уз то, истраживања насиља у породици која врше невладине организације не стимулишу се и не финансирају из државног буџета. Сигурне куће, склоништа за жртве, рад женских група углавном се помажу страним донацијама и новцем међународних агенција, а то свакако није сигуран и поуздан начин изградње кохерентних и синхронизованих друштвених модела заштите жртава у Србији.

Литература:

1. Walker, L., (1993), "*The Battered Women Syndrom*", U: R. J. Gelles and D. R. Loseke (eds) *Current Controversies on Family Violence*, London: Sage.
2. Жегарац, Н., Бркић, М., (1998), *Насиље у породици – могућност заштите и превенција, Насиље над децом*, Факултет политичких наука, Београд.
3. Константиновић-Вилић, С. и др., (2006), *Водич кроз систем породично-правне заштите од насиља у породици*, Аутономни женски центар, Београд.
4. Константиновић-Вилић, С. и др., (2007), *Кривично дело насиља у породици – актуелна правосудна пракса у Београду и Нишу*, Аутономни женски центар, Београд.
5. Ковачевић-Лепојевић, М., Радаковић, Д., (2008), *Служба ВДС инфо и подршка жртвама: анализа рада у 2007. години*, Темида, бр. 3, стр. 79-96, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд.
6. Logar, R., (2005), *Austrijski model intervencije u slučajevima nasilja u porodici*, (превод и штампање Аутономни женски центар), Београд.
7. Лукић, М., Јовановић, С., (2001), *Друго је породица: насиље у породици – насиље у присуству власти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
8. Милетић-Степановић, В., (2004), *Насиље у породици: начин производње насиља над женама у Србији крајем деведесетих*, магистарска теза, Филозофски факултет – Одељење за социологију, Београд.
9. Митић, Г., (2005), *Насиље у породици: резултати истраживања*. Центар за едукацију, комуникацију и истраживање Алтернативни круг, Крагујевац.
10. Nikolić-Ristanović, V., (1998), „*Victims and Police in Belgrade*“, *International Review of Victimology*, бр. 1. стр. 49-63.
11. Николић-Ристановић, В., (2000), *Од жртве до затворенице – насиље у породици и криминалитет жена*, Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
12. Николић-Ристановић, В., ур. (2002), *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије и Прометеј, Београд.
13. Николић-Ристановић, В., (2007), *Развој служби за помоћ и подршку жртвама криминалитета у Србији*, Темида, бр. 2, стр. 5-11, Виктимолошко друштво и Прометеј, Београд.
14. Николић-Ристановић, В., Докмановић, М., (2006), *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд.
15. Николић-Ристановић, В., Докмановић, М., (2008), *Заштита жртава*

- насиља у породици и Закон о оружју и муницији, Правни живот, бр. 10, стр. 861-875.*
16. Николић-Ристановић, В., (2008), *Преживети транзицију: свакодневни живот и насиље у посткомунистичком и постратном друштву*, Службени гласник, Београд.
 17. Петрушић, Н., (2005), *Правна заштита од насиља у породици према одредбама Породичног закона*, У: „Заштита од насиља у породици у избегличкој и расељеничкој популацији у Републици Србији“, Мрежа хуманитарних правних канцеларија, Београд.
 18. Tirelli, D., (2005), *Nasilje u porodici u praksi prekršajnih organa*, У: „Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji u Republici Srbiji“, Мрежа humanitarnih правних kancelarija, Београд.
 19. Ћопић, С., (2007), *Службе за жртве у Србији: резултати истраживања*, Темида, бр. 2, стр. 13-28, Виктимолошко друштво и Прометеј, Београд.

Patterns of protection against family violence in Serbia

Abstract: *Many researches of family violence in Serbia have indicated that this criminology phenomenon exists in Serbia in a wide range, but its real picture is hidden by the dark number of undenounced and unregistered criminal offences. Victims of family violence are, as indicated by results of researches, in the mainly, women and children. Consequences of family violence to physical, psychic and social integrity of victims are negative and far-reaching.*

Therefore, protection of society, and, first of all, of the whole family from this kind family pathology, represents the main goal of every community that respects its legal and social norms.

This paper gives a review of results of formal and informal social subjects' activities, that have been carried out in Serbia in the fields of suppressing and preventing family violence and more efficient protection of victims.

Key words: *family violence, legal and social protection, victim services.*

Мр Звонимир ИВАНОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

МОС и криминалистичко профилисање

UDK: 343.9.018

Апстракт: Аутор покушава да повеже неколико института у различитим научним системима. Покушаји разматрања релација *modus operandi* извршилаца и система заснованог на њима, као посебне методе расветљавања кривичних дела и откривања извршилаца, наводе на проучавање нових института на западној хемисфери, у оквирима форензике. Упоредним проучавањем постојећих научних и практичних решења аутор установљава постојање одређених сличности међу различитим системима, али и увиђа могућности комбиновања датих. Указујући на новине које се могу применити у пракси, аутор уноси детаље који постоје у анализи повезаности, оперативној истражној анализи или компаративној анализи сличности кривичних дела и вешто их комбинује са актуелним теоријским ставовима у Србији. Шта више, он врши анализу сличности елемената датих института са МОС-ом. Прегледним излагањем аутор даје могућа решења и спекулише о могућој даљој повезаности са неким сличним институтима као што је криминалистичко профилисање. Управо у овој области се највише примењују институти који се обрађују у погледу постојећих сличности (анализа сличности) са актуелним системом у Србији, где се могу препознати заједнички простори за конвергенције са другим системима.

Кључне речи: *modus operandi*, МОС, компаративна анализа повезаности кривичних дела, оперативна истражна анализа, криминалистичко профилисање.

МОС као метод откривања непознатог учиниоца по начину извршења кривичног дела

МОС као метод откривања непознатог учиниоца по начину извршења у случајевима понављања кривичних дела, као и систем заснован на њему, у савременој науци се подвргава критици, управо са овог аспекта. Проблем се решава укључивањем више дисциплина и метода заснованих на новим научним достигнућима.¹ Прве класификације извршилаца, и поку-

¹ Примена, на пример, ССА анализе (анализе најмањег простора – smallest space analysis), ГИС система (Географског информационог система), мапирања криминалитета.

шаји објашњавања појаве као што је криминалитет, основ разликовања проналазе у типовима извршилаца, биолошким и социолошким факторима. Њихов смисао је у објашњавању појаве, дакле феноменолошка и етиолошка димензија појава. Развојем психологије и њених практичних дисциплина, јављају се психолошки фактори, за које се, као нова улога, везује узрок криминалитета и према којима се апострофирају фактори унутар индивидуе (Bonta, 1996). Функционалност, али и употребљивост се обезбеђује појавом FBI бихевиористичког модела класификације извршилаца на организоване и неорганизоване извршиоце. Тада крећу промене у схватању и анализирању психологије извршилаца кривичних дела. Различити аспекти извршиоачеве личности, неопходни за оперативни рад, су унапред предодређени његовим понашањем пре, за време и након извршења кривичног дела, а што појмовно обухвата начин извршења кривичног дела. Ове информације комбинују се са другим релевантним детаљима, као и са физичким (материјалним) доказима, и упоређују се са карактеристикама познатих типова личности и менталних обољења, како би се развио практични – радни опис извршиоца².

Понављање кривичних дела код великог броја криваца из навике, условљава диференцирање криминалне усмерености ка одређеним врстама кривичних дела, што за собом повлачи специјализацију. Специјализација криминалне активности, која се огледа у понављању начина извршења (или одређених сегмената) кривичних дела и усавршавању, односно испољавању неких особености личности, ствара основу за примену криминалистичких метода разоткривања извршилаца кривичних дела. Специјализација у примени усавршеног начина извршења кривичних дела доводи га до успеха, а истовремено оставља у извршењу траг његове индивидуалности, на основу којег може да буде „препознат“ и разоткривен. Како се истиче у криминалистици, злочинац постаје жртва властитог начина извршења (Водинелић, 1985:415). Потребно је да прецизно одредимо садржај појма „понављање начина извршења“. По Водинелићу, он је троврстан (Водинелић, 1984:140-186). Прво, у тај појам улази поновљено извршење таквих кривичних дела која су истородна само по нападнутом објекту а нису сталног начина извршења. Ова категорија понављања је најшира, а њена индивидуална вредност најслабија, јер је вероватноћа да ће се разне особе оријентисати на истоврсни нападни објект врло висока. Друго, у тај појам спада такво поновљено извршење кривичног дела које је обележено, мање или више, подударним комплексом елемената и операција, али без постојања навика или привика. Ова категорија понављања већ има већу индицијалну вредност, јер је вероватноћа да ће разна лица поновити подударни комплекс мања, иако, наравно, није искључена.

² www.wikipedia.com доступан 20.1.2009. год.

Треће, најмањи број случајева који потпадају под овај појам односи се на понављање идентичног или врло сличног комплекса елемената и операција узастопно извршених радњи кривичног дела, који се, нарочито, карактерише аутоматизмом навика и привика. Према њему, ова категорија понављања има доказну вредност вероватноће која се граничи са извесношћу, а у неким случајевима и вредност поузданог сазнања (Водинелић, 1984:140-186).

Услед ових теоретских разматрања, у пракси се воде одређене евиденције³ и врши се директна примена учења, што и јесте једно од средстава у борби против криминалитета. Стручни израз за начин извршења кривичних дела јесте *modus operandi*. Криминалистички садржај појма начина извршења мора обухватити све радње учиниоца кривичног дела, које значе припремање, вршење и прикривање (инсценирање и фингирање) кривичног дела. Можда припремне радње и радње прикривања не представљају радње кривичног дела у конкретном случају. Можда оне тада и немају кривичноправно значење, али су информације о њима значајне за откривање, доказивање и разјашњавање кривичне ствари, због чега су релевантне са стајалишта криминалистике и кривичнопроцесног права. Према Симоновићу: „*Modus operandi* је сложен систем који се може поделити на следеће подсистеме: а) начин припремања кривичног дела; начин приступања (избора) објекту напада, односно жртви; успостављање контакта или навођење изговора за контакт; начин и карактеристике (месне, временске, локалне) избора места напада; особености претходног односа између учиниоца и жртве, односно објекта напада; б) начин извршења саме радње кривичног дела (преферирање објекта напада, време и место извршења, индивидуалне особености које се испољавају); особености које су карактеристичне за поједине врсте кривичних дела (њих треба поделити у складу са типским карактеристикама, криминалистичким особеностима различитих врста кривичних дела); психичке карактеристике учиниоца које је показао на месту извршења кривичног дела или у оквиру одвијања радње извршења (карактер, цинизам, хладнокрвност, експлозивност, односно афективност, мирноћа, прорачунатост, страшљивост, храброст, ирационалност); радње и навике које су типичне и препознатљиве (пуши, показује тикове, уринира на месту извршења итд); физичке или здравствене карактеристике везане за учиниоца које су утврђене на основу изјава сведока или анализе трагова (нпр. хромост на једну ногу, шиштање

³ Криминалистичке евиденције – (лат. *evidentia* – увид, попис), форма у којој се врши систематско прикупљање, планско сређивање и обрада података од значаја за ефикасно и успешно обављање послова у вези са сузбијањем криминалитета. Евиденције које воде органи унутрашњих послова могу се сврстати у следеће групе: оперативне криминалистичке евиденције; евиденције безбедности саобраћаја; евиденције које настају из управне делатности; евиденције које настају из контролно-инспекцијских послова. Оперативно-криминалистичке евиденције се могу поделити на опште евиденције, МОС евиденције и остале евиденције.

из плућа приликом дисања); начин комуникације са жртвом (вербална и невербална комуникација); употребљено средство извршења, оружје или оруђе (врста средства, начин употребе, индивидуалне карактеристике везане за употребу, или, пак, особености оружја или оруђа); понашање на месту извршења кривичног дела; начин доласка (превозно средство, пешице); ц) начин прикривања трагова кривичног дела, постојање (и начин) фингирања, начин напуштања места кривичног дела (средство, брзина)⁴ (Симоновић, 2004:87).

Сваки сегмент овог кривичног дела треба посматрати самостално, али и у односу на друге сегменте, требало би га сецирати по деловима и сваки од датих делова посматрати као самосталан механизам довољан сам себи, и посебно га анализирати. Оваквим поступком се апстракцијом могу уочавати одређене сличности до тада неанализираних дела (због различитости природа и врста истих), те пронаћи одређене везе међу њима. Оваквим приступом се може доћи до вероватноће да су можда различита кривична дела извршиле исте особе. Ово може бити интересантно и са аспекта могућности еволуирања *modusa operandi*, или, како се још наводи у литератури, рафинирања (Vronsky, 2003)⁴.

Извршиоци су обично прилагодљиви, чак варирају у оквиру исте врсте кривичних дела различите комплексе унутар *modusa operandi*. Мењајући тип извршилац врши истовремено различите врсте кривичних дела. Класичним тумачењем *modus operandi* система не може се направити веза између једног разбојништва и једне провалне крађе коју је извршио исти извршилац кривичног дела. Такво третирање *modusa operandi* то омогућује. Да би та примена методе елиминисања била успешна, у крајњем случају и изводљива, неопходно је да је прати рачунарски програм са базом података и избором великог броја опција (које су стандардизоване и логички повезане у сродне целине између којих постоје разни нивои хијерархијске организованости) међу којим се могу правити вишеструке везе и упоређивања, што у свету већ одавно постоји.

Код нас ову улогу врши МОС евиденција. У оквиру ове евиденције извршена је класификација према врстама извршених кривичних дела, с тим што се за сваку групу врши поткласификација према одређеним критеријумима. Састоји се од фасцикли у којима се налазе кривичне пријаве против непознатог извршиоца (сложене по годинама евидентирања и броју кривичног уписника – КУ броју), и од картотеке кривичних дела са непознатим учиниоцем (састоји се од више картона сортираних према врсти кривичног дела и специфичностима у начину њиховог извршења).

⁴ На пример, специфичан контакт прве комуникације са жртвом може да упути на потребу постављања те верзије. Или, рецимо, индивидуалне и особене психичке реакције или мане, нпр. постојање физичке наружености, које се испојило у два случаја разбојништва, једном случају силовања и једном случају преваре, може да указује да је та дела извршило исто лице.

Унутар основних група врши се поткласификација у складу са критеријумима места, времена и средства извршења и др.) На тај се начин, по основу испољених сличности, у картотеци повезују поједина кривична дела чији су учиниоци непознати, и по истом основу се врши провера у евиденцији одређених категорија учинилаца кривичних дела. Након расветљавања једног од евидентираних кривичних дела, и у случају хватања на делу, откривени учинилац се може довести у везу и са евидентираним кривичним делима исте врсте, која су извршена на сличан или исти начин. Треба напоменути да се подаци из ове евиденције уносе и у Јединствен информациони систем, и систем базиран на веб претрагама, (информациони системи МУП Републике Србије) и свакодневно ажурирају, па је могућа претрага у реалном времену.

Значајно је размотрити концепт персеверанце у оквиру МОС-а. Феномен персеверанце одређују: а) психолошке карактеристике личности (особености личности, психички стереотипи, свесне и несвесне тенденције које условљавају индивидуалност, препознатљивост понашања); б) социјалне особености личности где је од значаја веза: 1) између личности и професије, или, пак, других усвојених знања, нпр. у оквиру хобија, која условљава стереотипност у криминалном делању; 2) између личности и оруђа или оружја на која је навикла, што условљава особитост у начину њихове употребе која се манифестује и при извршењу кривичног дела; 3) личности и социјалног, културног (поткултурног, нпр. наркоманска популација), националног, верског, расног миљеа, одакле црпи одређене стереотипе у понашању. Појам персеверанца не може да се ограничи само на понављање елемената који улазе у појам криминалне радње, већ и на оне који важе за укупно социјално понашање, а на основу којих се може направити веза између одређене личности (или типа личности) и одређених кривичних дела. Неопходно је усмерити пажњу на оне елементе људског понашања који указују на „отисак личности, печат индивидуалности“ (Turvey, 2002) који представљају карактеристичне, индивидуалне особености у понашању и могу да индицирају и укажу на везу између њиховог носиоца и одређеног дела. Овде је база за индицијално коришћење и МОС и профилисања, и ту можемо препознати њихову чврсту везу.

Битно је указати да се као на један сегмент МО, код одређених група теоретичара указује и на инсценирање и фингирање. Даглас (Douglas и Munn, 1992:251) објашњава и разлику између *modus operandi* и „ритуалистичких аспеката“ дела. МО представља научено понашање које се може мењати онако како се мења схватање криминалца, како он учи, модификује и адаптира своје понашање, како би га прилагодио одређеној ситуацији. Ритуални аспекти (који се изједначавају са потписом или печатом индивидуалности) кривичног дела се не мењају и повезани су са

унутрашњим потребама извршиоца да чини одређене ствари. Учиниоца кривичног дела врши радњу (свесну и вољну делатност, низ радњи, а не рефлексне покрете). Садржај тог комплекса радњи детерминисан је објективним околностима и својствима конкретне личности. Трагови, предмети и ситуација кривичног дела су одрази детерминисане делатности учиниоца који је себи поставио одређени циљ. Начин извршења зависи од комплекса околности које га детерминишу, а трагови, предмети и ситуација кривичног дела зависе од начина извршења (Водинелић, 1985:413). То значи да се о начину извршењу закључује на основу реликата кривичног дела. Сваки начин извршења има своју тактичност тих елемената, па се комплекс трагова насталих извршењем једне врсте кривичних дела разликује од комплекса трагова, предмета и ситуације насталих при вршењу кривичних дела друге врсте.

Свесно вршење неке делатности, као што је то вршење кривичних дела, претпоставља што потпуније схватање садржаја, задатака и резултата које учинилац очекује од криминалне делатности. Оно је могуће само у случају ако се аутоматски извршава што већи број компонената, операција тог процеса делатности. Уколико човек боље влада техником датих операција, утолико мање пажње поклања самом процесу вршења те криминалне делатности. Он се навикао на ту делатност, он је њоме овладао. Разматрање о оваквим активностима веома је добро извео Водинелић. Он тврди да се навика састоји из што потпунијег, лакшег, аутоматског обављања операција које чине технику предметне криминалне делатности (Водинелић, 1985:417).

Психолози кажу да су навике аутоматизоване компоненте криминалне делатности, које се изграђују у процесу обављања. Овде имамо двоструку навiku – на вршење кривичних дела и на саму технику извршења. За разлику од оних покрета који теку аутоматски од самог почетка (нпр. рефлексних покрета), ове се компоненте аутоматизују услед дужег или краћег увежбавања. Криминална делатност се не аутоматизује, већ сам начин извршења, који све више одлази испод контроле свести у погледу технике обављања операција. Проналажење у траговима, предметима и ситуацији на лицу места индивидуалних обележја која се несвесно преносе аутоматизованим вршењем навикнутих операција, допушта утврђивање групне припадности учиниоца и, евентуално, његову идентификацију. Привике (Водинелић, 1985:417) су аутоматизовани елементи људског понашања, када је од контроле свести ослобођена не само техника обављања операција унутар извршења кривичних дела, него и сама чињеница да се привикнуто понашање збива. Учиниоца не примећује трагове навикнутог понашања, није их свестан, па их ни не отклања. Треба указати на везу нових схватања елемената МО са постулатима које наводи

Водинелић. Овај елеменат који се одвија изван контроле свести (привике) изванредно се може повезати са „ритуалним понашањем“, тзв. печатом индивидуалности који наводи Даглас.

МО, у ужем смислу, више нагиње навикама у овој категоризацији. Навике и привике се често јављају у јединственом комплексу и у великој мери одређују начин извршења кривичних дела. Неке привике (сексуалне аберације, наркоманија, алкохолисаност) не само да учествују у одређивању начина извршења, него и мотивишу само кривично дело. Управо највећи утицај на оформљење начина извршења имају циљ и мотив кривичног дела. Изучавање начина извршења допушта да стварамо верзије о циљевима, мотивима и карактеру непознатог учиниоца, његовом односу према друштву, раду и себи, о његовој друштвеној опасности и штетности. Ово је посебно значајно и у разматрањима о криминалистичком профилисању. Водинелић даје основе закључивања по МОС-у: „Одражавање у траговима, предметима и ситуацији кривичног дела објективних и субјективних детерминанти МО-а омогућава стварање верзија и откривање веза, као и релевантности доказних информација, као и околности које су погодиле извршењу кривичног дела и формирању одређеног *modus operandi*.“ Овим он не ствара базу само за примену индицијалних метода у раду криминалисте, већ даје основу и за примену криминалистичког профилисања.

Разлике између МО и потписа могу бити јако суптилне. На пример, Даглас (Douglas и др., 1992) наводи случај пљачкаша банака у Тексасу, који је терао све своје жртве да скину одећу, постављао их у сексуалне позе и фотографисао их. То је потпис, за пљачку није било неопходно или корисно предузимати ове активности. Дакле, претеривања улепшавања, оне активности које излазе изван потребних, неопходних за извршење дела, чине потпис, уједно и разлику са МО. Шта више, управо супротно, то га је задржавало дуже на лицу места и тиме доводило у опасност да буде откривен. Ово је најбитнија карактеристика потписа или печата индивидуалности извршиоца. Многи аутори сматрају ово кључном разликом у односу на МО.

Са друге стране, као контраст, Даглас наводи случај у Мичигену (Douglas и др., 1992), донекле идентичан овом, осим што је начин на који је то радио био такав да су жртве биле потпуно окупиране том активношћу, али и осрамоћене, тако да нису ни имале прилике да примете извршиоца у циљу давања описа. Овде је у питању, према Дагласу, очигледна употреба оваквог начина како би се професионалније извршило дело, дакле, у сврху функције средства за вршење дела (инструментално искоришћавање околности).

Извршилац се развија током времена и користи МО који му функционално одговара, али и он се током времена развија, еволуира. Он је

веома динамичан и променљив, то су основна обележја МО. Искуство и поуздање ће преобликовати МО извршиоца. Лишење слободе и затварање обично утиче на будући МО извршиоца, нарочито код професионалних криминалаца. Он рафинира и префињује свој МО јер учи на грешкама које су га довеле у затвор. Одговор жртава, такође, може значајно утицати на развој МО.⁵ Према томе, МО еволуира како би одговорио захтевима кривичног дела. Још је Водинелић наводио: „сигурно је да специјализација принудно доводи до профињања метода, а тиме и до персеверанце. Ова специјализација може тако далеко да иде да, у специјалном начину рада, управо, дође до изражаја „рукопис“ учиниоца“. Значајна карактеристика потписа је да криминално понашање превазилази оквире онога што је неопходно за извршење дела. Оно представља јединствен и интегралан део понашања извршиоца за време извршења сваког дела. Оног тренутка када манифестује ово понашање, извршилац је оставио свој потпис. Наводи се и да је: „потпис извршиоца везан за понашање које је повезано са личношћу извршиоца, нарочито за јединствене фантазије, и може ићи изван неопходних радњи за извршење кривичног дела. Иако га описује као никада променљиво понашање, ипак је могуће да се деси еволуција потписа из дела у дело“ (Водинелић, 1985:408).

Генерално, следеће би било право понашање које чини потпис (Kerpel, 1995:670-674.):

- захтева више додатног времена, преко потребног времена функционалног за остварење радњи МО-а;
- оно што није неопходно за извршење дела;
- укључује изражавање емоција, и
- може укључити и одражавање фантазије.

Уколико понашање задовољава ове критеријуме, онда оно представља, по својој природи, радње потписа. Како лице места одсликава овај аспект потписа извршиоца? Извршилац демонстрира карактеристике сопствене личности на лицу места, кроз овакав ритуал, потпис (или оно што је раније дефинисано као привика). Овде можемо спекулисати са сличношћу Водинелићевог и Дагласовог резоновања, сличност је евидентна. МО, у ужем смислу, представља навике, а печат је, у принципу, одговарајући привикама. Слободан избор се везује, као трећа компонента, за навике дајући специјалност тој компоненти. Место извршења кривичног дела одсликава овај аспект кроз карактеристике лица места или неуобичајене активности

⁵ Уколико силоватељ има проблем са контролом жртве, он ће модификовати свој начин извршења како би савладао отпор, разбојник који је наишао на ометајући отпор од жртве ће следећи пут то узети у обзир. У оба случаја може се десити да понесе неки нож, селотејп траку или друга средства за везивање, или ће напасти хитро и на блиц, и у тренутку онеспособити жртву. Уколико ове мере не постигну сврху, може се одлучити и на веће насиље или убиство. Управо овде се изражава слободна воља.

извршиоца на месту извршења. Употреба претераног насиља или физичке силе представља други аспект потписа.⁶ Према Дагласу, језгро извршиоцевог ритуала никада се не мења. За разлику од МО-а он остаје константан и опстајући део извршиоца. Треба додати и да се потпис не појављује баш у сваком кривичном делу из разлога што се могу десити неке непредвидиве ситуације, као, на пример, прекиди у вршењу дела или неочекивана реакција жртве, но и то може имати своје специфичности.

Фингирање кривичног дела не представља инсценирање. Фингирање се обично изједначава са симулирањем кривичних дела и под њима се подразумева, по Водинелићу, (упореди и са Алексићем, Шкулићем и Жарковићем), поступак којим се симулира извршење једног кривичног дела са циљем да се прикрије неко друго, стварно извршено кривично дело (Водинелић, 1985:110-125 и Алексић и остали, 2004:310-311). У односу на фингирање, инсценирање носи и конотацију несвесног, патолошког, чиме се испољава несвесни, или делимично свесни део личности извршиоца. Њиме се долази до, или се постиже, иживљавање фантазије која егзистира у уму извршиоца. У овом раду, у погледу појмова инсценирање и фингирање треба направити разлику⁷ – под инсценирањем ће се сматрати намерна или принудна радња усмерена на измену лица места, са постојањем циља изазивања одређене реакције, или без тог циља, али, у сваком случају, са наглашеним аспектом утицаја фантазије на лице које га предузима. Код ових случајева постоји тенденција да извршиоци своју фантазију продубљују и после самог акта извршења кривичног дела, са вишеструким последицама таквог кривичног дела. Фингирањем ће се сматрати свака активност усмерена на навођење органа гоњења на погрешне закључке у погледу дела или извршиоца.

МОС и криминалистичко профилисање

Данас се у криминалистици и психологији (нарочито у развоју истражне психологије)⁸ говори о претпоставкама по којима људи манифестују релативно трајно и слично понашање у различитим ситуацијама. Ова појава

⁶ Пример сексуалног понашања које представља потпис је: онда када извршилац предузима, тачно одређеним редоследом, одређене сексуалне активности приликом вршења дела код сваке жртве.

⁷ Разлика је дата и у (Вујаклија, М., 1996/1997:342, 942): „инсценирање (лат. *in, scaena*) поз. удешавање неког позоришног комада да се може приказивати на позорници; фт. прављење или приређивање некоме сцене, догађаја. Инсценирати (лат. *in, scaena*), поз. удесити (или: удешавати) позоришни комад за приказивање на позорници; фт. правити или приредити некоме сцену, тј. напасти некога отворено и на јавном месту, изазвати га на свађу, тучу и сл.; инсценирати процес, прв. удесити суђење са лажним сведоцима и унапред донетом пресудом. Док на стр. 942 каже: „фингиран (лат. *finger*, измислити) измишљен, замишљен, претпостављен, привидан, тобожњи, фиктиван; фингирана меница – меница са потписима лица која не постоје; фингирати (лат. *finger*), измислити, измишљати, замислити, замишљати; правити се, лажно се представљати.“

⁸ У овом смислу обратити пажњу на дела Дејвида Кантера и Габријеле Салфати.

се одређује као конзистентност у различитим ситуацијама (cross-situational consistency). У оквиру практичне примене достигнућа теоријских дисциплина развијен је поступак повезивања, анализе повезаности (или проналажења веза између) кривичних дела,⁹ у оквиру овог фокусира се сличност понашања појединог криминалца у оквиру одређеног типа кривичних дела. Ово представља посебан облик поменутог истоветности, под називом хипотеза конзистентности извршилаца. Реч је о једној претпоставци, која мора бити праћена и следећом: мора постојати разлика између извршилаца у погледу начина извршења кривичних дела. Да би се могла применити оваква метода повезивања дела, или горе описаног МОС-а, неопходно је да се извршиоци при извршењу кривичног дела понашају на стабилан али дистинктиван начин. Оно што се у неким земљама користи на следећи начин, изведено из модела FBI, је слично примени система МОС, али, према теоретичарима тих земаља, он и превазилази значај и смисао овог система. Два су корака (Douglas, Burgess, Burg, Ressler, 2006) у овом поступку – први, иницијални, је повезивање случајева преко одређене везе, које прати креирање и препознавање почетног образаца (initial pattern identification). Други корак представља анализу свих случајева и одређивање групне припадности сличних образаца (pattern finalization). Опште методе које се користе у првом кораку су упитничке и претражне. Финализација шаблона је поступак „финог брушења“ или fine обраде у анализи где се, надаље, сужава круг дела која се укључују у групу заједничких шема. Овај завршни корак анализе обухвата индуктивне методе: дефинисање круцијалног случаја (principal case), препознавање других кључних случајева у шаблону (other key cases), препознавање других везаних случајева (additional cases). Преко ових корака дају се и препоруке за предузимање одређених криминалистичких мера и радњи у циљу расветљавања дела. Ово је дедуктивни поступак који започиње утврђивањем битних обележја могућег извршиоца на основу карактеристика начина извршења, након чега се долази до чињеница и околности битних за поступак доказивања. У Немачкој се говори о компаративној анализи случаја (Dern и остали, 2003). Она се изводи, пре свега, радом са карактеристикама утврђеним у *modus operandi*, и радњама повезаним са кривичним делом које откривају специфичне карактеристике (елементе) извршиоцевог карактера и личне биографије (такозвани потпис извршиоца, печат индивидуалности). Специфичне околности повезане са извршењем кривичног дела, које воде варијацијама у понашању извршиоца, морају бити посматране у светлу релације са оквирима контекста серије дела.

⁹ То је поступак који за циљ има препознавање кривичних дела која су највероватније извршена од стране исте особе због постојања сличности у манифестованом понашњу кроз различита кривична дела. По овом методу, дела извршена на сличан или исти начин се повезују како би формирали „серију“.

Актуелне класификације извршилаца кривичних дела у српској теорији не задовољавају практичне потребе криминалиста, нарочито са аспекта профилисања. FBI је започео свој пројекат на серијским убиствима 1978. године. Примарна сврха пројекта серијских убица је била стварање основа за конструкцију будућих класификација, које би се користиле као помоћно средство оперативцима у криминалистичком раду.¹⁰ Али, детаљна анализа ових материјала није никада презентована. Уместо тога је наведена дихотома подела, као резултат овог пројекта, по којој се извршиоци деле на организоване и неорганизоване. Одређивање једног или другог је базирано на украшавању или разголићивању жртве од стране извршиоца, излагању жртвиних гениталија или других полних карактеристика, уметању различитих објеката у телесне шупљине жртве или трагова коитуса или друге врсте полног општења (Douglas и остали, 1992:259–268).

FBI подвлачи да се у литератури наводи како је ова дихотома шема развијена у циљу даље класификације подгрупа серијских убистава, тачније сексуално мотивисаних убистава, у којима је мотив тај који често недостаје или је нејасан. Због непостојања мотива профјалери FBI су одлучили да траже доказе о планирању, ирационалности или нелогичности (тзв. негативним чињеницама) на лицу места, како би одредили да ли је извршилац организован или не. Ова типологија се, након тога, користи у циљу даље класификације личности извршиоца у зависности од категорије места извршења кривичног дела. Разлике међу организованим и дезорганизованим лицем места се уобичајено објашњавају формом психо-динамичких порива (Douglas и остали, 1992:259–268). Ови пориви се појављују као осветнички и садистички. Ови пориви се у конкретном смислу посматрају кроз термине трајних потреба, формираних кроз рана животна искуства и развојне периоде. Ова искуства су формирана нарочито око конфликта.

Разлике између ова два типа (дихотомије) воде порекло из неколико традиционалних теорија агресије и поремећаја личности.¹¹ Ипак, постоји и трећа врста извршиоца – мешовити, о којем се ретко расправља у литератури. Мешовити тип је додат претходној дихотомији како би извршиоци који нису могли да се подведу под претходна два типа могли да добију свој посебан тип. Увођење овог типа је потпуно обесмислило ову поделу

¹⁰ Серија интервјуа са 36 извршилаца осуђених на казне затвора, лишених слободе, од којих 25 одговара дефиницији серијског убице (нпр. убиство три или више особа у одређеном периоду времена) је обављена у периоду од 1979. до 1983. у САД. Интервјуи су обављени путем неструктуриране листе питања. Пре самих интервјуа прибављени су подаци о сваком извршиоцу и његовом делу, путем разгледања фото документације лица места, материјалних доказа, судских списа и изворника, изјава жртава, обдукцијских записника, као и налаза и мишљења лекара специјалиста судске медицине, документација из затвора, као и извештаја – налаза и мишљења лекара специјалисте психијатрије.

¹¹ На пример, наводи се да организовани извршилац поседује способност да задржи одређен ниво контроле над сопственим агресивним понашањем, док дезорганизовани није у могућности да задржи или, чак, било како успостави контролу.

јер она сада представља, према општој методолошкој теорији класификације, нејединствену, збркану или конфузну деобу.

У извршењу кривичног дела, одабраном начину извршења и траговима који остану после тога препознаје се личност учиниоца. Специфичности у начину извршења одраз су персеверанце учиниоца. Симоновић каже: „За практичну примену профилисања важно је разликовати та два модела персеверанце. Први модел персеверанце је резултат рационалног понашања учиниоца, који произлази из жеље за што ефикаснијим извршењем кривичног дела (начин извршења који доводи до успеха се не мења, већ само усавршава). Други модел персеверанце (остајања при истом начину извршења) произлази из психолошке принуде да се кривично дело изврши на одређени начин. Проузрокован је одређеним специфичностима личности извршиоца (најчешће несвесним), које имају свој узрок у одређеним поремећајима, фрустрацијама или несвесним мотивима, и одражавају се у специфичном испољавању агресије, разним видовима перверзија, специфичностима мучења жртве итд., или у избору специфичних објеката напада. На основу уочавања и процене ових специфичности могуће је планирати верзије о одређеним психолошким карактеристикама учиниоца које су од значаја при трагању.“ (Симоновић, 2004:49) Кроз анализу и тумачење одређених понашања која представљају потпис његове личности (неки га називају и печатом индивидуалности), у комбинацији са другим елементима, као што су *modus operandi* (МО) и виктимолошки аспект дела, профајлери могу повезати случајеве или различита дела, и преко истих доћи до схватања о мотивима за извршење кривичног дела. Веза коју можемо из изложеног приметити је одавно истакнута у страниј литератури, али се код нас мало указивало на њу. Наиме, МОС и његови сегменти, схваћени у новим оквирима, могу представљати ону степеницу која се користи при примени технике криминалистичког профилисања, коју одређују анализом повезаности кривичних дела (неки је одређују и као компаративну анализа случаја). У постојећем систему, са импозантним достигнућима и у теоријским и у практичним оквирима у нас, неопходно је имплементирати постулате постигнуте у оквирима немачке и америчке теорије и праксе. Поменути су делом изнети у претходним разматрањима и на нама је да их инкорпорирамо смислено и ефективно у наш систем.

Литература:

1. Bonta, J., (1996), *Ministry Secretariat, Solicitor General, Canada: A Theoretical model for Offender Risk Assessment.*
2. Водинелић, В., (1985), *Криминалистика, откривање и доказување,*

- Факултет за безбедност и општествена самозаштита, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје.
3. Водинелић, В., (1984), *Криминалистички и кривичнопроцесни аспекти начина извршења кривичних дела*, Гласник Правног факултета у Крагујевцу, Крагујевац.
 4. Vronsky, P., (2003), *Serial killers*, New York.
 5. Вујаклија, М., (1996/1997), *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд.
 6. Dern, H., Schu, M., Erpenbach, H., Hasse, G., Horn, A., Kroll, J., Tröster, A., Baurmann, M. C., Vick, J., (2003), *The use of behavioural analysis by the German police, Quality standards for behavioural analysis, professional and personal qualifications, and training courses for police behavioural analysis in Germany*, Bundeskriminalamt Wiesbaden.
 7. Douglas, J., Burgess, W. A., Burgess, G. A., Ressler, K. R., (2006), *Crime Classification Manual (A Standard Investigating Classifying Violent Crimes)*, Jossey-Bass, San Francisco.
 8. Douglas, J., Munn, C., (1992), *The Detection of Staging and Personation at the Crime Scene*, У: Burgess, A., Burgess, A., Douglas, J., and Ressler, R., (Eds), *Crime Classification Manual*, New York: Lexington Books.
 9. Douglas, J. E., Ressler, R. K., Burgess, A. W., (1992), *Crime classification manual*.
 10. Keppel, R., (1995), *Signature Murders: A Report of Several Related Cases*, Journal of Forensic Sciences, бр. 40.
 11. Симоновић, Б., (2004), *Криминалистика*, Правни факултет, Крагујевац.
 12. Turvey, B. E., (2002), *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*.

MOS and Profiling in Crime Investigation

Abstract: *The author has tried to connect a couple of institutes residing in different scientific systems. In studying ties between the modus operandi of the perpetrator of an actual crime and the system (Modus Operandi System) based on exploration thereof, as a special method for solving crimes, the author was pushed into revealing new institutes in the West European and American systems, concerning the field of forensics. Comparative studying of existing practical and theoretical models drives the author to find some similarities between those systems and to use some forms of combining their elements. In trying to focus on the novelties applicable in Serbian praxis, the author attempts to relate them to the behavioural analysis, operative investigative analyses and analyses of similarity among criminal offences, skillfully combining all these*

with prevailing theoretical models in Serbia. The author then tries to establish similarities between the elements of these institutes and MOS. The paper thus concisely outlines possible solutions and suggests combining with other similar institutes, such as criminal profiling. It is this field that offers broadest possibilities for processing data pertaining to similarities and for convergence with other systems.

Key words: *modus operandi, MOS, comparative similarity analysis, behavioral analysis, criminal profiling.*

Проф. др Бранислав СИМОНОВИЋ
Правни факултет, Крагујевац

Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе

UDK: 351.74/76+343.9.006

***Апстракт:** У раду се обрађују питања стандардизације и акредитације полиције, са посебним нагласком на криминалистичку службу и рад са доказима. Приказује се процес стандардизације и акредитације полицијског рада (пре свега рада са доказима) у САД, Великој Британији и Швајцарској. Дају се предлози за отпочињање процеса код нас.*

***Кључне речи:** професионализација полиције, стандардизација и акредитација криминалистичке службе, стандардизација рада са доказима.*

Постављање проблема

Професионализација полиције и криминалистичке службе у оквиру ње, једна је од актуелних тема на нашим просторима. Много текстова је у последњих десетак година написано о неопходности професионализације полиције, а да претходно није одговорено на питање – шта заправо професионализација полиције значи, који су путеви да се дође до циља, и шта чини полицију професионалном.

Када се постави питање професионализације криминалистичке полиције, потребно је имати у виду да многобројне промене настале у последње две деценије постављају и нове захтеве, налажући стална усавршавања.

Пооштрени захтеви за максималним уважавањем људских права и слобода при полицијском поступању постављају потребу за квалитетнијим обезбеђивањем доказа. Међународна повезаност криминала, раст тероризма, потреба за синхронизованим криминалистичким одговором на територији различитих држава, увођење нових доказних метода, отварају и питање унапређење рада полиције уопште, и криминалистичке полиције као њеног дела.

Поред тога што рад на лицу места кривичног дела представља „срце“ криминалистичког рада, опште је мишљење да увиђај који се предузима на нашим просторима није на задовољавајућем нивоу. У принципу, недостаје

савремена опрема за проналажење и фиксирање трагова на лицу места. Рад на обезбеђењу биолошких трагова који ће бити подвргнути вештачењу често је неквалитетан, тако да у ДНК лабораторије долазе трагови који су пропали и нису подобни за вештачење. Увиђај се често не врши у случајевима кривичних дела за која полиција сматра да су лака јер би било додатно оптерећење да се излази на лице места.

Постоји евидентан проблем у раду на лицу места кривичних дела и на много ширим просторима него што су наши. И страни аутори, на пример Немац Ackermann, наводе да није у сагласности са принципом законитости, заштитом људских права, интересом и обавезом државе за откривањем кривичних дела и обезбеђењем доказа када се код појединих лакших кривичних дела уопште не врши увиђај, или се врши веома површно и форме ради. У таквим случајевима се ограничава могућност доказивања и онемогућава квалитетно проверавања доказа, нпр. изјава са чињеницама које су се могле утврдити да је спроведен квалитетан увиђај.¹

Савремене форензичке технике, модерне лабораторије и методе, постављају и нове захтеве пред криминалистичку полицију и полицију опште надлежности, јер оне имају значајну улогу у раду са материјалним траговима на лицу места. Од полицајаца се очекује да трагове пронађу на лицу места, обраде их, правилно документују и пошаљу у криминалистичке лабораторије. Све ово захтева и нова знања која су прилагођена новим криминалистичким техникама (технике вођења полицијског разговора, документација лица места, прикупљање доказа). Истиче се да развој форензичких техника нуди нове наде у откривање кривичних дела, која су се у прошлости тешко разјашњавала или их је било немогуће доказати,² под условом да се створе услови за њихову примену (нпр. квалитетно обезбеђење доказа).

Нема сумње да је „револуцију“ у криминалистичком раду на лицу места условио рад са биолошким траговима за потребе ДНК вештачења. Увођење ДНК методе у циљу идентификације извршилаца кривичних дела поставило је питање заштите од контаминације приликом вршења увиђаја и актуелизовало је потребу стручног оспособљавања и стандардизације.

Заоштравање борбе у сузбијању међународних форми тероризма, транснационалног организованог криминалитета, али и нове форме криминалитета (на пример компјутерски), отварају додатне захтеве и потребе за повећањем квалитета у вршењу увиђаја и обезбеђењу доказа са лица места.

¹ Ackermann, R., (2006), *Tatortarbeit und kriminalistische Erkenntnismöglichkeiten*, Kriminalistik, бр. 12, стр. 783-788.

² Lambert, E., Hogan, N., Nerbonne, T., Barton, S., Watson, Ph., Buus, J., Lambert, E., (2007), *Differences in Forensic Science Views and Needs of Law Enforcement Agencies*, Police Practice and Research, бр. 5, стр. 415-430.

Кривична дела из области тероризма постављају нове захтеве и стандарде у раду на лицу места. У иностраној литератури се истиче да случајеви терористичких напада у Шпанији и Енглеској јасно показују потребу конципирања нових стратегија рада на лицу места. Рад на лицу места не значи само унапређење рада са доказима који се огледа у њиховом проналажењу, анализи промена насталих извршењем кривичног дела, планирањем верзија, фиксирањем, паковањем доказа, евентуално обављањем реконструкције и ситуационе анализе на лицу места, већ налаже усклађивање и низа других полицијских, различитих криминалистичких и неполицијских служби. То не значи само брз долазак на лице места након терористичког акта и обезбеђење лица места до доласка увиђајне екипе, већ и сачињавање ефикасног модела предузимања радњи првог захвата потере за терористима, блокирање шире територије и коришћење информација са лица места ради ефикасне организације потере за терористима. Рад на лицу места у случајевима терористичких напада подразумева координацију и синхронизацију читавог низа полицијских служби (полиција опште надлежности, деловање SWOT јединица, јединица за против диверзиону заштиту). Међутим, квалитетан рад на лицу места у случајевима терористичких напада подразумева и координисану, брзу и ефикасну активност и других служби као што су хитна помоћ, ватрогасне службе. Нема сумње да за сада не постоје разрађени стандарди стратегије и методике рада на лицу места који ће обезбедити остварење максималних захтева и професионалних интереса свих служби које учествују у раду на лицу места код ових (и других) врста кривичних дела.³ Проблем је у томе што рад једних служби, по неки пут, омета рад других, а при том постоји легитиман интерес и специфичан радни задатак сваке од њих. На пример, потреба за спашавањем живота повређених, потреба за обезбеђењем трагова и потреба предузимања радњи првог захвата за прогоном терориста, или других извршилаца кривичних дела, често су у колизији и ометају једна другу.

Поставља се као проблем и обезбеђење квалитетног рада на лицу места у вези са траговима који трају кратко време (нпр. одоролошки трагови, поједине врсте хемијских трагова), што представља веома запостављено подручје у раду наших увиђајних екипа. У односу на ове области криминалистичког рада, нпр. када је у питању криминалистичка одорологија, код нас не постоје могућности, стратегије, опрема и знање, мада се ове технике годинама примењују у бројним држава широм света.

Посебно сложено питање представља специфичност рада на лицу места код компјутерских кривичних дела, дечје порнографије и других облика високотехнолошког и финансијског криминала.⁴

³ Ackermann, R., (2006), *Tatortarbeit und kriminalistische Erkenntnismöglichkeiten*, Kriminalistik, бр. 12, стр. 783.

⁴ *op. cit.*, стр. 784.

У складу са наведеним, у науци се поставља питање разраде организације и стратегије рада на лицу места и усаглашавање бројних захтева различитих полицијских, криминалистичких и неполицијских служби. Због тога се Аскертманн залаже за увођење специјализације за рад на лицу места као посебног вида криминалистичке специјализације.⁵ Код нас постоји слична идеја, коју износи Бусарчевић, о потреби формирања стручног профила форензичара за рад на лицу места у вези са чим је сачињен и комплетан програм обуке.

Нове методе географског профилисања и профилисања личности извршиоца на лицу места постављају различите захтеве пред криминалистичку технику, и профајлере који врше географску и психолошку анализу трагова и лица места. Ове области рада на лицу места код нас такође нису заживеле. Аскертманн наглашава да предлог за увођење посебне специјализације везане за рад на лицу места произлази из потребе интеграције криминалистичко-техничких метода (рад са доказима, новим и класичним, али уз употребу нових средстава) и криминалистичко-тактичких захтева (координација различитих неполицијских, полицијских, различитих криминалистичких служби, ефикасна потрага за терористима, блокаде итд). Савремене компјутерске методе рада са базама података такође постављају нове захтеве везане за рад на лицу места, а односе се на интегрисање и међусобну условљеност криминалистичких и некриминалистичких база података са подацима добијеним са лица места у циљу унапређења ефикасности криминалистичког рада (компјутерске базе отисака папиларних линија, ДНК базе, биометријске базе фотографија регистрованих терориста, ВИКЛАС систем и многе друге).⁶ Амерички аутори због тога у последње време користе термин менаџмент повезан са радом на лицу места кривичног догађаја.

Појављују се захтеви криминалиста теоретичара, а у пракси се већ предузимају значајни кораци, да се рад на лицу места стандардизује и то у вези са специфичностима које постоје код појединих врсти кривичних дела, и у складу са тим, да се формализује формирањем одређених алго-ритима који се тичу рада на лицу места. У будућности би требало, наглашава се, да такви стандарди, а такође и софтвер за рад на лицу места, омогуће методолошко упутство (стандард) за рад увиђајне екипе на лицу места, како би се на тај начин искључиле (случајне) грешке и подигао квалитет рада. Forker указује на потребу да се у оквиру правосудног система Европске заједнице усвоје криминалистички стандарди за рад на лицу места, (проналажење, обезбеђење, фиксирање, а касније и истраживање микротрагова, посебно ДНК трагова), као и да се формирају стандарди употребе техничких средстава приликом вршења увиђаја.⁷

⁵ *op. cit.*, стр. 785-788.

⁶ *op. cit.*, стр. 785-788.

⁷ Forker, A., (2007), *Mentale Voraussetzungen effektiver und erfolgreicher Tatortarbeit*, Kriminalistik, бр. 2, стр. 105, 108.

Стандардизација и акредитација криминалистичке делатности

У последњих неколико година у свету нема никакве дилеме: професионализација полиције значи стандардизацију и акредитацију.

Стандардизација полиције подразумева јасно дефинисање стандарда који се тичу свих аспеката полицијског рада. Професионална полиција је она која испуњава претходно јасно дефинисане стандарде и поступа у складу са усвојеним процедурама, које су производ дефинисане најбоље националне праксе у одређеној области полицијског рада. Стандарде полицијског поступања доносе специјализована тела, односно независна тела, или националне комисије састављене искључиво, или претежно, од полицајца професионалаца. Стандардизација је процес. Претходно дефинисани стандарди се преиспитују, мењају, усавршавају. Идеја је да се дефинишу примери најбоље полицијске праксе и да се они претварају у стандард како би се подизао квалитет рада читавог система. Последњих година почели су да се формирају међународни стандарди у раду полиције. Сада је у току процес, да се претходно усвојени национални стандарди поново преиспитују и прилагођавају стандардима који су дефинисани као међународни.

Акредитација полицијских јединица (служби) почела је да се надовезује на стандардизацију у полицији (нешто касније). Један од аспеката полицијског професионализма је да се врши провера испуњености претходно дефинисаних стандарда. У том циљу се развијају тзв. акредитациони програми и формирају акредитациона тела. Процену испуњености стандарда врше независна тела, националне групе или комисије. Процес акредитације представља јасно дефинисан, објективизиран поступак провере да ли поједина полицијска агенција (нпр. полицијска станица, криминалистичко-техничка служба у једном граду, полицијска школска установа и слично) испуњава претходно усвојене националне или међународне стандарде.

Сертификација је наредни нови појам са којим се сусреће полиција данас. Процес акредитације се окончава добијањем или ускраћивањем сертификата о испуњености стандарда. Процес провере испуњености полицијских стандарда се периодично обнавља, најчешће на три године. Једном добијен сертификат о испуњености стандарда може се потврдити или изгубити. На тај начин се у западном делу света константно одржава и стално унапређује професионализам у полицији.

Процес стандардизације и акредитације је најпре започео у САД, пре тридесет година. Тамо је тај процес најдаље отишао и веома је развијен, јер обухвата апсолутно све аспекте полицијског рада. Путем процеса

стандардизације и акредитације у америчку полицију константно се уводе нови методи и општи теоријски концепти као, на пример, деполитизација полиције, community policing, системи контроле у полицији итд.

У Европи је процес стандардизације, а посебно акредитације нов – почео је да се уводи пре неколико година. У првој фази он обухвата стандардизацију и акредитацију ДНК лабораторија, форензичких лабораторија, института за судску медицину. У питању је увођење међународних стандарда. Друга фаза је стандардизација и акредитација форензичког (криминалистичко-техничког рада на лицу места у фази рада са траговима).

У многим европским државама већ је одмакао процес стандардизације читавог полицијског рада. Процес је највише одмакао у оквиру полиција држава које су чланице Европске уније. То је било неопходно постићи с обзиром на јединствени простор и развој криминалитета који не зна за границе. Процес акредитације у оквиру читаве полиције (по угледу на САД) још није отпочео, али је вероватно наредна (скора) фаза у подизању квалитета рада полиције европских земаља.

Сви ови процеси још увек нису стигли у полицијске институције на нашим просторима (осим у БиХ и Републици Српској, одмах након рата ради демилитаризације полиције). Међутим, нема сумње да они представљају фазу која је пред нама, имајући у виду европске перспективе балканских држава, јединствене безбедносне претње и опасности, покретљивост криминала, политичке и професионалне утицаје који долазе са Запада итд.

Процес стандардизације и акредитације увелико је отпочео на универзитетима у Србији. Примењује се иста методологија као у полицијама САД и европских држава: најпре се формирају национални стандарди, усвајају се и имплементирају међународни, формира се национална комисија за акредитацију, спроводи се процес акредитације, дају се и одузимају лиценце за рад итд.

Потребно је нагласити да је у знатној мери одмакао и процес стандардизације и акредитације полицијског школства (посебно у Немачкој). Као што је познато, и наша Криминалистичко-полицијска академија је ушла у процес акредитације.

У раду је приказан процес акредитације у САД, након тога у Великој Британији. Велика Британија је најдаље отишла у процесу стандардизације у односу на друге европске државе. Међутим, процес је започео и у полицијама осталих земаља Европске заједнице. Поред Велике Британије, у раду је приказано и швајцарско искуство.

Стандардизација и акредитација полицијског рада у САД

У САД је процес акредитације у оквиру полиције почео да се примењује далеке 1979. године. Тада је основана Комисија за акредитацију у полицији под називом CALEA (The Commission on Accreditation for Law Enforcement Agencies, Inc., (CALEA®)).⁸

Примарни циљ CALEA комисије је унапређење квалитета сервиса (услуга) који пружају полицијске организације. У том циљу је формирано тело на националном нивоу, састављено од полицајаца професионалаца, које има задатак да прописује основе стандарда (a body of standards) и контролише њихову имплементацију у пракси. Пограм

акредитације подразумева свеобухватну анализу (преиспитивање) унутар сваке полицијске организације свих аспеката полицијског рада, а пре свега организационо устројство, менаџмент, спровођење полицијских операција и администрирање.

Процес акредитације отпочиње самоевалуацијом полицијске организације, што подразумева да се унутар полицијске организације самостално спроведе процес анализе испуњености стандарда. Анализи се подвргавају персонални квалитети запослених, нпр. стручност, обученост, психичке и менталне способности, ресурси, процедуре у полицијском раду, релације са заједницом. Посебна пажња се посвећује анализи слабости и проблема, као и начинима њиховог превазилажења.⁹ У ту сврху се унутар полицијске агенције формира комисија за самоевалуацију која на основу дефинисаних упутстава спроводи самооцењивање. Након тога, национална комисија за акредитацију (CALEA), врши проверу документа и извештаја о самоевалуацији. Уколико се на основу документа о самоевалуацији стиче утисак о испуњености стандарда, улази се у комплетан

⁸ За шире информисање видети официјелни сајт CALEA: <http://www.calea.org/>; <http://www.calea.org/Online/CALEAPrograms/LawEnforcement/lawenfprogram.htm> видети и http://en.wikipedia.org/wiki/Commission_on_Accreditation_for_Law_Enforcement_Agencies

⁹ Више о томе: Hathaway, D. J., M. Ed., (2008), *Human Performance Improvement for Tactical Teams, Performance Analysis*, FBI Law Enforcement Bulletin, бр. 6; ALLEN, ED – PATRICK, S., (2008), *Law Enforcement and Hazmat/WMD Emergency Response, NFPA 472 as a Tool for Compliance*, FBI Law Enforcement Bulletin, бр. 3; TRACEY G - GOVE, M. P. A., (2008), *The Art of Managing Up*, FBI Law Enforcement Bulletin, бр. 10, стр. 10.

процес тзв. спољне евалуације који подразумева да чланови комисије (CALEA) проверавају на лицу места тачност података наведених у документима о самоевалуацији.

Формално правно посматрано, укључивање у програм акредитације је за полицијску организацију добровољно, али успешно окончање поступка и добијање сертификата о испуњености националних стандарда омогућава читав низ погодности (идеалних и материјалних), тако да је практично циљ сваке полицијске организације у САД да буде акредитована. Акредитација се спроводи периодично на сваке три године, тако да истеком тог периода акредитована полицијска агенција мора да понови читав процес самоевалуације и прође комплетан поступак спољне евалуације који спроводи национална комисија за спољну евалуацију. Сертификат о акредитацији може да се потврди (обнови) или изгуби. На тај начин се, између осталог, у оквиру америчке полиције одржава професионализам и обезбеђује испуњеност минималних националних стандарда. На тај начин се реализује добровољна тежња за самоунапређењем квалитета с циљем да се оствари „изврност“ у раду полицијске организације (commitment to excellence in law enforcement). Програм стандардизације заснован је на увођењу у праксу најновијих сазнања и идеја полицијских практичара и истраживача полиције. Процес стандардизације и акредитације отворен је за све врсте полицијских организација (агенција за имплементацију права), за водеће институције задужене за тренинг и друге облике стручног оспособљавања, државне агенције које се баве свим врстама безбедносних послова како у земљи, тако и у иностранству итд.

Сврха акредитационог програма који спроводи CALEA је унапређење сервиса безбедносних услуга које пружа полиција и то примарно кроз: дефинисање писаних директива у вези са квалитетом, којима се обухватају сви аспекти полицијског рада; подржавање иницијатива које долазе из заједнице усмерених на унапређење безбедности; установљавање основе националних стандарда и спровођења акредитационог процеса; препознавање примера професионалне изврности у полицијском раду и њихово укључивање у дефинисане стандарде.

Циљеви CALEA акредитационог програма су:

- унапређење превенције криминалитета и контролних могућности,
- формализовање основних процедура полицијског менаџмента,
- установљавање фер и недискриминаторске праксе у раду полиције,
- унапређење квалитета пружања полицијских услуга,
- унапређивање кооперације и координације у полицијском раду,
- унапређење поверења заједнице и запослених у своју полицијску агенцију.

Стандарди се тичу девет основних области полицијског рада. То су:

- **улога, одговорности, и релације ка другим агенцијама,**
- **организација, менаџмент и администрација,**
- **персонална структура,**
- **персонални процеси,**
- **полицијске операције,**
- **потпора (логистика) у предузимању операција,**
- **операције у саобраћају,**
- **затворски услови и активности усмерене ка суду,**
- **помоћне и техничке службе.**

Процес стандардизације обавезује полицијску агенцију (односно било коју агенцију која се бави питањима безбедности) да сачини добро промишљен, стандардизован комплекс писаних директива које се тичу области рада које подлежу акредитацији. Сматра се да је то један од најуспешнијих метода за постизање административних и оперативних циљева уколико оне дају јасна усмерења у поступању запосленима у агенцији.

Настојећи да оствари најбољу професионалну праксу, стандарди које доноси национална Комисија (CALEA) прописују „шта“ агенције треба да ураде, али **не** и „**како**“ би то требало да буде урађено. Одлука се оставља индивидуалној агенцији и њеном руководиоцу с обзиром на специфичности конкретних услова у којима она функционише.

Списак писаних директива у вези са стандардима које мора да испуни свака агенција која улази у процес акредитације је свеобухватан и веома широк. Примера ради, у тексту се наводе само неке области рада у вези са којима конкретна полицијска (или било која друга безбедносна) агенција мора да дефише јасне писане директиве, односно конкретне стандарде у своме поступању, што подлеже провери у процесу акредитације. У овом летимичном прегледу, испред назива, наведен је број стандарда:

- 11.4.1 Административни систем извештавања
- 12.1.12 Протокол наредби
- 12.2.1 Систем писаних директива
- 1.3.13 Анализа случајева употребе силе
- 15.3.1 Анализа криминалитета (Crime analysis)
- 25.1.3 Анализа проблема које су имали запослени
- 41.2.2 Анализа спроведених потера
- 44.1.3 Годишњи приказ програма рада са младима
- 45.1.1 Анализа програма превенције криминалитета
- 55.1.2 Анализа рада са жртвама, сведоцима и пружање адекватних услуга
- 61.1.1 Анализа рада полиције у саобраћају

- 31.2.1 Рад са етничким групама и рад по питању полних особености
- 41.2.7 Смернице у раду са душевно оболелим лицима
- 44.2.5 Партиципација са заједницом у рекреативним програмима за младе
- 45.2.1 Укључивање заједнице
- 45.2.4 Истраживање ставова и мишљења грађана
- 52.1.1 Приказ свих примедби упућених на рачун агенције
- 41.2.2 Потраге за возилима
- 42.1.4 Криминалистичке истраге
- 1.3.11 Годишњи тренинг у вези са применом силе
- 32.2.8 Емоционална стабилност и приказ програма психолошке потпоре запосленима
- 33.1.4 План тренинга и других облика стручног оспособљавања
- 52.1.6 Процедуре за осигуравање законитости и интегритета криминалистичке обавештајне делатности
- 41.2.3 Блокаде и процедуре забрањивања саобраћајница итд.

CALEA је до сада спровела процедуре акредитације у више од 900 полицијских агенција у САД, полицијских академија и центара за односе полиције са медијима. Данас су у програм Комисије укључене и полицијске агенције из Мексика и Канаде.¹⁰

Процеси стандардизације и акредитације у Европској унији

Стандардизација и акредитација криминалистичке делатности постепено, али и незауостављиво, захвата читав европски простор. Нема сумње да је то један од аспеката процеса глобализације који произлази из потребе стварања јединственог безбедносног простора у оквирима уједињене Европе. Све је више врста кривичних дела и њихових учинилаца који не знају за државне границе (тероризам, транснационални организовани криминалитет, финансијски криминалитет, компјутерски криминалитет итд.). У ситуацији глобализације криминалног простора, неминовно се намеће потреба и за глобализацијом криминалистичког одговора. С обзиром да фазе у извршењу кривичних дела могу да се спроведу на територијама различитих држава (нпр. трговина људима, дрогом, компјутерски криминалитет), или иста лица врше кривична дела на територијама различитих држава, намеће се питање јединственог одговора од стране

¹⁰ Peter, C. Kratcoski, (2008), *Executive Summary*, FIFTEENTH INTERNATIONAL POLICE EXECUTIVE SYMPOSIUM, POLICE WITHOUT BORDERS: THE FADING DISTINCTION BETWEEN LOCAL AND GLOBAL, Cincinnati.

органа контроле криминалитета. Неминовно се отвара потреба стандардизације рада са доказима, како би доказ прибављен у једној држави могао да буде прихваћен и на суду неке друге државе. Увођење ДНК доказа и формирање компјутерских база ДНК узорака убрзало је потребу стандардизације у сфери доказа и форензике.

Глобални процеси стандардизације и акредитације (који данас обухватају све више области људског живота, започели су у области техничких стандарда, тзв. ISO стандарди, а данас се, између осталог, уводе и на универзитетима у Европи), почели су да улазе и у сферу стандардизовања и акредитовања рада са доказима. Дефинисање стандарда квалитета рада са доказима у Европи је најпре отпочело стандардизацијом ДНК лабораторија и компјутерских ДНК база података, а потом и осталих форензичких лабораторија, и има тенденцију ширења на читав процес.

У том циљу формирана је интернационалана радна група која има задатак да сачини заједничке (интернационалне) стандарде акредитације у области форензике који ће важити за читаву Европу (процес кооперације у спровођењу акредитације у оквиру Европе), а која се зове: „Европска мрежа форензичко-научних института“ (European Network of Forensic Science Institutes – ENFSI). За форензичко-научни рад и рад са траговима у лабораторијама дефинисани су данас интернационални стандарди квалитета ISO/IEC 17025. Стандарди се тичу услова које мора да испуни форензичка лабораторија.¹¹

Стандардизација и акредитација криминалистичког рада у Великој Британији

У полицији Велике Британије (Министарству унутрашњих послова – Home Office), постоји управа за стандардизацију полиције и форензичког рада која се зове Управа за полицију и стандарде (Police and Crime Standards Directorate). У оквиру ње је формиран одсек за стандардизацију полицијског и криминалистичког рада (Police and Crime Standards Unit), у оквиру кога постоји и тим за форензичке науке (Forensic Science team).

Циљ процеса стандардизације и акредитације у Великој Британији је унапређење свих стандарда који се тичу рада полиције и подизања нивоа квалитета услуга, редуковања криминалитета, страха од криминалитета и свих антисоцијалних понашања. Стандарди су постављени за све нивое полицијског посла почевши од униформисаних полицајаца, позорника, па преко инспектора у криминалистичкој служби. Стандардима су обухваћени сви нивои руковођења, од најнижих до највиших. Формирана је

¹¹ Pfefferli, P., (2007), *Qualitätssicherung in der Kriminaltechnik: Lagebild Schweiz*, Kriminalistik, бр. 5, стр. 333-334.

ефикасна организација надзора и контроле над испуњавањем стандарда, за мерење ефикасности и ефективности, како би се квалитет рада полиције стално унапређивао. Систем је постављен тако да је у центру грађанин као корисник услуга.¹² Потенцира се улога полиције као сервиса, као партнера, и у основи система квалитета је услужна делатност полиције према грађанима. Увођење стандарда се сматра процесом који треба да тежи сталном унапређивању. То подразумева дефинисање принципа, приоритета, планирање буџета, планирање ресурса и свих процеса који чине основу полицијског рада појединих полицијских служби, дефинисање, за сваку област, индикатора успешности, одређивање критеријума мерења успешности, установљивање органа и начина спровођења инспекција и интервенција на отклањању слабости. Унапређење стандарда у раду полицијских служби подразумева дефинисање и промовисање стандарда културе и руковођења унутар полицијске јединице, принципа комуникације по свим нивоима, стандарда у вези са полицијском обуком, стандарда у вези са подизањем мотивације и награђивањем, стандарда у односу на ресурсе (материјално-технички аспект). Као посебна целина обрађени су стандарди рада са информацијама и подацима које користи полиција на свим нивоима и службама. У оквиру свих стандарда обрађени су примери добре праксе. Посебна пажња у оквиру дефинисања стандарда посвећена је идентификовању критичних процеса и критичних корака имплементације, њиховој анализи и компарирању у односу на примере добре праксе. За сваки стандард дата је дефиниција као основа за његову имплементацију.¹³ (Исти принцип дефинисања сваког стандарда примењује се у процесу самовалуације и акредитације на универзитетима и факултетима у Србији.)

Поред овог, посебна пажња се посвећује процесу стандардизације и акредитације у раду са доказима. Јединица за полицијске стандарде при Министарству унутрашњих послова (Home Office Police Standards Unit) од 2003. године тесно сарађује са полицијским јединицама широм земље које се баве сузбијањем тешких кривичних дела из области сексуалне делинквенције. Циљ је да се што више ангажују научни потенцијали и савремене методе у откривању и доказивању кривичних дела. Задатак ове јединице је да установи шта функционише у пракси, да уочи елементе добре праксе које треба прогласити стандардом и постепено имплементирати и унапређивати у оквиру читаве државе. Посебна се пажња посвећује раду са жртвама силовања и других сексуалних кривичних дела, стандардизацији рада са ДНК доказима почевши од стручног оспособљавања, опреме

¹² Код нас се дуго могао добити одговор да су основни корисници полицијских услуга криминалци, тј. да је у фокусу полиције откривање и спречавање кривичних дела, па је у центру рада полиције криминал или извршиоци кривичних дела.

¹³ *Managing Police Performance: A Practical Guide to Performance Management*, Police Standards Unit, Home Office, September 2004.

за вршење увиђаја, обезбеђењу трагова и раду на лицу места, фиксирању, паковању доказа на лицу места, узимању узорака за компаративну анализу и њиховог слања у форензичке лабораторије, коришћењу ДНК база података ради откривања тзв. „хладних случајева“ (cold cases), криминалистичко-информативној активности, раду са медијима и едукацији становништва. У вези са сваком од ових фаза израђују се јасни стандарди, упутства и критеријуми за процену успешности (евалуацију). Један од задатака јединице је и предлагање модела који ће максимално да унапреде ефективност рада са ДНК доказима (најбољи однос цене и резултата). Јединица се бави анализом статистичких података у вези са применом стандардизованих поступка у раду са доказима за ДНК идентификацију и извлачењу закључака који ће унапредити процес.¹⁴

Министарство унутрашњих послова Велике Британије сачинило је брошуру у којој се посебно обрађују минимални стандарди у раду са доказима.¹⁵

Стандардизација и акредитација криминалистичког рада у Швајцарској

Криминалиста Pfefferli у свом раду, посвећеном описивању процеса стандардизације и акредитације у Швајцарској, заступа мишљење да је обезбеђење квалитета доказа црвена нит свих области модерне криминалистике. Процес мора бити институционализован и базирати се на интернационалним нормама и стандардима којима се осигурава обезбеђење квалитета рада са траговима и доказима. У том циљу у Швајцарској је основана Комисија за акредитацију (Schweizerische Akkreditierungsstelle – SAS), са задатком да у рад криминалистичке технике уведе интернационалне стандарде. Уведена је и инспекција која има задатак да контролише квалитет поступка у раду са траговима.¹⁶

Акредитација форензичке области у Швајцарској најпре је започела стандардизацијом и акредитацијом ДНК лабораторија. Након њих, процес стандардизације и акредитације прошле су лабораторије за судску медицину. Лабораторије за судску медицину су, истиче Pfefferli, прве полицијске институције у Швајцарској које су прошле процес акредитације. Процесу стандардизације и акредитације подвргнути су и апарати који се користе у раду са доказима.¹⁷

¹⁴ *Good Practice Guide*, (Cold Case Reviews and Serious Sexual Assault, Police Standard Unit, Home Office, 2005; *Forensic Science and Pathology Unit*, DNA Expansion Programme 2000-2005, Home Office, 2005).

¹⁵ Више о томе: Green, R., Loader (ауторизовали), *Scientific Support Performance Improvement Work Package*, Home Office.

¹⁶ Pfefferli, P., (2007), *Qualitätssicherung in der Kriminaltechnik: Lagebild Schweiz*, Kriminalistik, бр. 5, стр. 333-334.

¹⁷ За детаљније информације видети: www.admin.ch/ch/d/sr/c363

Крајњи циљ је акредитација читавог форензичког процеса, почевши од рада са доказима на лицу места кривичног дела. То је наредни корак и подразумева стандардизацију и акредитацију процеса обезбеђења доказа на лицу места и то пре свега: акредитацију увиђајне документације, обезбеђење латентних трагова папиларних линија, асервирање трагова обуће итд. На овај начин, стандардизацијом и акредитацијом обухвата се читав процес рада са траговима, од момента фиксирања, до допремања трагова у криминалистичку лабораторију и њиховог вештачења у лабораторији. Наводе се и интернет адресе сајтова на којима се могу добити потпуније информације у вези са процесом акредитације и унапређења квалитета у раду са траговима у Швајцарској. На овај начин Швајцарска се укључила у европски процес акредитације криминалистичко-техничког рада. Даљи развој процеса стандардизације и акредитације у Швајцарској, по мишљењу Pfefferliја, има неколико алтернатива: или увођење у процес акредитације читавог форензичког персонала који ради са траговима у свим фазама процеса; или дефинисање стандарда у вези са употребом метода рада са траговима (одређивање примера најбоље праксе који ће бити обавезујући стандард за све), или обоје.¹⁸

Стандардизација и акредитација у раду са доказима није могућа без унапређења и велике области. По мишљењу швајцарских стручњака, бројна се питања отварају тој материји: избор вештака, квалитет вештачења, на основу којих критеријума ће суд да се определи за једно од два вештачења са различитим резултатима у истом случају, евалуација, повратно информисање, комуникација у свим фазама између суда и вештака, транспарентност вештачења. У пракси се, као и код нас у Србији, уочавају слабости, аномалије, злоупотребе. Као решење оцењује се процес сертификације и акредитације институција које се баве вештачењима, што ће неминовно утицати на читав процес.¹⁹

Закључак

Стратешки задатак свих настојања унапређења рада на лицу места, и криминалистичке делатности уопште, је подизање квалитета доказивања, чиме се омогућава развој метода за проналажење и коришћење различитих доказних информација насталих у току или у вези са извршењем кривичног дела, које ће бити логички и информационо прихватљиве (неспорне) и за суд приликом доношења мериторне одлуке. Радећи у најранијим

¹⁸ Pfefferli, P., (2007), *Qualitätssicherung in der Kriminaltechnik: Lagebild Schweiz*, Kriminalistik, бр. 5, стр. 334.

¹⁹ Hauser, Kaspar, (2007), *Naturwissenschaftliche Gutachten unter besonderer Berücksichtigung des Strafprozesses*, Kriminalistik, бр. 8-9, стр. 565-566; Pfeffeli, P., (2007), *Harmonisierung und Qualitätssicherung kriminalistischer Gutachten in der Schweiz*, Kriminalistik, бр. 8-9, стр. 572-574.

фазама са оперативним и доказним информацијама, криминалиста мора да има у виду коначни исход, тј. да ли је доказна снага расположивог доказног материјала довољно квалитетна за доношење мериторне одлуке у судском поступку и то у оквирима које прописује матично кривично-процесно право. (Ту се крије узрок многих проблема са којима се данас сусрећемо).

Међународна повезаност криминалитета, унифицирање метода и технологија које се користе у (контроли) сузбијања криминалитета данас, и растућа потреба глобализације у организованој реакцији држава, неминовно захтевају јединствен и синхронизован одговор који подразумева формирање стандарда, чак и међународно прихваћане стандарде у оквиру читавог ланца доказивања. Акредитација представља вид контроле реализације тих стандарда у пракси, односно увођење професионализма у читав процес.

Према томе, стратешки циљ развоја криминалистичке делатности на нашим (балканским) просторима јесте укључивање у систем међународне стандардизације у контроли криминалитета и са аспекта метода, и са аспекта технологија (техника), и са аспекта кореспондирајућих законских решења, што на самом почетку подразумева и нова криминалистичка знања. Несумњиво да још увек много заостајемо у свим напред побројаним аспектима (кључним областима на којима треба радити), али свест о томе шта нам ваља чинити даје јасну визију за унапређење криминалистичке делатности на овим просторима.

Можда би први корак у правцу унапређења професионализације полиције и криминалистичке службе требало да буде формирање радних група по појединим областима полицијског рада, које би имале задатак да утврде и дефинишу најбољу полицијску (и криминалистичку) праксу. На основама најбоље националне праксе требало би почети дефинисати стандарде и критеријуме оцењивања успешности. Затим, тако дефинисану најбољу праксу (у појединим сегментима полицијског рада) треба ширити на читав систем (по дубини).

Само примера ради наводимо области у којима би, у оквиру криминалистичке делатности, требало дефинисати најбоље примере националне криминалистичке праксе и постепено их (у фазама) стандардизовати, а потом акредитовати.

СТАНДАРДИЗАЦИЈА КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ

СТАНДАРДИЗАЦИЈА МЕНАЏМЕНТА У ОКВИРУ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ СЛУЖБЕ:

- управљање, контрола, вредновање, координација са другим криминалистичким службама (хоризонтална и вертикална), са другим једини-

цама полиције и изван полицијским институцијама (тужилаштвом, судом, жртвама кривичних дела, медијима, јавношћу итд.);

- стандарди на спровођењу превенције криминалитета у оквиру рада криминалистичке службе;

- стандарди у вези са професионалним квалификацијама лица запослених у криминалистичкој служби, и

- стандарди перманентне едукације и обуке.

СТАНДАРДИЗАЦИЈА РАДА НА ЛИЦУ МЕСТА КРИВИЧНИХ ДЕЛА (кроз дефинисање националних принципа најбоље праксе):

- стандарди и процедуре при обезбеђењу лица места, хитним радњама умањења штете и спречавања катастрофа и спасавања.

Стандарди при вршењу увиђаја:

- стандарди у вези са саставом увиђајне екипе;

- дефинисање стандарда који се тичу опреме и технике за вршење увиђаја;

- стандардизација метода рада (процедура, поступака у вези са специфичностима вршења увиђаја код појединих врста кривичних дела), и

- стандардизација метода рада по врстама трагова (проналажење, обезбеђење, фиксирање, изузимање, паковање, чување и слање на вештачење).

СТАНДАРДИЗАЦИЈА ОБЛАСТИ ВЕШТАЧЕЊА:

1) Стандардизација лабораторија за вештачење;

2) Стандарди и услови пријављивања на листу за вештака (стручност, процедуре избора, вредновање рада и опозив са листе, односно услови за добијање лиценце и њено одузимање);

3) Стандардизација у вези са радом са доказима (пријем и завођење доказног материјала, чување материјала и поступања са њим у оквиру лабораторијских третмана;

4) стандарди у вези са методама вештачења;

5) стандарди у вези са садржајем извештаја о вештачењу и презентовању вештачења на суду, и

6) стандарди за проверу и вредновање стручних компетенција вештака,²⁰ метода примењених приликом вештачења и стандарди провере вештачења као продукта експертске процедуре (намењени као помоћ судијама, тужиоцима, адвокатима).

²⁰ Тзв. *Proficiency Tests*

Литература:

1. Ackermann, R., (2006), *Tatortarbeit und kriminalistische Erkenntnismöglichkeiten*, Kriminalistik, бр. 12.
2. Alen, Ed – Patrick. S., (2008), *Law Enforcement and Hazmat/WMD Emergency Response*, FBI Law Enforcement Bulletin, бр. 3.
3. Behrendt, R., (2006), *Qualitätsoffensive in der Kriminalitätsbekämpfung*, Kriminalistik, бр. 7.
4. Birkholz, M., Keller, M., (2000), *Todesermittlungen III*, Kriminalistik, бр. 1.
5. Forensic Science and Pathology Unit, (2005), *DNA Expansion Programme 2000-2005*, Home Office (није наведен аутор).
6. Forker, A., (2007), *Mentale Voraussetzungen effektiver und erfolgreicher Tatortarbeit*, Kriminalistik, бр. 2.
7. Gatzke, W., (2007), *Unschärfe Grenzen in Wirklichkeit und Recht*, Kriminalistik, бр. 6.
8. *Good Practice Guide*, Cold Case Reviews and Serious Sexual Assault, Police Standard Unit, (2005), Home Office (није наведен аутор).
9. Green R., Loader (ауторизовали), *Scientific Support Performance Improvement Work Package*, Home Office.
10. Hataway, D. J., M. Ed., (2008), *Human Performance Improvement for Tactical Teams, Performance Analysis*, FBI Law Enforcement Bulletin, бр. 6.
11. Hauser, Kaspar, (2007), *Naturwissenschaftliche Gutachten unter besonderer Berücksichtigung des Strafprozesses*, Kriminalistik, бр. 8-9.
12. http://en.wikipedia.org/wiki/Commission_on_Accreditation_for_Law_Enforcement_Agencies
13. <http://mail.google.com/mail/?tab=wm&shva=1#inbox/11b833a3b4ecc1ae> (Police accreditation colaition)
14. <http://www.calea.org/>
15. <http://www.calea.org/Online/CALEAPrograms/LawEnforcement/lawenfprogram.htm>
16. Jarchow, E., Meier, K., (2007), *Aufklärungsquote als Zielinhalt*, Kriminalistik, бр. 6.
17. King, M., Sharp, D., (2006), *Global Security and Policing Change: The Impact of "Securitisation" on Policing in England and Wales*, Police Practice and Research, бр. 5.
18. Kratcoski, Peter., (2008), *Executive Summary*, FIFTEENTH INTERNATIONAL POLICE EXECUTIVE SYMPOSIUM, POLICE WITHOUT BORDERS: THE FADING DISTINCTION BETWEEN LOCAL AND GLOBAL, Cincinnati.
19. Kurapka, V., Malevski, H., (2005), *Kriminalistiklehre an Universitäten – Notwendigkeit, Realität oder Problem*, Kriminalistik, бр. 1.

20. Lambert, E., Hogan, N., Nerbonne, T., Barton, S., Watson, Ph., Buus, J., Lambert, E., (2007), *Differences in Forensic Science Views and Needs of Law Enforcement Agencies*, Police Practice and Research, бр. 5.
21. *Managing Police Performance: A Practical Guide to Performance Management*, Police Standards Unit, (2004), Home Office.
22. Pfefferli, P., (2007), *Qualitätssicherung in der Kriminaltechnik: Lagebild Schweiz*, Kriminalistik, бр. 5.
23. Pfeffeli, P., (2007), *Harmonisierung und Qualitätssicherung kriminalistischer Gutachten in der Schweiz*, Kriminalistik, бр. 8-9.
24. Skogan, W. H., (2005), *The Diffusion of Information Technology in Policing*, Police Practice and Research, бр. 5.
25. www.admin.ch/ch/d/sr/c363
26. www.bka.de
27. www.seco.admin.ch/sas/00032/00071/000179/index.html

Standardisation and accreditation as ways of ensuring professionalism of police and crime investigation units

Abstract: *The paper addresses the questions of standardization and accreditation of police, emphasizing the crime investigation service and forensic work with evidence. It also discusses similar processes of standardization and accreditations in USA, the United Kingdom and Switzerland. It offers suggestions for initiating such a process in our country.*

Key words: *police professionalism; standardization and accreditation, crime investigation services, crime scene work.*

Проф. др Горан МИЛОШЕВИЋ,
доц. др Горан БОШКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Пореска евазија у Републици Србији

UDK: 336.2(497.11)

***Апстракт:** Евазија пореза, својим деловањем и начином испољавања, може достићи размере које угрожавају одређене елементе друштвено-економског и политичког система једне земље. Последице евазије пореза по друштвено-политичко и економско уређење земље су многоструке: угрожавање демократских институција, блокирање реформи, рушење међународног угледа земље, разарање моралних и етичких вредности друштва, социјално раслојавање, раст криминала у области пореза, буџетски дефицит, ширење неповерења грађана према власти, њеним органима и слично.*

Нормативним напорима у овој области и реформом пореског система постављене су основе за његову већу ефикасност. Рад на унапређењу пореског система онемогућио је неке од начина злоупотреба у овој области, али учиниоци кривичних дела повезаних са евазијом пореза пронашли су нове моделе злоупотреба и користе их у својој криминалној делатности. Такође, појавили су се и организовани облици криминала који указују на велике могућности стицања нелеганог профита у овој области.

***Кључне речи:** порез, евазија, кријумчарење, фантомске фирме, организовани криминал, потрошни порези, порези на доходак грађана, порез на добит предузећа, порез на имовину, порез на додату вредност.*

Увод

Поступци обвезника у случајевима пореске евазије своде се или на сам чин неплаћања пореза, или на пропуштање да се поступи у складу са захтевима из пореског управног односа, које су пореском дужнику наметнути да би се обезбедило да пореска обавеза буде испуњена (да поднесе пореску пријаву, да уредно води пословне књиге, да допусти пореску контролу и слично).¹ Ове радње чињења или нечињења, ради елиминисања или умањења пореске обавезе на незаконит начин, у основи су незаконите евазије. Недозвољена пореска евазија се састоји у свесном и жељеном настојању да се умањи или сасвим избегне извршење постојеће пореске

¹ Поповић, Д., (1997), *Наука о порезима и пореско право*, Београд, стр. 452.

обавезе.² У овој области познати су и случајеви „законите” пореске евазије, који најчешће настају због неусклађености пореских закона са потребама праксе чиме се стварају „рупе” у законима. Ове недостатке у законским одредбама користе порески обвезници и радњама које формално нису у сукобу са важећим законским одредбама избегавају плаћање пореза.

Пореска евазија је присутна у нашој земљи на шта указују подаци Пореске полиције о избегавању плаћања пореза које је детектовано 2004. и 2005. године. Пореска полиција у садашњем облику постоји од 2003. године и показује значајне резултате у сузбијању избегавања плаћања пореза. Важно је напоменути да наведени подаци представљају регистроване злоупотребе у овом сектору, али требало би имати у виду и постојање тамне бројке коју је изузетно тешко проценити.

Табела 1 – *Избегавање плаћања пореза детектовано од стране пореске полиције у 2004. години*³

Избегавање плаћања пореза	Укупно	Процењена	Непријављена основа (за)
детектовано у 2004. (еври)	избегнуто плаћање пореза	номинална пореска стопа	опорезивање (на основу номиналне пореске стопе)
Акцизе	816 975		
		Фиксни монетарни износ по јединици мере (нпр. литар)	
ПДВ	0	18,0%	0
Порез на робу	26.448.397	20,0%	132.241.985
Порез на услуге	937.604	20,0%	4.688.021
Порез на пренос имовине	0	5,0%	0
Порез за предузећа	304.292	10,0%	3.042.924
Порез на финансијске трансакције	0	0,3%	0
Порез на лична примања – плате	4.556.113	14,0%	32.543.667
Порез на лична примања – остало	0	10,0%	0
Порез на добитке игара на срећу	0	на	на
Доприноси за пензијско осигурање	7.067.075	11,0%	64.246.140
Доприноси за здравствено осигурање	3.897.311	6,2%	63.370.904

² Петровић, М., (1982), *Финансије и финансијско право*, Зборник радова, Осиек, стр. 27-28.

³ Табеле 1 и 2 су преузете из: *OECD Report on Money Laundering and Predicate Crime in Serbia 2000–2005*, стр. 39.

Доприноси за случај незапослености	377.519	0,8%	50.335.822
Доприноси за фонд плата	766.482	на	на
Доприноси за локалне приходе	16.756	на	на
Остали порези	629.832	на	на
Укупно	49.017.250 (евра)		350.469.463 (евра)

Табела 2 – Избегавање плаћања пореза детектовано од стране пореске полиције у 2005. години

Избегавање плаћања пореза	Укупно	Процењена	Непријављена основа за
детектовано у 2005. (еври)	избегнуто плаћање пореза	номинална пореска стопа	опорезивање (на основу номиналне пореске стопе)
Акцизе	409.697		
		Фиксни монетарни износ по јединици мере (нпр. литар)	
ПДВ	5.301.278	18,0%	29.451.545
Порез на робу	49.406.807	20,0%	247.034.033
Порез на услуге	1.858.924	20,0%	9.294.621
Порез на пренос имовине	56.027	5,0%	1.120.548
Порез за предузећа	732.684	10,0%	7.326.841
Порез на финансијске трансакције	5.412	0,3%	1.804.039
Порез на лична примања – плате	8.337.402	14,0%	59.552.873
Доприноси за пензијско осигурање	11.605.773	11,0%	105.507.028
Доприноси за здравствено осигурање	6.598.292	6,2%	107.289.294
Доприноси за случај незапослености	755.748	0,8%	100.766.385
Доприноси за фонд плата	740.348	на	на
Остало	27.872	на	на
Доприноси за локалне приходе	17.530.488	на	на
Порез на лична примања – остало	1.438.364	10,0%	14.383.636
Порез на добитке игара на срећу	1.706	на	на
Остало	85.052	на	на
Укупно	104.891.904 (евра)		683.530.844 (евра)

Подаци из табела 1 и 2 показују да је избегнуто плаћање пореза за 2004. годину 49.017.250 (евра), док је за 2005. годину овај износ двоструко већи и износи 104.891.904 (евра). Процењен износ непријављене основе за опорезивање за 2004. годину је 350.469.463 (евра), а за 2005. годину 683.530.844 (евра), што је скоро двоструко већи износ. Логично, на основу података, можемо поставити питање: да ли постоји нагли пораст злоупотреба у пореском систему или је реч о ефикаснијем раду пореске полиције у откривању постојећих злоупотреба и колика је тамна бројка ове врсте криминалитета?

Област пореских прихода државе је кључна за функционисање државе и њен просперитет, зато је свака држава заинтересована да ову област што боље уреди и обезбеди стабилне изворе финансирања својих потреба. Претходни период у функционисању наше државе у условима санкција, инфлације, привредне стагнације, пада производње, повећања обима сиве економије, пада стандарда становништва довео је до тога да је било сасвим нормално да се држави не плаћају порези. Такву ситуацију искористили су појединци и криминалне организације за стицање нелегалних прихода различитим врстама злоупотреба у овој области.

У даљем тексту указаћемо на облике евазије у оквиру пореског система Републике Србије, а који се конкретно односе на евазију потрошних пореза, пореза на доходак грађана, пореза на добит предузећа, пореза на имовину и пореза на додатну вредност. Такође, покушаћемо да укажемо и на неке облике организованог криминалног деловања у овој области, посебно у случајевима евазије потрошних пореза кријумчарењем високо акцизних роба и пореза на додатну вредност коришћењем фантомских фирми.

Евазија потрошних пореза⁴

Област промета је изузетно сложена и тешко контролисана. У оквиру промета роба и услуга преплићу се разни интереси, па и државни монопол. Реч је о пореским облицима где обвезник утврђује обавезу моментом пуштања у промет производа, односно када је извршен промет производа или услуга. Напомињемо да акцизу не би требало везивати за чин промета, већ за сам производ, чија се потрошња жели погодити. Дакле, акциза погађа потрошњу тачно одређеног добра.

Незаконито избегавање пореза може се остварити у основи на два начина: пропуштањем да се нешто учини, а закон на то обавезује, и подношењем нетачне пореске пријаве и других докумената. У првом случају, обвезник избегава порески терет непредузимањем одређене радње утврђене пореском одредбом и тиме елиминише или умањује, на незаконити

⁴ Употребом термина потрошни порези означили смо порез на промет и акцизе.

начин, свој порески терет. У другом случају, незаконита пореска евазија настаје када обвезник достави надлежном пореском органу пореску пријаву са нетачним подацима. Незаконита евазија се санкционише различитим мерама у оквиру прекршајног и кривичног поступка.

Избегавање потрошних пореза врши се тако што обвезници прикривају количину произведене или продате робе, односно обим извршених услуга. Репроматеријал који се набавља без пореза на промет често се не користи за намене за које је утврђено пореско изузимање, већ за друге намене. Последњих година знатно је проширена могућност кријумчарења робе свих врста и облика. Најчешће се кријумчаре предмети од племенитих метала, драгог камења, кафа, цигарете, аутомобили, бела техника, алкохол и друго. Предмет кријумчарења може да буде различита роба, која је најчешће дефицитарна, високе цене (високе акцизе или друге дажбине на робу) или је реч о роби чији је промет забрањен. Робом која је предмет кријумчарења могу се снабдевати нелегална тржишта (опојне дроге, оружје и др.), може бити намењена недозвољеној трговини у оквиру сивих економских токова (цигарете, техничка роба, алкохол и др.) или намењена за продају у легалним економским токовима (фалсификовање документације и лажно декларисање порекла, квалитета и других својстава робе).⁵

Кријумчарење високо акцизне робе представља уносан посао који доноси огромне суме профита. Наиме, државе прописују одређене дажбине за различите врсте робе, у оквиру своје економске политике, тако, на пример, истоврсне цигарете у различитим државама имају различиту цену, што оставља простор криминалним организацијама за генерисање криминалног профита кријумчарењем роба.⁶

Стално настају нови појавни облици кријумчарења, нови канали дистрибуције робе, а све у циљу да се избегну пореске обавезе. Крајњи резултат ових недозвољених активности је да појединци стичу енормно

⁵ Кријумчарењем се новац може износити из земаља у којима је стечен на нелегалан начин, које најчешће имају строге прописе по питању пријаве порекла новца при његовом улагању у финансијски систем, ради убавивања у финансијски систем земаља у којима постоји висок степен дискреционих права улагача. У овом случају кријумчарење је само једна од операција која се врши у сложеним шемама прања новца. Кријумчарењем се могу користити и криминалне организације које се баве илегалним миграцијама и трговином људима у својим криминалним активностима.

⁶ Организована криминална група своју криминалну делатност усмерила је ка кријумчарењу акцизне робе. Наиме, ова група је организовала криминалне операције које су обухватале територије више држава (Албанију, Србију, Црну Гору, Мађарску, Немачку, Француску и Аустрију). У близини Београда изнајмили су магацине који су служили за претовар робе (цигарета) која је дозвољена из Албаније преко Црне Горе. У магацинима радници су препакивали цигарете и стављали фалсификоване акцизне маркнице земаља којима је роба намењена. Организована криминална група је имала свог књиговођу, код кога је пронађена књиговодствена документација на основу које је утврђено да је ова група током две године прокријумчарила више од 6.000.000 боксова цигарета различитих робних марки. Један од начина како је прикривана роба кријумчарена при уласку у Београд било је скривање цигарета у камионима са поврћем у којима се налазило олово, које је одговарало тежини камиона са поврћем, према нормативима тежине за одређену робу који се користе при контроли теретног саобраћаја.

богатство, а фискус располаже мањим приходима. Искуства Републике Србије потврђују ову констатацију.

Табела 3 – *Подаци о продаји цигарета и кафе у Србији (у малопродаји), за период 1990. године до 1997. године.*⁷

Производ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Кафа	22.077	13.862	12.672	4.659	6.026	1.772	5.189	1.583
цигарете	21.332	13.423	12.221	7.502	7.000	6.872	2.961	1.715

Из табеле 3 уочава се да је легални промет кафе и цигарета из године у годину знатно опадао. Ако пођемо од претпоставке да је 1990. године приказан легалан промет ових производа, онда се може проценити која количина кафе и цигарета је прокријумчарена. Кријумчарењем само ова два производа годишње се избегне плаћање акцизе и пореза на промет у износу од преко милијарду и по динара. Када се овоме дода износ на име неплаћене царине и износ избегнутих обавеза при унутрашњем промету, може се само наслутити колики је укупан износ пореске евазије. Напред наведену тврдњу поткрепићемо коришћењем података о стварној потрошњи акцизних производа (табела 4).⁸

Табела 4 – *Стварна потрошња акцизних производа*

Производ	Јед. мере	1990	1994	1996	1997
Кафа	т	26.147	24.197	27.065	29.608
Вино	хл	435.046	236.077	274.975	274.930
Пиво	хл	1.654.029	860.574	1.301.877	1.670.728
Ракија	хл	168.929	161.337	149.959	169.188
Ост. алко.	хл	95.000	59.425	43.711	42.297
Дуван	т	26.323	23.164	25.378	26.436

Рapidни пад животног стандарда у нашој земљи у периоду 1992-1994. година није довео до знатнијег пада потрошње акцизних производа. Наиме, уколико податке о стварној потрошњи три акцизна производа (кафе, цигарета и алкохолних пића) упоредимо са подацима о њиховој продаји у малопродаји на територији Србије у периоду 1990-1997. година, долазимо до закључка да је огромна разлика између стварне и регистроване (кроз малопродају) потрошње. Сива економија је имала значајну улогу

⁷ Статистички билтен и документациони материјал Савезног завода за статистику 1990-1997. година.
⁸ Стварна годишња потрошња акцизних производа преузета је из Анкете о потрошњи домаћинства која представља редовно статистичко истраживање Савезног завода за статистику. Метод примењен у Анкети је метод интервјуа на бази упитника, спроведен на 2.295 домаћинстава. У табели 4 је приказана потрошња независно од тога на који је начин задовољена, из легалних или ван легалних токова

у промету акцизних производа. Губици пореских прихода, у односу на нормално функционисање привреде, били су енормни. Процена је да је губитак пореских прихода од акцизе и пореза на промет у наведеном периоду износио између 40 и 60%. Овако остварен незаконит приход врло често је акумулиран од стране појединаца и криминалних организација и коришћен у приватизацији привредних субјекта у нашој земљи.

Значајан допринос сузбијању нелегалног промета акцизне и друге опорезиве робе дали су радници Пореске управе и Министарства унутрашњих послова. Током 2003. и 2004. године Пореска полиција и Министарство унутрашњих послова открили су укупно 577 кривичних дела у вези са избегнутим акцизним обавезама. Укупан износ избегнуте акцизе у 2004. години, према подацима Пореске полиције, износи 65.357.965 динара. Избегнуте пореске обавезе по основу пореза на промет у 2004. години износе 2.190.880.088 динара.⁹

Може се закључити да је наше друштво у великој мери угрожено избегавањем обавеза по основу потрошних пореза. Најчешћи начини избегавања потрошних пореза испољавају се кроз:

- неевидентирање производње и готових производа у пословним књигама и другим евиденцијама и продаја тих производа без обрачуна и плаћања пореза. Приходи који се остварују не евидентирају се, документација се скрива или уништава, послује се са готовим новцем, те на тај начин изостаје свака веродостојна документација о оствареној производњи и реализацији, односно о оствареном приходу;
- фактурисање по нижим продајним ценама, како би се разлика наплаћивала у готовом без евидентирања, за страна и домаћа средства плаћања. Нижим фактурисањем извезене робе омогућава се извознику да део стварно примљених девиза држи у иностранству или прода „на црно” у земљи. У таквим околностима, паралелно са званичним девизним тржиштем, егзистира и црноберзијанско девизно тржиште, на коме се ствара неопорезован доходак;¹⁰
- стављање у промет робе без пратеће документације. Свака куповина и продаја робе између привредних субјеката мора бити евидентирана и праћење извршено у складу са прописима који омогућавају праћење пословања ових субјеката од органа контроле, а посебно пореских органа. Свако непридржавање оваквог начина пословања доводи да се избегава плаћање преко рачуна, врши исплата у готовом новцу, роба набавља и продаје нелегално и држави ускраћују приходи од пореза;
- састављање лажних уговора и испостављање лажних фактура и друге документације о продаји робе на велико (услов ослобођења пореза

⁹ Извор: Министарство финансија – Пореска управа.

¹⁰ Кулић, М., (1999), *Пореска утаја и кријумчарење*, Београд, стр. 250.

на промет). Порески обвезник користи фиктивни уговор или фактуру, као доказ да је неко други обвезник пореза, односно, да је промет извршен на велико. У неким случајевима, предузећа која тргују на велико и мало робу продају преко малопродајне мреже, а у званичној документацији овај промет приказују као промет на велико и тиме избегавају порески терет. Роба се најчешће фактурише фиктивним предузећима, чије је седиште ван територије Републике, знајући да је веома отежана провера стварног пословања тих предузећа. Ово је био веома чест облик злоупотреба у пореском систему пре увођења пореза на додату вредност;

- набавка робе од добављача врши се у готовом, а затим се иста роба реализује (готовински) без евидентирања тог пословања;
- пословање мимо рачуна без уплаћивања дневног пазара. Купопродајне трансакције законито произведене робе и обављене услуге обављају се готовим новцем или на принципима трампе. Носиоци ових активности могу да буду како лица која не раде, тако и лица која су у редовном радном односу, а све послове обављају у слободном времену, да би повећали лична примања;
- стављање у промет робе страног порекла која је унета у земљу преко илегалних канала и на коју нису плаћене пореске обавезе;
- извоз и увоз робе кроз нелегалне канале, као и њена дистрибуција на црно тржиште;
- промет робе коришћењем фиктивне документације као да се ради о транспорту;
- пословање преко фиктивних предузећа, која су регистрована на основу лажне документације, како би се пореске обавезе избегле.¹¹

Евазија пореза на доходак грађана

Порез на доходак грађана обухвата следеће врсте прихода: зараде, приходе од пољопривреде и шумарства, приходе од самосталне делатности, приходе од ауторских права и права индустријске својине, приходе од капитала, приходе од непокретности, капиталне добитке и остале приходе. Ови приходи опорезују се било да су остварени у новцу, натури, чињењем или на други начин.

Подручје избегавања јавних прихода је прилично широко и покрива све моменте који се могу означити као прилика да се јавни приход избегне и присутно је у свим облицима привређивања.¹² Може се рећи да је избегавање пореза прилично распрострањена појава код пореза на зараде.

¹¹ Милошевић, Г., (2005), *Порез и избегавање пореза*, Београд, стр. 247-248.

¹² Кулић, М., *цит. дело*, стр. 247.

Чест је случај да се прикривају и други облици прихода, који се опорезују порезом да доходак грађана.

Велике могућности за утају пореза постоје када се плаћања врше готовински, а нарочито између физичких лица. По том основу, код приватних предузећа и предузетника, постоји појава пореске евазије на исплаћене зараде и друге приходе запослених. Послодавци врше исплату зарада без евиденције и најчешће за рад на „црно”. Радници не заснивају радни однос са послодавцем, а то значи да послодавац не плаћа пореске обавезе на њихове зараде. За раднике који су пријављени, који су евидентно засновали радни однос, послодавац је у обавези да обрачуна и плати порез и доприносе на зараде. Међутим, послодавци често стварну исплату зарада не евидентирају у пословној документацији. Уместо стварне исплате зарада, у пословној документацији евидентира се исплата најниже зараде за раднике. Тиме се на незаконит начин умањује пореска основица за обрачун пореза на зараде запослених и истовремено умањује основицу за обрачун доприноса за социјално осигурање. На овај начин, незаконитим прикривањем чињеница о висини пореске основице обвезници избегавају (умањују) порески терет.

Полазећи од начина рада и пословања предузећа и других правних лица у којима се врши утаја пореза, као и од спретности менаџмента, различити су начини исплате зарада, при чему се делимично или потпуно избегава плаћање јавних прихода. Лична примања се у том циљу могу исплаћивати путем фиктивних путних налога и дневница за службено путовање, кроз исказивање разних других материјалних трошкова, кроз ненаменску употребу средстава, кроз формирање нетачног обрачуна за исплату зарада, кроз одобравање фиктивних кредита, регреса и помоћи радницима и друго.

Често се исплата зарада радницима врши у натуралном облику, без обрачуна прописаних дажбина. Ради исплата зарада радницима без плаћања пореза и доприноса, врши се подизање готовог новца за разне намене, при чему се сачињава двострука документација, једна за подизање новца, а друга на основу које се та средства исплаћују радницима, као зарада без утврђивања пореског терета.

Знатне могућности за утају пореза постоје и у области естрадне уметности, спорта и игара на срећу. Естрадни уметници често своје услуге у земљи и иностранству наплаћују на „црно“, пошто приходе са концерата и других манифестација наплаћују готовински, без евидентирања трансакција. Утаја јавних прихода присутна је и у спорту. Велики је број спортиста и спортских радника који остварују енормне приходе, а то не исказују кроз пореску пријаву. Примери западних земаља (Француске, Немачке, Италије, Шпаније и др.), али и наше земље, указују да је у спорту могуће

велико избегавање пореза.¹³

Приређивање игара на срећу представља област друштвеног живота која је веома примамљива, како због велике заинтересованости и огромног броја учесника, тако и због високог профита које остварују појединци приређивачи ових игара.¹⁴ Ово је област која је интересантна и за државу. Обвезници пореза су приређивачи игара на срећу и физичка лица која остваре добитак од тих игара. Организатор игара користи низ начина како би прикрио остварени приход, односно исплаћени добитак. У пословним књигама приказује се само део пословања, односно део оствареног прихода, док се не евидентирају сви добици или се приказују умањени.

За контролне органе је доста тешко да утврде реалне остварене приходе. Међутим, контрола субјеката који приређују игре на срећу не врши се систематично, па је ово област у којој се стварају разноврсни облици незаконитог избегавања пореза, као и прање новца.¹⁵

Могућности за избегавање плаћања пореза постоје и код прихода од непокретности. Овде се ради о приходима од издавања соба, станова, пословних просторија и слично. Велики број грађана нема решено стамбено питање, те су принуђени да станују подстанарски, плаћајући накнаду. Станодавци ретко или изузетно пријављују ове приходе, који су предмет опорезивања. Закупци станова, избегавајући непријатности, такође не пријављују ове приходе станодаваца. На овај начин, непријављивањем прихода од непокретности, а користећи се готовинским начином наплате закупнине, власници непокретности избегавају пореске обавезе и буџет државе ускраћују за један велики део прихода.

Могућности за избегавање плаћања пореза постоје и код опорезивања капиталних добитака. Законске одредбе које регулишу овај порез, као

¹³ Након вишемесечне истраге полиција је лишила слободе председника, генералног директора и генералног секретара једног нашег фудбалског клуба, који су осумњичени за злоупотребу службеног положаја, фалсификовање службене исправе и избегавање плаћања пореза. Наиме, ова лица су, према наводима из кривичне пријаве, закључила уговор о продаји једног играча са иностраним фудбалским клубом, вредан 27 милиона марака. Нашем фудбалском клубу је, према уговору, требало да припадне 9 милиона марака, а остатак играчу. Међутим, играч је од поменуте суме добио само 6 милиона марака. Челници фудбалског клуба осумњичени су да су без знања играча отворили рачун у банци на име играча на који је инострани клуб уплатио остатак његовог дела новца од око 5,1 милиона марака. Тај новац су затим пребацили, без знања играча, на рачун клуба фалсификујући играчев потпис у више наврата. Такође, полиција је открила да је у пословним књигама фудбалског клуба забележено да је трансфер играча био вредан 22 милиона марака, а полиција је утврдила провером у УЕФА да је трансфер био вредан 27 милиона марака, чиме је највероватније постојала намера и за избегавањем плаћања пореза на комплетну суму новца од трансфера или је тај део новца противправно присвојен.

¹⁴ Бановић, Б., (2002), *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Београд, стр. 102.

¹⁵ *Прање новца* можемо дефинисати као врсту имовинског криминала, чији су циљеви прикривање постојања и порекла нелегално стечених средстава, и то укључивањем тих средстава трансформацијом, пребацивањем, размењивањем, прикривањем намене, мешањем са легалним средствима или на други начин у легалне финансијске токове, чиме се, осим порекла нелегално стечених средстава, прикрива криминална делатност и остварује крајњи циљ прања новца – несметано коришћење прихода од криминалне делатности и избегавање казне за извршена кривична дела. Бошковић, Г., (2005), *Прање новца*, Беосинг, Београд, стр. 23.

новији порески облик у нашем пореском систему, изазивају одређене дилеме у примени. Поред тога, није на најбољи начин обезбеђена наплата овог пореза, па га обвезници избегавају одласком у иностранство на дуже време, или склапањем фиктивних уговора о куповини станова, ради решавања стамбеног питања средствима добијеним продајом ранијег стана и слично.¹⁶

Евазија пореза на добит предузећа

Порез на добит предузећа утврђује се решењем пореског органа, које се доноси на основу података из пореске пријаве и пореског биланса обвезника овог пореза и на основу других података. Утврђивање основице пореза на добит предузећа захтева добро познавање како пореских, тако и рачуноводствених прописа, да би утврђена пореска обавеза била реална и законита. Обавеза пореза на добит предузећа утврђује се усклађивањем пословне добити обвезника утврђене у билансу успеха на начин предвиђен у пореском закону. Порески закони, у односу на рачуноводствени, делују као специјални закон у односу на општи закон, и поједине аспекте опорезивања уређује другачије, него што то чине прописи на основу којих се утврђује пословни успех предузећа.

Слично као код других пореских облика, незаконито избегавање пореза на добит предузећа може се остварити на два начина: пропуштањем да се нешто учини што закон обавезује и подношењем нетачне пореске пријаве. Ако одговорно лице у правном лицу достави пореском органу неистините податке у пореској пријави или пореском билансу, у намери да потпуно или делимично избегне плаћање овог пореза, настају елементи незаконите пореске евазије.

Незаконита евазија пореза на добит предузећа најчешће се одвија на основу незаконито сачињеног биланса успеха и пореског биланса. Књиговодствена евиденција се код скоро свих привредних субјеката води компјутерски. „Штимовање“ података, тако да се у једном програму евидентира реално стање прихода и расхода, а у другом лажно стање које се приказује пореском органу, све више је постала пракса обвезника. Порески обвезник коригује податке о стварном стању по посебним шифрама које су познате само обвезнику. У овако заштићене програме немогуће је „ући“, а подаци су за екстерне кориснике доступни само до одређеног нивоа.

Порески биланс представља рачуноводствени исказ у коме се врши рачунско упоређивање или суочавање активе и пасиве једног предузећа. Актива, која се приказује на левој страни биланса, показује имовину (сва имовинска права предузећа). Пасива, која се приказује на десној страни би-

¹⁶ Кулић, М., *цит. дело*, стр. 251.

ланса, показује капитал, као збир свих средстава стављених предузећу на располагање. Другим речима, актива показује употребу капитала, док пасива обавештава о пореклу средстава којима предузеће располаже (сопствени или позајмљени капитал). У нашој рачуноводственој пракси дефиниција напред наведеног рачуноводственог исказа означава *биланс стања*.

У нашој земљи се примењује и други рачуноводствени исказ – *биланс успеха*. Биланс успеха показује за одређени обрачунски период релевантне приходе и расходе, као његове позитивне и негативне компоненте. Са становишта фискалних потреба државе, законодавац је прописао обавезу састављања пореског биланса. Порески биланс, по правилу, не саставља се засебно, него се изводи из пословног биланса. Он представља, уствари, кориговани пословни биланс према пореским прописима, са циљем да се утврди основица за опорезивање. Дакле, тежиште лежи на годишњем резултату који треба прилагодити тако да одговара пореским прописима. Порески биланс представља инструмент којим се утврђује основица и висина пореза обвезницима који остварују добит, односно обвезницима који остварују приходе од самосталне делатности.¹⁷

Порески биланс сачињава се на основу одредаба два закона и то *Закона о порезу на добит предузећа* и *Закона о порезу на доходак грађана*. У суштини, оба закона су на идентичан начин уредили материју која се односи на порески биланс. На основу наведених закона, министар финансија је донео три подзаконска акта: *Правилник о садржини пореског биланса обвезника пореза на добит предузећа, о начину утврђивања расхода за дугорочно инвестиционо одржавање основних средстава, начину остваривања права на порески кредит, начину увећавања дивиденди и удела у добити за плаћање пореза и о садржини консолидованог пореског биланса; Правилник о садржини пореског биланса за друга правна лица обвезике пореза на добит предузећа (недобитна организација) и Правилник о садржини и начину састављања пореског биланса обвезника пореза на доходак грађана за приходе од самосталне делатности*.¹⁸ Формално-правно постоје четири врсте пореског биланса: порески биланс, који сачињавају предузећа (ПБ-1), консолидовани порески биланс, који сачињавају повезана предузећа (КПБ), порески биланс, који сачињавају недобитне организације (ПБН) и порески биланс који сачињавају лица која остварују приходе од самосталне делатности (ПБ-2).

Између пореског биланса који сачињавају предузећа и оног кога сачињавају лица која самостално обављају делатност, практично да и не постоје разлике. Разлике су само у природи и величини пословања наведене две врсте обвезника. Консолидовани порески биланс јесте, уствари, само скуп пореских биланса повезане групе предузећа. Порески биланс

¹⁷ Ранчевић, Б., Гагић, Б., (1997), *Утврђивање и наплата јавних прихода*, Београд, стр. 27.

¹⁸ Ови правилници објављени су у Службеном гласнику Републике Србије, број 38/01.

састоји се из три дела: првог дела, којим се исказују пословна добит и губици, другог дела, у коме се исказују капитални добици и губици и трећег дела, у коме се приказује обрачунати порез и умањење пореза. Уз порески биланс прилаже се и анекс који показује обрачун пореског кредита датог предузећа.

Методологија утврђивања пореске основице полази од добити обвезника исказане у билансу успеха, с тим што *Закон о порезу на добит предузећа* (на основу кога је донет *Правилник о садржини пореског биланса*) прописује неколико правила за усклађивање те добити у пореском билансу. При томе се најзначајнија усклађивања врше у погледу расхода, јер се контролом расхода и њиховим ограничавањем у пореском билансу обезбеђује реалнија пореска основица. За утврђивање опорезиве добити признају се расходи у износима утврђеним билансом успеха (у складу са *Законом о рачуноводству*), изузев расхода за које је *Закон о порезу на добит предузећа* и *Закон о порезу на доходак грађана* прописао други начин утврђивања.

Утврђивање трошкова материјала и набавне вредности продате трговачке робе у пореском билансу, допуштено је искључиво применом методе просечне цене. Обвезник може залихе материјала и трговачке робе да евидентира по обрачунским ценама, које одступају од набавних цена, али је у том случају дужан да води и разлику у цени, односно да обрачун одступања врши на начин који своди трошкове материјала, односно набавне вредности продате робе, на износе који произлазе из примене методе просечне цене. Ако порески обвезник књиговодствену вредност залиха прати применом метода просечне цене, онда се трошкови утрошеног материјала, резервних делова и набавна вредност трговачке робе, неће мењати у пореском билансу у односу на исказане износе у билансу успеха. Међутим, у свим оним случајевима када обвезник користи неки други метод, а не метод просечне цене, мора се извршити корекција тих трошкова и у пореском билансу би их требало исказати у износима који се добијају коришћењем метода просечне цене.

Трошкови зарада, односно плата, признају се у износу обрачунатом на терет пословних расхода. Дакле, поред бруто износа личних примања, послодавац је обавезан да за запослене плати одговарајуће доприносе за обавезно социјално осигурање, као и накнаду за коришћење добара од општег интереса и сви ти доприноси и накнаде признају се као расход и у билансу успеха и у пореском билансу. Међутим, примања запослених или других лица која потичу из расподеле по основу учешћа у добити (дивиденде и сл.) нису расходи у смислу пореског биланса. Таква примања се не признају као расход, него се исплаћују из остварене добити, па се укључују у основицу и подлежу плаћању пореза на добит.

Амортизација основних средстава представља један од расхода који умањује добит за опорезивање, али се овај расход не исплаћује, већ он остаје обвезнику на коришћење. Законом је прецизирано како се амортизација обрачунава и до ког износа се може признати као расход у пореском билансу. Дозвољено је коришћење пропорционалне, функционалне и дегресивне методе обрачунавања амортизације. Једном одабрана метода примењује се све до коначног амортизовања вредности средства или групе средстава. Допуштена је промена методе обрачунавања амортизације, али само у случају када се са дегресивне прелази на пропорционалну методу. У том случају, неотписана вредност средстава или групе средстава расподељује се на једнаке амортизационе квоте за преостали отписни век. Код функционалне методе, уколико се укупна амортизација обвезника повећава за више од 5% од амортизације обрачунате пропорционалном методом, за обрачун амортизације применом функционалне методе потребна је сагласност пореског органа.

Дугорочно резервисање за трошкове инвестиционог одржавања такође се признаје у пореском билансу. Позитивни резултат ревалоризације (вишак ревалоризованих прихода над ревалоризованим расходима) признаје се као расход у пореском билансу у висини $1/3$ годишњег резервисања, чиме се спречава неосновано одлагање опорезивања ове добити. Остали део резервисања исте пословне године уноси се као приход у пореском билансу.

На терет расхода у пореском билансу признају се укупно обрачунате камате, изузев камата због неблаговремено плаћених пореза, доприноса и других јавних прихода. На терет расхода у пореском билансу признају се и плаћени порези на имовину, доприноси за обавезно социјално осигурање, које плаћа послодавац, таксе и друге јавне дажбине које не зависе од резултата пословања

Уколико обвезник у пријави, односно пореском билансу, прикаже негативне или неверодостојне податке или друга неодговарајућа писмена, то за последицу има умањење основице или незаконито коришћење пореског подстицаја. Кршење законских прописа кроз лажно билансирање позиција пореског биланса, доводи до незаконитог избегавања пореза на добит предузећа.

Сложеност усклађивања прихода и расхода код пореза на добит предузећа пружа простор за лажно исказивање појединих билансних позиција и то на следеће начине:

- амортизација основних средстава врши се уз примену стопа отписа које су знатно више од оних које су за та средства прописане. На тај начин, трошак амортизације у пореском билансу се незаконито увећава;
- трошкови резервисања исплаћених зарада и репрезентације, ванредни расходи погодан су елемент за незаконито исказивање појединих позиција биланса њиховим увећањем;

- продају, односно други пренос уз накнаду стварних права на непокретностима, трајног права коришћења и права градње на градском грађевинском земљишту, права индустријске својине, удела у имовини правних лица и акција и осталих хартија од вредности, опреме и остале сталне имовине, често прате симуловани уговори. Да би незаконито умањило опорезиву добит, у симулованим уговорима порески обвезник приказује нижу продајну цену, односно вишу набавну цену. Манипулисање набавном ценом имовине (кроз фиктивну документацију), врши се тако што се она приказује као већа од стварне. На тај начин, кроз умањење основице обвезници умањују или избегавају порески терет;
- пореско оптерећење се може умањити путем цена остварених за трансакције са повезаним лицима. Цене које се остваре у вези са трансакцијама, средствима или стварањем обавеза међу повезаним лицима називају се трансферне цене.¹⁹ Уколико трансферне цене одступају од тржишних цена оне су интересантне са становишта пореске евазије.

Третман повезаних лица и трансакције између њих заузимају све већи значај са аспекта пореске евазије. Разлози повезивања су пословне природе али последњих година често су фискалне природе. Цене појединих роба и услуга које се постижу у тим трансакцијама имају облик шпекулантског понашања. Цене су одређене према потребама повезаних лица, чиме им се пружа могућност да пореску основицу модификују према својим интересима. Циљ је да се за учеснике ових трансакција незаконито обезбеде фискалне повластице. Да би се у што већој мери спречило овако понашање, национална пореска законодавства дефинишу појам „повезаних лица“, а остварену цену таквих трансакција сматрају „трансферном ценом“.²⁰ До незаконите евазије пореза на добит предузећа може доћи по овом основу само у случају да постоји разлика између остварене трансферне цене и цене која би се постигла на тржишту, коју предузеће није посебно приказало у свом пореском билансу. Реалност трансферних цена се проверава применом принципа „ван дохвата руке“. Разлика између цене утврђене применом принципа „ван дохвата руке“ и обвезникове трансферне цене укључује се у пореску основицу. Код утврђивања цене трансакције по принципу „ван дохвата руке“, користе се упоредиве

¹⁹ Лицем повезаним са обвезником сматра се оно физичко или правно лице у чијим се односима са обвезником јавља могућност контроле или значајнијег утицаја на пословне одлуке. Поседовање више од 50% или појединачно највећег дела акција или удела, или појединачно највећег броја гласова, сматра се омогућеном контролом код обвезника - члан 59 Закона о порезу на добит предузећа, Службени гласник Републике Србије, бр. 25/01.

²⁰ Ђукић, Ј., (2002), *Евазија пореза на добит предузећа*, Магистарски рад, Правни факултет, Београд, стр. 142.

цене на тржишту, а када то није могуће, метода коштања увећана за уобичајену зараду или метода препродајне цене.

Уколико у пореском закону не постоји механизам за сузбијање пореске евазије путем трансферних цена, порез на добит предузећа ће бити неприхватљиво, али законито умањен. Међутим, уколико је принцип „ван дохвата руке“, или неки други механизам, уграђен у пореско право, овакво смањење пореског терета има карактер незаконите пореске евазије.

Евазија пореза на имовину

*Законом о порезима на имовину*²¹ уређена су три пореска облика – порез на имовину „у статистици“, порез на наслеђе и поклон и порез на пренос апсолутних права. Законодавац је уредио одређене пореске подстицаје код ових пореза.

Утврђивање пореза на имовину, пореза на наслеђе и поклон и пореза на пренос апсолутних права, врши се на основу података из пореске пријаве, пословних књига пореских обвезника и других података којима надлежни порески орган располаже. Обвезник пореза на имовину, пореза на наслеђе и поклон и пореза на пренос апсолутних права дужан је да пријави имовину, предмете и друге чињенице од значаја за утврђивање пореза увек, „када се у реалном животу деси догађај који се може подвести под законски опис пореског чињеничног стања“.²² Време настанка пореске обавезе утврђено је за сваки порески облик посебно.

Избегавање плаћања пореза врши се, као што смо навели, на различите начине. У основи, незаконито избегавање пореза на имовину врши се давањем лажних података о приходима, предметима или другим чињеницама и непријављивањем прихода предмета или других чињеница које су од значаја за утврђивање ових пореза.

Давање лажних података може се учинити на различите начине. Оно се најчешће врши писмено, подношењем пореске пријаве у којој се даје изјава о приходима, предметима и другим чињеницама од значаја за опорезивање. Пореска пријава се попуњава, али подаци су неистинити и не одговарају објективно правом стању у погледу законито стечене имовине. Лажни подаци се дају тако што се умањује вредност имовине или приказују нетачне чињенице које могу да утичу на висину обавеза плаћања пореза. Такве чињенице би могле бити: број чланова домаћинства, корисна површина зграде и станова, сродност наследника, начин стицања имовине и сл. Давање лажних података врши се и подношењем пореском органу уговора о преносу неког апсолутног права или подношењем неког

²¹ *Закон о порезима на имовину*, Службени гл. Републике Србије, бр. 26/01, 42/02, 45/02 и 80/02.

²² Поповић, Д., *цит. дело*, стр. 52.

уверења. Важно је да се ради о лажним подацима који се односе на имовину или друге чињенице од значаја за утврђивање пореза.

Избегавање пореског терета врши се и непријављивањем прихода, предмета и других чињеница од значаја за опорезивање. Наиме, обвезник не поступа по законској обавези и не подноси пореску пријаву или у пријави не уноси податке о чињеницама које се односе на одређени основ за опорезивање.

Законом о порезима на имовину утврђени су рокови и обавезе пријављивања имовине. Радња обвезника која се огледа у нечињењу, а постоји законска дужност на чињење, очигледно је усмерена на незаконито избегавање пореза. Незаконито избегавање пореза може се извршити неувођењем неке имовине у пословне књиге, или уношењем умањене вредности имовине у пословне књиге, у намери да се избегавањем пореза на имовину за предузеће или другу организацију која врши привредну делатност прибави противправна имовинска корист. Иста је ситуација и у случају када предузеће или друга организација која врши привредну делатност, у наведеној намери не пријави на поклон примљену или наслеђену непокретност, као и када не пријави пренос неког апсолутног права.²³

Област преноса апсолутних права пружа посебне могућности за избегавање пореског терета. Приликом закључења уговора о преносу апсолутних права, врло често се уносе нижи износи купопродајне цене од стварно уговорене. Дешава се да се уговор закључи и фактички изврши пренос апсолутног права на купца, али да се тај пренос не пријављује пореском органу ради опорезивања.

Могућност евазије пореза на имовину у случају некретнина је знатна. Узрок је систем добровољног пријављивања пореских обвезника и везана је за два феномена. Један је неажурност земљишних књига, односно катастра непокретности. Процењује се да већина објеката није уписана, односно није укњижена у земљишним књигама Србије. Други феномен је бесправна градња у Србији. Последњих година изграђен је знатан број породичних стамбених зграда и викенд насеља. Међутим, знатан број тих објеката остао је изван система опорезивања. Ти објекти нису формално регистровани, тако да њихови власници нису обвезници пореза на имовину. Порески органи немају уредне евиденције о власницима опорезиве имовине, односно немају податке о изграђеним објектима. Процењује се да једна четвртина имовине није обухваћена порезима на имовину.

Евазија пореза на додату вредност

Реформом пореског система у нашој земљи уведен је порез на додату вредност који омогућује већу ефикасност пореског система. Законски

²³ Кулић, М., *цит. дело*, стр. 172.

оквири онемогућили су неке од начина злоупотреба у овој области, али су учиниоци ових кривичних дела пронашли нове моделе злоупотреба и користе их у својом криминалној делатности. Такође, појавили су се и организовани облици криминала у овој области који указују на велике могућности нелегалног профита.²⁴

Посебно је потребно истаћи штетност деловања „фантомских” компанија и пораст превара везаних за порез на додату вредност, и страних компанија регистрованих у *of shore финансијским центрима*,²⁵ компанија које најчешће могу да фактуришу свакакве лажне административне, консултантске, саветничке, маркетиншке услуге за значајне суме новца, смањујући тако основицу за опорезивање уз истовремено поспешивање тока новца преко границе и његовог потенцијалног прања, као проблеме у пракси за које је потребно пронаћи адекватна законска решења.

Фантомске фирме постале су моћно оружје криминалаца чије коришћење отвара низ могућности за злоупотребе у привредно-финансијском пословању. Ове фирме се најчешће не налазе на регистрованом седишту, немају пословне просторије, магацине, запослене раднике, књиговодствену и пословну документацију, а овлашћене особе су недоступне органима гоњења. Такође, неке од ових фирми регистроване су на фалсификоване или украдене личне карте или на лица која немају пребивалиште у нашој земљи. У суштини, у злоупотребама се користе само бланко потписана пословна документација и печати предузећа.

Овакве фирме се користе за различите злоупотребе, тако што се обезбеђују улази за робу издавањем улазних фактура са лажно обрачунатим порезом на додату вредност који није плаћен, а онда претходни порез

²⁴ Власници фирме Б осумњичени су да су од фебруара до маја 2004. године увезли више од 7.000 тона деривата нафте, а царинским органима су дали лажне изјаве да ће робу користити за производњу боја и лакова. Увезене нафтне деривате су продали и покушали да прикрију трансакцијама са фантомским фирмама о продаји боја и лакова и куповини бензина и дизел горива. На тај начин су оштетили буџет за око 271.000.000 динара неплаћених акциза и 118.000.000 динара неплаћеног пореза. Директор предузећа З, у намери да избегне плаћање пореза на додату вредност у пословним књигама своје фирме, лажно је приказао да је набавио робу и користио услуге других фирми у износу од милијарду динара. За те послове је наводно платио и порез на додату вредност од 153.000.000 динара. Наиме, ово лице је „купило“ робу од неке фантомске фирме и то платило милијарду динара. Фантомска фирма је касније угашена, а ово лице је тражило од државе повраћај пореза у наведеном износу. Фантомска фирма је направила улазне фактуре са лажно обрачунатим порезом на додату вредност који наравно није плаћен, а онда се тај претходни порез одбио од обавезе када се роба фактурише легалној фирми.

²⁵ Термин *of shore финансијски центри* односи се на земље где се банкарске, корпорацијске и друге финансијске операције воде уз строго поштовање дискреционих права банака, с минималним надзором власти. Овакав вид пружања услуга омогућава низ погодности које се односе на отворен приступ глобалном тржишту, поверење, погодности иностраних улагања, оснивање фасадних компанија, приватност и поштовање банкарске тајне. Најчешћи разлог за оснивање *of shore финансијских центара* јесте пружање одређених „фискалних погодности“ физичким и правним лицима која користе њихове услуге. Такве „фискалне погодности“ махом се користе за легализацију или скривање нелегално стечених средстава и за различите злоупотребе у области привредно-финансијског пословања.

одбијају од обавезе када се роба фактурише легалној фирми. Такође, ове фирме се користе за издавање фиктивне документације предузећима и предузетницима у којима се лажно приказује да је између фантомског предузећа и других предузећа које користе услуге фантомске фирме вршен промет роба и услуга који није постојао, чиме се прикривају различите злоупотребе продаје робе на црно, избегава плаћање пореза, царина, акциза и пере новац. У пракси су уочени случајеви да власници легалних фирми оснивају фантомске фирме да би преко њих обављали нелегалне послове, а када се злоупотреба открије, све нелегалне послове је обављала фантомска фирма, а предузеће чији је власник основао фантомску фирму има легалне улазе и излазе за робу. Постоје и случајеви фантомских компанија које су укључене у нелегалну трговину, најчешће нафтних деривата, који се нелегално дистрибуирају преко фантомских фирми. Такође, у пракси су уочени и случајеви да организоване криминалне групе оснивају више фантомских фирми и користе их за пружање нелегалних услуга предузећима којима је то потребно уз наплату провизије по нелегалној трансакцији од три до пет посто.²⁶

Према подацима Министарства унутрашњих послова саопштених у Извештају о раду МУП-а из 2002. године наводи се да је на територији Републике Србије идентификовано 619 фантомских фирми и да је активност тих фантомских компанија резултирала избегавањем плаћања пореза у износу од око 300.000.000 динара.²⁷ Пореска полиција у свом извештају о раду из 2004. године пријавила је откривање 357 фантомских фирми које су се бавиле избегавањем плаћања пореза у износу од милијарду седамстоједанест милиона динара (око 21.700.000 евра).

Фантомске фирме би се по обављеним пословима гасиле и извукле сав новац, а када се злоупотреба открије не остаје ништа, јер је у већини случајева реч о друштвима са ограниченом одговорношћу (ДОО) која одговарају само имовином које нема. Деловање фантомских фирми поспешују ниски стандарди за понашање предузећа и откривање података, као и мали број лако доступних, поузданих информација о предузећима.

²⁶ Специјално тужилаштво подигло је оптужницу против петнаест особа због кривичног дела злочиначког удруживања, злоупотребе службеног положаја, пореске утаје и прања новца којима је оштећена држава за око 210.000.000 динара, од чега је 160.000.000 динара износ отплате на име неплаћеног пореза на штету државе, а око 55.000.000 динара је њихова добит од извршених ових кривичних дела. Оптужени су налазили људе који су на своје име оснивали и регистровали предузећа уз одређену надокнаду, а затим бланко потписану пословну документацију и печат предузећа предавали члановима криминалне групе.

Чланови криминалне групе су, затим, издавали фиктивну документацију предузећима и предузетницима и сачињавали неистините исправе, у којима су лажно приказивали да је између предузећа којима је управљала та група и других предузећа вршен промет робе и услуга, иако тога није било. Ове услуге су обављали за уговорену надокнаду. Криминална група је користила четири фантомска предузећа у овим злоупотребима, која су пословала са 750 предузећа и привредних субјеката који су користили њихове услуге. Пословање тих предузећа је под истрагом и очекује се расветљавање криминалне активности и тих привредних субјеката.

²⁷ Извештај о раду МУП-а за 2002. годину може се наћи на сајту www.mup.gov.rs

Закључак

Евазија пореза је пратилац свих држава и свих система. Како се држава мења и развија, мењају се и појавни облици избегавања пореза. Пореска евазија све више постаје предмет интересовања државних органа и институција, међународних организација, светске јавности, научника, и истраживача.

Све бивше социјалистичке земље, нарочито земље бившег Совјетског Савеза, у првим годинама транзиције доживеле су снажан пад буџетских прихода због пропасти традиционалних пореских основица и неспособности пореских власти да обезбеде алтернативне приходе из растућег приватног сектора. Криза државних прихода одражава пад производње и промета, али и изузетно ограничен административни капацитет да се супротстави избегавању плаћања пореза. Криза државног буџета је уједно и снажан генератор инфлације у земљама транзиције.

У условима пролазне епохе разноврсних форми транзиције јављају се нови облици пореске евазије. Због спреге појединаца из државног врха и носилаца криминалних активности, намеће се потреба доношења нових законских решења и из области пореског система Србије. Нова законска решења би требало да уведу одређени ред у пореској области, али и извесну централизацију, у погледу органа за примену пореске регулативе.

Од посебног значаја за откривање и сузбијање евазије пореза је сарадња Министарства унутрашњих послова, Пореске полиције, тужилаштва, судова и других државних органа. Кроз међусобно уједначавање праксе и отклањање спорних питања у примени законских решења, државни органи могу да постигну значајне резултате у правцу спречавања и сузбијања свих облика криминалитета, посебно оних са обележјем незаконите евазије пореза.

Пореска реформа у земљама транзиције намеће се као нужност. Циљ реформе јесте радикално нижи ниво пореза, шире основице, једноставније пореске структуре и модернизовање пореске администрације. Пореску структуру неопходно је поједноставити јер само једноставност гарантује спроводљивост. Порези морају показати временско трајање. Оно што траје има знак препознатљивости. Честе измене пореских облика показују само неспособност и лутање пореске власти. Чврста решеност владе да одржи порезе на ниском нивоу и да их поједностави, као и јачање пореске администрације, гарант су успеха у борби власти са носиоцима евазије.

Литература:

1. Бановић, Б., (2002), *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Београд.
2. Бошковић, Г., (2005), *Прање новца*, Беосинг, Београд.
3. Вукобрат, Б., Матеоли, Ж., Бенавудас, П., Поповић, Д., и други, (1996), *Економска цена рата*, У: Зборник радова са научне конференције у Паризу 7-9. јун 1995, Париз – Београд.
4. Ђукић, Ј., (2002), *Евазија пореза на добит предузећа*, магистарска теза, Правни факултет, Београд.
5. Јелчић, Б., (1983), *Наука о финансијама и финансијско право*, Загреб.
6. Кулић, М., (1999), *Пореска утаја и кријумчарење*, Београд.
7. Ловчевић, Ј., (1975), *Институције јавних финансија*, Београд.
8. Милошевић, Г., (2005), *Порез и избегавање пореза*, Београд.
9. Милошевић, Г., (2007), *Јавне и монетарне финансије*, Београд.
10. Петровић, М., (1982), *Финансије и финансијско право*, Осijek.
11. Поповић, Д., (1997), *Наука о порезима и пореско право*, Београд.
12. Раичевић, Б., Гагић, Б., (1997), *Утврђивање и наплата јавних прихода*, Београд.

Tax evasion in the Republic of Serbia

Abstract: *The influence of tax evasion and its manifestations can reach proportions which endanger certain elements of both economic and political systems of the country. Some consequences of tax evasion are: endangering democratic institutions, hampering reforms, destroying international reputation, growth of criminal activities, budget deficit and spreading citizen distrust in institutions.*

A reform of the tax system and adoption of new laws in this field have created a base for better efficiency of the tax system. The advancement of the tax system prevents some forms of abuse in this field, but perpetrators find new models of abuse in the tax system. What is important in this field is the appearance of organized forms of tax evasion which point to great possibilities to produce criminal profit in the field of tax evasion.

Key words: *tax, evasion, smuggling, shelf companies, consumption tax, tax on income, tax on profit of companies, organized crime.*

Проф. др Драган АРЛОВ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Квалитет употребе и извештавања о употреби средстава принуде у функцији унапређења полицијских послова безбедности саобраћаја

UDK: 351.81:623.44

Апстракт: *Овлашћена службена лица полиције, у функцији обављања послова безбедности саобраћаја, имају на располагању одређена полицијска овлашћења, а у оквиру њих и овлашћење дефинисано као употреба средстава принуде. Благовремено и истинито извештавање о свакој употреби средстава принуде је законска обавеза овлашћених службених лица полиције.*

На узорку од 45 извештаја о употреби средстава принуде, приликом обављања полицијских послова безбедности саобраћаја, у току 2007. године, анализиран је квалитет извештавања по моделу:

- квалитет дефинисања проблемских ситуација,
- квалитет познавања и задовољења принципа на путу укупног успешног решења проблемских ситуација и
- квалитет избора алата из простора физичке снаге као средства принуде,

а као критеријума укупног квалитета употребе, и извештавања о употреби, средстава принуде у функцији спознаје истине, а тиме и унапређења полицијских послова безбедности саобраћаја.

Кључне речи: *употреба средстава принуде, безбедност саобраћаја, извештавање.*

Увод

Приликом обављања послова регулисања, контроле, пружања помоћи и надзора у саобраћају на путевима, овлашћена службена лица полиције (ОСЛП) веома ретко, у односу на укупан обим извршених задатака, употребљавају и средства принуде, као једно од законом предвиђених овлашћења.¹

¹ И поред тога, у последњих осам година, на подручју Републике Србије је било око хиљаду случајева употребе средстава принуде од стране полицијских службеника у обављању ових послова, а тиме и хиљаду потенцијално не/задовољних грађана остварењем улоге полиције да, између ос-

Законом о полицији Републике Србије предвиђено је да полицијски службеници у обављању полицијских послова, па и послова регулисања, контроле, пружања помоћи и надзора у саобраћају на путевима, поступају професионално, одговорно и хумано и да поштују људско достојанство, углед, част и друга права и слободе сваког лица. Истим *Законом* су утврђена полицијска овлашћења за квалитетно обављање тих послова, али и обавеза полицијских службеника који их примењују, да њихова примена не сме изазвати веће штетне последице од оних које би наступиле да она нису примењена.

Последње наведено овлашћење је и употреба средстава принуде у виду физичке снаге, средстава за везивање, службене палице, специјалних возила, службеног пса, службеног коња, средстава за запречавање, уређаја за избацивање воде под притиском, хемијских средстава, посебних врста оружја и експлозивних средстава и ватреног оружја, а њихова употреба, при обављању полицијских послова, се ставља у функцију постизања најпрофесионалнијег резултата без непотребних штетних последица и губљења времена.

Послови регулисања, контроле, пружања помоћи и надзора у саобраћају на путевима се обављају у веома различитим условима, који претпостављају могућност великог броја ситуација које се могу препознати у закону као услови за примену полицијских овлашћења, па и употребу средстава принуде. Способност благовременог препознавања проблемских ситуација, њихове контроле и решавања, као и способности квалитетног извештавања, својом укупношћу утичу на квалитет односа грађана и полиције.

Предмет и циљ

Предмет овог рада су квалитет употребе и извештавања о употреби средстава принуде припадника саобраћајне полиције у функцији унапређења полицијске праксе.

Циљ рада је анализа:

- проблемских ситуација (квалитета њиховог препознавања и дефинисања);
- квалитет познавања и поштовања принципа на путу укупног успешног решења проблемских ситуација;
- квалитета дефинисања и избора алата (осећај бола као критеријум вредновања), и
- квалитета укупног извештавања у функцији спознаје истине о догађању.

талог, пружи помоћ и служи људима, заштити и поштује људска права и слободе путем остваривања стандарда полицијског поступања.

Резултати

Анализа је учињена на узорку од 45 извештаја² овлашћених службених лица полиције након употребљених средстава принуде приликом обављања послова безбедности саобраћаја. Анализирани извештаји сачињени су од стране 11 ОСЛП полицијских управа Београд, 8 ПУ Ниш, 7 ПУ Нови Сад, 6 ПУ Бор, 5 ПУ Ваљево, 4 ПУ Крагујевац, 2 ПУ Јагодина и по 1 ПУ Зрењанин и ПУ Лесковац.

Извештаје су сачинили (средства принуде употребили) искључиво ОСЛП мушког пола са радним искуством до 3 године (5), до 5 година (6), до 8 година (8), до 10 година (4), до 15 година (18) и са више од 18 година радног искуства (3).

Од укупног броја, 62% ових радника је и раније употребљавало средства принуде. Ни један од радника раније није санкционисан због неоправдане или неправилне употребе средстава принуде.

Најчешће претходно дешавање након кога је употребљено средство принуде било је вређање ОСЛП (19), затицање у прекршају (16), непоступање по наређењу (11), својевољно напуштање простора у току вршења службене радње и поред јасно издатог наређења (5), агресивно понашање (2), неправилно паркирање (2), насилничко понашање (1), покушај разбојништва (1).

Лица према којима је употребљено средство принуде су у свим (анализираним) случајевима биле особе мушког пола и само у једном случају је употреба средстава принуде била према два лица.

Највећи број лица је узраста од 20 до 30 година (72%). У 25 случајева лице прама коме је употребљено средство је било под видним утицајем (иако се он не описује) алкохола, а за седам случајева се из извештаја не може закључити било шта о стању свести лица према коме је употребљено средство принуде.

Шеснаест лица су била од раније позната као лица која су спремна да пруже отпор или нападну ОСЛП.

Из извештаја може да се закључи да су два лица процењена као крупне особе, два као слабе, 36 просечне физичке способности, а из два извештаја не може да се закључи о каквим се особама ради када је у питању њихова физичка способност.

У 22 случаја – извештаја колеге се наводе као очевици догађања, у осам случајева нема очевидаца, а у 15 су то била друга лица.

Све употребе, анализирани у овом раду, оцењене су, након спроведеног поступка, као оправдане и правилне и ни на једну није било притужби.

² Из укупног броја доступних извештаја овлашћених службених лица полиције издвојени су они који се односе на извештавање након употребе средстава принуде, а приликом обављања послова актуелних за овај рад.

Анализа проблемских ситуација

Анализом извештаја полицијских службеника о употреби средстава принуде, може да се примети да је облик оглушивања о наређење честа проблемска ситуација, као и да не постоји довољно информација о појавним облицима, који би ближе и јасније дефинисали стварну проблемску ситуацију, као основ за примену неког од овлашћења, па и употребу средстава принуде.

Ометање и спречавање ОСЛП у извршењу службене радње удаљавањем, пешке или моторним возилом, покушај узимања докумената у току службене радње, активни отпор држањем за делове свог или службеног моторног возила у њему или ван њега, су присутне проблемске ситуације и у овом броју анализираних извештаја (табела 1).

Табела 1 - *Проблемске ситуације, број појављивања и употребљени алати у решавању*

препозната проблемска ситуација	број појављивања	употребљени алати (број појављивања)
оглушивање о наређење	10	полука на шаци десне руке (2), кључ на лакту (10), полука (1), средства за везивање (8)
оглушивање седењем у ПМВ	3	кључ на лакту леве руке (2), полука на шаци извртањем (2), средства за везивање (3)
не поступање по наређењу, бекство, удаљавање пешке	3	кључ на лакту (4), средства за везивање (3), полука на лакту прекомерним опружањем (1), 1 хитац у ваздух (1)
покушај узимања докумената из руку ОСЛП	3	хват за руке (1), средства за везивање (1)
активни отпор држањем за точак управљача	4	полука на шаци извртањем (2), дамски хват (1), кључ на лакту (3), полука на лакту опружањем (1), средства за везивање (4)
активни отпор држањем за делове свог или службеног возила	6	полука на шаци леве руке увртањем (2), полука опружањем на десној (1), кључ на лакту (4), средства за везивање (1)
напад хватом за одећу	6	кључ на лакту (5), ударац бридом шаке по надлактици (1), дамски хват (1)

напад хватом за делове тела или опреме	5	кључ на лакту десне руке (6), средства за везивање (4)
напад руком	3	кључ на лакту десне руке(4), ђако зуки (1), полуга на лакту(2),
напад вратима возила	1	кључ на лакту (1), средства за везивање (1)
напад ватреним оружјем	1	6 хитаца у правцу нн лица (1), 3 хица у ваздух, 5 хитаца у правцу лица (1)

Облици напада, по критеријуму угрожености ОСЛП, хватања за одећу, опрему и делове тела, су честе проблемске ситуације из којих се препознаје право на употребу средстава принуде. Напад на ОСЛП предметима погодним за повређивање или са циљем повређивања и лишења живота у анализираном броју извештаја приказани су нападом вратима путничког моторног возила и пуцањем кратким ватреним оружјем у працу ОСЛП.

Облици оглушивања о наређење нису довољно јасно, прецизно описани, како код онога ко анализира, а није био и директни учесник, не би створили погрешну слику о стварном догађању, а тиме и навели на погрешно закључивање и одлучивање (облик оглушивања у односу на позицију лица, положај тела, делова тела, дистанце, понашања и др.).

Активни оптор држањем за управљач или делове моторног возила, такође није детаљно описан у извештајима ОСЛП (држање једном или обема рукама, држање за који део управљача или дела моторног возила, положај горњих и доњих екстремитета), те тако остављају простора за различито тумачење и планирање стварних могућности и потреба при решавању конкретних проблемских ситуација, могућих погрешних закључивања приликом поступка утврђивања оправданости и правилности, али и приликом могућег вештачења употребе средстава принуде. Овлашћена службена лица полиције у својим извештајима недовољно јасно и прецизно дефинишу облик хвата (једна или обе руке, делови одеће, опреме или тела, положај у односу на лице), напада руком (којом, којим делом руке, на који део тела ОСЛП, којом путањом, са које дистанце).

Код напада предметима погодним за доношење повреде ОСЛП недостаје, такође, прецизност у дефинисању положаја лица и полицајца, начина покушаја или остварења угрожавања (положај ОСЛП у односу на врата возила и лица које покушава повређивање, стање делова тог предмета – положај стакла на вратима, дистанца приликом деловања из ватреног оружја, ефекти претходног деловања – пуцања, процена о броју лица, врсти оружја...).

Наведене проблемске ситуације, према извештајима припадника по-

лице, требало је да укажу на постојање услова за употребу средстава принуде, а из разлога постојања отпора (пасивног или активног), или напада ради ометања или спречавања овлашћеног службеног лица у извршавању службеног задатка. Потреба дефинисања тренутка – понашања, дешавања као неизоставног елемента остварења права на примену овлашћења, у виду неког од облика употребе средстава принуде, није остварена у значајном броју анализираних извештаја.

Анализа употребљених алата

У извештајима ОСЛП наведени су појединачни алати из простора физичке снаге, средстава за везивање и ватреног оружја као средстава принуде. У табели 2 наведен је број појављивања појединачних алата где се види да је „кључ“ на лакту алат који се наводи као неизоставан приликом употребе средстава принуде. Кључ на лакту,³ наведен као употребљен облик физичке снаге, не указује на велики број битних детаља за објективно закључивање (положај лица и полицајца, зглоб у коме се реализује покрет, врсту и амплитуду покрета, последицу након употребе у виду новонастале позиције лица према коме је употребљен).

Табела 2 - Употребљени алати

„кључ“ на лакту	39
полуга на лакту	2
полуга на лакту опружањем	3
полуга на шаци извртањем	4
дамски хват	2
полуга на шаци увртањем	2
полуга	1
хват за руке	1
ударац бридом шаке по надлактици	1
ђако зуки	1
средства за везивање – службене лисице	25
ватрено оружје у ваздух	2
ватрено оружје према нн лицу	2
укупно	85

³ Аутор је у више наврата указивао на све негативности коришћења овог термина – жаргона, који суштински не указује на стварно стање и могућност утврђивања истине о догађању. Посебно је овај термин третиран у раду *Физичка снага као средство принуде у заштити безбедности припадника полиције*, саопштеном на Међународном научно-стручном саветовању *Угрожавање безбедности припадника полиције – узроци, облици и мере заштите*, у организацији Полицијске академије у Београду, 2003. године, и објављеном у зборнику радова тим поводом.

Други наведени облици физичке снаге као средства принуде, дефинисани у извештајима ОСЛП као полуга на лакту (непознат покрет, ослонац, краци на које је деловано, начин деловања на краке и др.), полуга на лакту, шапи извртањем или увртањем (непознат ослонац, краци, силе, начини, позиције лица и полицајца и др.), дамски хват (као жаргонски израз који, такође, не даје много информација неопходних за сигурно закључивање о стварном дешавању – нпр. положај лица и полицајца...), као и крајње непрофесионално навођење да је облик употребе средства принуде полуга (из овако наведеног термина не може се закључити готово ништа).

Ударац, као средство принуде, у анализираним извештајима, појављује се само у два случаја и на начин да се наводи ударац бридом шаке по надлактици (што не даје довољно информација о облику и начину реализације) и ђако зуки – као ударац препознатљив за карате спорт или вештину (навођење назива на неслужбеном језику тражи познавање ове спортске дисциплине, али и битне елементе правилности, како би одређена кретна активност могла да буде подведена под спортски дефинисани термин).

Средства за везивање, као облик средства принуде, обилују нејасноћама у извештавању ОСЛП, с обзиром на врсту средства (које и какве службене лисице), створене услове за употребу (положај лица, контрола лица пре и у току предузимања радње везивања), контрола лица након везивања (ангажовање дуплог закључавања, стварања услова за вођење...), као и поступање након престанка основа за употребу овог средства принуде (време трајања, начин ослобађања). Тиме се стварају озбиљне могућности погрешног закључивања о оправданости и правилности употребе овог средства принуде.

Ватрено оружје, као најтеже средство принуде које ја на располагању ОСЛП при обављању полицијских послова, па и безбедности саобраћаја, се веома ретко употребљава али и поред тога заслужује озбиљну пажњу (која недостаје) приликом високог полицијског образовања, стручног оспособљавања и усавршавања, употребе и извештавања о употреби овог средства принуде. У анализираним извештајима, након употребе ватреног оружја ради упозорења и пуцања у правцу лица, постоје нејасноће које могу битно да утичу на квалитет закључивања о оправданости и правилности употребе (начин доношења у позицију за употребу, пуцањ у ваздух не дефинише јасно путању зрна, поступак и време доношења метка у његово лежиште у цеви, положај ударача након употребе и пре враћања у опрему за ношење).

Алати у функцији решења проблемске ситуације

Употреба средстава принуде је овлашћење на располагању ОСЛП, у функцији квалитета обављања полицијских послова. Избор и начин употребе одређеног средства принуде требало би да обезбеде контролу над лицем које се оглушује о наређење ОСЛП, омета га, спречава или напада. Употребљени алати (из извештаја ОСЛП) приликом решавања конкретних проблемских ситуација стварају простор за неповерење у остварени ниво контроле над лицем (оглушивање - кључ на лакту; бекство – кључ, лакат опружањем, везивање; држање за делове ПМВ – полука на шасти; напад хватом за одећу – кључ на лакту). Поштујући стварне – могуће ефекте полука, као алата из простора физичке снаге, остаје велики простор за неповерење у успешно решење значајног броја проблемских ситуација, а нарочито када се оне наводе као први или једини употребљени алат самоодбране (оваква ситуација је у већини анализираних извештаја ОСЛП). Овакво навођење (вероватно и поступање ОСЛП) у извештавању, указује на непознавање принципа у употреби средстава принуде приликом решавања проблемских ситуација. Непознавање (као и непоштовање) ових принципа доводи до погрешног поступања, избора неадекватних алата, а тиме и до немогућности успешног решења проблемске ситуације. Овакво стање доводи до постојања суштинских разлика између дешавања и извештавања ОСЛП. Некавалитетни (нарочито нереални) извештаји у својој укупности стварају простор за далекосежне последице у стручном оспособљавању и усавршавању (нереални планови и програми по основу садржаја, обима, начина, кадрова), деловању (сразмерно, несразмерно, правилно, неправилно), разумевању од стране грађана (партнер или противник...), али и остварењу поверене улоге полиције у друштву (ниво поверења грађана у полицију и ниво опште безбедности).

Закључак

Анализом извештаја овлашћених службених лица полиције након употребе средстава принуде, приликом обављања послова полиције безбедности саобраћаја може се закључити да је низак ниво:

- квалитета дефинисања проблемских ситуација, као основе за препознавање права на употребу одређеног средства принуде;
- познавања и поштовања принципа за успешно решавање проблемских ситуација;
- познавања стварних вредности и квалитета термилошког дефинисања појединачних средстава принуде, и
- квалитета у избору адекватних алата при решавању проблемских ситуација.

Подизање нивоа наведених квалитета значајно би утицало на квалитет обављања полицијских послова безбедности саобраћаја, али и укупне улоге полиције у друштву. Из извештаја о употреби физичке снаге овлашћених службених лица полиције препознаје се нереално велика улога у самосталном решавању проблемских ситуација употребом полуга.

Реалан однос између проблемских ситуација, употребљених средстава принуде за њихово успешно решавање и извештавања припадника полиције након употребе средстава принуде, ствара већу могућност квалитетне реконструкције догађања, а тиме и контроле поступања припадника полиције, али и спознаје истине о догађању.

Благовремено и квалитетно (истинито) извештавање морало би да буде извор информација о делу профила послова регулисања, контроле, пружања помоћи и надзора у саобраћају на путевима, делу профила извршиоца ових послова, али и битан критеријум за одлучивање о обиму и садржајима наставних планова и програма при њиховом образовању, стручном оспособљавању и усавршавању.

Литература:

1. Arlov, D., (2000), *Shooting Efficiency at Different Loading Procedures-Bringing the Bullet Into the Bearing of the Barrel*, Science-Security-Police, год. 5, бр. 2, стр. 87-94.
2. Арлов, Д., (2003), *Физичка снага као средство принуде у заштити безбедности припадника полиције*, У: Зборник радова са Међународног научно-стручног саветовања „Угрожавање безбедности припадника полиције – узроци, облици и мере заштите“, Београд, Полицијска академија, стр. 223-230.
3. Arlov, D., (2006), *Handcuffs with two-sided unlocking using a modified key*, Policing in Central and Eastern Europe: Dilemmas of Contemporary Criminal Justice, Ljubljana.
4. Арлов, Д., (2005), *Средства принуде у функцији борбе против организованог криминалитета*, У: Зборник радова научно-стручног скупа са међународним учешћем „Организовани криминалитет, стање и мере заштите“, Београд, МУП Републике Србије, Полицијска академија и Виша школа унутрашњих послова.
5. Арлов, Д., (2006), *Употреба средстава принуде у функцији квалитета реализације спортске приредбе*, У: Зборник радова са 12-ог Међународног интердисциплинарног симпозијума „Спорт, физичка активност и здравље младих“, Универзитет у Новом Саду, Новосадски маратон.

6. Арлов, Д., (2006), *Употреба средстава принуде – овлашћење полиције као простор вештачења*, У: Зборник радова са „5-ог научно-стручног скупа Expertus forensis са међународним учешћем“, Будва, Удружење судских вештака Црне Горе.
7. Арлов, Д., (2007), *Употреба средстава принуде – средства за везивање*, Безбедност, год. 48, бр. 4, стр. 633-646.
8. Арлов, Д., Кребл, А. (2006), *Квалитет употребе и извештавања о употреби средстава принуде у функцији вишег нивоа безбедности*, У: Зборник радова „7. slovenski dnevi varstvoslovja“, Ljubljana, Fakultet za policijsko-varnostne vede.
9. Арлов, Д., (2007), *Алати самоодбране*, компакт диск – издање на пет језика, СИА, Нови Сад.
10. Арлов, Д., (2008), *Употреба средстава принуде у функцији лишења слободе лица при извршењу кривичног дела*, У: Зборник радова са Другог међународног научно-стручног савјетовања „Примјена савремених метода и средстава у сузбијању криминалитета“, Брчко, Интернационална асоцијација криминалиста.
11. Žaberl, M., Arlov, D., (2007), *Nezakonita upotreba sredstava prinude i dužnost države da uspešno istraži eventualna nezakonita zadiranja u ljudska prava*, Science-Security-Police.
12. *Обавезна инструкција о начину извештавања и оцењивања оправданости и правилности употребе средстава принуде*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије.
13. *Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде*, Службени гласник Републике Србије, бр. 19/2007.
14. Roberg R., Crank, J., Kuukendall, J., (2004), *Policija i društvo*, Sarajevo: Office of Public Affairs of the United States of America, превод Мелиса Далибеговић.

Quality of use and reporting on the use of coercive means in the function of improving road traffic safety

Abstract: *Police officers performing their traffic safety tasks are given with certain police powers which also include the use of coercive means. Timely and true reporting on each and every use of coercive means is a legal obligation of police officers.*

The quality of reporting has been analyzed at the sample of 45 reports following the use of coercive means when performing traffic safety tasks in the

course of 2007 according to the following model:

- *the quality of defining problem situations,*
- *the quality of knowing and fulfilling the principles in order to solve a problem situation successfully, and*
- *the quality of choosing a particular tool from the domain of physical force as a coercive means, and as a criterion of the overall quality of using and reporting on the use of coercive means in the function of perceiving the truth and thus improving the traffic safety work.*

The paper concludes that the following is present low level of:

- *quality of defining problem situations as a basis to recognize the right to use a particular coercive means;*
- *knowledge and obeying the principles in order to solve problem situations successfully;*
- *knowledge of real values of individual tools from the domain of physical force;*
- *quality choice of adequate tools when solving problem situations, as well as that the improving the level of the mentioned quality would considerably influence not only the quality of performing the traffic safety work of the police but also the overall role of the police in society.*

Key words: *use of coercive means, traffic safety, reporting.*

Др Драган РАНЂЕЛОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија,
др Дамир ДЕЛИЈА
Загреб,
мр Бранкица ПОПОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

EnCase форензички алат

UDK: 343.9:004.4

Апстракт: *Компјутерска или дигитална форензика се дефинише као процес прикупљања, очувања, анализе и презентовања дигиталних доказа, који су дигитални подаци и који могу потврдити да ли је почињено криминално дело, као и везу између криминала и починиоца. Користи форензичке hardware и software алате, као и научне методе за откривање, идентификацију, валидацију, извлачење, опоравак и анализу дигиталних података.*

Ново је поље науке а заинтересованост за проблематику којом се бави огледа се у чињеници да тренутно постоји више десетина колеџа и универзитета који само у Америци обављају едукацију у овој научној дисциплини.

Овај рад се бави једним од форензичких алата, EnCase фирме Guidance, који представља стандард у судској пракси САД и земљама ЕУ.

Кључне речи: *дигитална форензика, форензички hardware и software алати.*

Увод

Под дигиталном форензиком (ДФ) подразумева се примена научних метода за идентификацију, сакупљање, вредновање, анализу, интерпретацију, документовање, вештачење, чување и руковање дигиталним подацима уз очување интегритета оригиналног дигиталног доказа. У суштини, ДФ представља примену компјутерске истраге и техника анализе, у циљу утврђивања потенцијалних доказа (Casey, 2004; McClure, Scambray, Kurtz, 2006; Howard, Lipner, 2006; Jones, Shema, Johnson, 2003; Pastore, Dulaney, 2007).

Таксономија ДФ

Таксономија ДФ се може дати посматрајући различите аспекте:

1. Са аспекта области примене:
 - Званична (Јавна): *истрага, доказивање, хапшење, суђење*;
 - Корпорацијска (Приватна): *истрага, доказивање, ..., (суђење)*.
2. Са аспекта типа процеса:
 - претраживање/истрага физичког/дигиталног места кривичног дела;
 - аквизиција дигиталних података/доказа;
 - анализа дигиталних података/доказа;
 - сведочење/вештачење дигиталних доказа.
3. Са аспекта објеката аквизиције/анализе:
 - ДФ рачунара или Компјутерска форензика;
 - анализа физичких медија;
 - анализа фајл система;
 - анализа апликативног слоја апстракције;
 - ДФ софтвера – Софтверска форензика: програмског, апликативног, малициозног;
 - ДФ рачунарске мреже укључујући и Интернет или Кибернетичку форензику.

Терминологија ДФ

Поступак ДФ истраге подразумева следећу терминологију:

1. Физичко место је соба са рачунарским средствима осумњиченог.
2. Физички докази су физички објекти који:
 - могу потврдити да је криминално дело почињено;
 - омогућавају повезивање криминалца и жртве;
 - омогућавају везу између криминалног дела и кривице криминалца.
3. Дигитално место је рачунар осумњиченог, као и сва остала рачунарска средства.
4. Дигитални доказ је дигитални податак који:
 - може потврдити да је почињено криминално дело,
 - може омогућити везу између криминала и починиоца.

Методологија ДФ

ДФ истраживања су јако сложена. Форензички истражитељ мора јако много да зна о грађи и функционисању оперативног система рачунарских средстава над којима се врши истрага, како не би током саме истраге дошло до уништавања дигиталних доказа. Зато је неопходно стручно ос-

пособљавање истражитеља како за кориштење рачунарских форензичких алата, тако и за саму методологију ДФ.

Код форензичких истрага додатни проблем може да представља начин презентације дигиталних доказа пред судовима. Судови у земљама ЕУ, као и судови у САД, врло су осетљиви на егзактно поштовање методологије рачунарске форензике. Није редак случај да судови одбију понуђене дигиталне доказе ислучиво због непоштовања методологије рачунарске форензике.

Оквирна методологија рачунарских форензичких истрага одвија се према корацима наведеним у следећем пасусу. Ову методологију би требало схватити као врло начелну, имајући у виду да свака форензичка истрага садржи одређене специфичности које се морају уважавати.

Кораци рачунарских форензичких истрага су:

1. одредити рачунаре који су предмет истраге;
2. сачувати оригиналне медије и тиме спречити било какве измене садржаја медија;
3. ако је рачунар укључен, преузети садржај RAM (оперативне меморије);
4. искључити рачунар редовним путем или, ако тако није могуће, онда применити искључивање напајања;
5. направити копију свих битних медија рачунарских средстава над којим се врши истрага, и
6. Обавити форензичку анализу на направљеним копијама медија.

Дигитални доказ

Под дигиталним доказом се подразумева свака информација у дигиталном облику која има доказујућу вредност, а која је или ускладиштена, или пренесена у таквом облику. При томе, дигитални доказ може да буде било какав низ битова и бајтова на диску рачунара, без обзира какву репрезентацију према оперативном систему тај низ има, да ли је то документ, слика, музика, база података или нешто друго. Такође би требало нагласити да криминалци увек покушавају да за собом уклоне трагове, па су зато најквалитетнији дигитални докази, по правилу, увек невидљиви алатима самог оперативног система (Bishop, 2003; Ђорђевић, Pleskonjić, Маћек, 2006; Tanenbaum, Woodhull, 1997; Tanenbaum, 2005).

Дигитални докази укључују:

- компјутерски ускладиштене и компјутерски генерисане доказе,
- дигиталне аудио и видео доказне податке,
- податке са дигиталног мобилног телефона,
- податке са свих других дигиталних уређаја.

Аквизиција дигиталних података

По дефиницији, аквизиција дигиталних података је прва главна фаза дигиталне форензике која применом строго научних метода обухвата процесе откривања, идентификације, валидације и извлачења дигиталних података, са циљем сакупљања физичких и дигиталних доказа узимањем физичке копије (слике, копије бит-по-бит) дискова рачунара HD, CD, FD, DVD, USB, итд.

Процедура аквизиције дигиталних података подразумева:

- фиксирање места кривичног дела – формална процедура;
- документовање физичког и дигиталног места;
- заштиту осумњиченог рачунарског средства од измене стања/података;
- искључивање рачунарског средства;
- узимање физичке слике диска и свих других медија, или привремено одузимање рачунарског средства (алтернативно);
- означавање и паковање свих компоненти рачунарског средства;
- пренос рачунарског средства у форензичку лабораторију за анализу;
- заштиту рачунара и прављење радне и референтне слике (имица);
- откривање на имицу свих података и садржаја;
- опорављање свих, или што је могуће више избрисаних фајлова;
- откривање скривеног садржаја: swap, нелоцираних и slack фајлова;
- приступ садржају заштићених и шифрованих фајлова;
- анализу, разврставање и сакупљање свих релевантних дигиталних доказа;
- извештавање о резултатима анализе;
- реконструкцију догађаја/напада, и
- обезбеђивање експертског мишљења/вештачење.

Технологија дигиталне форензике

Зашто користити форензичке алате?

Ово је питање са којим се често сусрећемо. Кориштење алата оперативног система за претраживање рачунара се, на први поглед, чини врло једноставним и сврсисходним, а пре свега са крајње добрим учинком, међутим стварна ситуација је потпуно другачија из два основна разлога:

1. први разлог је што се код рачунарских форензичких истраживања може применити принцип „леденог брега“: само мали део дигиталних доказа је могуће открити помоћу алата оперативног система, док се велика већина дигиталних доказа налази сакривена у различитим

- привременим датотекама, swar датотекама, slack фајловима, обрисаним партицијама диска, обрисаним датотекама електронске поште и на свим сличним местима која су невидљива таквим алатима;
2. други разлог је што управо кориштење алата оперативног система уписује јако пуно информација у привремене датотеке. Како је величина привремених датотека увек ограничена, оперативни систем ће приликом уписивања нових информација пребрисати старе информације из привремених датотека. Интензивно кориштење алата оперативног система за обављање форензичких истраживања тако, у основи, уништава доказе, при чему доказ представљају информације у привременим датотекама (Tanenbaum, Woodhull, 1997).

Форензички алати

Под форензичким алатом у ДФ се може подразумевати техничко средство, као и програм којим се омогућава ефикасно прикупљање, чување, анализа и презентовање дигиталних доказа. Избор и подешавање тог алата пре његове конкретне употребе кључно је за његову ефикасност. Они се, у основи, могу поделити на мултифункционалне и специјализоване алате, а генерално омогућавају:

- инспекцију и превенцију,
- детекцију инцидента,
- истраживање и одговор,
- поправку система.

Технике и алати ДФ могу бити хардверски (hw) и софтверски (sw):

- успостављени су као стандарди,
- обезбеђују компетентно вођење.
- Захтева се да:
 - користе форензички стерилне медије,
 - сачувају интегритет оригиналних дигиталних података,
 - означе резултате истраге и анализе, копије дигиталних доказа, штампани материјали, ...
 - контролишу, документују и чувају дигитални доказ за даљи ток поступка.

Историјски развој форензичких алата може се дати кроз три генерације:

- прва генерација:
 - разни алати за: Image, Document, Search, Recover, Report;
- друга генерација:
 - посебни дизајнирани и развијени форензички алати: EnCase и други;
- трећа генерација:
 - Network Forensics: тренутна, сигурна, ефикасна форензика рачунара

путем LAN-a (McClure, Scambray, Kurtz, 2006; Tanenbaum, 2005; Pleškonjić, Đorđević, Maček, Carić, 2006; Jones, Shema, Johnson, 2003).

EnCase алат

EnCase алат (произвођач Guidance Software) сматра се водећим комерцијалним алатом за рачунарску форензику (<http://www.encase.com>, 2009). Он је прихваћен као стандардни алат у правосуђу САД и ЕУ и велики је број судских пресуда и поступака у којима је овај алат кориштен у доказном поступку (<http://www.insig2.hr/racunalna-forenzika/encase/>, 2009).

За правилну употребу овог алата корисник не мора бити експерт у рачунарству да би провео стандардну рачунарску истрагу, тј. није потребно познавање детаља о меморијским јединицама нити структурама података. User-friendly кориснички графички интерфејс ослобађа корисника мучног писања командних линија и омогућава угодан рад.

EnCase је врло чест алат на рачунарима истражитеља. Статистике (на територији САД) кажу да 90% истражитеља користи управо EnCase за обављање форензичких истрага. Наравно, ова статистика није случајност. Током година развоја, стручњаци фирме Guidance software, већином и сами бивши форензички истражитељи, уградили су властита најбоља искуства у EnCase, како по питању методологије истраге, тако и по питању врста потребних претраживања које алат мора подржавати (Security, info, 2006; <http://www.insig2.hr>, 2009).

Основне карактеристике (и предности) EnCase форензичког алата су да је :

- неинвазивни алат за форензичке истраге;
- прилагођен форензичким истраживањима на великим количинама података;
- опремљен подршком за FAT, FAT32, NTFS, Apple, Unix, Linux оперативне системе;
- способан за обављање свих нужних форензичких истраживања;
- модуларан и укључује и програмски језик EnScript за аутоматизацију појединих истраживања, и
- верификован, тј. извештаји генерисани овим алатом потврђени су и прихваћени од стране правосудних органа ЕУ и САД.

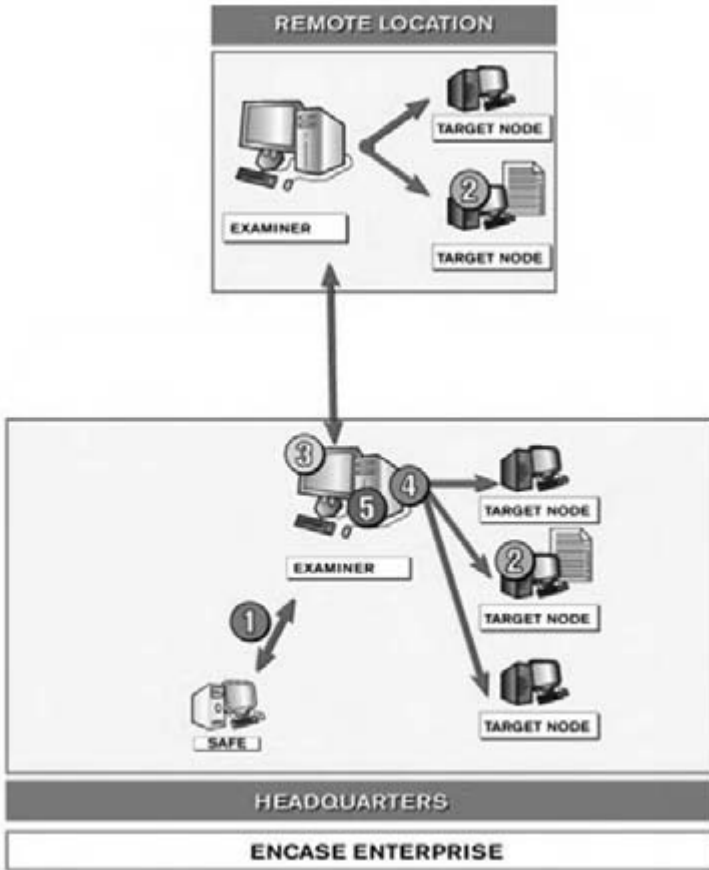
Верзије EnCase-а

Guidance software, желећи да се максимално прилагоди свакој категорији корисника, прилагодила је EnCase алат специфичним потребама сваке категорије посебно. Из овакве пословне политике настала је и палета

производа EnCase:

1. EnCase Forensic,
2. EnCase Enterprise,
3. EnCase Neutrino,
4. Field Intelligence Model,
5. eDiscovery Suite,
6. Automated Incident Response.

Како ради EnCase?

EnCase Enterprise се састоји од 5 компоненти: *Истражитељ*, *SAFE*, *Servlet*, *Веза* и *Одговор на инцидент*. Потребан вам је само један алат (EnCase) који се потпуно интегрише у постојећу ИСТ инфраструктуру омогућавајући практично тренутан приступ свим информацијама похрањеним на свим рачунарима спојеним у рачунарску мрежу. При томе, нити један рачунар на мрежи „не зна“ да се EnCase на њему извршава.

SAFE (Secure Authentication For EnCase) обавља аутентификацију корисника, управља корисничким правима, похрањује све логове из EnCase-а и осигурава сигуран пренос информација путем рачунарске мреже. *SAFE* комуницира са Истражитељем и одредишним рачунарима који су предмет истраге кориштењем 128-битне AES енкрипције.

Истражитељ је главни рачунар са којег форензичар истражитељ покреће дигитално истраживање, одговоре на инциденте, те ревизије одредишних рачунара. Основна компонента овога софтвера је *EnCase Forensics*, један од тренутно најбољих светских система за ефикасне форензичке истраге које дају резултат.

Servlet је неинвазивни, пасивни агент који се све време налази аутоматски инсталиран на клијентским и серверским рачунарима који су предмет истраге. Систем функционише на начин да се успоставља сигурна веза између *SAFE* и *Servlet* компоненти с јединим циљем – омогућавање *Истражитељу* да врши планиране форензичке истраге. *Servlet* се извршава на начин да рачунар домаћин уопште није свестан његовог постојања, он је за окружење у којем се извршава потпуно невидљив. *Servlet* се може извршавати у следећим окружењима: сви Windows оперативни системи, Linux, Solaris, Mac OS X и AIX.

Веза представља сигурну TCP/IP везу између *Истражитеља* и рачунара који је предмет истраге. Истражитељ, наравно, у истом тренутку може имати више отворених веза према рачунарима који су предмет форензичких истраживања.

Одговор на инцидент (snapshot) има могућност брзог и ефикасног претраживања информација које се налазе у радној меморији рачунара који је предмет истраге, чиме се омогућава тренутни увид у збивања на одредишном рачунару.

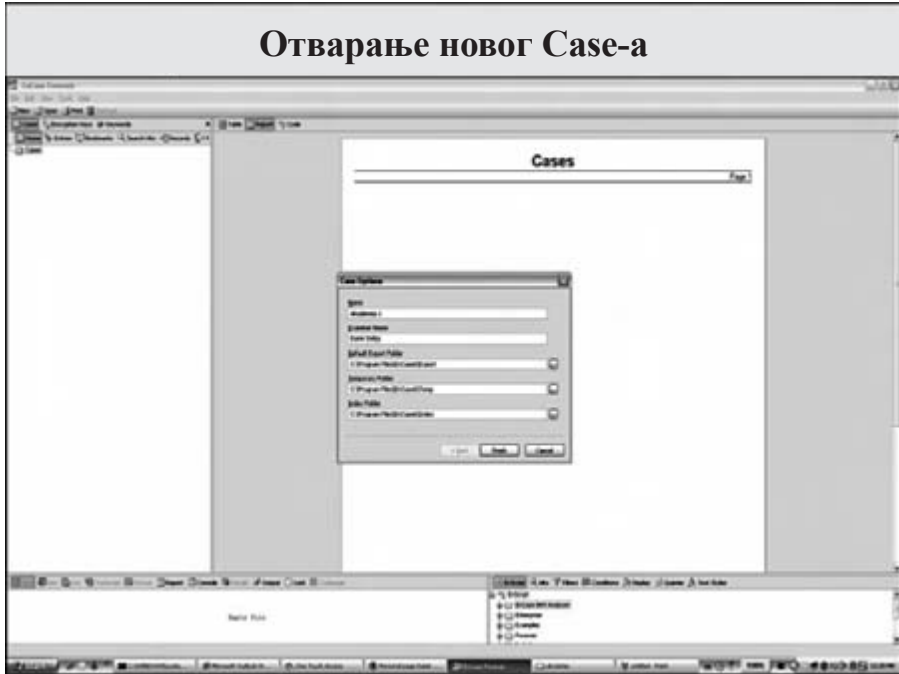
StandAlone режим рада EnCase-а

Циљ наредног текста је упознавање са алатом EnCase Forensic у стварним условима StandAlone режима рада.

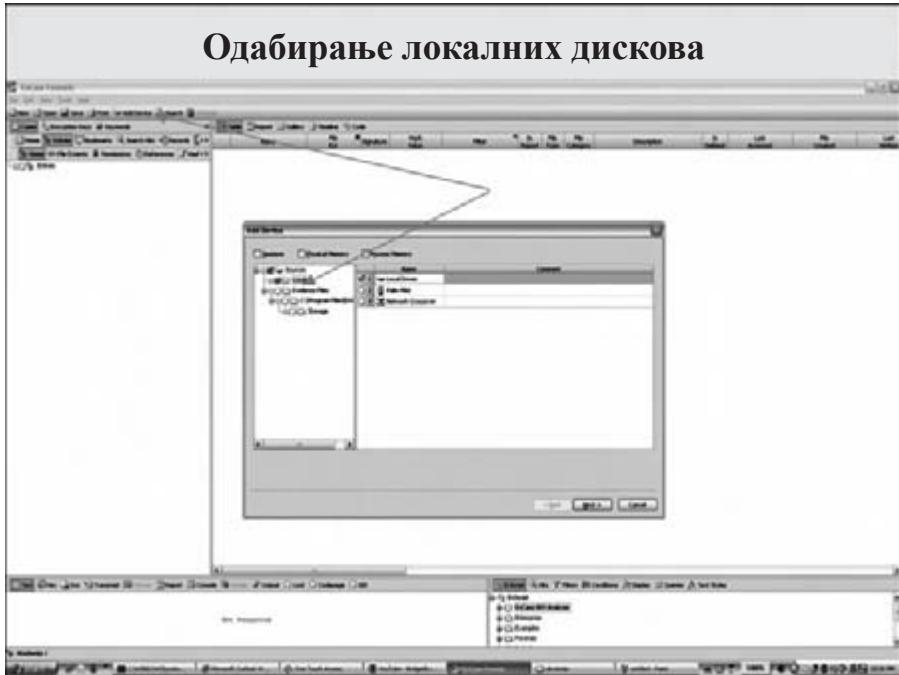
Сценарио приказан у овом раду извршава се у EnCase Forensic 11.6.2 верзији и објасниће поступак како се:

- на основу налога спроводи претраживање форензички исправне слике предметног рачунара;
- слика рачунара прави кориштењем EnCase алата;
- спроводи анализа истим форензичким алатом;
- користе докази који су добијени.

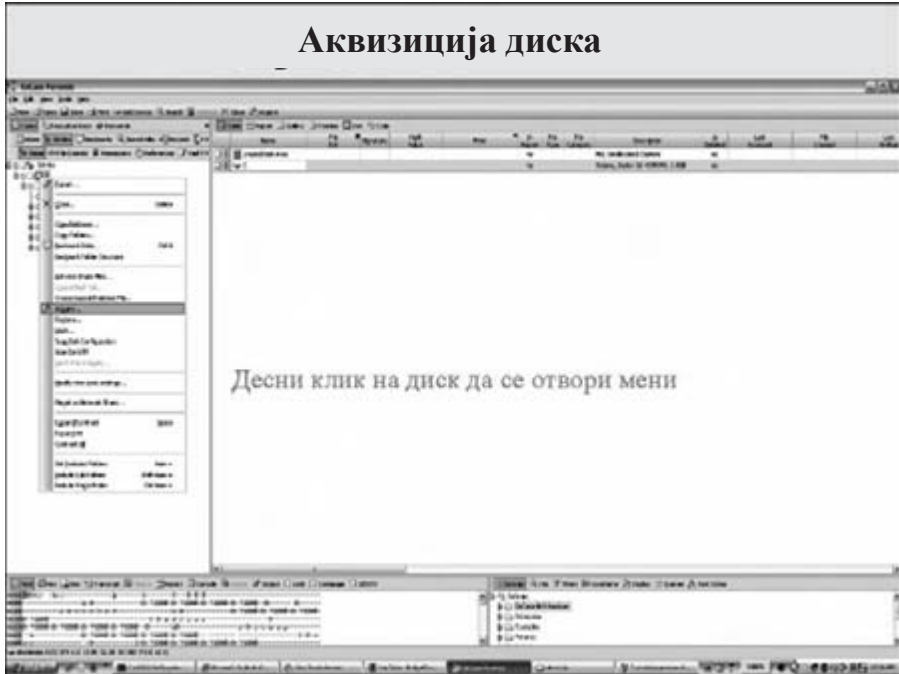
Отварање новог Case-а

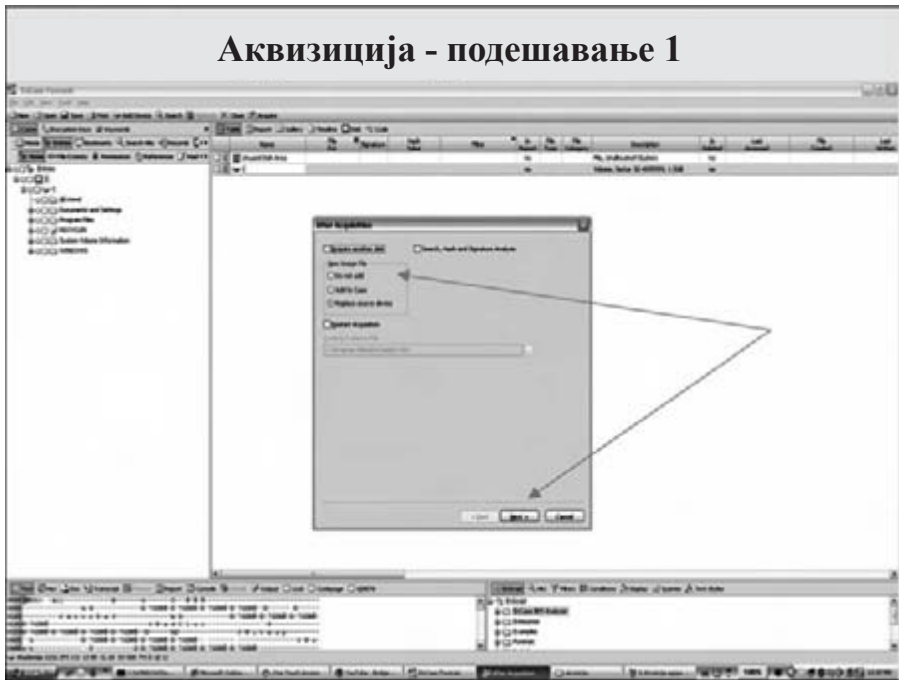
Одабирање локалних дискова

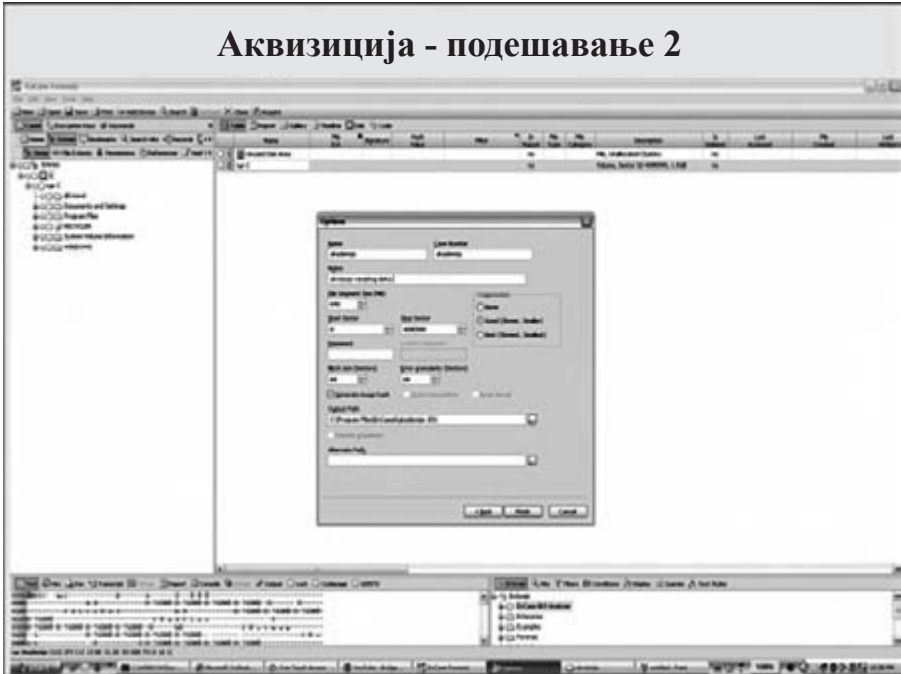
Аквизиција диска

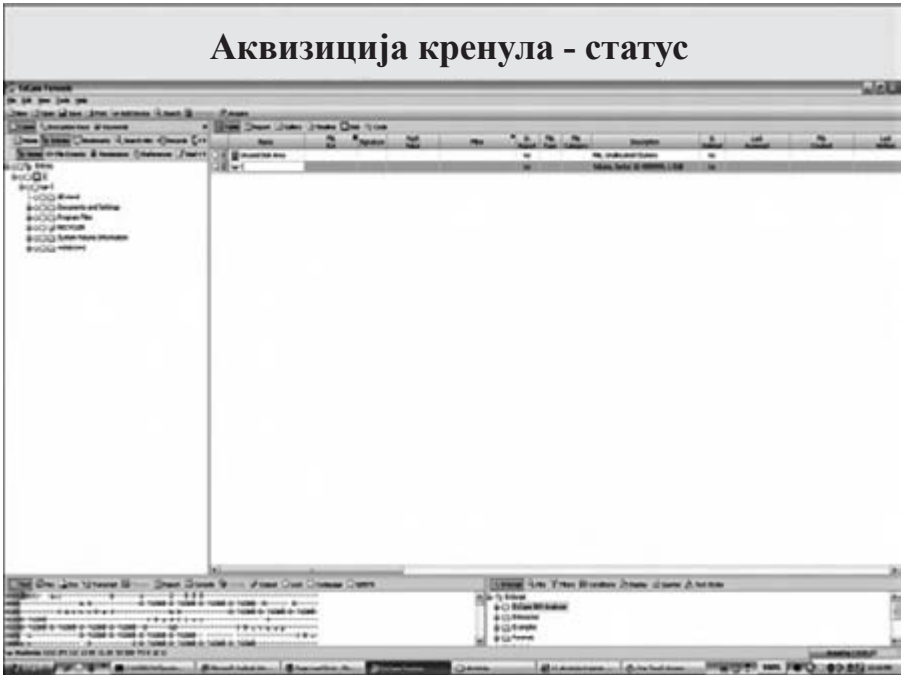
Аквизиција - подешавање 1

Аквизиција - подешавање 2

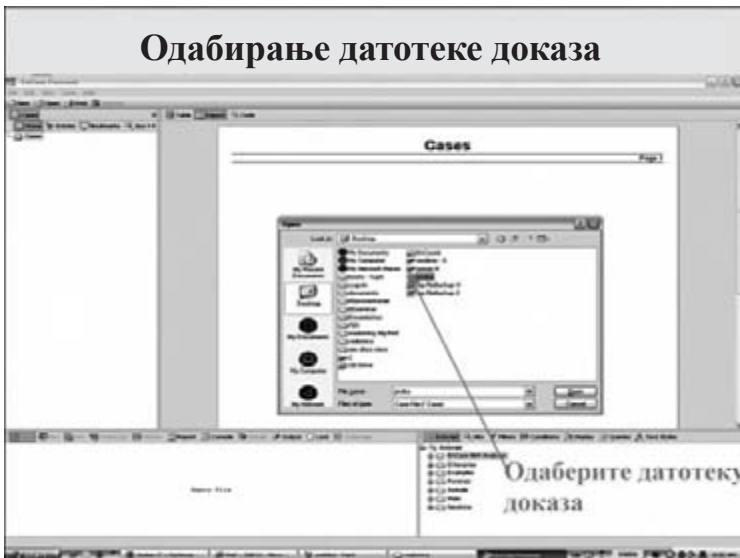
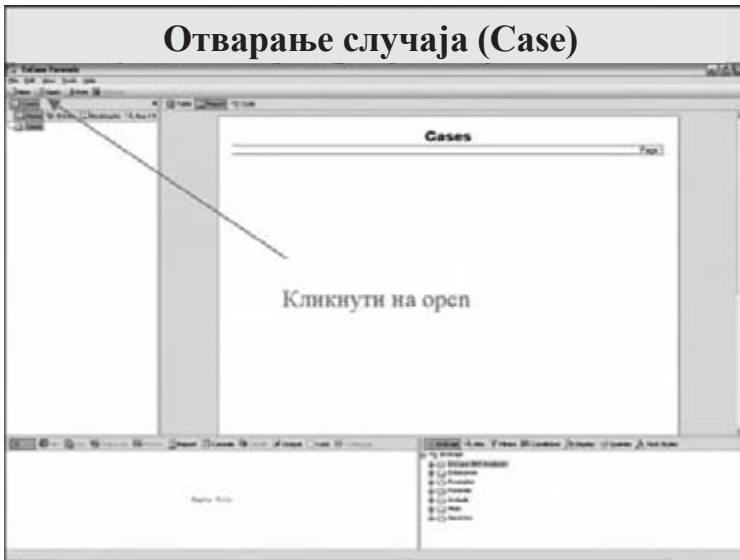
Аквизиција кренула - статус

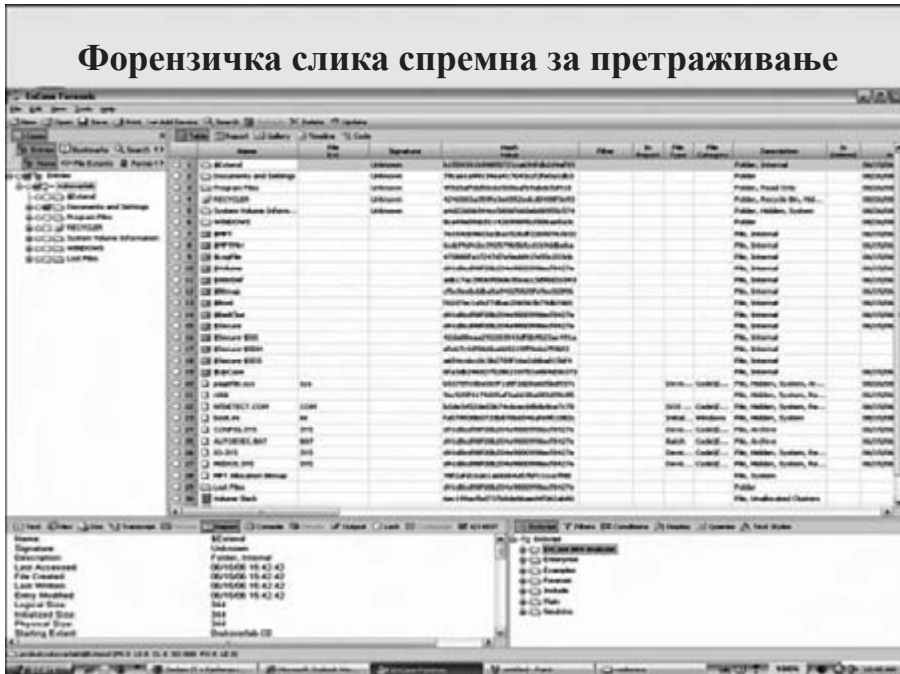

Након аквизиције се препоручује:

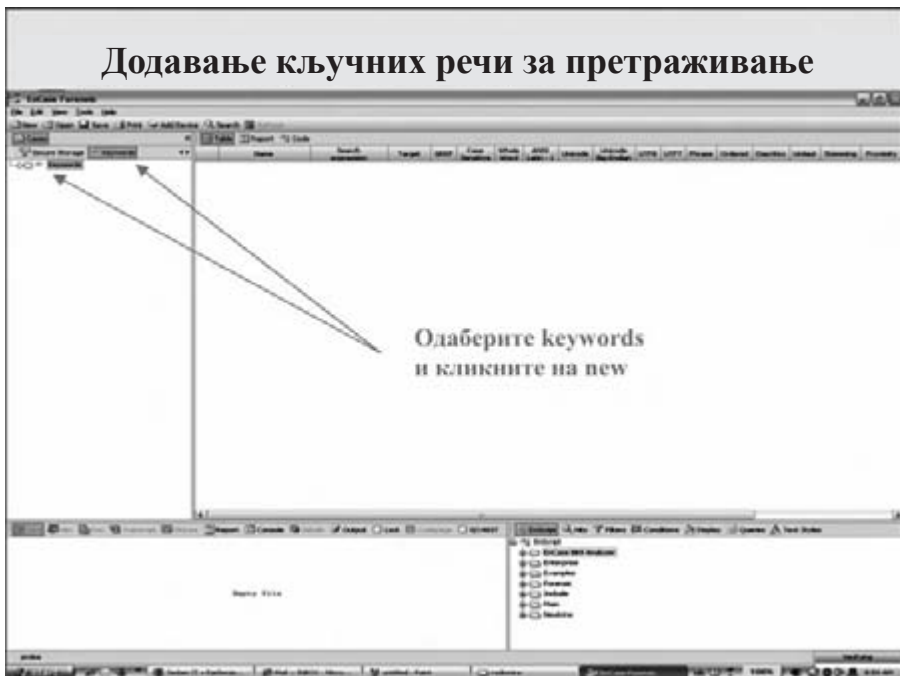
- да се запамти Case (File → Save);
- добра пракса је затворити Case (File → Exit) и поново га отворити;
 - због контроле да ли је све успело;
 - или због израде копије Case датотека на друге медије (ствар процедуре).

Отворити датотеку са доказима

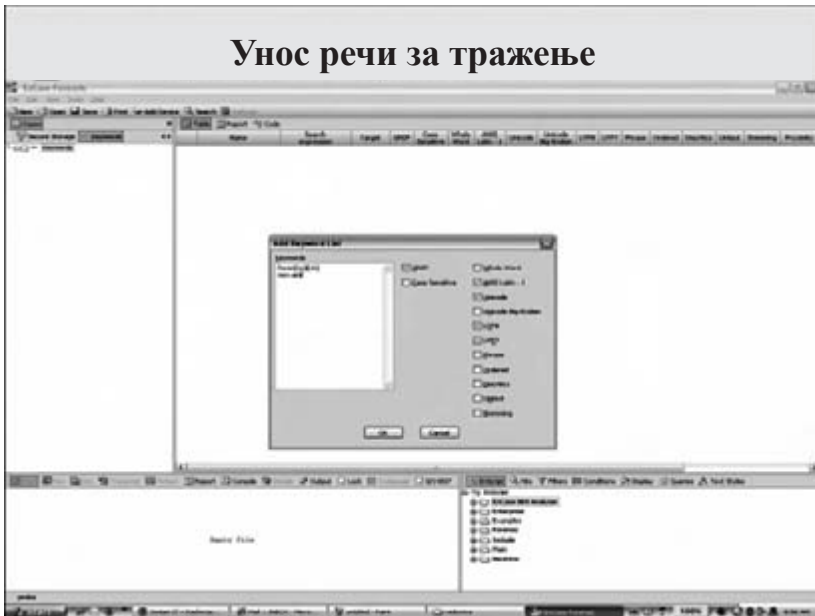
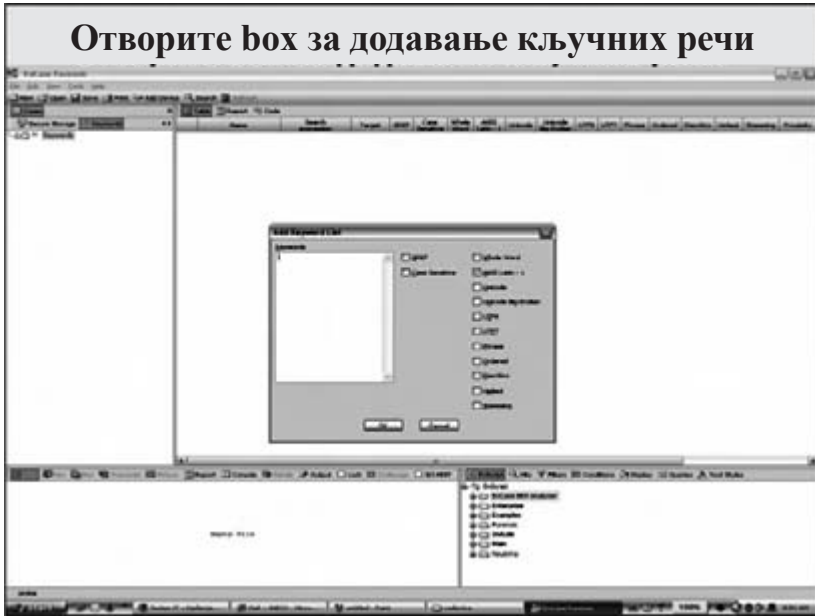

Дефинисати кључне речи за претрагу (keywords)

Спровести претрагу по кључним речима (search)

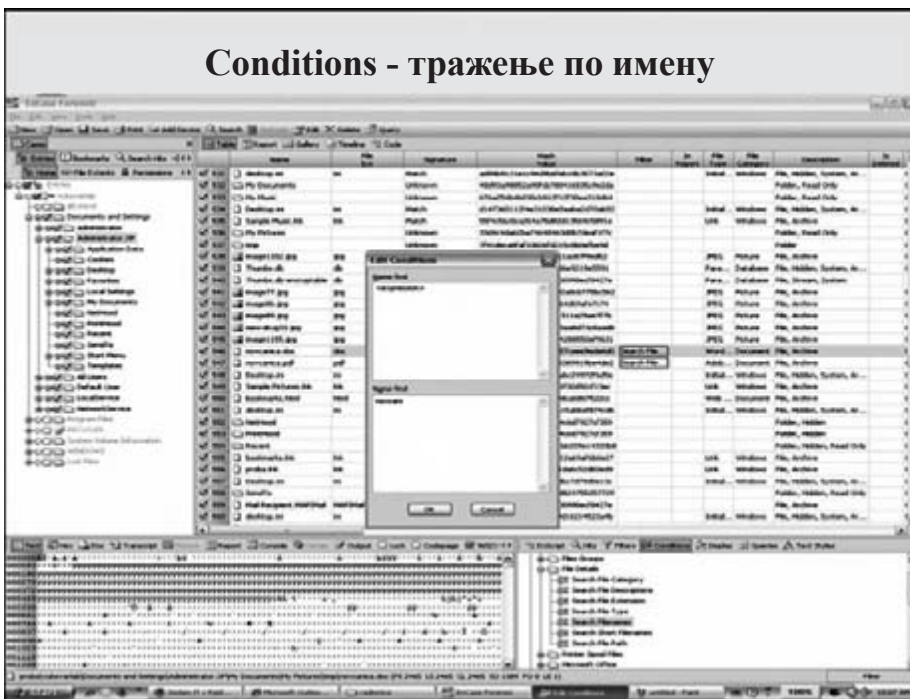
Спровести претрагу по имену датотека (conditions)

Conditions - тражење по имену датотеке

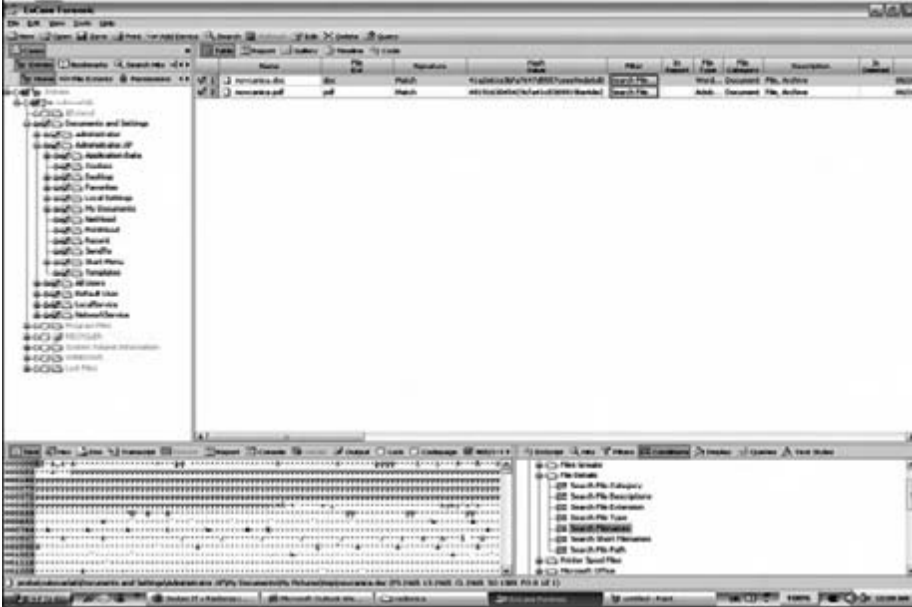

Кликните на conditions и одаберите Search filename

Conditions - тражење по имену

Резултати тражења по имену датотеке

Спровести преглед слика (gallery view)

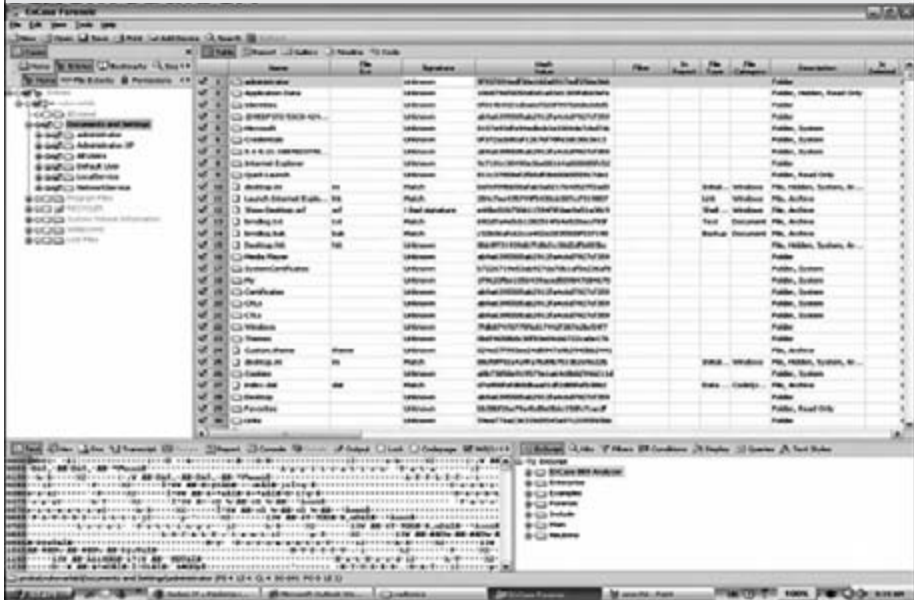
Gallery преглед - приказ слика

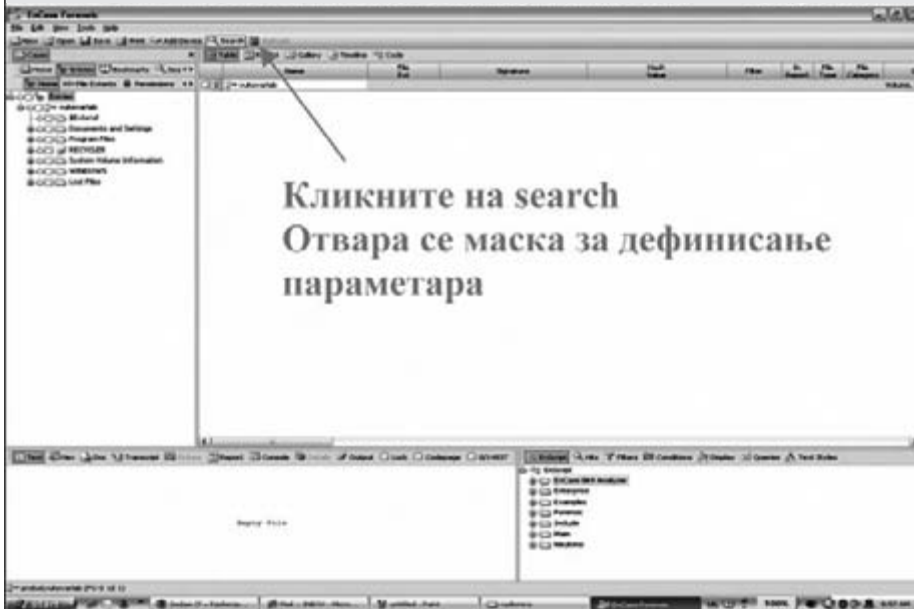
Кликните плаво
штиклирано
за одабир

Десним дугметом
отворите мени
одаберите bookmark

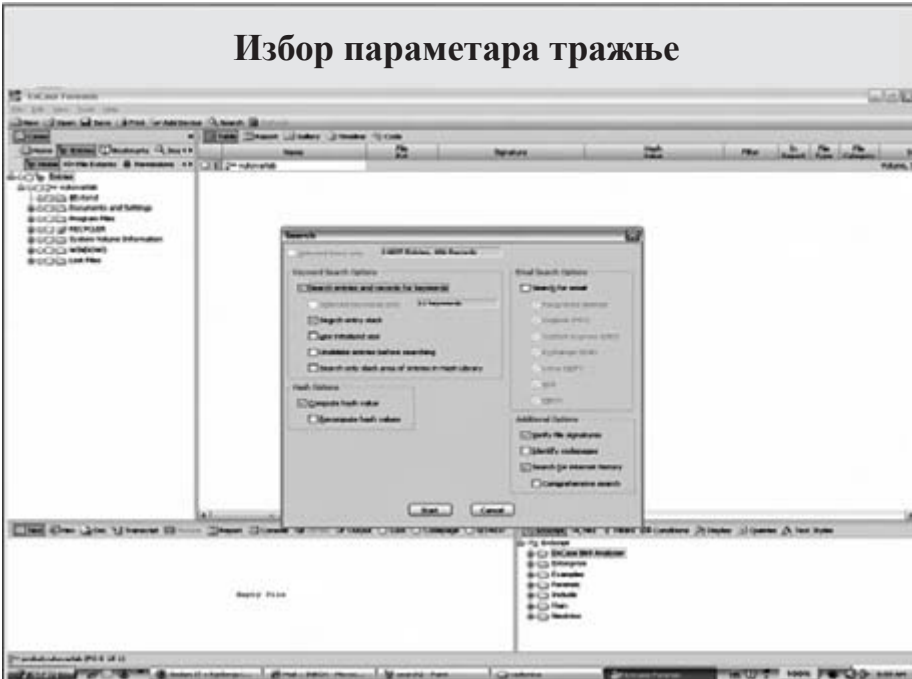
Приказ свих датотека са dixon box-ом и селектовањем

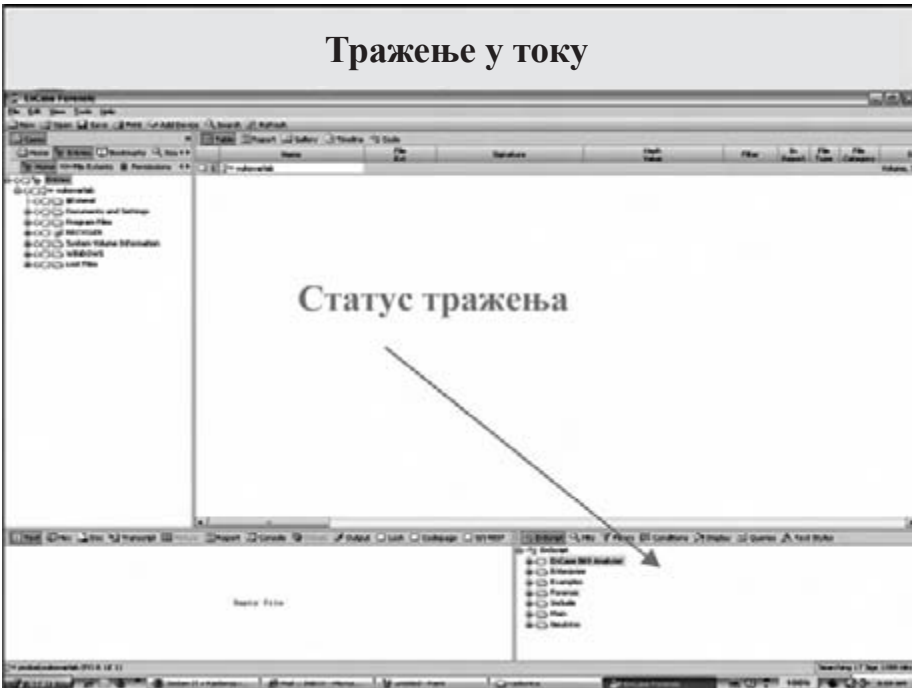
Тражење по свим датотекама на диску - траје дуго

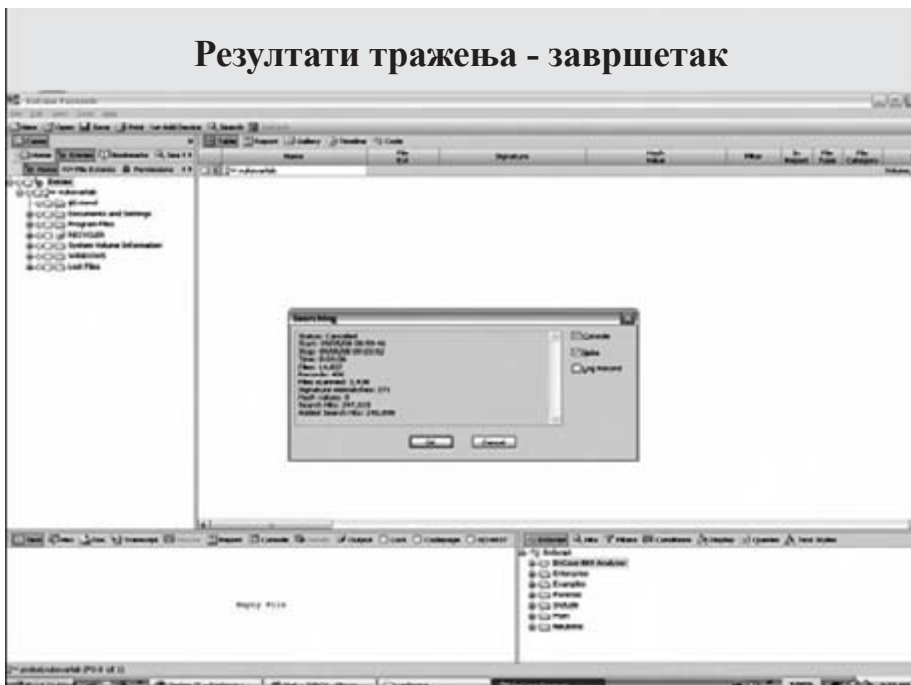
Избор параметара тражење

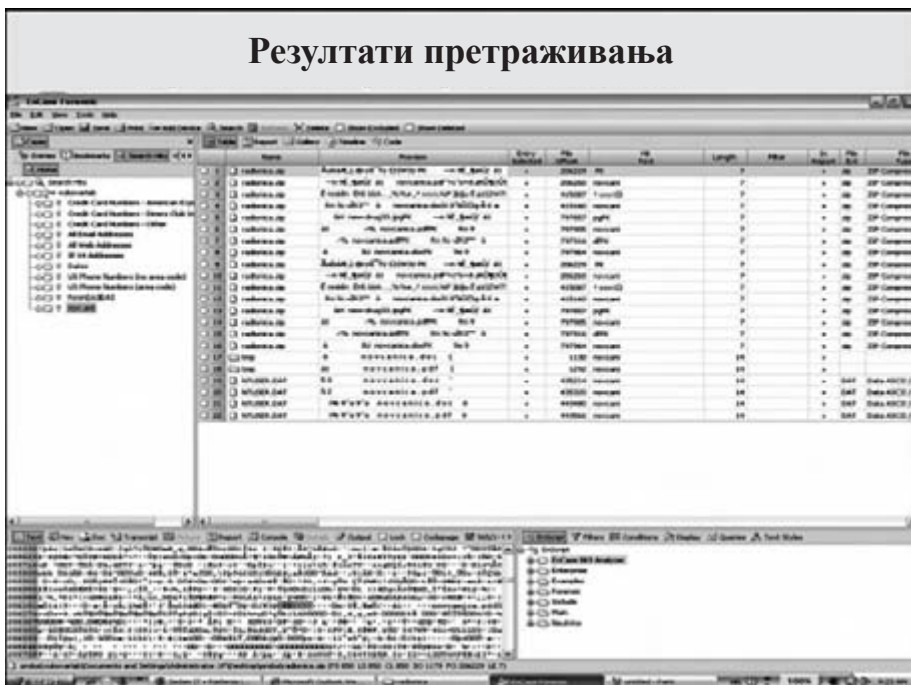
Тражење у току

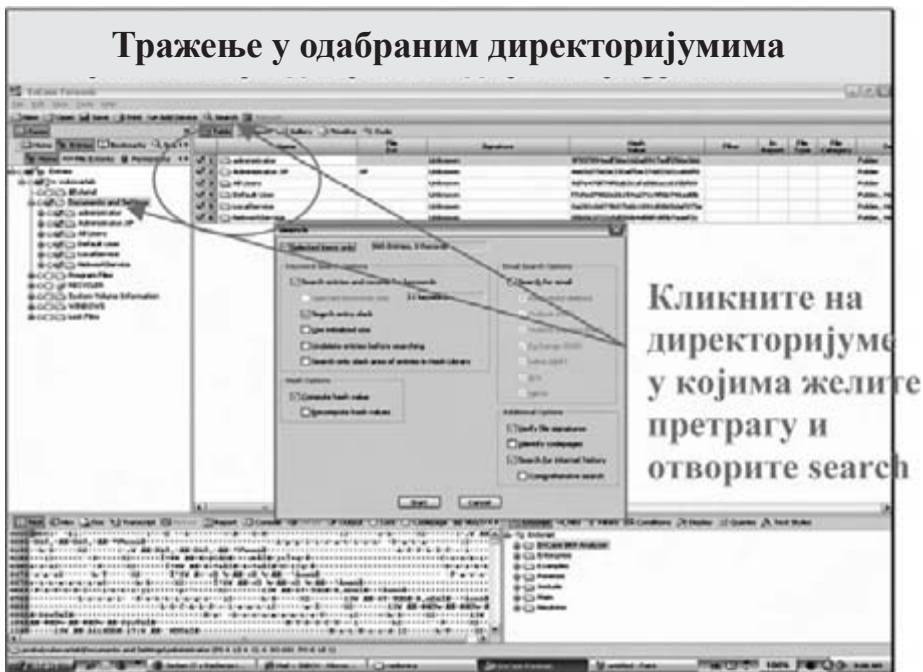
Резултати тражења - завршетак

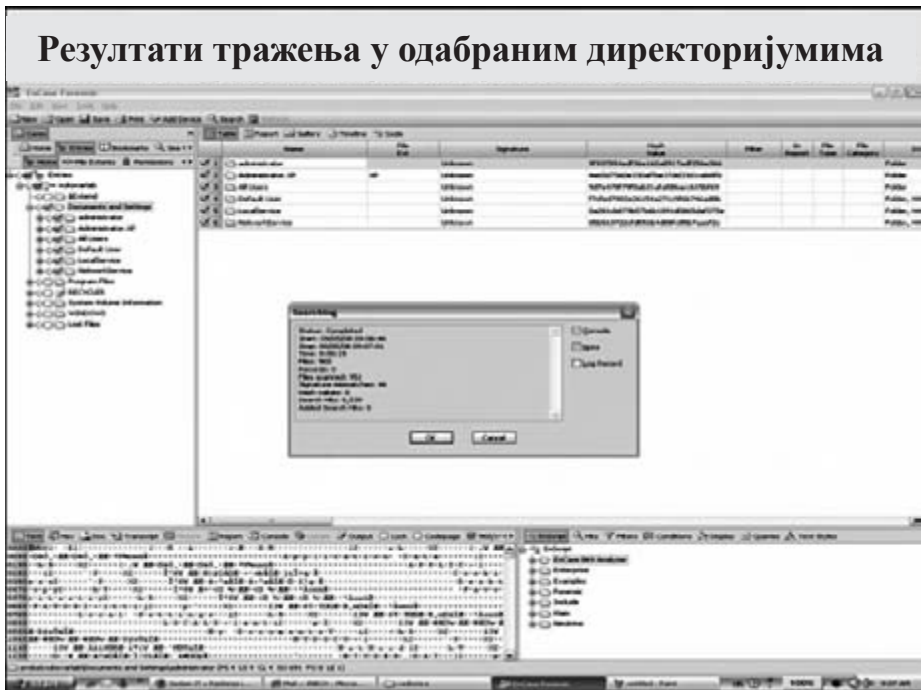
Резултати претграживања

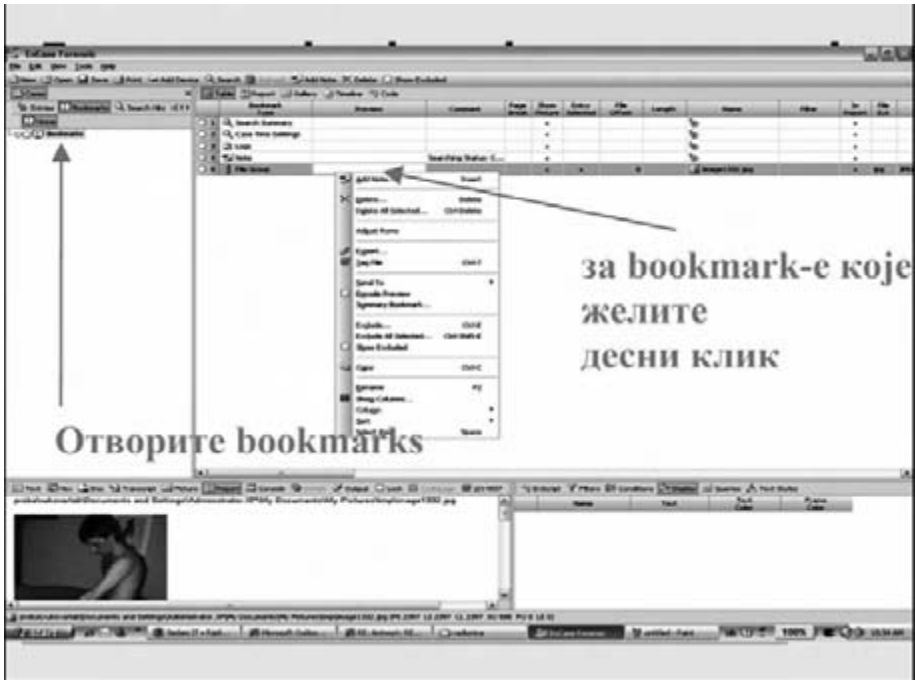

Тражење у одабраним директоријумима

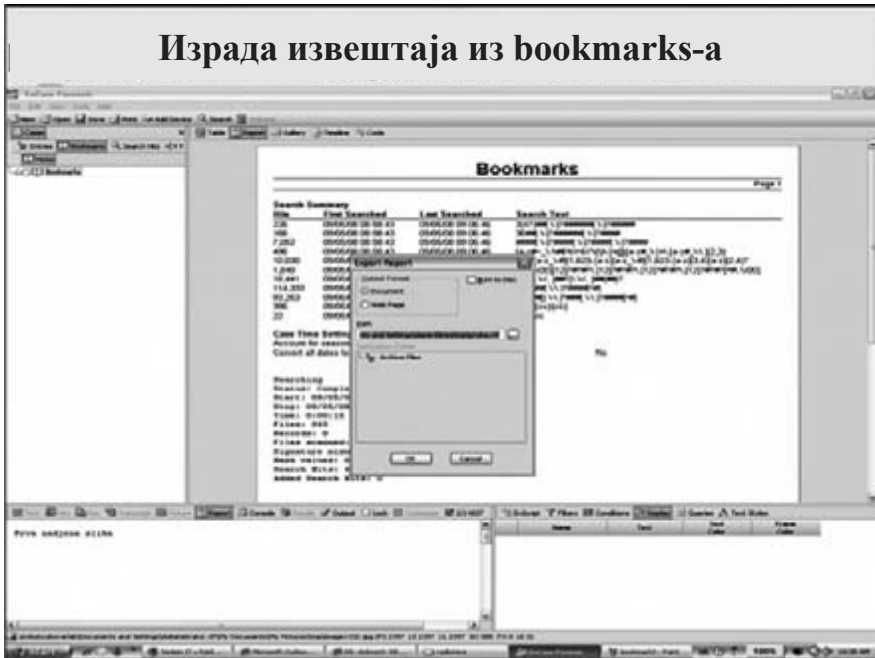

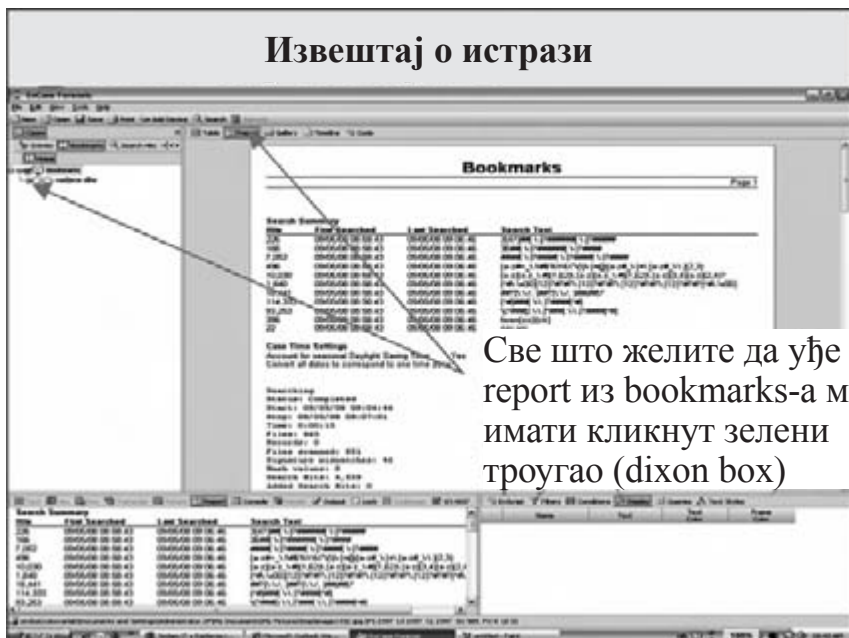
Резултати тражења у одабраним директоријумима

На основу забележеног направити извештај (report)

Закључак

У овом раду презентован је један од неопходних форензичких алата који, због својих изузетних, у раду побројаних, добрих особина, представља стандард у овој области.

У раду није експлицитно наглашена и његова евидентна мултифункционалност, која своју добру страну исказује, пре свега, у томе да је то алат који прави слику анализираниог одредишта, али се исто тако користи и за каснију анализу и одговор.

Употреба форензичких алата, описаног EnCase или неког другог, постала је неопходна за детекцију инцидената и анализу рада сваког рачунарског система, били они предмет анализе полиције у владином сектору, или стручњака за безбедност у цивилном и корпоративном сектору. Како је већ наведено у раду, могућности самог оперативног система су у том смислу лимитиране.

Из разлога динамичног развоја EnCase алата (изласка нових верзија), у раду је, кроз приказ екрана побројаних опција, омогућено праћење (и поређење) ове са претходним али и новијим верзијама овог алата.

На крају, неопходно је напоменути да је овим радом обухваћено, пре свега у практичном приказу рада, до 25% и то основних могућности разматраног алата. Постоји и његова мрежна верзија:

- Enterprise,
 - FIM (Field Investigation Module),
- и она, као и поменути *enskript* језик за његова проширења, нису обухваћени овим радом, већ ће бити предмет посебног разматрања.

Литература:

1. Bishop, M., (2003), *Computer Security: Art and Science*, Addison-Wesley Professional.
2. Casey, E., (2004), *Computer Crime Investigation Forensic Tools and Technology*, Elsevier Academic Press, London.
3. McClure, S., Scambray, J., Kurtz, G., (2006), *Хакерске тајне: заштита мрежних система*, (превод), Микро књига, Београд.
4. Ђорђевић Б., Плескоњић, Д., Мачек Н., (2006), *Оперативни системи: концепти*, Виша електротехничка школа, Београд.
5. Howard, M., Lipner, S., (2006), *The security development lifestyle*, Microsoft Press.
6. Jones, K., Shema, M., Johnson B., (2003), *Антихакерски алати*, (превод), Компјутер библиотека, Чачак.
7. Pastore, M., Dulaney, E., (2007), *Security +*, (prevod na hrvatski), Миш д.о.о., Заргреб.
8. Плескоњић, Д., Ђорђевић, Б., Мачек, Н., Царић, М., (2006), *Сигурност рачунарских мрежа*, Микро књига, Београд.
9. Tanenbaum, A., (2005), *Рачунарске мреже*, (превод), Микро књига, Београд.
10. Tanenbaum, A., Woodhull, A., (1997), *Operating System Design and Implementation*, CRC Press Inc.
11. Security-info (sada Zaštita), br. 7/2006, elektronsko izdanje na http://www.security-info.biz/hr/e_dokumentilčasopis/
12. <http://www.encase.com>, 2009.
13. <http://www.insig2.hr/racunalna-forenzika/encase/>, 2009.

EnCase forensic service tools

Abstract: *Computer or digital forensics is defined as a process of acquisition, memorizing, analysis, and presentation of digital evidence in the nature of digital data which can confirm that crime was committed and also establish connection between the criminal act and its perpetrator. Digital forensics uses hardware and software service tools and scientific methods for detecting digital*

data, their identification, evaluation, extracting, recovering, and analysis.

Digital forensics is a new field of science with growing interest in this subject matter, resulting in the fact that now, in USA only, there are a dozen universities providing specific education in this field.

This paper presents one of the most popular forensic service tools, named EnCase (from Guidance Software), which is widely used and accepted in jurisprudence of USA and EU.

Key words: *digital forensics, forensic hardware and software service tools.*

Мр Аџа ЈЕВРОСИМОВ
МУП Републике Србије

Примена научних метода у планирању и реализацији додатне обуке полиције на југу Србије

UDK: 351.74(497.11):377.6-057.36

Апстракт: У намери да се пружи одговор на питање у којој мери припадници полиције у полицијским станицама Медвеђа, Бујановац и Прешево владају знањима и вештинама неопходним за обављање полицијских послова, односно да ли је потребна додатна обука, и ако јесте у којим областима, формирана је радна група од стране МУП-а Републике Србије и Мисије ОЕБС-а која је спровела истраживање образовне потребе припадника полиције у наведеним полицијским станицама. На основу резултата спроведеног истраживања, радна група је, између осталог, препоручила спровођење додатне обуке и, у вези с тим, предложила адекватан наставни план и програм. Поступајући по препорукама радне групе, МУП Републике Србије је у периоду од априла 2005. до августа 2006. године практично реализовао програм додатне обуке у ПС Медвеђа, Бујановац и Прешево. Након две године било је неопходно установити да ли је спроведена додатна обука дала очекиване резултате. Сходно томе, иста радна група, спровела је истраживање, тј. евалуацију додатне обуке, које је пружио увид у остварене резултате и постигнути напредак. Коришћене научне методе у истраживању, планирању и реализацији додатне обуке у функцији бољег рада и обучености полиције на југу Србије представљају универзални модел који се може применити у свим областима рада и обуке полиције, а његови практични резултати помогли су и у осмишљавању новог концепта стручног усавршавања припадника МУП-а Републике Србије.

Кључне речи: истраживање, методе, образовна потреба, полицијско образовање, евалуација.

Увод

Реформа полиције у земљама развијене демократије, али и земљама транзиције, стално се одвија. То су процеси који трају. Тежња је да се осигурају квалитетне услуге грађанима, које су засноване на високом професионализму, као и деловање полиције у складу са стандардима полицијске

етике и универзалним вредностима људских права и слобода и достојанства сваког човека.

Осавремењивање рада полиције спроводи се развојем стратегије полицијског деловања, која је оријентисана према заједници и формирању професионалних и модерно опремљених и обучених полицијских снага, које би биле у стању да одговоре изазовима борбе против свих врста криминала, као и стварању економски одрживих полицијских организација, и оправданим друштвено-економским бројем ангажованих полицајаца на одређени број становника.¹

Образовање запослених има примарни значај. Развој мора бити динамичан, континуиран и сталан, а учење перманентан и доживотни процес. Свака организација утврђује сопствене потребе за образовањем својих запослених. Оне се могу исказати у четири нивоа: образовање за актуелни посао; проширивање и продубљивање знања и вештина за прилагођавање променама у послу и технологији; развој каријере, припрема за напредовање и обављање сложенијих и одговорнијих послова; образовање и припрема за будуће промене и задатке, образовање за будућност и будуће захтеве посла. При томе, сваком нивоу образовања одговарају различити садржаји, методе и инструменти образовања.

Образовање у полицији има пресудну улогу у одређивању полицијске културе. Увођење нових полазника у принципе полицијског посла и наставне садржаје, дефинисане у складу са стандардима заштите људских права и прихваћеним правилима за примену овлашћења, током основне обуке може учврстити и довести у нераскидиву везу њихове ставове и понашање.² Могућност напредовања у служби посао чини привлачнијим. Образовање током рада и подршка полицијским службеницима који похађају курсеве, семинаре и др. изван службе, допринеће подизању нивоа професионалности у служби. Самообразовање, међутим, није једини чинилац који утиче на полицијску културу. Стечене вештине мора да прати и потребна техничка опрема која полицајцима омогућава да ефикасно обављају задатке.³

Образовање запослених је један од најзначајнијих фактора успешности и развоја организације. Да би тај процес био успешан неопходно је да се остваре претпоставке квалитетног и успешног образовања запослених и то:

- целокупно улазно образовање усмерава се на вештине у којима организација жели да буде различита и јединствена;

¹ Спахић, Т., (2005), *Полицијска обука у Европи*, Unity in Diversity. Holzkirchen/Obb.: Felix.

² Зекић, Р., (2005), *Нови модел школовања основног полицијског кадра*, Средња школа унутрашњих послова, Сремска Каменица.

³ Јевросимов, А., (2008), *Приказ примене научних метода у истраживању, планирању и реализацији додатне обуке у функцији бољег рада и обучености полиције на југу Србије, као универзалног модела*, магистарска теза, Технички факултет „Михајло Пупин“, Зрењанин.

- све запослене требало би третирати као људе са каријером, односно развојем каријере; основно правило је стално учење и усавршавање; образовање на послу постаје све актуелније; образовање је важан сегмент и значајна претпоставка стратегијских промена и реализације пројектоване стратегије;
- потребу за образовањем требало би посебно потенцирати у кризним периодима;
- систем образовања запослених подразумева и веома активну улогу руководилаца по линијама рада, експерата за обликовање програма и опредељење садржаја образовања; образовање се користи за преношење визије и вредности и укључује водеће руководиоце.

У циљу повећања позитивног трансфера наученог, креатори образовних програма придржавају се одређених правила и принципа, као на пример:

- максимизација сличности између образовне и радне ситуације;
- обезбеђивање примереног искуства и праксе за време обучавања;
- обезбеђење мноштва подстицајних ситуација током усвајања нових знања, вештина и навика; упознавање полазника са општим начелима учења, њиховим значајем и потребом њиховог разумевања.⁴

Врстама потреба се опредељује садржај програма, односно знање и вештине. При анализи и систематизацији општих критеријума образовних потреба, уобичајено се полази од четири типа потреба организација, а то су: основна знања и вештине; техничке, односно стручне вештине; интерперсоналне вештине и стратегијске вештине.

Квалитетно обављање активности у образовном процесу није увек довољно за његову успешну реализацију, јер на успешност образовања утичу бројни фактори, али се издвајају четири битна: мотивација за учење и усавршавање; примена основних начела учења; подршка организације образовања запослених; одговарајуће утврђивање образовних потреба.

Дефинисање потребе истраживања

Реформа образовања се може дефинисати као скуп организованих мера на прилагођавању система образовања захтевима друштва, а из разлога успешнијег остваривања друштвене улоге образовања у одређеним условима. Национална стратегија реформе образовања у Републици Србији поставила је пред себе, као изазов, децентрализацију и деполитизацију система образовања, који треба да буде ефикасан, креативан, који је усмерен на учење и заснован на исходима који проистичу из стандарда образовања, систем који ће промовисати културу евалуације, квалитетан

⁴ Сандер, Г., (2001), *Избор, иницијално образовање и професионални развој стручног образовања и обуке и доживотног образовања наставника едукатора/тренера*, Универзитет Osnabrick, Немачка.

програм, али и систем у који је укључено доживотно учење, које представља низ активности учења током целог живота, са циљем унапређења знања, вештина и способности.⁵

Године 2001. започео је процес свеобухватне реформе Министарства унутрашњих послова, који за циљ има стварање професионалне полицијске службе која ће уживати поверење и подршку грађана. У реформском процесу велики значај има подизање квалитета рада полиције на југу Србије.⁶

Ако се пође од чињенице да ефикасно и на закону засновано обављање полицијских послова захтева поседовање одговарајућих полицијских знања и вештина, било је неопходно одговорити на следећа питања: у којој мери припадници полиције у ПС Медвеђа, Бујановац и Прешево владају знањима и вештинама неопходним за обављање полицијских послова и да ли је потребна додатна обука и ако јесте у којим областима?

У намери да се пруже одговори на ова питања, формирана је радна група од стране МУП-а Републике Србије и Мисије ОЕБС-а, која је спровела истраживање образовне потребе припадника полиције у ПС Медвеђа, Бујановац и Прешево. На основу резултата спроведеног истраживања, радна група је, између осталог, препоручила спровођење додатне обуке и предложила адекватан наставни план и програм.

Поступајући по препорукама радне групе, МУП-а је у периоду од априла 2005. до августа 2006. године практично реализовао програм додатне обуке у ПС Медвеђа, Бујановац и Прешево.

Након две године, било је неопходно установити да ли је спроведена додатна обука дала очекиване резултате. Сходно томе, иста радна група спровела је истраживање, тј. евалуацију додатне обуке, са циљем утврђивања у којој мери су знања и вештине усвојени током додатне обуке утицали на квалитет рада полицијских службеника.

Основни проблем истраживања био је да се утврди у којој мери су полицијски службеници у наведеним ПС кроз додатну обуку оспособљени за вршење полицијских послова, да ли постоји нова образовна потреба и шта би Министарство унутрашњих послова требало да предузме како би оспособљеност полиције и безбедност грађана достигла планирани ниво.

У истраживању су биле одређене хипотезе:

- а) додатна обука спроведена на југу Србије повећаће ниво знања и вештина неопходних за обављање полицијских послова;
- б) знања и вештине стечени током додатне обуке допринеће квалитетнијем обављању полицијских послова;

⁵ Јединица за имплементацију програма реформе средњег стручног образовања, *Развој политике и стратегије стручног образовања у Србији*, Београд, 2005.

⁶ Значај реформе полицијског школства објашњен је у стратешком реформском документу под називом „Визија, вредности, мисија и кључне области рада Министарства унутрашњих послова Републике Србије“.

- в) након спроведене додатне обуке локална заједница имаће боље мишљење о раду полиције;
- г) реализација додатне обуке је оптерећена објективним проблемима који су умањили њену ефикасност.

Технике прикупљања података

Анкета грађана

Основно полазиште сваке евалуација рада полиције требало би да буду грађани, тј. они због којих полиција постоји и чијим интересима служи. Због тога, анкета грађана која је за циљ имала да сагледа мишљења јавности о раду полиције, представља веома важан део овог истраживања.

Анкетирање грађана вршено је на улици, методом случајног узорка. Испитаници су били различите старосне доби, нивоа образовања и припадници свих националних заједница које егзистирају на подручју општина обухваћених истраживањем.

Анонимном анкетом грађана обухваћено је 238 испитаника, од чега 69 у Медвеђи, 79 у Бујановцу и 90 у Прешеву. За ову анкету коришћен је унапред припремљени анкетни лист. Ставови и мишљења који су добијени посебно су обрађени кроз одговарајуће табеле, дијаграме и коментаре.

Анкета и интервју локалних званичника

Саставни део истраживања мишљења грађана о раду полиције било је и анкетирање и интервјуисање лица која се налазе на челним позицијама локалних структура власти општина Медвеђа, Бујановац и Прешево, појединих стручњака релевантних друштвених области (социјални рад, здравство, школство, правосуђе и др.), као и појединаца који уживају висок углед у заједници.

Разговор је вршен са руководиоцима општинске управе, судова, центара за социјални рад, основних и средњих школа и др. на радним местима и трајао је до 45 минута, а у неколико случајева у месту њиховог становања. Непосредно пре отпочињања интервјуа, испитаници су попуњавали анкетни лист са унапред припремљеним питањима. Укупно су анкетирана 62 испитаника.

Од локалних званичника тражено је мишљење о ефикасности и квалитету рада полиције и о односу полиције према локалној заједници и грађанима у целини. Ставови и мишљења који су добијени посебно су обрађени кроз одговарајуће табеле, дијаграме и коментаре.

Тежећи објективном сагледавању степена обучености и ефикасности

полицийских службеника након реализоване додатне обуке, било је неопходно сагледати какво мишљење грађани имају о полицији, да ли имају и које су то примедбе на њихов рад, однос, понашање и сл. Постојање добрих узајамних односа полиције и грађана увек је било у обостраном интересу. Грађанима је полиција неопходна као гарант њихове личне и имовинске сигурности, а подршка коју грађани пружају полицији један је од основних предуслова успешног обављања полицијских послова. Коначно, полиција не може бити изван друштва, већ постоји због грађана и у функцији је њихових потреба.

У настојању да се грађани изјасне о проблемима који нису били обухваћени питањима из упитника, а које је по њиховом мишљењу важно истаћи, на крају упитника остављена је могућност да изнесу утиске и размишљања који се односе на рад полиције у локалној заједници којој припадају. Додатни коментари грађана посебно су анализирани и систематизовани.

У коментарима грађана свих општина обухваћених истраживањем приметан је заједнички став да је полиција боље обучена него раније, али да је и даље потребно вршити обуку у делу који се односи на познавање правних прописа и комуникацију са грађанима.

Тестирање и анкета полицијских службеника

За проверу знања полицијских службеника из појединих области коришћен је тест са укупно 55 питања отвореног типа, са понуђена 4 одговора од којих је само један тачан. Питања садржана у тесту односила су се на следеће области: Овлашћења и правила службе, Полиција у локалној заједници, Људска права, Кривично и кривично-процесно право, Основи безбедности саобраћаја, Криминалистика, Специјална физичка обука и Правни прописи из области унутрашњих послова.

Тестирање је спроведено на укупном узорку од 192 полицијска службеника, односно 32,54% од укупног броја полицајаца у РС обухваћеним истраживањем.

Поред тестирања, вршено је анкетирање униформисаних полицијских службеника (анонимна анкета) и, уз одговарајућу анализу, добијени су корисни ставови и мишљења о пословима које обављају, њиховој обучености и реализованој додатној обуци. За ову анкету коришћен је одговарајући упитник за полицијске службенике.

Интервју са руководиоцима у полицији и анкета

Радна група је на терену извршила анкетирање и интервју са руководиоцима полиције на њиховом радном месту, по принципу „*face to face*“.

Руководиоци полиције су били различите старосне доби, етничке припадности, радног стажа и функције коју обављају (од вође сектора до командира полицијске станице). Анкетирање је спроведено на укупном узорку од 25 испитаника. Непосредно пре отпочињања интервјуа руководиоци су попуњавале одговарајући анкетни лист.

Анкетни лист је имао 36 питања мешовитог типа (отворена и затворена питања) и његово попуњавање трајало је у просеку 12 минута по испитанику, док је трајање интервјуа било у просеку 25 минута по испитанику.

Полазећи од тога да је дужност руководећег кадра организационих јединица полиције да организују, контролишу, анализирају и вреднују рад полиције, као и од тога да су они непосредно укључени у њихово образовање, информације којима они располажу су од суштинског значаја за сагледавање нивоа обучености и ефикасности припадника полиције. Због тога, саставни део анализе реализоване додатне обуке био је и интервју са руководиоцима (командири, заменици командира, официри за унапређење послова полиције у полицијским испоставама и вође сектора) ПС Медвеђа, Бујановац и Прешево.

С обзиром да је мишљење које грађани имају о раду полиције један од најважнијих показатеља ефикасности њеног рада, у разговору се од руководиоца полиције тражило да изнесу најчешће притужбе грађана на њихов рад. У разговору је наглашено да притужбе грађана постоје, али да су оне у односу на период када је спроведена анализа образовне потребе, сада у много мањем броју. Посебно је значајно смањен број притужби које се односе на неадекватно поступање (некоректно понашање, неоправдана употреба силе и сл.) према лицима различите етничке припадности од њихове. На смањење ових притужби битно је утицао мешовити национални састав полицијских патрола.

Карактеристичне су притужбе грађана на рад припадника саобраћајне полиције и висину прописаних казни за саобраћајне прекршаје. Оцењено је да је основни узрок за то непознавање саобраћајних прописа и висине казни, као и чињеница да су полицијски службеници, у циљу успостављања поверења код грађана и у време одређених друштвених криза, избегавали да репресивно делују, што је код грађана створило лажну слику да су нека понашања, иако забрањена – дозвољена. Сада када се таква понашања санкционишу, код грађана се ствара утисак о непромереном реаговању полиције.

Руководиоци истичу да полицијски службеници у појединим ситуацијама избегавају да улазе у интервенције и да примењују своја овлашћења, а као основни разлог наводи се недовољна обученост и несигурност у себе, односно страх да се уђе у ситуацију у којој се неће моћи

снаћи на прави начин, што може резултовати неадекватним поступањем и прекорачењем овлашћења. Основни разлог за такво поступање је недовољно познавање прописа, али и немогућност да се процени који облик и ниво интервенција је у конкретном случају неопходан, због недовољног искуства. Осим тога, један од разлога за избегавање интервенције је и настојање да се не замере прекршиоцу који може бити њихов познаник или нека личност која поседује углед и ауторитет у средини у којој живе. Такође, полицајци се ретко одлучују да употребе средства принуде у ситуацијама када су испуњени сви услови, настојећи да избегну додатне обавезе које следе након тога (писање извештаја, службених белешки, записника и сл.).

Оцена интервјуисаних руководилаца је да су полицијски службеници након реализоване додатне обуке побољшали квалитет рада и да је већи број оспособљен за самостално обављање полицијских послова. Заједнички је став да на томе не би требало стати, већ да процес усавршавања требало наставити. У односу на реализовану додатну обуку, сада сматрају да не постоји потреба за интензивном додатном обуком, већ да би требало издвојити оне области у којима није остварен очекивани напредак (нпр. комуникација, сачињавање службених аката, оперативни рад, упознавање са новим прописима од значаја за рад и поступање полицијских службеника и др.) и да образовање треба усмерити на оне полицијске службенике који у протеклом периоду нису успели да достигну неопходан ниво знања и вештина.

Сама реализација процеса додатне обуке била је праћена извесним проблемима, као што је непостојање адекватних просторних, као и материјалних услова и недовољна мотивација тренера, који истичу да припрема и реализација часа није адекватно вреднована, а увећање коефицијента плате је оцењено као недовољан мотив. Редовне активности оптерећивале су руководиоце (тренере), тако да нису увек могли да се адекватно припреме за реализацију појединих тематских области. Због утврђене динамике и заузетости, недовољно је било ангажовање стручњака ван полиције у реализацији одређених тематских област (из суда, органа за прекршаје, медицинске установе и сл.). Све ово је значајно утицало на квалитет наставе и заинтересованост, а тиме и на ниво усвојеног знања и вештина полицијских службеника.

Руководиоци сматрају да је и поред тога код већег броја постојала велика мотивација за учешће у процесу додатне обуке, јер су видели прилику да науче нешто ново и да раније стечена знања обнове. Појединци нису били мотивисани да уложе труд како би научили оно што је презентовано додатном обуком јер су сматрали процес дообуке непотребним („ја све то знам и нема потребе да присуствујем часовима“), или једноставно код

њих није постојала тежња за стручним и професионалним усавршавањем („не зна, али нема ни жељу да учи“).

По мишљењу руководиоца, код појединих старијих и искуснијих полицијских службеника присутно је непознавање прописа, али и немотивисаност да обнављају своја знања што им ствара проблеме у раду. Слаба мотивација једног броја полазника за последицу је имала неопходност да им тренери посвећују више времена и пажње, што је у извесној мери успоравало и оптерећивало реализацију наставе. Убудуће, овим полицијским службеницима потребно је објаснити који је то ниво знања који морају да усвоје и предвидети конкретне мере за оне који то не остваре. У супротном, процес обуке неће имати очекивани успех.

Руководиоци сматрају да на резултате рада полицијских службеника, осим недовољне обучености у појединим областима, утиче и недостатак адекватних материјално-техничких предуслова неопходних за извршење задатака (службена возила, просторије, рачунари, штампачи, писаће машине и др.).

Радни састанци руководиоца са полицијским службеницима су једна од ненаставних метода у циљу побољшања квалитета рада. Ако се има у виду да они пружају могућност да се заједнички сагледају проблеми у раду и пронађу најцелисходнија решења за њихово превазилажење, сигурно је да они треба да се редовно одржавају, али и циљано (проблемски) по потреби. Такође, став руководиоца је да, осим наведених радних састанака, на квалитет рада на терену битно утиче и правилан испраћај у службу, јер се током испраћаја, осим неопходних обавештења о задацима који би требало да се изврше, даје и коначна оцена о спремности полицијских службеника за ангажовање током конкретног радног дана.

Током разговора са командирима полицијских станица могло се уочити да они недовољно делегирају своја овлашћења на своје потчињене, чиме би мање оптеретили себе, а преостала задужења би се знатно ефикасније извршавала. Такође, имали би више времена да са посвете проблему образовања полицијских службеника. Један од проблема који у великој мери оптерећује образовање полицијских службеника је и непостојање довољног броја старијих и искуснијих полицајаца који добро познају полицијске послове и задатке и који би кроз менторски рад могли дати значајан допринос стручном усавршавању млађих полицајаца. Поред тога, постојећи искуснији полицајци „ментори“, који се ангажују на обуци млађих полицијских службеника, нису довољно мотивисани да пренесу своја знања и вештине другима, због чега би више пажње требало посветити проблему њихове мотивације.

Резултати тестирања полицијских службеника

Резултати добијени тестирањем полицајаца анализирани су и представљени збирно за све општине обухваћене тестирањем. Такође, добијени резултати доведени су у везу са појединим параметрима од значаја за анализу обучености полиције, и то: године старости, радно искуство у полицији, радно место (врста посла) и стручна област (наставни предмети).

На 45 задатих питања са понуђеним одговорима, у просеку је тачно одговорено на 28,34 питања или 62,97 %, што је у односу на тест спроведен у време утврђивања образовне потребе (53,41%) бољи успех за 9,56%.⁷

Укупно су тестирана 192 полицијска службеника и то смене које су према дневном распореду рада завршавале службу и смене које су настаљале са службом. Овим је постигнуто да узорак буде случајан, с обзиром да сам начин сачињавања дневног распореда рада подразумева апсолутну непристрасност у сваком погледу, посебно у погледу претходно наведених параметара, битних за добијање објективних резултата, њихове адекватне процене и ваљане анализе.

Посматрање рада полиције

Сачињавање извештаја

Увидом у извештаје у налогу за извршење службеног задатка констатовано је да су знатно квалитетнији у односу на време када је вршено истраживање образовне потребе (одговара се на конкретне задатке, постоје прилози, даје се рекапитулација извршених активности и др.).

Видан је напредак у квалитету и садржају службених белешки, али су и даље приметни недостаци у погледу описа догађаја, недостатка или уопштеног помињања одређених детаља битних за расветљавање неког догађаја или прикупљање потребних доказа. Намеће се потреба за даљим радом и увежбавањем једног броја полицијских службеника на побољшању квалитета садржаја службених белешки и других писмена које сачињавају.

Извештаји о провери идентитета лица су непотпуни и неадекватно попуњени у већини случајева. За довођење лица не сачињавају се извештаји о употреби средстава принуде (средства за везивање), или се извештава само кроз извештај у налогу за извршење службеног задатка. У потврдама о привремено одузетим предметима уочени су недостаци, првенствено у погледу описа одузетих предмета.

⁷ Група аутора, (2006), *Извештај о извршеној евалуацији додатне обуке полиције на југу Србије*, МУП Републике Србије и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд.

Извештаји о употреби средстава принуде које сачињавају полицајци су у складу са *Правилником о условима и начину употребе средстава принуде*. Међутим, примећени су случајеви да полицајски службеници, иако правилно употребе средство принуде, неадекватним изражавањем и описом догађаја, сами себе оптужују, што може довести до погрешног утврђивања чињеничног стања у поступку. Опис прекршаја у прекршајним пријавама је често преопширан и недовољно конкретан, односно тај опис не прати квалификацију прекршаја у правном пропису.

На садржај и квалитет кривичних пријава није било значајнијих примедби, с обзиром да их руководиоци контролишу пре упућивања надлежном тужиоцу, али је неопходно да полицајски службеници више вежбају писање појединих писмена, укључујући и кривичне пријаве, како би се руководиоци растеретили у овом делу њиховог рада и надлежности.

Рад полиције на безбедносном сектору

У погледу комуникације са грађанима уочен је видан напредак у односу на запажања у време истраживања образовне потребе,⁸ али је у овој области неопходна даља додатна обука,⁹ с обзиром да је промена одређених ставова и примена Упутства о полицијској етици процес који захтева континуирани рад у дужем временском периоду.

Кретање и осматрање реона и сектора на којем су полицајски службеници распоређени није у складу са *Упутством о раду на безбедносном сектору*. У вези с тим констатовано је следеће: присутна су дуга беспотребна задржавања у угоститељским и сличним објектима, проверава се идентитет лица само ради приказа броја активности, а не из суштинских разлога, не уочавају се прекршаји учињени непосредно испред полицајца (нарочито саобраћајни прекршаји), не поштује се начело објективности у раду и др. Приликом провере идентитета лица не обраћа се пажња на мере безбедности (у исто време контролише се више лица и не прати се њихово понашање).

Посматрање рада полиције у саобраћају

Видан је напредак у погледу примене одређених процедура приликом заустављања и контроле возила на путу, начина обраћања возачу и др. Ипак, и даље су присутни пропусти у погледу одабира места заустављања и контроле возила. У већини случајева места нису адекватна (велики број

⁸ Група аутора, (2004), *Извештај о истраживању радне групе за анализу образовне потребе полиције на југу Србије*, МУП Републике Србије и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд.

⁹ Група аутора, (2006), *Извештај о извршеној евалуацији додатне обуке полиције на југу Србије*, МУП Републике Србије и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд.

грађана, возила итд.), не обраћа се пажња на личну безбедност приликом контроле лица и возила.

Приликом детаљнијег прегледа лица, возила и пртљага поступа се у зависности од ситуације, али без претходно сачињеног плана и тактике поступања, тако да нема довољне припремљености за неочекиване ситуације. Највећи пропусти уочени су у погледу непоступања према наложеним мерама приликом заустављања и контроле лица и саобраћајних средстава, по принципу: „*Једно заустављено возило – једна патрола*“. Поједини чланови патроле истовремено заустављају и контролишу возила независно један од другог. За елиминисање оваквог начина рада, а тиме и смањења могућности корупције, неопходно је веће ангажовање руководиоца током додатне обуке, испраћаја патрола на терен и контролно-инструктивне делатности.

Оцена ефеката реализоване додатне обуке полиције на југу Србије

Резултати тестирања полицијских службеника показали су да је остварен значајан напредак у односу на тест спроведен у време утврђивања образовне потребе (бољи успех за 9,56%). Слаби резултати на тесту који се односио на примену правних прописа из области унутрашњих послова, (48,24% тачних одговора), указују на неопходност додатне обуке у овој области.¹⁰

У зависности од врсте посла (радног места), стручних области (наставни предмети), постигнути су различити успеси у појединим ПС, што изискује шире и синхронизованије ангажовање руководиоца, посебно приликом испраћаја и контролно-инструктивне делатности. У извођењу додатне обуке за полицијске службеника који показују слабије резултате рада, потребно је укључити менторе и повремено вршити промену врсте послова на којима се ангажују.

Уочено је да полицијски службеници избегавају да улазе у интервенције и примењују овлашћења из разлога што су несигурни у себе, односно плаше се да не уђу у ситуацију у којој се неће најбоље снаћи и тиме изазову неадекватно поступање и прекорачење овлашћења. Суштина проблема је у недовољном познавању прописа, али и у немогућности да оно што знају примене у пракси, односно у реалном окружењу, због недовољног искуства. То намеће потребу да се у наредном периоду, поред усвајања нових знања и обнављања онога што је раније научено, приоритет да практичној примени знања и стицању вештина решавања проблемских

¹⁰ Група аутора, (2006), *Извештај о извршеној евалуацији додатне обуке полиције на југу Србије*, МУП Републике Србије и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд.

ситуација. Такође, разлози за избегавање интервенције су и незамерање познаницима и појединцима који уживају углед у локалној средини, као и настојање да се избегне сачињавање писмена које следи након тога (извештаји, службене белешке, записници, пријаве и др.).

Гледано у односу на претходни период, локална заједница је данас задовољнија, јер су полицијски службеници комуникативнији и у свакодневним контактима са грађанима мање истичу овлашћења и ауторитет, а више жељу за сарадњом и пружањем помоћи, али и поред ове оцене, на том плану би требало и даље радити, тако да случајеви дрског и некултурног опхођења полицијских службеника према грађанима дефинитивно постану прошлост.

Један од узрока лоше комуникације полицијских службеника са грађанима је непознавање у довољној мери прописа и овлашћења по којима поступају, тако да нису увек у могућности да грађанима објасне на прави начин разлоге поступања и изрицања санкције, што код грађана изазива негодовање. У таквим ситуацијама, полицијски службеник принуђен је да се заклања иза ауторитета службе коју представља, што води ка евентуалном прекорачењу овлашћења.

Општа је оцена да је од великог значаја за локалну заједницу учешће полицијских службеника у појединим видовима образовања грађана, а пре свега деце, о темама које се односе на област рада полиције (безбедност саобраћаја, употреба опојних дрога и сл.). Међутим, констатује се да би ове видове образовања грађана требало још више унапредити и проширити тако да се обухвате и друге теме од заједничког интереса за полицију и локалну заједницу (трговина људима, насиље у породици, алкохолизам ...).

У односу на корупцију у полицији, грађани углавном сматрају да она постоји, али у много мањем обиму него раније и у мањем обиму него што се о њој говори у јавности. Наиме, ради се о веома значајном питању, а искуство показује да, ако грађани полицију не доживљавају као своју, сви покушаји изградње партнерства грађана и полиције осуђени су на неуспех, што се даље рефлектује на резултате рада и ефикасност полиције у таквој средини.

Притужбе које грађани имају на рад полиције у највећем броју случајева су се показале као неосноване. Основни узрок за то јесте непознавање својих права и обавеза од стране грађана, и непознавање овлашћења полиције. То је један од аргумената који указује на потребу образовања, не само полиције, већ и грађана у погледу њихових обавеза, права и дужности, у функцији стварања бољих услова за живот и безбедно окружење.

Закључак

На основу извршене евалуације реализоване додатне обуке, резултата добијених тестирањем полицајаца, разговора са руководиоцима, сагледавања мишљења и ставова локалне заједнице о раду полиције, као и непосредних запажања на терену, утврђено је постојање образовне потребе из тематских области: Комуникација и људска права, Правни прописи из области унутрашњих послова, Овлашћења и правила службе, Полиција у локалној заједници, Тактика поступања приликом примене полицијских овлашћења. Такође, закључено је да се те тематске области реализују кроз Програм стручног усавршавања полицијских службеника Министарства унутрашњих послова Републике Србије и проблемски оријентисану наставу.

У циљу постизања већих ефеката, за проблемски оријентисану наставу неопходно је сачинити адекватан план и програм који би дефинисао тематске области – јединице и време трајања. Такође је потребно створити одговарајуће предуслове (просторне услове, наставна средства, адекватну селекцију и мотивацију тренера и полазника и др.).

На основу изнетих резултата истраживања може се закључити да је додатна обука полицијских службеника дала добре резултате, али не може се сматрати да је овим овај процес завршен. Напротив, пошто се ради о континуираном процесу, неопходно је наставити са образовањем полицијских службеника, циљано и проблемски, како у односу на садржај и врсту образовања, тако и у односу на полицијске службенике, потребе службе и локалне заједнице. Стално образовање саставни је део сваке професије, па и полицијске.

Додатна обука полицијских службеника на југу Србије реализована је на један савремен и систематичан начин, уз примену научних метода и представља универзални модел за образовање полицијских службеника.

Проблемски оријентисана на поједине области (знања и вештине којима полицајци недовољно владају) и на одређене циљне групе у полицији, као таква имплементирана је и примењује се сада кроз *Програм стручног усавршавања полицијских службеника Министарства унутрашњих послова Републике Србије*, који доноси министар унутрашњих послова за сваку годину. Од суштинског је значаја за ефикасно обављање полицијских послова и функционисање у локалној заједници. Ово показује да се процес образовања припадника полиције у Републици Србији стално унапређује и да никада не престаје.

Литература:

1. Група аутора, (2006), *Извештај о извршеној евалуацији додатне обуке полиције на југу Србије*, МУП Републике Србије и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд.
2. Група аутора, (2004), *Извештај о истраживању радне групе за анализу образовне потребе полиције на југу Србије*, МУП Републике Србије и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд.
3. Зекић, Р., (2005), *Нови модел школовања основног полицијског кадра*, Средња школа унутрашњих послова, Сремска Каменица.
4. Јединица за имплементацију програма реформе средњег стручног образовања, (2005), *Развој политике и стратегије стручног образовања у Србији*, Београд.
5. Јевросимов, А., (2008), *Приказ примене научних метода у истраживању, планирању и реализацији додатне обуке у функцији бољег рада и обучености полиције на југу Србије, као универзалног модела*“, магистарска теза, Технички факултет „Михајло Пупин“, Зрењанин.
6. Милошевић, Н., Милојевић С., (2001), *Основи методологије безбедносних наука*, Полицијска академија, Београд.
7. МУП Републике Србије и ДФИД – ССАЈП, (2004), *Заједнички извештај о евалуацији пројекта полиције у локалној заједници и безбедне заједнице у Србији*, ДФИД Балкан – Програм за сигурност, безбедност и доступност правде, Београд.
8. Ољача, М., (1991), *Образовне потребе и планирање образовања*, Педагошка стварност, Нови Сад.
9. Ољача, М., (1992), *Правци развоја теорије и праксе образовања одраслих*, Мисао, Нови Сад.
10. Одељење за спровођење закона Мисије ОЕБС у Србији, (2004), *Реформа полиције у Србији – ка стварању савремене и одговорне полицијске службе*“, ОЕБС, Београд.
11. Радуловић, Р., (1994), *Систем безбедности са методологијом истраживања безбедносних појава*, Универзитет у Новом Саду, Правни факултет, Нови Сад.
12. Сандер, Т., (2001), *Избор, иницијално образовање и професионални развој стручног образовања и обуке и доживотног образовања наставника едукатора – тренера*, Универзитет Osnabrick, Немачка.
13. Спахић, Т., (2005), *Полицијска обука у Европи*, Unity in Diversity, Holzkirchen/Obb, Felix.
14. Ханел, Б., (2005), *Основи менаџмента за надзорнике и менаџере у полицији*, ОЕБС, Београд.

Application of scientific methods in planning and implementing additional police training in the south of Serbia

***Abstract:** Aiming to provide answers to the issue related to the level of skills and competencies acquired by police officers deployed in police stations in towns of Medvedja, Bujanovac and Preševo required for performing well, i.e. whether additional training is required and if so in what particular areas, a work group was formed jointly by the Ministry of Interior of the Republic of Serbia and the OSCE Mission to Serbia. The work group conducted a training needs analysis for officers in the above mentioned police stations. Based on the results of the research, one of the recommendations of the work group was to provide additional training for which the work group proposed a curriculum tailored according to the identified training needs. Acting upon the recommendations of the work group, the Ministry of Interior of the Republic of Serbia implemented the additional training programme in the police stations of Medvedja, Bujanovac and Preševo in the period between April 2005 and August 2006. Two years later, verification was needed as to establish whether the conducted additional training yielded expected results. Therefore the same work group conducted a research, or evaluation, of the delivered training, which provided insight in the results and progress achieved. The scientific methods which were used during the research, planning and delivery of additional training aimed at improved performance and level of skills of police officers working in the South of Serbia represent a universal method applicable in all lines of police work and police training, and the results this method gave in practice also helped in designing the new concept of in-service training of members of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia.*

***Key words:** analysis, methods, training need, police training, evaluation.*

Жељко ВУЛЕТИЋ
МУП Републике Србије,
Мр Александар ИЛИЋ
Војногеографски институт, Београд
Проф. др Бобан МИЛОЈКОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Модел геотопографског обезбеђења употребе јединица полиције при интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму

UDK: 351.75:528.4+343.343

Апстракт: У раду се, поред теоријског разматрања и једнозначног схватања појмова јавни ред и мир, јавни скуп, нарушавање јавног реда и мира у мањем обиму, нарушавање јавног реда и мира у већем обиму, штрајк, демонстрације, грађански нереди, оружана побуна, врши анализа постојећег стања геотопографског обезбеђења употребе јединица полиције намењених за извршавање посебних безбедносних задатака, тј. извршена је анализа искустава у изведеним акцијама и интервенцијама полиције код нас и у свету на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму. Након тога, дат је оригинални модел обезбеђења употребе јединица полиције који би требало да допринесе ефикаснијој и ефективнијој интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму на примеру градских тргова. Модел обухвата израду наменских геотопографских материјала као што су катастри зграда и објеката од посебног значаја за полицију у третираној тематици, и то у дигиталном облику са обавезним 3Д приказом, као и допуну постојећих дигиталних геодетских и ортофото планова у неком од ГИС окружења и уз помоћ савремених уређаја за позиционирање, сходно савременим и специфичним потребама полиције.

Кључне речи: геотопографско обезбеђење, тактика употребе јединица полиције, нарушавање јавног реда и мира, грађански нереди.

Увод

Понашање и деловање појединаца, мањих група, па чак и већих група, којим се угрожава мир и спокојство других грађана и њихове имовине учестала је појава у друштву. Међутим, крајем осамдесетих година,

гледано са геопросторног аспекта, Средњу и Источну Европу заплуснуо је талас тзв. транзиције, тј. преласка државе и њеног уређења са једног система у други. Неминовно, и паралелно са тим, дошло је и до решавања проблема насталих постојањем противречности на унутрашњем плану услед деловања различитих друштвених, економских, социјалних, политичких и других интереса појединаца и група, међу којима, свакако, посебно место са аспекта безбедности заузимају и појавни облици нарушавања јавног реда и мира у већем обиму. Због опасности по безбедност друштва и државе, и штетности по њихову имовину, друштво је забранило и санкционисало облике угрожавања безбедности, од који се поједини сматрају прекршајима против јавног реда и мира.¹

У последње две деценије у Србији је дошло до нагле експанзије и напретка у погледу демократизације друштва. Поред овога, као неизбежна последица транзиције, јавља се и велики број социјално угрожених група становништва. Такође, долази до појаве и деловања великог броја политичких партија. Због свега тога, као и због дешавања на геопростору бивше СФРЈ током деведесетих година, санкција, ратишта у непосредном окружењу, а касније и због политичких превирања у самој Србији, дошло је до пораста броја случајева рушилачког и деструктивног понашања група грађана, којима је једини циљ био изазивање и учествовање у сукобу са полицијом на јавним скуповима. Нажалост, такво стање се пренело и на све већи број културних и спортских манифестација на националном нивоу (концерти, параде, промоције, затим фудбалске, кошаркашке, рукометне, одбојкашке, ватерполо и друге утакмице).

Не треба занемарити ни чињеницу да се у последње време као појединачна појава јавља, нажалост, и смртна последица код учесника наведених дешавања, а о материјалној штети која се приликом тих дешавања причини да се и не говори. Неке од појавних облика деструктивног понашања учесника рушилачких демонстрација имали смо и у примерима из прошлости, где је, поред доношења материјалне штете власницима приватних објеката на месту где дође до испољавања непослушности учесника скупа, долазило и до отуђивања и противправног присвајања имовне, најчешће техничке опреме, обуће и гардеробе. Неретко, за један број учесника то може да представља и примаран мотив за учествовање на скупу, док их основни циљ организовања неког скупа и не интересује.

Све ово води губљењу вере у безбедносни и правни систем, али и у друге традиционалне вредности друштва. Наведене чињенице говоре о опасности коју појавни облици нарушавања јавног реда и мира у већем обиму представљају за појединца и друштво у целини. Како је једна од

¹ Нарушавање јавног реда и мира је само један од унутрашњих неоружаних облика угрожавања безбедности државе и друштва. Опширније о класификацији облика угрожавања безбедности у: Стајић, Љ., (2003), *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, стр. 55.

основних функција државе заштита друштва и сваког њеног члана, борба против таквих појавних облика намеће се као нужна потреба. Један од најважнијих органа државне управе на овом пољу јесте полиција. Полицији су законом дата овлашћења којима се, у некој мери, задире у уставом загарантована права и слободе појединца – грађанина, па, између осталог, и у права учесника таквих активности. Ту се, пре свега, мисли на превентивну и репресивну активност у борби са негативним понашањима и појавама које се сматрају прекршајима и кривичним делима. Како је репресивна делатност последична активност, којом се делује ради отклањања последица учињеног прекршаја (*post delictum*), основна карактеристика превенције је њено предузимање пре настанка таквих дела (*ante delictum*), односно спречавање настанка негативних понашања и појава (кажњивих дела).

Како би се од стране полиције благовремено и уз настајање што мање штетних последица остварио примарни циљ, тј. успоставило стабилно стање јавног реда и мира и спречило угрожавање људи и имовине, јединице полиције током своје интервенције морају да буду, поред стручне и психофизичке припремљености, и материјално-технички опремљене, односно адекватно логистички обезбеђене, како би се постигла максимална ефикасност и брзина у интервенцији, поштујући притом начело законитости и поступности у примени овлашћења. Наиме, за ефикасно превентивно и репресивно деловање полиције нужна је набавка савремених техничких средстава и опреме, као и перманентно стручно оспособљавање и усавршавање, а за то је потребно обезбедити и адекватна финансијска средства.

Нормативно-правни аспект интервенција полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму

За потребе овог рада било је потребно извршити нормативно-правну анализу позитивних законских и подзаконских прописа који уређују област употребе јединица полиције намењених, обучених и опремљених за извођење интервенција на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму.

Јавни ред и мир, у смислу чл. 2 *Закона о јавном реду и миру*², јесте усклађено стање међусобних односа грађана настало њиховим понашањем на јавном месту и деловањем органа и организација у јавном животу ради обезбеђења једнаких услова за остваривање права грађана на личну и имовинску сигурност, мир и спокојство, приватни живот, слободу кретања,

² Службени гласник РС, бр. 48/94.

очување јавног морала и људског достојанства, и права малолетника на заштиту.

Поменути *Законом* утврђени су прекршаји и кривична дела којима се угрожавају и ремете јавни ред и мир. Прекршаји прописани тим *Законом* су: свађа, вика, претња нападом на живот или тело, вређање, злоупотреба другог, вршење насиља над другим, изазивање или учествовање у тучи, неовлашћено паљење ракета, запаљивог или експлозивног материјала, пуцање из ватреног оружја, коцка, препродаја улазница, давање алкохолног пића очигледно пијаном лицу или малолетнику до 16 година живота, просјачење, скитничење, непристојно, дрско и безобразно понашање, врачање, прорицање судбине, тумачење снова, проституција, извођење музичких и других садржаја коришћењем музичких инструмената, радио и телевизијских пријемника и других звучних уређаја, као и механички извори буке, стављање или држање уређаја или предмета на згради или огради који могу другог да угрозе, држање опасне животиње без надзора или заштитних средстава, злостављање животиње, неовлашћено прикупљање добровољних прилога, неовлашћено организовање бакљаде, ватромета и др.

Такође, у чл. 23 *Закона о јавном реду и миру* прописано је и **кривично дело „Ометање овлашћеног службеног лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира“**.

Сви ови наведени облици нарушавања јавног реда и мира, вршењем прекршаја, од којих се понеки могу извршити и у групи, или, пак, може доћи до организованог вршења прекршаја, сложићемо се, могу да се окарактеришу као случајеви **нарушавања јавног реда и мира у мањем обиму**. Поред овога, као појавни облик нарушавања јавног реда и мира у мањем обиму може се јавити и испољавање грађанске непослушности, односно неиспуњавање својих обавеза према држави и одбијање сарадње са органима власти.

Насупрот томе, постоје случајеви **нарушавања јавног реда и мира у већем обиму**, у које спадају **штрајкови, демонстрације, грађански нереди и оружана побуна** (Стајић, Стевановић, 1995:14). Пре него што појмовно дефинишемо наведено, неопходно је истаћи и законску регулативу која је у узрочно-последичној вези са тим категоријама.

Да би се неко понашање могло окарактерисати као нарушавање јавног реда и мира у већем обиму, неопходно је да буду испуњени услови: **да је до нарушавања јавног реда и мира дошло на јавном скупу, да у њему учествује више лица, најчешће у групи, да је угрожена безбедност или су настале последице по безбедност људи и имовине већег обима, те да су таква понашања санкционисана законом као појединачни прекршаји, односно кривична дела.**

Тако, *Закон о окупљању грађана*³ дефинише шта се сматра окупљањем грађана, одређује који је то простор где се врши окупљање, када и где се оно може вршити, под којим условима, врсте окупљања, односно јавног скупа, прописана су права и обавезе сазивача скупа, случајеви када ће се забранити одржавање јавног скупа и др.

Такође, **чланом 5, став 2** поменутог *Закона* прописано је да „послове заштите личне и имовинске сигурности учесника јавног скупа и других грађана, одржавање јавног реда и мира, безбедности саобраћаја и друге послове који се односе на обезбеђивање јавног скупа обавља Министарство унутрашњих послова.

Исто тако, у случају да током одржавања јавног скупа дође до наступања околности прописаних овим Законом, надлежни орган ће упозорити сазивача скупа да прекине одржавање јавног скупа и позове окупљене грађане да се разиђу ради успостављања реда. У случају да сазивач не може или одбије да прекине одржавање јавног скупа, надлежни орган ће донети решење о забрани које ће усмено саопштити, а затим ће прекинути одржавање јавног скупа и предузети мере на успостављању нарушеног јавног реда и мира.

Имајући у виду изнету законску регулативу у погледу окупљања грађана, очљиво је да је могућност за наступање ситуација где ће доћи до нарушавања јавног реда и мира у већем обиму велика и непредвидива, што, опет, за собом повлачи и адекватну припрему, обуку, али и подршку јединицама полиције које ће бити ангажоване на обезбеђењу оваквих скупова.

Штрајкови, они који изађу из законских оквира, могу да се назову нелегалним штрајковима, односно једним од облика нарушавања јавног реда и мира у већем обиму.

Тако је *Законом о штрајку*,⁴ у члану 1, дефинисано да је „штрајк прекид рада који запослени организују ради заштите својих професионалних и економских интереса по основу рада. Запослени слободно одлучује о свом учешћу у штрајку.“

Права, дужности и обавезе свих који учествују у штрајку, као и права, дужности и обавезе послодавца су прописана Законом о штрајку.

Демонстрације, као облик нарушавања јавног реда и мира у већем обиму, могу да се дефинишу као јавни скуп више људи, који се крећу у групи, а настао је услед незадовољења њихових ставова и тежње да се промени тачка виђења разлога због чега је скуп настао (позитивна, негативна), а нарочито се односи на социјалне проблеме.⁵

Тако можемо да извршимо поделу демонстрација на: **маршеве** – где колона људи иде од једне локације до друге; **окупљање** – где се људи

³ *Службени гласник РС*, бр. 51/1992.

⁴ *Службени лист СРЈ*, бр. 29/1996.

⁵ <http://www.sr.wikipedia.org/wiki>

окупљају да слушају мишљења других људи; **стражарење** – где су демонстранти постављени од стране синдиката испред предузећа где раде, и **заседање** – где демонстранти окупирају место док им се тражени захтеви не испуне, или док на неки други начин нису натерани да напусте место (интервенција полиције).

Грађански нереди/немири су један од појавних облика нарушавања јавног реда и мира у већем обиму, а представљају широк појам који обично користе власти и снаге реда како би се описале форме нереди које изазивају грађани. Облици грађанских немира могу бити: илегалне параде, ненасилно заузимање јавних простора, али и насилни немири и саботаже. Намера немира је да изрази протест против одређеног социо-политичког проблема, али они могу ескалирати у хаотично стање широких размера, посебно када државни органи – пре свега полиција, дође у ситуацију да мора да примени полицијска овлашћења ради успостављања нарушеног јавног реда и мира у већем обиму, јер претходни покушаји преговора о мирном окончању и/или испуњењу захтева нису уродили плодом.

Грађански нереди су нарочито агресиван и деструктиван облик нарушавања јавног реда и мира. Том приликом може бити проузрокована знатна материјална штета, а може доћи и до одређеног броја повређених и погинулих лица. Социјална, економска или политичка превирања и незадовољства у једном друштву могу довести до избијања грађанских нереди. Грађански нереди често представљају наставак демонстрација, односно настају онда када током демонстрација дође до рушилаштва или агресије. Насиље тада постаје доминантни облик изражавања става о некоме или нечему и, при томе, у њему учествује више изгредника. Изгредници испољавају агресију на различите начине: вербално или физички, директно против неког лица (најчешће против полицијских службеника), групе или имовине. Она се испољава као активно агресивно понашање (туче, убиства, уништавање и оштећење имовине, изазивање пожара, ругање, псовање, вређање клеветање и сл.), и као пасивно агресивно понашање (ускраћивање пролаза, блокада мостова, раскрсница путева и сл.).

Избијање грађанских нереди већих размера лако може да прерасте у оружану побуну и у грађански рат (Стајић, Стевановић, 1995:18).

Оружана побуна, као појам, може да се дефинише као нелегална политичка борба комбинована са противзаконитим масовним оружаним насилљем, коју води нека друштвена група окупљена око заједничких интереса против актуелне власти, у циљу промене те власти или добијања неких уступака од ње, с тим да није постојао покушај да се тај циљ оствари законским (институционалним) путем. То је облик превратничког деловања који подразумева тајно припреману оружану акцију коју су организовале групе или покрети ради насилног обарања постојећег уставног поретка.

Наиме, у кривичном законодавству наше земље, оружана побуна се третира као кривично дело против уставног уређења. По Закону, постоје два облика овог кривичног дела: припремање и учествовање. Припремање обухвата сваку делатност којом се омогућава избијање оружане побуне: придобијање људи за учествовање у оружаном побуни, набављање наоружања и других материјално-техничких средстава потребних за реализацију побуне, као и све друге активности везане за стварање услова за избијање побуне. Самим тим, учесници у припремању побуне су они који са умишљајем на било који начин доприносе припремању побуне, и они, уствари, изводе побуњеничка дејства пре избијања побуне и унапред знају њене циљеве.

Са друге стране, учествовање у оружаном побуни подразумева све оне радње које учиниоци предузимају у току оружане акција у периоду када је до побуне већ дошло. Дакле, учесници у побуни су лица која су се пре избијања побуне сагласила да ће у њој учествовати, те изричито подржавају циљеве побуне, али и она лица која су се придружила побуни у току њеног трајања, под условом да су у погледу остваривања циља побуне поступали са умишљајем, директним или евентуалним, односно да нису приморана на учествовање у побуни. По Закону, организатор је лице (или више лица) које стоји на челу побуне, одређујући садржај побуњеничких дејстава и руководећи побуњеницима. То лице (или лица) је најчешће и иницијатор побуне и оно реализује разноврсне побуњеничке активности пре него што до побуне дође. Такође, ковођа је лице (или лица) које руководи појединим акцијама у току побуне, дакле усмерава учеснике у побуни, распоређује их и командује им (Милојевић, 2008:6).

Геотопографски аспект интервенција полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму

При интервенцији полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму користи се већи број геотопографских материјала за обезбеђење неопходних података о геопростору у припреми, организацији, извођењу и праћењу ситуације пре, у току и после интервенције.

При томе, неопходно је нагласити да припадници наше полиције за наведену намену користе различите врсте геотопографских материјала, од којих су неки материјали ненаменски, застарели, тј. без задовољавајуће географске верности картографисаног садржаја и врло често су скромног квалитета израде. Такође, због изненадних промена у безбедносном, геопросторном и временском смислу (нарочито услед наглог окупљања масе и њеног непредвидивог правца кретања), нису увек постојале поуздане

и брзе процене броја људи који се може окупити или се већ окупио на конкретном геопростору (градски тргови, градске саобраћајнице, паркови, парк шуме, стадиони и спортско-рекреациони центри, већи привредни и културно-историјски објекти, стари градови – тврђаве и развалине, видиковци, излетишта, спортски аеродроми, хиподроми, вашаришта, плаже речних острва, школска дворишта, студенски и ученички домови, пијаце итд.) како би се адекватно проценила величина снага за интервенцију.

Затим, често су, ради ефикасније и ефективније тактике употребе наменских јединица полиције, били неопходни и неки специфични подаци о карактеристикама објеката који се налазе на месту одржавања скупа и интервенције, или о објектима који ка том месту гравитирају, као што су: намена, спратност и конструкционе особине зграда (врста материјала од којег је изграђен скелет и зидови објеката, врста крова, постојање балкона и тераса, могућност преласка са једне на другу вертикалу, подрумске просторије, подрумско окно за убацивање огревног материјала, пасажи, споредни излази, лифтови и противпожарне степенице, застакљеност објеката и стаклене површине на месту одржавања скупа), запаљивост објеката и степен угрожености појединих објеката од пожара – пожарна оптерећеност, комунална опремљеност објеката, карактеристике улица (карактеристике уличног профила као правца доласка и одласка учесника скупа, односно улица које гравитирају месту одржавања скупа – дужина, ширина, површина улица и неизграђених површина, пропусна моћ улица која је модерирана покривеношћу појавних облика вегетације, паркинг простором и другим објектима комуналне инфраструктуре), карактеристике објеката саобраћајне инфраструктуре (саобраћајна сигнализација – вертикална и хоризонтална, саобраћајни знаци, стајалишта градског превоза и др.), споменици, контејнери, жардињере, уређене зелене површине (паркови, травњаци, цвећњаци, фонтане, јавне чесме, стазе за шетњу, клупе, корпе за смеће, ограде наведених површина), угоститељски објекти са отвореним баштама, паркиралишта и јавне гараже, пешачки пролази, градилишта, трафике, продавнице сувенира, уличне тезге, стубови за рекламе и бордови, улично осветљење, електроенергетска мрежа за градски превоз, телефонске говорнице, трафои, разводни ормари, хидранти, ревициона окна, подземни водови и објекти итд.

Таквих примера је још више, али наведени еквивалент довољан је да би се уочио значај обимности наменског картографског моделовања и представљања геопросторних информација на савременим геотопографским материјалима за потребе интервенције полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму.

Модел геотопографског обезбеђења интервенције полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму

Стање геотопографског обезбеђења за потребе МУП-а Републике Србије

У једном од ретких радова који су се бавили третираном тематиком, као врсте обезбеђења интервенције полиције наводе се: обезбеђење јавног скупа, обезбеђење објекта, саобраћајно обезбеђење, оперативно криминалистичко обезбеђење, противпожарно обезбеђење, посебно обезбеђење, аналитичко информативно обезбеђење, логистичко обезбеђење и обављање редовних послова (Стајић, Обрадовић, 1995:186).

Међутим, искуства из интервенције полиције показују да је геотопографско обезбеђење, као једна врста обезбеђења, било релативно присутно, а није теоријски уобличено. С тим у вези, потребно је нагласити да геотопографско обезбеђење обухвата мере, поступке и активности усмерене на правовремено прикупљање, обраду и сређивање, представљање, израду, расподелу, достављање, размену⁶ и чување података о геопростору за третирану тематику, потребних ради ефикасног и ефективног управљања системом одбрамбено-заштитних и безбедносних мера и активности.

Геотопографски материјали чине основу геотопографског обезбеђења и представљају основни извор података о геопростору. Штампaju их и дистрибуирају (а, по потреби, и повлаче из употребе) Војногеографски институт, Републички геодетски завод и друге цивилне институције и приватно издаваштво, уколико по врсти и садржају одговарају потребама система одбране, безбедности и заштите.

Геотопографски материјали се деле на графичке, фотографске, дигиталне, нумеричке, текстуалне и графичко-нумеричко-текстуалне. У најсавременије геотопографске материјале спадају дигитални материјали (дигитални геодетски планови, дигиталне топографске карте и дигитални ортофото планови и фото карте).

Полиција у нашим условима још нема одговарајуће геотопографске

⁶ У већини европских земаља у току је изградња Националне структуре геопросторних података на принципу њене интероперабилности на нивоу концептуалног пројектовања (интероперабилност два или више система подразумева опште прихваћен скуп техничких и организационих норми, стандарда и процедура који обезбеђује ефикасну размену и интерпретацију геопросторних података – до сада су постојали национални традиционални системи управљања геопросторним подацима у условима изолованог софтверско-хардверског окружења, стотине националних координатних система). На тај начин би се омогућио заједнички приступ за стварање Европске базе података као дела визије геоматичке и информационо-комуникационе заједнице где ће се управо ти подаци и алати лако и масовно употребљавати за управљање и рад у великом броју научних дисциплина и за најразноврсније потребе савременог човека.

материјале. Наиме, припадници јединица полиције намењених за извршавање сложених безбедносних задатака за обезбеђење потребних података о геопростору користе постојеће системе карата и планова војне и цивилне намене који немају наменску потпуност картографисаног садржаја (Милојковић, 2007:107).

Осим што недостају наменске карте и други геотопографски материјали, евидентно је и недовољно стручно коришћење постојећих карата и планова. Неке карте и планови, због приручне израде и скромне инвентивности полицијских кадрова који их топографски и тематски моделују без стручно-методолошких претпоставки, имају малу употребну вредност.

Затим, квалитет геотопографских материјала који се користе у полицији зависи и од економских могућности, развијености и предузетности органа власти на нивоу локалне самоуправе. Тако, на пример, поред града Београда, још 37 општина израдило је дигиталне ортофотопланове и фото карте уз помоћ не само централизованих (државних) картографских институција, већ и младих, све афирмисанијих приватних фирми⁷ које користе савремена технолошка решења (аерофотограметрија, ГПС, ГИС, рачунарска техника високих перформанси и др.). Друге општине, због материјалних тешкоћа, нису реализовале наведене пројекте у које је пре неколико година био укључен и МУП Републике Србије (Милојковић, 2005:785).

Имајући у виду резултате неких прелиминарних истраживања, треба навести чињеницу да код припадника полиције недостаје у довољној мери развијена потреба за коришћењем врло великих могућности које пружају различити савремени графички, фотографски и дигитални геотопографски материјали. Наиме, припадници полиције једним делом долазе до потребних података са топографских карата размерног низа 1:25 000 до 1:200 000 и аналогних геодетских планова и карата градова разних неквалификованих приватних произвођача, а знатно ређе са дигиталних геодетских планова и карата, тематских карата, атласа, катастра и великог броја нумеричко-текстуалних носилаца информација о геопростору реномираних картографских издавача.

Такође, проблем представља и чињеница да садржај до сада коришћених карата и планова није систематски обнављан 10, 15, па чак и преко 20 година. Тај период необнављања је веома дуг у односу на потребе полиције, и као такав не уклапа се у резултате ширих истраживања оптималног временског интервала за систематску обнову карата и планова у свету.⁸

⁷ Једна од најуспешнијих приватних фирми из области геоинформационих технологија је београдска фирма „MapSoft“, реализатор поменутих пројеката.

⁸ Тако, нпр. за топографску карту 1:25 000 (ТК 25) временски интервал за системску обнову износи у свету 5 до 6 година, а код нас преко 20 година, што не зависи од кадровских фактора, већ од материјалних могућности, односно недостатка техничких предуслова.

Поред застарелости садржаја до сада коришћених карата и планова, ни пројектовани размер није адекватан савременим и нараслим потребама полиције и, као такав, није у стању да прими наменски садржај неопходан за рад полиције на локалном подручју (сектору), за остваривање пројекта полиција у заједници, редовна и ванредна обезбеђења, због додељивања нове улоге полицији да осим контроле прелажења врши и обезбеђење државне границе, као и у сузбијању свих видова криминала, а нарочито организованог криминала и тероризма.

Одговарајуће Управе МУП-а Републике Србије увиделе су наведене проблеме средином деведесетих година прошлог века, али није дошло до реализације израђених пројеката због недостатка материјалних средстава. Пројекат увођења ГИС технологија за потребе унутрашњих послова започет је пре неколико година и још је у фази изградње. То значи да наша полиција још увек није добила себи примерен систем геотопографског обезбеђења.

С тим у вези, у даљем делу рада извршен је приказ карактеристика неких врста савремених геотопографских материјала који се, у одређеној мери, могу користити за специфичне и савремене потребе полиције, тј. при интервенцији полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму, односно, могу надоместити недостатак наменских – полицијских геотопографских материјала.

Катастар зграда

Катастар зграда је врста катастра⁹ који садржи податке о зградама, становима, пословним просторијама, као и посебним деловима зграда и другим грађевинским објектима. Он представља извор геопросторних података значајних за најшире људске потребе, где важно место заузима и полиција.

Традиција израде катастра је стара преко 200 година. Још је Марија Терезија 1769. године донела закон о обавези свих власника кућа и градских управа у аустријској царевини о давању кућних бројева ради израде списка кућа (Гостовић, 1995:59).

У Италији је, одмах по уједињењу, 1871. године донет *Закон о катастру зграда* ради наплате пореза, али је због садржаја евиденције служио и за уређење града.

У Немачкој је у састав катастра непокретности 1936. године уведена евиденција о зградама, тзв. књига зграда, ослоњена на прописе о градњи, наслеђивању, процени земљишта и порезима. Од 1974. евиденција о

⁹ Израз катастар се данас употребљава као опште усвојени назив за службену евиденцију и регистровање земљишта и других непокретности, ради економског развоја и ефикасног газдовања земљиштем, како урбаним, тако и руралним.

зградама постаје део модерног аутоматизованог катастра некретнина, устројеног тако да задовољи потребе урбаниста, просторних планера, осигуравајућих организација, комуналне политике и друге потребе локалне самоуправе. Стална конференција градова донела је јединствену структуру података које треба прикупљати. Исто тако, и Радна заједница геодетских управа израдила је један концепт за формирање датотеке зграда у оквиру катастра некретнина. Међутим, још увек је изостала широка примена осмишљеног концепта.

Код нас је, на основу *Закона о непосредним порезима*, 1928. године донесен посебан *Правилник о постављању и одржавању катастра зграда*. Правилник је прописао да се за оснивање, вођење и одржавање катастра користе постојећи топографски и грађевински нацрти. Уносили су се следећи елементи: грађевински, власничко-правни, локациони и др.¹⁰

После Другог светског рата, па све до данас, катастар зграда водиле су разне градске институције, у циљу одржавања стамбеног фонда и наплате станарина и комуналних такси. Те евиденције су рађене на основу упитника при системским пописима, али подаци нису систематизовани, обједињени и сигурни у погледу права и правних односа.

На основу законских прописа из 1965. године формиране су евиденције о пословном простору и корисницима, на основу којих су унети подаци за обрачун накнаде за коришћење грађевинског земљишта. Посебну евиденцију воде општинске управе прихода о приватним зградама у циљу обрачунавања пореза на имовину физичких и правних лица.

На иницијативу геодетских стручњака, средином 80-тих година постављен је концепт јединствене, системске и сигурне евиденције о зградама, тј. катастар зграда. По том концепту будући катастар има три основне функције, и то:

- основ за утврђивање давања која произлазе из коришћења стана или пословног простора;
- основ за планирање инвестиционог и текућег одржавања зграда у друштвеној својини, и
- основ за статистичка истраживања.

Катастар би требало да обухвати следеће елементе: простор, облик, садржај, конструкцију, имовинско-правни, социјални и економски аспект.¹¹

Међутим, тај проблем остаје нерешен све до 1988. године када се доноси пропис о устројству јединствене евиденције, која обухвата практични и катастар зграда, са обједињеним техничким и правним подацима.

У стварности, стање је непромењено. Развијене урбане средине теже да устроје што бољу евиденцију о зградама, у првом реду ради убирања

¹⁰ Више о томе: Гостовић, М., (1995), *Ка новом катастру*, Институт за геодезију Грађевинског факултета, Београд.

¹¹ Исто, стр. 61.

градских такси, а затим за урбанистичко планирање и друге потребе. Као пример успешног вођења катастра зграда наводи се Нови Сад. Наиме, у овом случају успешно се ради на катастру зграда, а при томе се уносе у евиденцију и квалитетни грађевински цртежи зграда и појединих станова.

Катастри зграда израђују се на основу премера, катастра непокретности¹² и других евиденција корисника објеката и организација које се баве истраживањем геопростора.

*Законом о одржавању премера и катастру и уписима права на непокретностима*¹³ обезбеђено је праћење и утврђивање насталих промена на зградама и података о габариту зграда. Њиме је регулисан основни садржај катастра зграда, као и евидентирање промена квантитативно-квалитативних карактеристика зграда у елаборату, наменских планова, карата и операта катастра зграда.

Елаборат катастра зграда садржи следеће:

- геодетски план (детални планови, прегледни планови, тематске и друге карте);
- описни део (операт);
- графички приказ за сваки спрат зграде или објекта у размери од 1:50 до 1:200, по могућству са димензијама (Јефтић, 1990:130).

Топографска основа катастра зграда су планови 1:500, 1:1 000, 1:2 000 или 1:2 500 (прилог 1). На њима се приказују следеће карактеристике зграда:

- висина зграда изражена у спратовима;
- конструкциона обележја;
- старост зграде;
- намена зграде;
- категорија зграде;
- власништво зграде;
- техничка и комунална опремљеност зграде;
- место свих улаза и излаза;
- стране зграде на којима се налазе отвори (прозори, балкони, светионици и др.). За те потребе користи се топографски кључ специфичних сврсисходних знакова (прилог 2).

Операт катастра зграда односи се на квантитативно-квалитативне податке који нису предмет картографисања. Основна просторна јединица

¹² Катастар непокретности садржи податке о катастарским парцелама, зградама, становима, пословним просторијама као посебним деловима зграда и другим грађевинским објектима. Подаци се односе на: њихов положај, облик, површину, величину, начин коришћења, бонитет, катастарску класу, катастарски приход, стварна права на њима и носиоце тих права. Катастар непокретности се састоји од радног оригинала плана, збирке исправа и катастарског операта. Заједно са катастром водова и подземних објеката и земљишном књигом представља основу јединствене евиденције о непокретностима и правима на њима.

¹³ *Службени гласник РС*, број 83/92. (Тренутно је предлог новог Закона у скупштинској процедури).

некретнина чија се обележја евидентирају је стан, односно пословни простор. Операт катастра зграда садржи: информације о просторној припадности (место, улица и број, месна заједница, грађевински блок, урбанистичка јединица и др.); топографске информације (површина под зградом, пролази испод зграде, пролази преко тавана, отвори у згради, висина објекта у односу на околину, намена објекта и др.); информације о конструкционом типу (основни материјал од кога је изграђена зграда, плафони, кров, обрада зидова, издржљивост на притисак и др.); посебна обележја (положај зграде у односу на друге околне објекте, усамљена зграда са или без пролаза, прислоњена зграда са и без пролаза, зграда у блоку са и без пролаза, улична зграда, дворишна зграда, зграда у блоку и др.); комуналну опремљеност (водовод – градски, индивидуални, бунар; канализација – у мрежи или самостална; начин загревања, електрична енергија, телефонске везе, плин, лифт и др.); остале техничке податке (зграда са или без подрума, сутерена и приземља, број и површина спратова, постојање поткровља, врста крова, вешернице, радионице, подстанице топловода, склоништа, терасе, балкони, помоћни излази, ватрогасне степенице, противпожарна оптерећеност, опремљеност средствима противпожарне заштите и др.); карактеристике биолошке структуре станара или запослених лица.

Графички прикази (шеме) израђују се по етажама зграда у размери 1:50 до 1:200, и то на основу постојећег пројекта или накнадног снимања зграде.¹⁴

Из презентованих карактеристика катастра зграда проистиче велики значај те врсте геотопографског материјала за полицију при интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму на изграђеним и насељеним деловима геопростора, нарочито у ситуацијама када може доћи до угрожавања живота и здравља људи и материјалних добара у објектима, тј. зградама и њиховој непосредној близини.

Тако, на пример, протекли немили догађаји у Београду и другим градовима Србије, након нелегалног самопроглашења независности тзв. Републике Косово, показали су да митинзи подршке могу да прерасту у рушилачке нереде са несагледивим последицама по људе, материјална добра, животну средину, али и по националне државне интересе.

Из овога следи да су наведене квантитативно-квалитативне карактеристике зграда нужне у припреми, организацији, извођењу и праћењу ситуације пре, у току и после интервенције, тј. у процени повредивости и угрожености објеката на месту одржавања јавног скупа од пожара, експлозија, обијања, рушења, затим употребљивости тог објекта за дејство на полицију са висине, као и у предузимању низа превентивних и опера-

¹⁴ Ако су етаже истих карактеристика, није потребно понављати графички приказ, већ се само означава број етажа, висина плафона и број станова у свакој етажи.

тивних мера и радњи на заштити личне и имовинске сигурности учесника јавног скупа, станара или радника који се у одређеном тренутку могу наћи у згради, односно привредном објекту, те за одржавање јавног реда и мира, безбедности саобраћаја и за друге послове који се односе на обезбеђивање јавног скупа.

Ограничавајући моменат у коришћењу катастра зграда је тај што је овај катастар неажуран, као и чињеница да је у недовољној мери доступан припадницима полиције из материјалних разлога. Затим, ту је и проблем недовољног познавања топографских изражајних средстава која су коришћена у изради катастра зграда.

Најбољи резултати у коришћењу података о стамбеним зградама, јавним, привредним и другим објектима постижу се комбинацијом базе података алфанумеричког дела катастра¹⁵ са топографским приказом дела геопростора – геодетским планом у коме се одвија спровођење интервенције полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму, и то у дигиталном облику. Само на тај начин могуће је побољшати евиденцију аутоматским путем. За сада сваки град води свој систем, те остаје нерешено низ питања: стандарди, садржај базе података, сигурност и одржавање података и др. На то се надовезује проблем уклапања у јединствени информациони систем општине и националну структуру геопросторних података.

До стварања услова да полиција има несметан приступ подацима о катастру зграда електронским путем, неопходно је да за сада користи геодетске планове као прилоге катастру зграда. Ти планови су изванредна допуна осталим геотопографским материјалима у задовољавању потреба полиције за подацима о геопростору.

Фотографски геотопографски материјали

За потребе полиције приликом интервенције на успостављању нарушеног јавног рада и мира у већем обиму врло су погодни дигитални ортофото планови, односно фото карте.

Наиме, заједничким радом Предузећа за геоматику *MapSoft* из Београда и Предузећа за картографију Геокарта у периоду од 2002. до 2007. године реализован је пројекат израде дигиталног ортофотоа за 37 општина и 53 насеља¹⁶. На основу тих производа израђена је фото карта хи-

¹⁵ Алфанумерички део катастра настаје аутоматски регистравањем парцела, власника, катастарског прихода, поседовних листова и др. Под овим појмом се не подразумевају нумерички подаци катастарског (геодетског) премера, јер њиховом аутоматизацијом настаје дигитални катастарски (геодетски) план.

¹⁶ У наведеном периоду, у Србији је израђен дигитални ортофото за површину општинских административних граница у износу од 24.374 km, у 3.611 листова и од 7.066 снимака, а од тих производа израђен је дигитални ортофото за 53 града и насеља. Детаљне информације могу се добити на: www.mapsoft.co.yu

брид (слика 1) за 30 градова у Србији и то: Београд, Крагујевац, Чачак, Панчево, Ваљево, Смедерево, Вршац, Нови Пазар, Пожаревац, Јагодину, Параћин, Њуприју, Свилајнац, Младеновац, Кладово, Прокупље, Аранђеловац, Врњачку Бању, Лозницу – Бању Ковиљачу, Лазаревац, Златибор, Деспотовац, Велико Градиште, Голубац, Петровац, Жагубицу, Рашку, Ковин, Лајковац и Инђију (Милојковић, 2007:119).

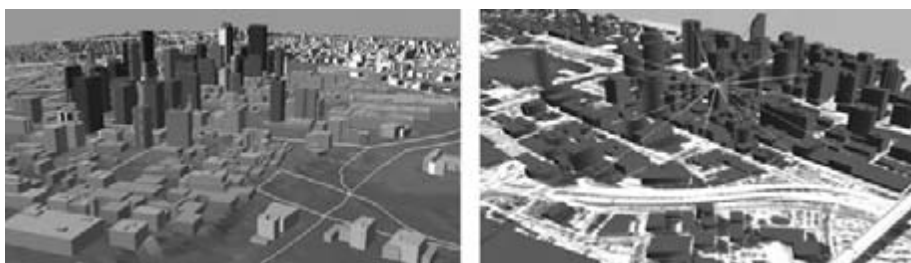
Слика 1 – *Фото карта*

Фото карте су израђене у размеру од 1:5 000 до 1:8 000. Територија картирања обухвата границу катастарских општина. На свакој карти дат је списак улица са пресеком квадрата и легенда коришћених иконичних знакова за приказ јавних објеката, објеката транспорта, привредних објеката, услужних објеката, пословних објеката, објеката образовања, здравства и културно-историјских објеката, као и спортско-рекреативних објеката. Фото карте могу да садрже наведене објекте или жељени број објеката у задатом лејеру у расположивом софтверском окружењу MapСофта 2007. То значи да је могуће њихово накнадно картографско моделовање према савременим и специфичним потребама полиције.

Даљим истраживачко-развојним радовима MapSoft је произвео нове фото производе, дигитални ортофото у комбинацији са 3D приказом (слика 2) и најновији производи са 3D визуелизацијом – Виртуелни Београд (слика 3). За третирану тематику наведене врсте геотопографског материјала, у комбинацији са графичким геотопографским материјалима, могу у одређеној мери да задовоље напред наведене потребе.

Слика 2 – Дигитални ортофото са 3D приказом

Слика 3 – Виртуелни Београд

Интернет картографске услуге Google Earth Viewers

Почетком 2005. године на интернету су се појавиле картографске услуге Google Maps које су за територију САД, Канаде, Велике Британије и Ирске понудиле детаљне планове градова са именима улица и смеровима вожње. Пар месеци касније на Google су се појавили сателитски снимци целог света (осим подручја океана) у оквиру услуге Google Earth, са просторном резолуцијом прво од 15 метара, а затим и нижом од једног метра за урбана подручја. Исте године Google Maps је интегрисан са још једном услугом *Google Local* која је омогућила претраживање географских локација по жељи корисника. Google Local има три могућности приказа на екрану: карту, сателитски снимак и карту преклопљену преко сателитског снимка (суперимпозиција). Сви ови производи и услуге компаније Google Inc. познати су под једним именом *Earth Viewers*. Google Local омогућава детаљно претраживање одређених локација и објеката. Тако је, на пример, могуће претражити све хотеле или болнице у неким градовима, уз приступ додатним информацијама о адреси, телефонском броју, линку на веб-адресу. Као додатну услугу могуће је добити уцртан смер вожње до жељене адресе и пут којим се може вратити на почетну позицију.

Google Earth бесплатна верзија има нешто нижу функционалност у односу на Google Earth Pro који је намењен за комерцијалну употребу и пружа више могућности за годишњу претплату од 400 \$. Google Earth Pro садржи додатне софтвере за прављење филмова, унос ГИС података и напредне штампарске модуле. За највећи део површине Земље доступни су 2D прикази док за поједине делове постоји могућност 3D визуелизације сателитских сцена и авиоснимака. Google Earth користи дигитални модел висина преузет од NASA програма Shuttle Radar Topography Mission (SRTM). За коришћење и манипулисање 3D геопросторним подацима користи се Keyhole Markup Language (KML). Зграде и грађевине широм света се могу приказати тродимензионално. У августу 2007. године Хамбург је постао први град на свету који је у потпуности приказан у 3D облику, укључујући и текстуре на фасадама (слика 4).

Слика 4 – 3D приказ Хамбурга

Google Earth, поред сателитских снимака високе резолуције и авиоснимака за поједине државе и градове¹⁷, (слика 5) садржи већи број слојева који се могу „укључивати“. За цео свет то су границе и имена држава,

¹⁷ Територија Чешке је приказана авиоснимцима просторне резолуције од 0,2 метра, а сам Праг у резолуцији 0,1 метар.

велики градови, зумирањем се појављују насељена места, а чекирањем опције View појављује се мрежа меридијана и паралела. Као математичку основу за одређивање положаја Google Earth користи географске координате (латитуде и лонгитуде) пројектоване на елипсоиду WGS84 (World Geodetic System of 1984). Чекирањем опције terrain добијамо на екрану 3D приказ предела са могућношћу ротирања и мењања угла посматрања. За САД и веће европске градове постоји већи број слојева који се односе на хотеле, школе, болнице, ресторани, терестичке видео записе предела, улица и објеката и различите фотографије.

Слика 5 – Авио-снимак Прага резолуције 0,10 м

Посебан квалитет апликације Google Earth је да кориснику пружа могућност активног креирања садржаја у смислу додавања различитих апликација, слојева и детаља. Занимљиви су примери KML датотека, које су, користећи Google Earth и Google Maps, направиле разне организације и корисници. Преко ових датотека могуће је стећи увид у свакодневне сеизмичке промене на Земљи у реалном времену, пратити геолошку историју Земље и формирање континената кроз период од 600 милиона година, истраживати архитектонску историју Лондона користећи „клизач кроз време“, анализирати ширење птичијег грипа из Азије у Европу, итд. Сlike и подаци добијени помоћу Google Maps и Google Earth су заштићени ауторским правима и без лиценце се могу користити само у не-комерцијалне сврхе. Минимална конфигурација за најновију верзију 5.0 Google Earth је: Windows 2000 XP, Pentium III, 500 MHz, 128 MB RAM-a, 12,7 MB

слободног простора на диску (400 MB за Linux) , брзина мреже 128Kbit/s, 3D графичка картица 16 MB и 16-bitni HighColor монитор резолуције 1024 x 768. Ова верзија је доступна од фебруара 2009. године на 37 језика, укључујући и српски.

Крајем октобра 2008. године Google Inc. је понудила на тржишту апликацију Google Earth за Appel-ов iPhone мобилни телефон. Мобилна верзија Google Earth-а омогућава корисницима разгледање Земље захваљујући сателитским снимцима који се налазе у бази података на серверу компаније и одређивање тренутне локације помоћу iPhone-а са интегрисаним GPS-ом. Она користи мулти-тач интерфејс за померање глобуса, зумирање и ротирање погледа. Преко мобилног телефона могуће је и читати чланке о појединим локацијама и разгледати слике из Google-ове колекције Panoramio у којој се налазе географски означене (енг. geotag) фотографије.

Google Earth је претрпео и бројне критике од стране посебних интересних група и државних званичника. Критике су се односиле на нарушавање приватности и претње јавној и националној безбедности. Према писању лондонског Гардијана из октобра 2007. године, „бригада мученика ал-Акса“ је користила сателитске снимке Google Earth-а приликом ракетних напада на Израел. По неким непотврђеним извештајима из Индије, терористи су приликом припрема за масакр у Мумбаиу 2008. године такође користили Google Earth за упознавање са локацијама коришћеним за напад. Оптужбе на рачун Google Earth-а стизале су и из других држава попут САД, Кине, В. Британије, Јужне Кореје, Француске, Аустралије, итд. После таквих критика Google Inc. је прихватио да селективно цензурише поједине сателитске сцене нуклеарних постројења, војних објеката и инсталација.

Предлог модела геотопографског обезбеђења интервенције полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму

Из презентованих карактеристика геотопографских материјала, примерених потребама полиције за третирану тематику, може се закључити да презентовани материјали, и поред великог броја неопходних геопросторних података, не задовољавају у потпуности савремене и специфичне потребе полиције. Зато је у делу текста који следи презентован пример могућег решења третиране проблематике геотопографског обезбеђења полиције, који има за циљ да одговорне старешине полиције стручно информише о изради наменских геотопографских материјала применом метода тематско-топографског картографисања (Милојковић 2005:786).

Поменути метод је комплексан и подразумева примену више појединачних метода чију суштину чини поступак топографске инвентаризације, заснован на коришћењу савремених ГПС и ГИС технологија.¹⁸

Наиме, модел за решавање наведеног проблема обезбеђења података о геопростору, неопходних у интервенцији полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму, нуди израду полицијских карата, као врсте тематских топографских карата, и заснива се на дигитализацији редукованих топографских основа на којима би се, уз помоћ апликативних ГИС софтвера, израдио сет планова и карата са наменским (тематским) садржајем и адекватном базом података. Новодобијене дигиталне полицијске карте и планови чинили би основу за превентивно и оперативно поступање при интервенцији полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму.

Модел подразумева претходну израду истраживачког пројекта, засновану на страним искуствима и одмереним потребама и могућностима наше полиције. Реализацијом емпиријског дела пројекта дошло би се до одговора на питање „шта и колико“ од података из геопростора треба припадницима полиције ради ефикасније и ефективније интервенције на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму. За наведене намене користио би се метод испитивања, уз примену интервјуа и анкете као истраживачких техника за прикупљање података.

Затим, потребно је истражити „како“ пројектовати адекватан топографски кључ за потребе полицијских карата. За наведену намену користио би се метод сигнатура или семиометод којим би се оформио топографски кључ специфичних сврсисходних знакова за потребе полицијских карата. Израда кључа обавила би се уз ослонац на постојеће топографске кључеве условних знакова код нас и у свету, при чему би се истражило који би се знаци наменски допунили, који би се преузели, а који би се нови знаци конструисали уз потребан наменски дизајн и димензионисање.

Затим, пројекат треба да дефинише начин одабира и дигитализацију топографских основа уз помоћ одабраних ГИС софтвера, методско упутство за топографску инвентаризацију уз помоћ ГПС пријемника – теренских рачунара и израду база података (Милојковић, 2003:179, Милојковић, 2005:787, Милојковић, Маринковић, 2007:47). Геопросторни подаци би се преузимали из постојећих картографских извора и непосредно теренски прикупљали ГПС теренским рачунарима (слика 6),¹⁹ а затим би се довели

¹⁸ Метод топографске инвентаризације подразумева опсервацију територије картирања за потребе субјеката система одбране, безбедности и заштите, реамбулацију изабране топографске основе уз помоћ ГПС теренског рачунара, дигитално фотографисање и прикупљање квантитативно-квалитативних података о објектима од посебног значаја за третирану тематику.

¹⁹ ГПС теренски рачунари су производ америчке компаније Trimble. Та компанија је прва применила концепт интеграције PDA рачунара и GPS пријемника 2002. године код серије *GeoExplorer CE*. Спајањем ГПС пријемника и рачунара са *Windows Mobile 6* оперативним системом добијен је

у везу са аналитичким подацима, криминалистичким евиденцијама и свим другим подацима које воде надлежни државни органи. У осмишљавању и реализацији пројекта учествовао би тим стручњака различитог профила, као што су официри полиције, криминалисти, криминолози, топографи, геодети, географи, психолози, информатичари, аналитичари, планери, менаџери, методолози и др.

Слика 6 – ГПС пријемник – теренски ГПС рачунар *GeoExplorer*[®] 2008

Пројекат би реализовале одговорне старешине у полицији које би биле додатно задужене за послове геотопографског обезбеђења,²⁰ и то, по могућству, уз што веће укључивање старешина у звању дипломираних официра полиције. Те старешине морају да имају адекватно радно ис-

лаган, портабилан и изузетно моћан и издржљив уређај за рад на терену - *GeoExplorer*[®] 2008. То је идеалан ГПС пријемник за прикупљање и ажурирање геопросторних података у најразличитијим, пре свега мобилним ГИС апликацијама (*Trimble TerraSync*, *ESRI ArcPad*), са тачношћу 0,1 до 3 m. Систем подржава индиректна мерења (рачунање неприступачне позиције на бази одмерања ласерским даљиномером), као и синхронизовано прикупљање података са разних спољних сензора (трагач подземних каблова, Гајгеров бројач, баркод читач и сл.). То значи да области примене, пре свега, укључују картирање природних ресурса, еколошке студије, креирање и рад са базама података органа државне управе, великих привредних система, јавних и комуналних служби, војске, полиције, итд. ГПС пријемник региструје позиционе податке на скениране карте, авио и сателитске снимке, док корисник уноси атрибутивне податке према унапред дефинисаној структури корисничког система.

Уређај нема каблова, а сви комуникациони прикључци (*USB*, *RS232* серијска веза, *Bluetooth* и *Wireless LAN 802.11 b/g*) су херметички затворени, што значи да задовољава климомеханичку отпорност по високим војним стандардима (*IP 65*). Пријемник има колор TFT екран осетљив на додир (енг. *touch screen*), као и интегрисани микрофон и звучник. Уколико се *GeoExplorer*[®] 2008 повеже на Интернет преко мобилног телефона, директно са терена може позвати ГИС сервер и преузети топографске подлоге за терен и делове ГИС базе података, које се потом могу директно ажурирати на терену. Висок ниво квалитета позиције омогућује модул за планирање ГПС премера у условима повољне геометрије сателита, могућност пријема диференцијалне корекције у реалном времену са *AGPS* ГПС мреже, накнадна диференцијална корекција (кодни и фазни подаци) и имплементирана *EVEREST* технологија за елиминацију одбијених ГПС сигнала.

²⁰ Наведене функционалне дужности не постоје, али их треба, по могућству, увести новом система-тизацијом радних места у Дирекцији полиције.

куство у јединицама полиције које се ангажују у интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму и да буду адекватно специјалистички оспособљени из области тематског топографског картографисања применом ГПС и ГИС технологија. Стручно оспособљавање би реализовале надлежне организационе јединице Министарства и Дирекције полиције, стручњаци Криминалистичко-полицијске академије и Војногеографског института.

Резултати пројекта би се непосредно проверили у пракси од стране најодговорнијих руководећих кадрова у поменутим јединицама ради доградње и подизања на виши ниво употребне вредности. По истом принципу могу се изградити пројекти и за остале линије рада у Дирекцији полиције, тј. у другим организационим јединицама МУП-а Републике Србије.

Литература:

1. Гостовић, М., (1995), *Ка новом катастру*, Грађевински факултет – Институт за геодезију, Београд.
2. Јефтић, С., (1990), *Геотопографско обезбеђење у систему народне одбране на нивоу општине*, Магистарска теза, Факултет одбране и заштите, Београд.
3. Милојевић, С., (2008), *Оружана побуна и побуњеничка дејства као облик угрожавања безбедности државе*, Безбедност, год. 50, бр. 4, Београд.
4. Милојковић, Б., (2003), *Топографија*, Полицијска академија, Београд.
5. Милојковић, Б., (2005), *Модел тематско топографског картографисања организованог криминала*, У: Зборник радова „Организовани криминалитет – стање и мере заштите“, Полицијска академија, Београд.
6. Милојковић, Б., (2007), *Савремени геотопографски материјали за потребе полиције – карактеристике и начин коришћења*, Безбедност, год. 49, бр. 4, Београд.
7. Милојковић, Б., Маринковић, Д., (2007), *Системи за глобално позиционирање и њихов значај у откривању и доказивању кривичних дела*, Наука-Безбедност-Полиција, год. 12, бр. 2, Београд.
8. Стајић, Љ., Стевановић, О., (2001), *Грађански неред*, Полицијска академија, Београд.

A model of geo-topographic support for police units in reestablishing public order following large-scale violations

***Abstract:** The paper includes theoretical considerations and attempts at defining terms such as public order, public meeting, small-scale violation of public order, large-scale violation of public order, strike, demonstrations, riots and armed rebellion, and analyzes the current state regarding geo-topographic prerequisites for deploying police units specialized for certain security assignments, i.e. it gives an analysis of experiences gained in both domestic and foreign police actions and interventions aimed at reestablishing public order in the cases of large-scale violations. Furthermore, an original model of ensuring the use of police units has been offered with a view to contributing to efficiency and effectiveness of interventions aimed at reestablishing public order in city squares in the cases of large scale violations. The model includes the designing of specific-purpose geo-topographic materials, such as registers of buildings and facilities of particular significance for the police engaged in the said activities. The model is digital with 3D projection and also includes improvements of the existing digital geodetic and ortho-photo plans in a GIS environment with the use of state-of-the-art positioning devices, in keeping with specific requirements of contemporary policing.*

***Key Words:** geo-topographic support, tactics in the use of police units, violation of public order, riots.*

РАДНИ ОРИГИНАЛ КАТАСТРА ЗГРАДА

Прилог 1

КАТАСТАР ЗГРАДА - ТУМАЧ ЗНАКОВА

Прилог 2

ТЕМА	ЗНАК	ОЗНАЧАВА
ВИСИНА ЗГРАДЕ	РИМСКИ БРОЈ	БРОЈ СПРАТОВА
КОНСТРУКЦИЈА	ВЕЛИКА СЛОВА ЋИРИЛИЦЕ	АБ - армирано бетонска; Д - дрвена; О - опека; ОД - опека са дрвеном конст.
СТАРОСТ	АРАПСКИ БРОЈ	ЗАДЊЕ ДВЕ ГОДИНЕ ИЗГРАДЊЕ
НАМЕНА	СЛОВНА ОЗНАКА	Ст. - самбена; У - управна; Хт. - хотел Посл.- пословна; КИ - култур.-историјска
ВЛАСНИШТВО	ВЕЛИКА СЛОВО ЋИРИЛИЦЕ	Д - друштвено; П - приватно; М - мешовито
Подрум испод зграде вишеспратници	Римски број (вис. згр) подвлачи се дебље	пример: - зграда од 4 спрата са подрумом
Раван кров на згради вишеспратници	На римски број ставља се дебља линија	пример: - зграда од 4 спрата са равним кровом
Подрум и раван кров на приземној згради	симбол: 	- приземна зграда са подрумом; - приземна зграда са равним кровом; - приз. згр. са равним кровом и подрумом.
Улаз-излаз на згради, улаз у подрум, отвор уз зграду....	Према важећем топографском кључу	ДЕТАЉИ НА ЗГРАДАМА
КОМУНАЛНА ОПРЕМЉЕНОСТ ЗГРАДЕ	ЗГРАДА ЈЕ ПРИКЉУЧЕНА НА:	
		Вод електричне енергије
		Водовод и вод електричне енергије
		Канализацију, водовод и вод електричне енергије
		Плин, канализацију, водовод и вод електричне енергије
		Телефон, плин, канализацију, водовод и вод електричне енергије
		Топловод, телефон, плин, канализацију, водовод и вод електричне енергије
		Лифт, топовод, телефон, плин, канализацију, водовод и вод електричне енергије
Напомена: 1. Зграде са више намена (мешовите) ставља се ознака свих намена; 2. Означавање на радним оригиналима врши се у одговарајућој боји.		Резерва: за означавање од стране разних корисника жељених карактеристика као на пример склониште, подземна гаража.

Мр Ненад МИЛИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Обука полицајца приправника

UDK: 377.35:351.74

Апстракт: Током трајања основне полицијске обуке кандидати за будуће полицајце оспособљавају се за обављање послова који произлазе из радног места полицајца опште надлежности. Међутим, колико год да је програм обуке добар, учioniца никада неће моћи да симулира реално окружење. Увек ће постојати потреба за периодом „адаптације“ током којег ће се полицајци приправници уводити у праксу и оспособљавати за самосталан рад. Реч је о стручној (приправничкој) обуци. У раду се говори о томе какав значај она има за формирање доброг полицајца, даје се одговор на питање зашто се у основи сваког доброг програма оспособљавања приправника налазе добри ментори, и како статус нашег полицајца приправника може доћи у несклад са суштином института приправништва.

Кључне речи: полицијска обука, приправник, приправнички стаж, менторски рад.

Увод

Ниједна полицијска организација не може понети епитет модерне и ефикасне, а да не почива на добром систему стручног изграђивања кадра.¹ Улагање у људске ресурсе је од огромне важности за сваку професију, па тиме и за полицијску, што потврђује чињеница да је реформи полицијске обуке и школства дат приоритет у оквиру укупне реформе МУП-а.² У почетном периоду реформе највише времена утрошено је на реформисање образовног система у којем су школовани кадрови за потребе МУП-а (трансформација ВШУП и Полицијске академије). Несвесно се запоставила чињеница да полицију Србије, као и полиције већине других

¹ М. Пагон истиче да савремено обављање полицијског посла почива на четири стуба: сарадњи, обуци, образовању и истраживању. Наведено према: Pagon, M., (1996), *Policing in Central and Eastern Europe – The role and Importance of cooperation, training, education and research*. In: Pagon, M. (ed.). *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Ljubljana, стр. 3-8.

² Значај реформе полицијског школства био је потврђен и стратешким реформским документом под називом „Визија, вредности, мисија и кључне области рада Министарства унутрашњих послова Републике Србије“. Такође, одмах по отпочињању реформе полицијског школства установљено је и радно место помоћника министра унутрашњих послова за полицијско образовање, да би касније у оквиру МУП-а била формирана Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку са приоритетним задатком да ради на реформи полицијског школства.

земаља, пре свега чине „обични“ полицајци – позорници и полицајци у патроли. Полицајац позорник, најнижи субјект у хијерархији полицијске организације, и, по правилу, најмање обучен, едукован (поседује најниже формално образовање) и плаћен, у позицији је да примени највећу количину дискреције (да одлучи да ли ће, где, када и како да се умеша у приватну сферу грађана). Он или она се сматра „очима и ушима“ читаве полиције због интензивних контаката са грађанима и непосредног увида у проблеме на свом патролном подручју. Од тога како они врше послове из своје надлежности умногоме ће зависити ефикасност полицијске организације и односи полиције и грађана. Због тога свака полицијска организација са посебном пажњом приступа осмишљавању и реализацији програма стручног оспособљавања и усавршавања полицијског кадра.

Практичне вештине и теоријска знања неопходни за обављање полицијског посла се, пре свега, усвајају кроз процесе полицијске обуке и/или едукације. Без обзира на то што је данас разлику између обуке и едукације све теже утврдити,³ едукација и обука остају два фундаментално различита метода изграђивања кадра, а непознавање њихове суштине води ка томе да се полицијска обука исувише „обогаћује“ теоријским садржајима, што опет води занемаривању њене суштине – учењу практичних вештина, док, са друге стране, постоји могућност „разводњавања“ програма едукације претераним инсистирањем на учењу практичних вештина. Оваква пракса за последицу може имати то да се полицајци „едукују“ у установама задуженим за обуку, а „обучавају“ у образовним установама.⁴ Пренаглашавање теоријског аспекта у обуци отежава примену знања у стварности, док претерано наглашавање само практичног води у слепи практицизам. Чињеница је да теоријски и практични садржаји треба да буду присутни и током обуке и током образовања, али проналажење њихове оптималне равнотеже није лако решив задатак.

Дуги низ година оспособљавање основног полицијског кадра за полицијски позив вршено је у Средњој школи унутрашњих послова у Сремској Каменици (у даљем тексту Школа), а у складу са образовним системом Министарства просвете за средње школе. Осим у Школи, оспособљавање кадрова за полицијски посао вршило се и на курсевима. Док се у првом случају радило о четворогодишњој едукацији, у другом случају радило се

³ За разлику од ранијих времена, данас се све више инсистира на стварању „мислећег полицајца“, тако да изграђивање способности решавања проблема и критичког мишљења, које се традиционално везује за едукацију, постаје захтев обуке.

⁴ У Европи је потреба за већим знањем у полицији временом била све израженија, што је за последицу имало да су установе које се баве полицијском обуком уносиле све више и више образовања у процес обуке, до тачке где су еволуирале у образовну установу (у оквиру полицијске организације или изван ње) која се искључиво бави едукацијом полиције. Од тог тренутка оне се више нису бавиле обуком полиције, већ су уместо њих основане друге установе које су на себе преузеле послове обуке. Због тога се и каже да полицијско образовање у Европи води порекло из установа које су се бавиле полицијском обуком.

о шестомесечној обуци, при чему су свршени полазници и једног и другог вида оспособљавања заснивали радни однос на истом радном месту (полицајца), у истом статусу и без разлика у могућностима напредовања. Нерационалност оваквог система оспособљавања основног полицијског кадра увиђа се након 2000. године, када се и појављују прве идеје о стварању установе у којој би се, уважавајући најсавременије стандарде, оспособљавали кадрови за полицијски посао. Идеје и размишљања из овог периода профилисаће будући процес трансформације Школе у Центар за основну полицијску обуку (у даљем тексту Центар) који ће отпочети са радом 2005. године. Уз финансијску помоћ Владе Републике Србије и Мисије ОЕБС створени су услови да прва генерација Центра, новембра 2007. године, започне своје стручно оспособљавање за полицијски посао.⁵

Наставни план и програм основне полицијске обуке израђен је на основу анализе посла и задатака униформисаних полицијских службеника опште надлежности, којом су одређена знања, вештине, способности и ставови неопходни за компетентно обављање основних полицијских послова. Целокупна обука се реализује кроз три фазе током којих полазници проводе 36 недеља у Центру, при чему се у два наврата упућују у подручне полицијске управе где, у укупном трајању од 6 недеља, реализују практичну наставу. По завршетку треће фазе обуке полазници полажу завршни испит.⁶ Полазници који положи завршни испит заснивају радни однос у Министарству унутрашњих послова, и у статусу приправника упућују се на стручну обуку у подручне полицијске управе, где се даље, по посебном програму, уз учешће полицајца – ментора, оспособљавају за самосталан рад на радном месту униформисаног полицијског службеника опште надлежности, за које је прописана средња стручна спрема.

Чињеница да је полазник положио завршни испит у Центру не значи да је он оспособљен за самостални рад у полицијској организацији, и да га до пријема у стални радни однос дели само једна „формалност“ – приправнички стаж и положен државни (приправнички) испит. Намерно кажемо „формалност“, јер како „не би било добро да се онај у чију обуку су већ уложена значајна материјална средства, покаже као недовољно оспособљен за полицијски посао“, тако је и приправнички стаж губио

⁵ Влада Републике Србије је, издвајањем средстава Националног инвестиционог плана у висини од 1,6 милиона евра, помогла реконструкцију и опремање интерната за смештај ученика и простора за практичну обуку (тактичка кућа). Опремање Центра помогла је и Норвешка донацијом од 750.000 евра. Та средства намењена су за реконструкцију интерната и опремање учионица, што је било неопходно за функционисање Центра. Такође, у стварању Центра активну улогу имали су експерти мисије ОЕБС у Србији.

⁶ Завршни испит се полаже пред испитном комисијом коју именује директор полиције. Полазник који није положио завршни испит упућује се на поправни испит. Поправни испит се полаже у року који не може бити краћи од 30 дана нити дужи од 60 дана од дана полагања завршног испита. Поправни испит се полаже пред испитном комисијом коју именује директор полиције. Уколико полазник не положи поправни испит престаје му својство полазника основне полицијске обуке.

на свом значају и претварао се у форму коју је требало задовољити. Да ли је стручна (приправничка) обука „форма коју треба задовољити“ или, пак, она има неку своју дубљу суштину и значај, питање је на које ћемо покушати да одговоримо у овом раду.

„Транзиција“ полицијског регрута из центра за обуку у полицијску праксу

Један од основних захтева који је требало да буде остварен у процесу оспособљавања кадрова за полицијски посао јесте да оно што се учи буде повезано са праксом. У супротном, независно од тога колико су добри предавачи и наставне методе којима се они служе, такви садржаји остају на нивоу апстрактног и своде се на запис у свесци који треба репродуковати како би се положио испит или задовољила каква друга провера знања. Изгледа да се то није схватало у довољној мери. Због тога, уместо да су полицајци приправници током приправничког стажа добијали могућност да оно што су учили током основне обуке примене и провере у пракси, доласком у службу они су веома брзо схватили да је оно што доносе са обуке недовољно и да право учење тек почиње. Међутим, од кога да уче? Да ли се код нас увек водило рачуна о селекцији и мотивацији ментора? Дешавало се да су полицајци приправници доласком у полицијску испоставу били додељивани полицајцима који, по много чему, нису ни заслуживали да буду полицајци. У таквим случајевима не само да се не може говорити о неким позитивним ефектима учења и „менторства“, већ полицајци приправници усвајају неке штетне ставове и навике које се касније веома тешко могу променити. Дакле, мотивисана млада особа има жељу да постане полицајац, и својим радом и залагањем током обуке показује да на њу полицијска организација може озбиљно да рачуна, али чим уђе у службу бива препуштена сама себи. Последица небриге о њеном укључивању у полицијску праксу је што се та особа „губи“ и утапа у просечност. Ако се пође од тога да су квалитетни кадрови највеће богатство сваке организације, па и полицијске, чињеница да се томе није придавала довољна пажња тешко да се може објаснити.

Какав је значај ментора за укључивање полицијских приправника у службу? Преласком из „школске клупе“ на улицу полицајци приправници доживљавају „судар“ са реалношћу полицијског посла (да би нагласили његову јачину и дејство на почетнике неки га називају и „шоком реалности“).⁷ Да би се олакшало укључивање у праксу, потребно је полицајцу

⁷ Када говори о уласку полицајца приправника у службу, Богољуб Милосављевић истиче: „Процес социјализације у полицијску културу и организацију обухвата, с једне стране, учење конкретних модалитета и техника за извршавање правила и спровођење процедура, овладавање поступцима у датим ситуацијама, усавршавање вештина и других капацитета за рад. С друге стране, у скло-

почетнику обезбедити „мост“ којим ће безбедно прећи из учионице у праксу (реалност полицијског позива). Ако таквог моста нема, полицајац почетник је принуђен да „загази у реку, а водена струја некада зна да буде исувише јака, тако да многи никад не стигну на другу обалу“. Мост о коме се овде говори јесте добар ментор и програм оспособљавања полицајаца приправника.

Постоји устаљено схватање по коме је прво што полицајац чује када дође у праксу: „Слушај мали, заборави све што су те учили у школи, ово је реалност“. Супротно томе, циљ ментора и стручне обуке приправника није да подстакне заборављање онога што је научено током обуке, већ да помогне практичну примену наученог у реалном окружењу. Без обзира колико добар био програм обуке, увек ће постојати потреба да се научено прилагоди стварним условима, јер, како истиче *Haberfeld*, „током обуке ствари се представљају онаквим какве оне треба да буду, док менторски програм треба да покаже какве оне заиста јесу“.⁸

Без обзира на то колико је квалитетна обука коју је полицајац прошао пре уласка у службу, од њега се не може очекивати да самим ступањем у службу послове обавља на начин како то чине искусни полицајци. Њему је потребан извесан период „адаптације“ током којег ће се полако уводити у праксу и оспособљавати за самосталан рад, док, с друге стране, и полицијској организацији такође треба извесно време како би се проценило да ли полицајац приправник поседује довољан квалитет и квантитет знања и вештина неопходних за ефикасно обављање полицијских послова, али и да би се евентуално открили пропусти учињени током селекције и сл. Због тога би сваки полицајац приправник требало да прође кроз посебно дизајнирани **програм оспособљавања полицајаца приправника** (у даљем тексту Програм), који за циљ има да:

- олакша примену знања стечених током обуке у реалном окружењу, односно оспособи полицајца приправника за самосталан рад;
- омогући да сви полицајци приправници приликом уласка у службу добију исту обуку (стандардизација обуке);
- пружи јасне критеријуме оцењивања рада сваког полицајца приправника;
- омогући допунску обуку у областима где су уочени недостаци;
- идентификује оне полицајце приправнике који не поседују неопходан ниво знања и способности за успешно обављање полицијског посла, или, пак, испољавају понашање, односно поседују систем вредности који је неспојив са професијом за коју се оспособљавају,

пу тог процеса се одвија увођење у полицијску културу као систем неписаних правила и норми понашања. Почетник мора да буде успешан у овладавању и једног и другог“. Наведено према: Милосављевић, Б., (1997), *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, стр. 592.

⁸ *Haberfeld, M., op.cit.*, стр. 80.

- како би се препоручило њихово искључивање из полицијске организације;
- идентификује слабости полицијске обуке и поступка селекције кандидата заинтересованих за пријем у полицијску службу.

Програм не би смео да траје краће од 6 месеци, током којих би ментор оцењивао познавање претходно јасно дефинисаних знања и вештина полицајца приправника. Програм би требало да се састоји из више фаза, при чему би у свакој од фаза полицајац приправник добијао новог ментора – на тај начин полицајац приправник добија могућност да упозна различите стилове рада, али се у исто време елиминише субјективност ментора приликом оцењивања, јер коначни суд о оспособљености полицајца приправника не доноси једна, већ више особа.⁹ Ментор треба свакодневно да оцењује рад полицајца приправника, а своја запажања уноси у дневне извештаје који су најчешће дати у форми стандардизованих формулара. Извештаје доставља надређеном старешини, ментору координатору задуженом за спровођење Програма испред полицијске управе, да би он, на основу свих дневних извештаја добијених од ментора, пратио рад полицајца приправника, али и упоређивао како различити ментори оцењују истог полицајца приправника. Такође, ментор координатор треба најмање двапут месечно да организује састанак са менторима и полицајцима приправницима како би уочио евентуалне проблеме и обезбедио све предуслове за несметано одвијање Програма. Ментор координатор оцењује рад ментора, а то исто би чинио и сваки полицајац приправник након што би прошао кроз Програм (евалуација рада ментора). Такође, ментор координатор наставио би да прати рад полицијског службеника и након завршеног приправничког стажа и положеног стручног испита.

Ментор – носилац програма оспособљавања приправника

Носилац програма оспособљавања полицајца приправника требало би да буде старији, искусан полицајац који је пажљиво одабран¹⁰ и обучен

⁹ Искуства неких земаља у којима одлуку о томе да ли полицајац испуњава услове да буде примљен у службу доноси искључиво једна особа, показују да то није добро решење, јер се она у том случају излаже великом притиску (на пример, у појединим државама се против ментора због негативне одлуке о подобности кандидата за полицијски позив покрећу судски процеси итд.). Уколико се значајно не смањи притисак на обављање дужности ментора, могуће је да ће бити веома тешко подстаћи најбоље полицајце да се нађу у тој улози. Због тога, рад сваког полицајца приправника треба да оцењује више ментора, који ће заједнички донети мишљење да ли одређени кандидат поседује неопходан ниво знања и способности за обављање полицијског посла.

¹⁰ Не само да се морају установити ригорозни критеријуми за одабир, него и полицајце који имају склоности и интереса за обучавање млађих полицајаца би требало охрабрити да се пријаве на такве позиције.

за улогу ментора полицајцу приправнику. Полицајац ментор је полицијски службеник који обавља послове опште надлежности, попут осталих колега у својој организационој јединици, али има додатну одговорност, а то је брига о приправницима. Менторство није нов концепт, нити нова пракса. Тако је у Хомеровом епу „Одисеја“ ментором назван човек који је пружао мудрост, савете и смернице сину Одисеја. Отуда се и реч ментор (лат. *mentor*) користи у значењима: вођа, саветодавац, васпитач и наставник. Иначе, разликујемо два вида менторства: неформално и формално. Неформално менторство постоји у ситуацијама где старија, искуснија особа узима млађу и мање искусну особу „под своје окриље“ и пружа јој савете, упутства и смернице, бринући се за њен напредак и развој. Међутим, многи би желели помоћ ментора, али га не могу увек сви имати. Настојање да се свакоме да приступ менторству водило је установљавању формалних програма менторства где се ментори додељују особама које први пут долазе у неку (радну) средину или се оспособљавају за одређену врсту посла и сл.

У време када се менторска обука уводила у полицијске организације, обука приправника заснивала се на једноставном моделу учења угледањем на узоре, односно на учењу путем имитација. Приправници су се налазили у пасивној улози из разлога што су били инструктирани да „гледају и уче“ како се ствари раде. Њима је често било много битније да задовоље очекивања својих ментора, него полицијске организације, тако да су без поговора пратили њихове инструкције. Како у то време није било упутстава и смерница, које би прецизирале чему и како приправници треба да буду подучавани, као ни селекције и обуке ментора, обука приправника у великој мери заснивала се на личној процени и ентузијазму ментора. Као последица тога постојала је нестандардизована обука, где су различити приправници унутар исте полицијске организације добијали различиту обуку. Такође, ментори су имали веома важну улогу у формирању ставова, уверења и радних навика полицајца приправника. Начин на који је полицијски приправник доживљавао свој посао, полицијску организацију, грађане, често је био подложнији утицају ментора него формалних правила која постоје унутар полицијске организације.

Стандардизација програма обуке приправника у полицијским организацијама, до које долази почетком 80-тих година прошлог века, показала је да кроз пажљиву селекцију и обуку ментора, организациона хијерархија и култура могу бити у много већој мери саопштени новопримљеним полицајцима и, самим тим, имати већи утицај на њихове ставове и понашање, него што је то био случај претходних деценија. Међутим, неке касније анализе, урађене почетком 90-тих година, указују да су ментори задржали веома јак утицај на развој ставова, вештина и радних навика

регрута.¹¹ Ако приправник ради са ментором који је вешт у „стављању учинилаца кривичних дела иза решетака“, или, пак, љубазан и вичан у комуникацији са грађанима, велика је вероватноћа да ће и приправник усвојити исте вештине и обрасце понашања. Супротно, ако приправник ради са ментором чије понашање је грубо и арогантно, приправник може усвојити исти такав модел понашања као одговарајући. Можемо закључити да је и у савременим програмима обуке приправника, где су садржај обуке и критеријуми евалуације у великој мери стандардизовани, ментор задржао значајну улогу у преношењу оперативних стилова рада и одређених вредности полицијске културе. Стога треба имати у виду да се у основи сваког доброг програма оспособљавања приправника налазе добри ментори, па би због тога њиховом одабиру, мотивацији и обуци требало посветити нарочиту пажњу!

Ментор би требало да је узор не само полицајцима приправницима, већ и својим колегама. Од ментора се очекује да буду максимално посвећени својим приправницима, пружајући им свакодневно повратне информације о њиховом раду, али и да редовно комуницирају са другим колегама – менторима и својим надређенима у вези с напетком и недостацима својих приправника. У исто време, од ментора се очекује да остварују натпросечне резултате у свом свакодневном полицијском раду на позорничком, односно патролном рејону.

Ментор се у раду са приправником мора придржавати важећег плана и програма стручне (приправничке) обуке, а обавезан је и да своје колеге полицајце убеди у важност подучавања приправника. Он треба да буде свестан одговорности која је на њему – он је тај који треба да препоручи да се неке не дозволи да понесе службену легитимацију и оружје, односно, да примењује овлашћења која му, сходно прописима, припадају. Уколико погреша у својој процени, не само да углед службе може бити нарушен, већ неко може изгубити и живот.

Имајући у виду одговорност и обавезе које ментори добијају у односу на друге полицијске службенике, оправдано се поставља питање како некога ко испуњава критеријуме да постане ментор приволети да такву дужност прихвати, и, што је још важније, да у вршењу те улоге пружи свој максимум. Дакле, реч је о мотивацији. Ментор за свој рад треба да остварује одређену новчану надокнаду која не мора да буде висока, али која мора да постоји. Међутим, оно што је важније јесте да се унутар полицијске организације изгради такав систем где ће улога ментора бити ствар личног престижа, а само менторство предуслов за напредовање по-

¹¹ На пример, таква констатација се износи на 130. страници извештаја, у то време утицајне, Кристоферове комисије (*Christopher Commission*), која је анализирала стање у полицији Лос Анђелеса. Извештај наведене комисије био је доступан 20. 11. 2008. године на Интернет адреси. http://www.parc.info/client_files/Special%20Reports/1%20-%20Chistopher%20Commision.pdf.

лицијског службеника и битна ставка у његовој каријери. Осим тога, значајан мотив да се неко прихвати менторства може бити и лоше искуство из времена властитог обучавања за полицајца и жеља да се то промени на боље. Они желе да пруже већу шансу полазницима које обучавају него што су је сами имали док су били у њиховој улози. Такође, рад са приправницима може бити добра прилика да се стекну нова знања, усаврше вештине вербалне комуникације и оживи ентузијазам.¹²

Увођење оваквог или сличног програма сигурно ће бити праћено неким проблемима. На основу досадашњег искуства појаву неких проблема можемо и предвидети:

- Уколико желимо да нам ментори буду најбољи полицајци, требало би им дати одговарајућу новчану стимулацију.¹³ Код нас се овом аспекту ретко придаје пажња, па не би требало да чуди што некада добре идеје имају лошу реализацију.
- Уколико обезбедимо ментору углед и статус какав заслужује, многи ће покушати незаслужено да се нађу у тој улози. Нажалост, помоћу „веза“, неки ће у томе и успети.
- Чињеница да су добри ментори, по правилу, најбољи полицајци у одређеној полицијској испостави за последицу може имати да ће се командири тих испостава трудити да их по сваку цену задрже „на улици“ и не дозволе њихово укључивање у Програм. Ово би нарочито требало очекивати у полицијским испоставама где неколицина полицајца својим радом и постигнутим резултатима „вуче“ испоставу. Међутим, у пракси се дешавају и супротне ситуације где полицијске организације теже да награде полицајце који показују натпросечне резултате у раду, унапређујући их на виша радна места, чиме „склањају“ са улице своје најбоље полицајце, а самим тим и потенцијалне менторе.
- Недовољно квалитетан програм обуке ментора – чињеница да је неко добар полицајац не мора да значи да ће бити и добар ментор. Осим изванредног познавања знања и вештина неопходних за обављање полицијског посла, неопходно је да ментор добро познаје принципе учења одраслих, принципе и проблеме евалуације и сл. Због тога они морају проћи и квалитетну обуку.
- Проблем субјективности ментора – ментор може несвесно (под утицајем подсвесне симпатије и антипатије према полицајцу приправнику) или свесно (пријатељство, материјална или каква друга корист) да рад и знање полицајца приправника не оцењује објективно.

¹² Spahić, T., (2005), *Policijska obuka u Evropi: Jedinstvo različitosti*, Felix Verlag – holzkirchen/Obb, Germany, стр. 23.

¹³ Не само да ментори морају бити више материјално стимулирани, већ се и сам одабир на ту позицију мора сматрати унапређењем.

- Образложено мишљење ментора да одређеном кандидату не би требало дозволити да остане у служби¹⁴ често неће бити уважавано из разлога што су извесна материјална средства већ уложена у његову обуку, или као последица „утицаја“ са стране и сл. На тај начин губимо последњу могућност да не дозволимо улазак у службу особи која не поседује тражене квалитете. Следећа могућност да такву особу искључимо из службе биће тек када она направи какав пропуст. Међутим, тада је последица већ наступила и некада ће она бити толика да се никада неће моћи исправити (губитак људског живота).
- Превише захтеван Програм – несразмера обима материје коју би требало обрадити кроз Програм и расположивог времена за последицу ће имати да кандидат и ментор „трче“ кроз програм и покушавају да се уклопе у задате временске оквире. Трка са временом, учење и оцењивање рада полицајца приправника ставиће у други план.

Приправник и приправнички стаж

За обављање неких послова, осим одређеног степена и врсте стручне спреме, неопходна је и одговарајућа припрема која се обезбеђује кроз приправништво чији је циљ оспособљавање за самостално вршење послова у одређеном степену стручне спреме. Тако је приправник појмовно одређен као лице које први пут заснива радни однос у својој струци, ради оспособљавања за самосталан рад.¹⁵

Треба истаћи да приправник није на пробном раду. Наиме, пробни рад се не односи на прво заснивање радног односа у струци и његово трајање не може бити дуже од 6 месеци. Пробни рад је регулисан *Законом о раду*¹⁶ и *Законом о државним службеницима*¹⁷ где се, између осталог, каже да је пробни рад обавезан за све који први пут заснивају радни однос у државном органу, а нису приправници.

Законом је прописано различито трајање приправничког стажа у зависности од степена стручне спреме. До недавно било је предвиђено да приправнички стаж на радним местима за која је услов завршен факултет траје једну годину, на радним местима за која је услов виша школа девет месеци, а на радним местима са средњом школом шест месеци. Међутим, последњим изменама *Закона о државним службеницима*¹⁸ извршено је

¹⁴ Такво мишљење би се давало у случају да приправник, и поред тога што му је дата могућност „поправног“, не успе да достигне прописане стандарде обављања полицијског посла.

¹⁵ Чл. 103, ст. 1 *Закона о државним службеницима*, Сл. гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08.

¹⁶ Чл. 36 *Закона о раду*, Сл. гласник РС, бр. 24/05, 61/05.

¹⁷ Чл. 64 и 65 *Закона о државним службеницима*, Сл. гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08.

¹⁸ *Закон о изменама и допунама Закона о државним службеницима*, Сл. гласник РС, бр. 116/08.

његово усклађивање са *Законом о високом образовању*¹⁹ којим је предвиђено да се, уместо постојећих система високог и вишег образовања, успостави јединствени систем високог образовања, унутар којег постоје две врсте студија (струковне и академске). Сходно томе, предвиђено је да приправнички стаж на радним местима са високим образовањем студија другог степена (дипломске академске студије – master, специјалистичке академске студије, специјалистичке струковне студије), односно са основним студијама у трајању од најмање четири године траје једну годину, на радним местима са високим образовањем студија првог степена (основне академске студије, основне струковне студије), односно са студијама у трајању до три године девет месеци, а на радним местима са средњим образовањем шест месеци.

У циљу стручног оспособљавања приправника за самосталан рад током трајања приправничког стажа, прописана је обавеза израде посебног програма оспособљавања за приправнике.²⁰ Практично, сваки орган државне управе би требало да има свој програм оспособљавања приправника прилагођен свом делокругу. Програм оспособљавања приправника треба да се састоји из општег и посебног дела. У оквиру општег дела програма, приправник би требало да се ближе упозна са државним органом у којем је засновао приправнички радни однос, са пословима који се у њему обављају, његовим актима, правима, обавезама и одговорностима. Програм посебног дела стручне обуке приправника обухватао би послове које приправник треба да изврши у току трајања приправничког стажа, у циљу оспособљавања за самостални рад.

Радни однос приправника престаје истеком приправничког стажа, без обзира на исход стручног испита. Орган државне управе није у обавези да приправника, након истека приправничког стажа и полагања стручног испита, прими у радни однос. После завршетка приправничког стажа и положеног државног испита или другог стручног испита, приправник може да настави да ради на неодређено време, ако постоји одговарајуће радно место на које може да се распореди.²¹

Полицајац приправник

Полазник који је завршио основну полицијску обуку и испуњава законом прописане услове, заснива радни однос у Министарству унутрашњих послова, у својству приправника и упућује се на стручну обуку

¹⁹ *Закон о високом образовању*, Сл. гласник РС, бр. 76/05.

²⁰ Чл. 105 *Закон о државним службеницима*, Сл. гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08.

²¹ Чл. 106 *Закон о државним службеницима*, Сл. гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08.

(приправнички стаж). Иако је засновао радни однос у МУП, приправник, према чл. 115 *Закона о полицији*,²² нема статус полицијског службеника, већ исти стиче након што оконча приправнички стаж, положи приправнички испит и стекне одговарајуће звање.

Полицијски службеници, према чл. 4 *Закона о полицији*, јесу униформисани и неуниформисани запослени који примењују полицијска овлашћења.²³ Иако формално нема статус полицијског службеника, приправник може за време трајања практичног рада предузети службену радњу само уз присуство и по упутству овлашћеног службеног лица које одреди старешина.²⁴ Суштина оспособљавања за самосталан рад је управо рад у реалном окружењу, јер се само тако може остварити трансфер из „учионице“ на „улицу“, односно, како се то код нас често каже, „из теорије у праксу“. Како је полицијска пракса често непредвидива и захтева брзо доношење одлука, сигурно је да постоји могућност да се погреша, нарочито када је реч о полицајцу почетнику. Ако таква могућност већ постоји, онда је најбоље да се то деси у присуству и под надзором „најбољег и најискуснијег полицајца“ којег одређена полицијска испостава има – реч је о ментору. Приправника треба пустити да се суочи са реалном ситуацијом и натерати га да мисли на своју безбедност. Притом он зна да није сам и да је ту неко ко прати његов рад и ко је спреман да га заштити и помогне му. Он ће радњу применити само по одобрењу ментора, уважавајући његове инструкције и савете. Ментор ће константно пратити рад приправника, давати му упутства и не дозволити да погреша. Ако се то има у виду, онда је очигледно какву одговорност преузима ментор, и зашто кажемо да је добар ментор носилац програма оспособљавања приправника. Да ли прво самостално предузимање службене радње неискусног полицајца почетника треба да се деси након приправничког стажа, када можда никога неће бити у близини да пружи сигурност и улије самопоуздање?

Статус приправника формално треба да буде изједначен статусу полицијског службеника, али уз нужно постојање одређених разлика које произлазе из чињенице да се он још увек налази у процесу оспособљавања за полицијску професију. Наиме, полицајац приправник јесте „полицајац“, али се од својих старијих колега разликује по томе што је на стручној обуци. Међутим, то ограничавање не треба да се састоји у одузимању могућности предузимања службених радњи, већ у прецизирању услова и

²² *Закон о полицији*, Сл. гласник РС, бр. 101/05.

²³ Осим овлашћених службених лица, статус полицијског службеника имају и запослени на посебним или одређеним дужностима чији су послови у непосредној вези са полицијским пословима и обухватају послове противпожарне заштите, издавања оружја, посебне регистрације и издавање дозвола, издавања и евиденције поверљивих идентификационих докумената, кривичних евиденција и других посебних евиденција, као и друге послове који имају безбедносни и поверљиви карактер, и они које министар унутрашњих послова може овластити да обављају одређене полицијске послове.

²⁴ Чл. 3 *Правилника о стручним испитима запослених у Министарству унутрашњих послова*, Сл. гласник РС, бр. 30/93 и 1/97.

начина њиховог предузимања. Дакле, ограничења се не свде на то да ли може, већ како и под којим условима приправник може предузети службену радњу. Приправник мора да зна које послове сме да обавља самостално, а за које му треба одобрење. У почетку, полицајац ментор би демонстрирао исправан начин предузимања одређене службене радње, али би временом приправник све више преузимао улогу извршиоца. Ментор би интервенисао уколико се појави опасност по безбедност полицајца приправника или ако би он својим поступањем претио да повреди правни пропис који уређује полицијско поступање. На самом крају приправничког стажа полицајац приправник треба да је оспособљен да самостално решава најразличитије ситуације са којима ће се сусретати током службе.

Закључак

Осовремењивање рада и укупна реформа полиције незамислива је без модерно успостављеног система полицијске обуке. Ово је можда разлог због којег највећи број реформи полицијских организација започиње управо у сфери полицијске обуке. Оно што је урађено у последње 3–4 године, а односи се на реформу полицијске обуке, улива оптимизам и доказ је да ствари могу бити боље. Међутим, колико год да је програм обуке добар, учioniца никада неће моћи да симулира окружење „улице“. Увек ће постојати потреба за периодом „адаптације“, током којег ће се они полако уводити у праксу и оспособљавати за самосталан рад, односно током којег ће се доћи до преласка са нивоа знања усвојених у Центру за основну полицијску обуку, до нивоа који подразумева компетентно извршавање општих полицијских дужности. Због тога су, паралелно са осовремењивањем програма основне полицијске обуке, предузимани и напори на осовремењивању програма стручне (приправничке) обуке. Иако је на том плану доста урађено, у будућем раду треба обратити пажњу на три ствари.

Прво, неопходно је прецизније уредити статус (права и обавезе) приправника, а на начин који је у складу са суштином института приправништва.

Друго, непостојање свести о значају института приправништва, превелик обим послова, недостатак људи и други разлози, рад са приправником могу ставити у други план. Рад са приправником не сме да се свде на писање приправничког „дневника“, односно задовољавање форме која је предуслов за полагање стручног испита и пријем у стални радни однос. Приправник захтева да се са њим ради, и полицијска организација треба да створи све предуслове за његов развој, јер рад са приправником није ништа друго до инвестирање у будућност полицијске организације. Ако се неко ко улази у организацију и ко ће у њој провести цео свој радни век, на самом почетку не усмери како треба, веома лако он за ту организацију

може бити изгубљен, јер се ставови, уверења, начин рада, однос према послу који приправник стиче током приправничког стажа тешко мењају, нарочито ако су негативни.

Осим што треба да омогући и олакша примену знања стечених током обуке у реалном окружењу, али и омогући допунску обуку у областима где су уочени недостаци, програм стручне обуке мора да садржи јасне механизме оцењивања (евалуације) рада приправника. Програм треба да омогући идентификацију оних приправника који не поседују неопходан ниво знања и способности за успешно обављање полицијског посла, или, пак, испољавају понашање, односно поседују систем вредности који су неспојиви са полицијском професијом. На тај начин рад са приправником може помоћи идентификацији слабости полицијске обуке и поступка селекције кандидата за пријем у полицијску службу.

Треће, квалитетан програм обуке приправника и одлични услови за рад са приправником нису гаранција успеха, ако имамо лошег или немотивисаног ментора. Проблем лошег ментора може бити решен добрим механизмом селекције и обуке ментора, док проблем мотивације ментора треба решити тако што ће му се „системски“ обезбедити статус који заслужује. Решавањем проблема недостатка мотивације подстичемо конкуренцију, а већа конкуренција води избору квалитетнијих ментора.

Данас, када је у полицијску службу ушла прва генерација полазника Центра, време је да се сумира у којој мери је оно што се учило у Центру и усвојено од стране полазника, и као такво донето у полицијску праксу. Добра прилика да се то сагледа јесте њихов приправнички стаж, јер мерило успеха реформе није оно што је урађено, већ шта је тиме постигнуто. Не можемо само рећи, на пример, да смо променили наставне планове и програме, а да се уопште не осврнемо на то шта смо и колико тиме постигли – да ли се промена препознаје у пракси. Дакле, свака евалуација полицијске обуке треба да полази и долази из праксе. Ако се пажљиво сагледа, она нам може дати одговор на питање где се сада налазимо, али и показати у ком правцу треба да се крећемо.

Литература:

1. Buerger, M., (2004), *Educating and training the future police officer*, FBI Law Enforcement Bulletin, Washington.
2. Кешетовић, Ж., (2005), *Упоредни преглед модела обуке и школовања полиције*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
3. Кешетовић, Ж., (2005), *Професионалне карактеристике полицајца и њихов утицај на ефикасност полицијског деловања*, Полиција и преткривични поступак и претходни кривични поступак – студија, Виша школа унутрашњих послова, Београд.

4. Милосављевић, Б., (1997), *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд.
5. Pagon, M., (ed.), (1996), *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, College of Police and Security Studies, Ljubljana.
6. Прентовић, Р., Ракић, М., (2002), *Могућност осавремењивања едукације полицијског кадра за борбу против организованог криминала*, Полиција и образовање – зборник радова, Виша школа унутрашњих послова, Бања Лука.
7. Spahić, T., (2005), *Policijska obuka u Evropi: Jedinstvo različitosti*, Felix Verlag – holzkirchen/Obb, Germany.
8. Haberfeld, M., (2002), *Critical issues in police training*, Prentice Hall, New Jersey.

Правни прописи:

- *Закон о полицији*, Сл. гласник РС, бр. 101/05.
- *Закон о државним службеницима*, Сл. гласник РС, бр. 79/05, 81/05, 83/05, 64/07, 67/07, 116/08.
- *Закон о раду*, Сл. гласник РС, бр. 24/05, 61/05.
- *Правилник о стручним испитима запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије*, Сл. гласник РС, бр. 30/93 и 1/97.

The training of probationary officers

Abstract: *Over the basic police training, prospective police officers are trained to perform duties defined in the job description of general services police officer. However, regardless of the quality of the training curriculum, the realistic environment could never be simulated in the classroom setting. For probationary officers, there will always be a period of “adjustment” to the police service. This “adjustment” period will allow them to get introduced to the field work and learn how to perform assigned duties independently. What we have here is vocational (field) training. The paper discusses the importance of such training in creating a profile of a competent police officer; it offers explanation why mentoring (FTO) is a cornerstone of every solid police training programme and how the status of the probationary officer in our police service can come in the discrepancy with the essence of the concept of probation.*

Key words: *police training, probationary officer, probation term, mentoring.*

Доц. др Младен БАЈАГИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Инострана искуства у развоју теоријског и организационог концепта контраобавештајне активности

UDK: 351.759.6:327.84

***Апстракт:** Рад је посвећен анализи и критичком осврту на улогу контраобавештајног рада, као незаобилазног сегмента националних безбедносних потенцијала сваке државе, а у светлу њихових напора у сузбијању свих савремених претњи и изазова безбедности. Темељ анализе представљају страна теоријска и практична искуства у овој области, имајући у виду да се контраобавештајном раду поклања изузетна пажња, равноправно обавештајном раду и другим безбедносним активностима, мерама и радњама, којима се настоје открити, анализирати, разумети, и сузбити све актуелне претње по националну, међународну и глобалну безбедност.*

***Кључне речи:** контраобавештајна активност, изазови и претње безбедности, спољна обавештајна активност, тајне акције, тероризам, организовани криминал.*

Увод

Безбедносно стварност с почетка XXI века одликују не само традиционалне, већ и нове, глобализоване претње безбедности. Као одговор на ове претње, све државе у свету настоје побољшати сопствене обавештајне и контраобавештајне капацитете да би ефикасно заштитиле и унапредиле националну безбедност, а уједно дале допринос и очувању међународне и глобалне безбедности. Тако је и контраобавештајна активност постала значајан и интегрални део укупних националних безбедносних потенцијала у борби против обавештајних и других (необавештајних) акција и операција страних обавештајних служби, као и деловања тзв. глобализованих претњи безбедности.

У измењеним безбедносним условима у XXI веку контраобавештајна активност се значајно разликује од њене традиционалне улоге и функције – откривања и сузбијања деловања страних обавештајних служби. Она сада обухвата и истраживање, откривање и превенцију свих савремених претњи безбедности. У сусрету са тим претњама, које долазе не само од страних сила и других непријатељских ентитета, већ и тзв. „претњи без

непријатеља“ (*threat without enemies*), неколико функција контраобавештајне активности постају приоритети свих савремених обавештајно-безбедносних система. У тим условима контраобавештајна активност постаје офанзивнија, настојећи да открије обавештајне и субверзивне планове, намере, потенцијале и акције страних сила, као и деловање других савремених претњи (глобални тероризам, организовани криминал, унутардржавни сукоби, ширење оружја за масовно уништење итд.).

Појам контраобавештајне активности

Као и обавештајна активност (*intelligence*), и појам контраобавештајне активности (*counterintelligence*)¹ је сложен и амбивалентан појам, чији се садржај у научној и стручној литератури настоји одредити различитим аналитичким мерилима.

Контраобавештајна активност, у најопштијем смислу, подразумева напоре на плану истраживања, разумевања и неутрализације свих аспеката обавештајне активности – обавештајних операција непријатељских ентитета. Контраобавештајна активност обухвата деловање на плану „прикупљања информација“ и спровођење активности усмерених на заштиту од шпијунаже, других обавештајних активности, саботаже и убистава спроведених у име и по наредби страних сила, организација, личности, или међународних терористичких активности.² Ако се контраобавештајна активност дефинише као активност усмерена на заштиту од стране шпијунаже, саботажа, и терористичких аката, уочава се њена и дефанзивна и офанзивна улога. Дефанзивна улога обухвата откривање и пресецање обавештајних продора страних обавештајних служби у очувању и унапређењу сопствене националне безбедности, односно изградњу свеобухватног безбедног амбијента као штита против страних обавештајних продора, изладу поверљивих извештаја о страним обавештајним операцијама, селекцију проверених кадрова у свим институцијама власти, планирање и успешно извођење различитих и сложених безбедносних операција и иновирање специјалних контраобавештајних мера и поступака. С друге стране, офанзивна улога контраобавештајног рада обухвата продоре у структуре непријатеља, сталну надградњу сазнања о обавештајним и другим намерама противника, хватање страних шпијуна и двоструких агената, пласирање дезинформација, коначно и уништење непријатељских обавештајних установа. У том контексту се користе и специјалне мере,

¹ Термин „контраобавештајна активност“ на другим језицима: *контраразведка* (руски); *contra-inteligençia* (шпански); *kundërzbulim* (албански); *контрашпионаже* (бугарски); *kontrarozvidka*, *kontrašpionaž* (чешки); *säkerhetstjänst* (шведски); *controspionaggio* (италијански); *contraespionagem* (португалски); *karşu casusluk* (турски).

² Counterintelligence, Internet 01/12/2008, www.competitiveintelligence.biz/?page_id=6.

као што су: тајна примена техничких средстава за надзор комуникација, тајно аудио и видео снимање, упади у информационе система страних обавештајних служби и др.

С тим у вези, у страниј обавештајној литератури постоји мноштво појмовних одређења контраобавештајне активности. Издвојили смо неколико њих као илустрацију која указује на чињеницу да се и контраобавештајна активност налази на прекретници, у смислу нових настојања за њено организационо усавршавање и испуњење њених основних функција.

У Извршној наредби Сједињених Држава 12333 контраобавештајна активност се дефинише као „прикупљене информације и/или активности усмерене на спречавање шпијунаже, других обавештајних активности, саботаже или агента, почињених од стране или у име страних сила, организација или појединаца, или међународних терористичких активности, али не укључујући програме заштите људства, објеката, докумената и комуникација“.³ Готово истоветно се контраобавештајна активност дефинише и у једном другом документу Сједињених Држава: „контраобавештајна активност обухвата прикупљене информације и активности усмерене против шпијунаже и других обавештајних активности, саботаже, или политичких убистава руковођених или помогнутих од стране страних влада и њихових делова, страних организација или личности, или међународних терористичких активности“.⁴ Такође, она означава „идентификацију и супротстављање безбедносним претњама које долазе од страних обавештајних организација или појединаца путем шпијунаже или саботаже, или субверзија или тероризма“.⁵ Под њом се подразумева свестрана „примена обавештајних потенцијала на плану надмудривања, откривања и неутрализације обавештајних активности страних сила. Те стране силе могу бити национални непријатељи или наводни пријатељи“.⁶

С друге стране, *Закон о Федералној служби безбедности Руске Федерације* дефинише контраобавештајну активност као „делатност којом се откривају, одвраћају, и пресецају обавештајна и друга опасна деловања страних обавештајних служби, организација, појединаца, усмерених на угрожавање безбедности Руске Федерације“.⁷

Према неким отвореним изворима, „контраобавештајна активност подразумева настојања контраобавештајних установа у циљу спречавања

³ The definition of Counterintelligence (CI), Executive Order 12333, December 4, 1981, “United States Intelligence Activities”.

⁴ Joint Pub 1-02 by Joint Pub 2-03, Internet 16/06/2008, <http://ftp.fas.org/irp/doddir/dod/jp3-55/3-55gl.htm>.

⁵ Internet 19/06/2008, <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn?s=counterintelligence>.

⁶ Counter-Intelligence, Intelligence Encyclopedia, Internet 19/06/2008, www.answers.com/topic/counter-espionage.

⁷ *Федеральный Закон Об органах Федеральной службы безопасности в Российской Федерации*, 03.04.95, Но. 40-ФЗ (СЗ Но. 15-95 г. ст. 1296), (Принят Государственной Думой 22.02.95 г., изменен и дополнен 01/12/99).

деловања непријатељских обавештајних организација успешним откривањем и прикупљањем обавештајних сазнања против истих. Зато владе организују конатраобавештајне агенције другачије од обавештајних агенција управо за овакве специјализоване задатке⁸.

Према америчком војном речнику, контраобавештајна активност обухвата неутрализовање обавештајних продора страних сила, при чему се мора правити битна разлика између безбедносних и контраобавештајних активности. Безбедносне активности укључују прикривене надзорне канале којима државе тајно контролишу активности појединаца и група, док контраобавештајне активности подразумевају примену разноврсних средстава у циљу откривања, обмањивања и уништавања потенцијала страних обавештајних агенција у њиховом настојању да дођу до тајних обавештајних информација. Део контраобавештајне активности је и контрашпијунажа, која подразумева истраживање, откривање и борбу против страних шпијуна.⁹

У електронском издању Британике (*Britannica*), контраобавештајна активност се означава као „операције владе, информације или активност у вези заштите сопствених националних података и сопствених тајних обавештајних операција. То је полицијска и безбедносна функција усмерена првенствено на дефанзивне, заштитне активности“.¹⁰ Према Вебстеровом речнику (*Webster dictionary*), контраобавештајна активност представља организовану активност обавештајних служби, усмерену на спречавање деловања непријатељских информационих потенцијала, обмањивање непријатеља, спречавање саботажа и прикупљање политичких и војних информација.¹¹

Национална контраобавештајна стратегија Сједињених Држава посматра ову област у једном сасвим новом светлу, имајући у виду нове безбедносне претње на глобалном плану. Тако се у њој каже да је „у садашњим условима, контраобавештајна активност једно од неколико средстава државне моћи којим се могу спречити активности попут међународног тероризма, ширења оружја за масовно уништење, асиметричних ратова, деловања екстремистичких покрета и неуспелих држава, обавештајних операција и продора страних обавештајних служби традиционалних и нових непријатеља, активности криминалних организација глобалног

⁸ Wikipedia, Counterintelligence, Internet 19/06/2008, <http://en.wikipedia.org/wiki/Counterintelligence>.

⁹ Counterintelligence, US Military History Companion, US Military Dictionary, Internet 19/06/2008, <http://www.answers.com/topic/counterintelligence>.

¹⁰ Counterintelligence, Britannica, Internet 21/06/2008, <http://www.britannica.com/eb/article-9026568/counterintelligence>.

¹¹ Counterintelligence, Merriam Webster dictionary, Internet 20/06/2008, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/counterintelligence>; Слична дефиниција се даје и на отвореним сајтовима Интернет мреже; Упореди: Counterintelligence, Internet 20/06/2008, www.thefreedictionary.com/counterintelligence. Упореди: <http://lookwayup.com/lwu.exe/lwu/d;w=counter-intelligence/n/635074>.

карактера, и друге противзаконите активности којима се угрожава национална безбедност.¹²

Појединачна теоријска истраживања феномена контраобавештајне активности, иако ретка, такође су значајно допринела његовом разумевању. Примера ради, познати амерички аналитичар, Џефри Ричелсон (*Richelson, Jeffrey T.*), дефинише контраобавештајну активност као разумевање и могућу неутрализацију свих аспеката обавештајних операција других држава.¹³ Ван Клив (*Van Cleave*) контраобавештајну активност посматра као сложену делатност са два основна елемента: 1/ прикупљене информације и 2/ активност усмерена ка *откривању, процењивању, спречавању и искоришћавању* обавештајних потенцијала страних сила, терористичких организација и других страних ентитета који могу угрозити националну безбедност државе изнутра и споља.¹⁴ Те стране обавештајне операције укључују класичну шпијунажу, прикупљање обавештајних сазнања техничким методом, саботаже, операције манипулације и утицаја, или ометање одбрамбених и обавештајних капацитета државе.

Допринос теоријском разумевању појма и улоге контраобавештајне активности дали су многи аутори на европском тлу. Издвајамо покушај шпанских истраживача, Моравеја и Дијаза (*Moravej/Diaz*), који контраобавештајну активност посматрају као активност усмерену на стицању знања о непријатељским обавештајним активностима и потенцијалима, и откривање и спречавање непријатељских активности и потенцијала. Она укључује различите акције како би се спречили или неутралисали непријатељски обавештајни успеси против националних интереса: прикупљање контраобавештајних информација и продукција знања које се тиче планова, операција и способности организација које имају намеру да реализују одређене субверзивне активности. У најширем смислу, контраобавештајна активност обухвата и шпијунажу, саботаже и друге сродне активности.¹⁵

Контраобавештајна активност је, пре свега, активност усмерена на разумевање и неутрализацију свих аспеката обавештајне активности – обавештајних операција непријатељских ентитета. Она обухвата акције на плану „прикупљања информација“ и спровођење активности усмерених на заштиту од шпијунаже, других обавештајних активности, саботаже и убистава спроведених у име и по наредби страних ентитета (сила, орга-

¹² Упореди: *National Counterintelligence Strategy of the United States of America*, Office of Director of National Intelligence, National Counterintelligence Executive, 2007.

¹³ Richelson, Jeffrey T., (1999), *The US Intelligence Community* (Fourth edition), Oxford: Westview Press, стр. 315-332.

¹⁴ Ово су и два кључна елемента контраобавештајне активности. Упореди: Van C., M., (2007), *Counterintelligence and National Strategy*, School for National Security Executive Education, National Defense University Press Washington, D.C., Figure 1. Annotated Definition of Counterintelligence, стр. 5.

¹⁵ Moravej, K., Diaz, G., (2007), *Critical Issues in Contemporary Counter-Intelligence*, UNISCI Discussion Papers, № 13, UNISCI/Universidad Complutense de Madrid.

низација, личности, или међународних терористичких активности).¹⁶

Из изложених одређења појма контраобавештајне активности се уочава да је она такав феномен који се изузетно тешко може у целини и свеобухватно објаснити, јер она најчешће обухвата најосетљивије обавештајне активности којима се обезбеђују подаци на којима се темеље одлуке политичких одлучилаца везане за националну безбедност. Стога се и појам „*counterintelligence*“ мора разумети као и „*intelligence*“ – активност, знање и организација, односно прикупљачка активност, специфично обавештајно (са)знање које се користи у процесу одлучивања у области националне безбедности, као и организација задужена за реализацију контраобавештајних активности.¹⁷ У том смислу, контраобавештајна активност значи производњу посебно спецификованог сазнања, што је случај са „обавештајним сазнањем“ (*intelligence knowledge*). Такође, у анализи термина „*counterintelligence*“ мора се направити јасна разлика између мера безбедности и контраобавештајне активности, знајући да модерне контраобавештајне службе стварају специфичну организациону структуру, кадрове и друге потенцијале, примењују посебне организационе вештине и методе рада, све у циљу стицања онога што се може назвати контраобавештајним сазнањем (*counterintelligence knowledge*). Наиме, поред традиционалних мера и активности, контраобавештајни рад укључује и офанзивне мере – операције обмана (*deception operations*), односно дезинформисање непријатеља. Ту се јавља и проблем односа између класичних контраобавештајних активности и обавезе и права хапшења страних агената. Када открију стране агенте, класичне службе безбедности имају обавезу да их ухапсе и кривично гоне (процесуирају пред судским органима). За разлику од тога, контраобавештајне службе често користе сасвим друге технике: преврбовање страних аганета у циљу обмањивања страних обавештајних служби.

Контраобавештајна активност се често поистовећује са откривањем и хватањем шпијуна, али се мора нагласити да је она више од једноставног откривања и хватања страних (или домаћих) шпијуна (контрашпијунажа). Зато је и битно правити разлику између контраобавештајне активности и контрашпијунаже. Контрашпијунажа је ужи појам – активност у поређењу са контраобавештајном активношћу и подразумева спречавање тајног прикупљања обавештајних информација (*clandestine collections*) од стране обавештајних служби других земаља. С тим у вези, једна од основних функција контраобавештајних служби је истраживање, откривање, разумевање и неутрализација свих аспеката страних обавештајних операција.¹⁸

¹⁶ Counterintelligence, Internet 01/12/2008, www.competitiveintelligence.biz/?page_id=6.

¹⁷ Упореди: Counterespionage, US Military History Companion, US Military Dictionary, Internet 19/06/2008, <http://www.answers.com/topic/counterintelligence>.

¹⁸ Richelson, J. T., (1999), *The US Intelligence Community* (4th ed.), Oxford: Westview Press, стр. 315-332.

О разликовању ова два појма теоретичари износе приближно слична мишљења и оцене. Мичел Херман (*Michael Herman*) сматра да је контрашпијунажа у суштини слична контраобавештајној активности, при чему се контраобавештајна активност може схватити као офанзивна делатност, односно напад на стране обавештајне службе изнутра, пре свега регрутовањем агената у њиховим структурама, док, с друге стране, контрашпијунажа подразумева откривање страних обавештајних активности и продора и њихово неутралисање.¹⁹ С друге стране, Ван Клив дефинише контрашпијунажу као један од видова/аспеката контраобавештајне активности, усмерен на откривање, уништавање, неутрализовање, искоришћавање или спречавање шпијунских активности путем идентификације, пенетрације, манипулације, обмана и репресије над групама, појединцима или организацијама које настоје реализовати шпијунске активности.²⁰

Основне функције контраобавештајне активности

Схваћена као специфична безбедносна делатност, контраобавештајна активност има и неке своје посебне и спецификоване функције. Оне се, наравно, преплићу са осталим безбедносним (превентивним и репресивним активностима) класичних служби безбедности, али и са акцијама спољних обавештајних служби. Према већ поменутој Извршној наредби бр. 12333, контраобавештајна активност има четири основне функције: 1/ прикупљање информација о страним обавештајним службама и службама безбедности и њиховим активностима, путем отворених и тајних извора; 2/ евалуација, односно обрада прикупљених контраобавештајних информација; 3/ процењивање (истраживање и анализа) структуре, особља и операција страних обавештајних служби и служби безбедности, и 4/ реализација операција у циљу прекидања и неутралисања служби безбедности и обавештајних служби које су укључене у непријатељске активности усмерене против националне безбедности.²¹

Према Националној контраобавештајној стратегији Сједињених Држава из 2007. године, националне контраобавештајне структуре, као обједињена, кохерентна заједница, имају, у складу са приоритетима националне контраобавештајне заједнице, следеће функције: заштита нације од стране шпијунаже и електронских продора, заштита америчког обавештајно-безбедносног система; пружање подршке националној политици и одлукама; заштита економских потенцијала и трговинских тајни; подршка америчким војним снагама; руковођење контраобавештајном

¹⁹ Herman, M., (1996), *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, стр. 53.

²⁰ Counterespionage, US Military History Companion, US Military Dictionary, Internet 19/06/2008, <http://www.answers.com/topic/counterintelligence>.

²¹ *Executive Order 12333*, December 4, 1981, "United States Intelligence Activities".

заједницом у циљу достизања делотворне координације њених укупних потенцијала.²² У документима америчких поморско-десантних снага се наводе четири функције контраобавештајне активности: контраобавештајне операције; контраобавештајне истраге; прикупљање контраобавештајних информација и извештавање о њима; анализа, продукција и уступање завршних контраобавештајних сазнања.²³

Закон о Федералној служби безбедности Руске Федерације контраобавештајну активност у операционалном смислу види као реализацију следећих сложених послова и задатака, односно функција: а/ откривање, превенција и спречавање обавештајних и других операција које спроводе стране обавештајне и друге агенције, организације и појединци који угрожавају безбедност Русије; б/ координација контраобавештајних активности и мера којима се штити безбедност саме службе; в/ борба против организованог криминала, корупције, кријумчарења, легализовања кривичног деловања, илегалне емиграције, илегалне трговине оружјем, муницијом, експлозивом, токсичним агенсима, дрогама и психоактивним супстанцама, примена техничких уређаја за тајно прикупљање података; г/ супротстављање екстремистичком деловању, укључујући деловање илегалних милитантних група, криминалних синдиката и банди, појединаца и јавних удружења који раде на оружаном побуни, угрожавању уставног поретка РФ, насилном доласку или повратку на власт; д/ борба против терористичког и субверзивног деловања; ђ/ спровођење офанзивних обавештајних операција; е/ прикупљање и обрада обавештајних података; ж/ заштита државне границе; з/ заштита државних тајни и спречавање акција прислушкивања страних агенција; и/ акције инфилтрације у стране обавештајне службе и организације и друге контраобавештајне операције; ј/ заштита информатичке безбедности и података који су државна тајна.²⁴

Не улазећи у све могуће аспекте контраобавештајног рада, односно функција које се могу подвести под контраобавештајну активност, генерално се као најчешће функције контраобавештајне активности наводе: 1/ заштита сопствених тајни и прикупљање информација о страним обавештајним службама и њиховим активностима и намерама; 2/ откривање активности страних обавештајних служби и њихових позиција у сопственим структурама (*defectors*); 3/ истраживање и анализа структуре, кадрова и операција страних обавештајних и безбедносних служби, и 4/ операције у циљу уништавања и неутралисања потенцијала страних обавештајних

²² *The National Counterintelligence Strategy of the United States of America* (2007), Internet 16/07/2007, www.dni.gov/reports/NCIX_Strategy_2007.pdf.

²³ Counterintelligence, US Marine Corps, MCWP 2-14 (Coordinating Draft – 7 October 1998), Department of the Navy, Headquarters United States Marine Corps, Washington, DC 20380-1775, 2-1.

²⁴ *Федеральный Закон Об органах Федеральной службы безопасности в Российской Федерации*, 03.04.95, Но. 40-ФЗ (СЗ Но. 15-95 г. ст. 1296), (Принят Государственной Думой 22.02.95 г., изменен и дополнен 01/12/99).

и служби безбедности које предузимају друге разноврсне субверзивне и активности против националних интереса и националне безбедности.

Заштита тајни је прва функција контраобавештајног рада. Постоје два аспекта везана за ову функцију: а/ физичка безбедност, што подразумева чување поверљивих информација далеко од оних који нису овлашћени за приступ истим, и б/ стварање свести код људи који рукују поверљивим информацијама да се оне морају штитити. Мере физичке безбедности информација укључују њихову заштиту од страних обавештајаца и њихових агената, односно спречавање страних обавештајаца и њихових агената да дођу у близину или додир са тим информацијама, или само спречавање неовлашћеног особља да рукује таквим информацијама.²⁵

Откривање страних обавештајних активности усмерених против националних интереса једне земље је други задатак контраобавештајне активности. Он обухвата идентификацију разноликих појавних облика присуства непријатељске обавештајне активности, кроз сплет проактивних безбедносних мера (заштиту персонала, руковање информацијама, компјутерску и физичку безбедност) и динамичко прикупљање (контра) обавештајних сазнања о страним обавештајним продорима. Откривање страних обавештајних активности и њихових намера је сталан процес реализације офанзивних прикупљачких захтева, који обухватају креативне прикупљачке стратегије и технике, и рафиниране обавештајне анализе у циљу разумевања природе страних обавештајних операција. Контраобавештајне анализе подразумевају изузетно тешке процесе рада, путем којих се настоје идентификовати, анализирати, антиципирати и спречити успешне обавештајне операције усмерене против сопствених интереса. То је својеврстан и напоран истраживачко-аналитички посао, који се не своди само на прикупљање контраобавештајних сазнања и њихово прослеђивање политичким одлучиоцима, већ обухвата и мноштво других послова (криминалистичких, форензичких и др.), а све у циљу успешног спречавања страних обавештајних продора. Наравно, претходни контраобавештајни рад подразумева примену свих савремених прикупљачких метода (технички метод у свим својим аспектима – SIGINT, MASINT, ELINT, COMINT, итд.), читав сплет прикупљања контраобавештајних сазнања из људских извора (HUMINT), од класичног агентурног метода, преко прикупљања обавештајних информација из отворених извора (OSINT).²⁶ Ова функција контраобавештајне активности, дакле, представља у функционалном смислу скуп сложених и веома тешких активности који се одвијају кроз специфичан циклус, сличан обавештајном циклусу (*intelligence cycle*).

²⁵ Moravej, K., Diaz, G., *op. cit.*

²⁶ Више о томе: Бајагић, М., (2004), *Обавештајна активност и спољна политика – студија случаја САД*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.

Процењивање (истраживање и анализа) је трећа функција контраобавештајног рада. Прикупљање објективних и правовремених контраобавештајних сазнања први је корак у превенцији спољних обавештајних претњи или ублажавању негативних последица које оне већ изазову. Информативно-обавештајни, односно прикупљачки део укупне контраобавештајне активности, релизован кроз конкретан оперативни рад и примену савремених прикупљачких дисциплина, своју стварну сврху налази у следећој фази – процењивању контраобавештајних информација у односу на природу извора угрожавања, њихових узрока, врста, појавних облика, и тежине последица које изазивају. Свако процењивање, па и у контексту контраобавештајне активности, подразумева сложене процесе рада сложеног аналитичког и превентивно-безбедносног карактера. Процењивање пружа могућност да се одговори на мноштво питања, на пример: 1/ на који начин усмерити сопствене безбедносне и контраобавештајне капацитете у супротстављању обавештајним службама непријатељских држава; 2 / које мере су неопходне у превенцији и супротстављању ширењу оружја за масовно уништење, и веза између ове претње безбедности и тероризма; 3/ које проактивне мере и операције дефинисати и спровести, потпомогнуте глобалном сарадњом, у борби против глобалног тероризма и држава спонзора ове претње, и 4/ на који начин објединити националне и шире потенцијале у откривању, сламању и процесуирању мрежа транс-националног организованог криминала итд.

Коначно, операције *уништавања и неутралисања* намера и потенцијала страних обавештајних и служби безбедности су последња функција контраобавештајног рада. Она подразумева примену најофанзивнијих мера, радњи и поступака, којима се правовремено и ефикасно може спречити штетно дејство страних непријатељских ентитета, без обзира да ли су у питању стране обавештајне службе, или неки други носиоци субверзивних дејстава (терористичке организације и сл.).

С обзиром на промену природе страних обавештајних претњи, неке функције контраобавештајне активности, које представљају већ успостављене тактичке циљеве и процесе, постале су саставни део иновираних и развојних стратегија националне безбедности. Контраобавештајна активност директно доприноси очувању и унапређењу националне безбедности, на начин да представља *штит* (заштиту од пенетрације страних обавештајних ентитета у структуре владе и информисање у области безбедности и одбране) и *мач* (обављање офанзивних операција у циљу разумевања страних намера и уништавање страних обавештајних потенцијала) за све који су претња националној безбедности. Контраобавештајна активност доприноси унапређењу политике државе, представљајући јединствен прозор у планове, намере и могућности страних сила које, путем обавештајних и других операција, директно угрожавају националну без-

бедност и националне интересе. Тај прозор у „*двоструки живот*“ других држава је мање позната димензија контраобавештајног рада, коју су политички одлучиоци и научници у великој мери занемарили. Контраобавештајна активност, наиме, чини драгоцену полазну тачку за спољну обавештајну активност у разумевању страних намера и политике, али само када се контраобавештајни резултати цене на исправан начин.²⁷ Другим речима, контраобавештајна активност не обухвата само дефанзивне мере, већ и офанзивни наступ изван граница сопствене државе.

С тим у вези, основни циљеви контраобавештајне активности могу се груписати на следећи начин: 1/ прикупљање, обрада и употреба информација које садрже индиције или доказе о обавештајним, терористичким или другим незаконитим/илегалним активностима специјализованих установа других држава (појединци, групе или организације) усмереним на угрожавање националне безбедности; 2/ супротстављање обавештајним, терористичким и другим активностима посебно специјализованих установа других држава (организација, група или појединаца) усмереним на угрожавање националне безбедности, и 3/ развој и примена разноврсних мера у циљу превенције, уклањања и неутрализације претњи националним интересима, друштвеном ткиву и правима грађана.²⁸

У стратегијском контраобавештајном плану FBI 2004–2009. године за кључне контраобавештајне приоритете су наведени тачно одређени задаци, на основу којих се могу препознати и општи циљеви контраобавештајне активности: заштита националне безбедности од терористичких напада; заштита националне безбедности од страних обавештајних операција и шпијунаже; заштита националне безбедности од сајбер напада и високотехнолошког криминала; борба против корупције на свим нивоима; заштита грађанских права; борба против националних и међународних криминалних организација, криминала „белог оковратника“ и насилничког криминала; подршка свим нивоима власти и међународним партнерима; побољшање технолошких капацитета за успешну реализацију мисије контраобавештајних агенција.²⁹

Процес реализације контраобавештајне активности

Процес реализације контраобавештајних активности у циљу откривања страних обавештајних операција подразумева и текући (*current*) и

²⁷ Van C., M., (2007), „*Counterintelligence and National Strategy*“, School for National Security Executive Education (SNSSE), Washington, D.C.: National Defense University Press, стр. 3.

²⁸ Упореди: Закон о контраобавештајним активностима Украјине (On Counterintelligence Activity), published in Holos Ukrainy (Kiev, Ukraine) January 28, 2003, Internet 16/07/2008, www.fas.org/irp/world/ukraine/cilaw.html.

²⁹ FBI Counterintelligence Strategic Plan 2004-2009; Internet 16/07/2008, www.fbi.gov/publications/strategicplan/strategicplantext.htm#ci.

упозоравајући (*warning*) контраобавештајни рад, као одговор на непредвидиво и изненадно штетно деловање офанзивних и умрежених страних обавештајних продора и других савремених претњи безбедности. Таквим активностима угрожени су сви; грађани, институције, друштво у целини, држава, али и шире окружење. Стране (обавештајне и субверзивне) операције се јављају у више облика – могу бити појединачне и синхронизоване, видљиве и прикривене, зависно од објекта напада и његових безбедносних потенцијала. Зато се од контраобавештајних служби захтева и очекује правовремено, синхронизовано и ефикасно деловање, да би се предупредиле непријатности и теже штетне последице од деловања страних обавештајних ентитета, носилаца глобалног тероризма и других глобалних претњи безбедности. Свакако, откривање страних обавештајних активности захтева и преусмеравање сопствених капацитета и њихово дубоко стратешко и тактичко убацивање у противничке структуре на сопственој територији, територији државе која је носилац тих активности, или треће државе са које се евентуално одвија страна обавештајна активност. Ово је прикупљачки имератив сваке контраобавештајне службе, јер без контраобавештајних операција инфилтрације у противничке структуре није могуће одговорити свим захтевима који се постављају пред њих у безбедносном милеу XXI века. Овако схваћена, контраобавештајна активност укључује пасивне и активне мере у супротстављању непријатељским информативним акцијама, односно супротстављању страним шпијунским активностима, субверзијама и тероризму.³⁰

У стратегијском смислу, процес реализације контраобавештајних активности подразумева следеће фазе: 1/ развој контраобавештајних потенцијала; 2/ руковођење контраобавештајним надзором; 3/ развој контраобавештајних планова; 4/ руковођење контраобавештајним операцијама, и 5/ помоћ у имплементацији контраобавештајних мера.³¹ У најкраћем, а на основу многобројних и различитих практичних искустава о начину, односно процесу реализације контраобавештајних активности, у основне фазе контраобавештајног рада могу се сврстати: а/ дефинисање планова и мера и заштита сопствених потенцијала и безбедносних интереса (*definition/protection*); б/ реализација истраживања у циљу откривања и процене природе претњи (*competitors/ identify and evaluate*); в/ уочавање и разумевање претњи и процена рањивости (*vulnerabilities/evaluate and identify*); г/ дефинисање и реализација акција на плану одвраћања претњи (*dissuasion/define actions*); д/ анализа реализованих акција из угла процене коришћених људских и технолошких потенцијала (*analysis/people and technology*); и е/ дефинисање будућих (контра)обавештајних потреба и планова (*intelligence/decisions*).³²

³⁰ Упореди: Counterintelligence, US Marine Corps, MCWP 2-14, 5 september 2000; www.marines.cc.

³¹ Ibid.

³² Taborda and Ferreira (2002, стр. 185), У: Van C., М., *op. cit.*

Све наведене фазе процеса контраобавештајне активности су од врхунског значаја, јер су предмет њиховог рада превасходно страни непријатељски ентитети, посебно њихови обавештајни потенцијали, чији су стратешки циљеви: продрети у структуру нападнуте државе, прикупити и прозрети тајне које се тичу њене националне безбедности (информације, планове, технологије, активности) у циљу остварења својих интереса; манипулисати и искривити слику политике и стратегије националне безбедности те државе, угрозити њен технолошки развој и привредно благостање, коначно и њене спољнополитичке приоритете; омести контраобавештајне операције и друге операције из те државе (тајно деловање, специјалне операције и друге осетљиве дипломатске и војне активности); унапредити и иновирати информационе и сваке друге супериорности сопствене државе.³³

Када говоримо о реализацији процеса контраобавештајне активности, морамо имати у виду и питања која се односе на избор метода, инфраструктуре и кадра који учествују у тој реализацији. Ипак, посебно се истичу проблеми везани за људске изворе. Прво, људски извори могу обезбедити виталне информације, али је питање колико су они поуздани и да ли су информације тачне? Стално је присутан проблем законитости у примени агентурног метода, односно коришћења људских извора према којима влада одређена аверзија, као и миту и манипулацији које се користе у њиховој употреби. Следеће питање је везано за проблем одржавања веза са изворима контраобавештајних података, као и проблем правремености прикупљања обавештајних података, које је често споро, ризично и илегално/незаконито. Ту се намеће и проблем коришћења услуга тзв. „спавача“ као извора информација. Коначно, све контраобавештајне службе морају пажљиво размотрити и питање изложености својих извора противничким службама и другим опасностима. Ако се ти извори открију, прети им суђење и деконспирација матичне обавештајне службе, па су они као контраобавештајни потенцијали двосекли мач за службу.

Стратешка контраобавештајна активност

Стратешко обавештавање је постало одавно предмет различитих студија и анализа. Први на том плану био је Шерман Кент (*Sherman Kent*), који је овај концепт разумео и описао као основ националне моћи и савремене америчке стратешке мисли. Насупрот томе, концепт „стратешког контраобавештајног рада“ остао је релативно неразвијен и у теорији и у примени. То је, ипак, чудно јер стратешко обавештавање за угаони камен узима целокупне националне интересе и изворе државне моћи, разумевањем сврхе и начина на који друге државе користе своје националне

³³ Van C., M., *op. cit.*, стр. 4.

и обавештајне потенцијале за остваривање информационе предности и утврђених спољнополитичких циљева.³⁴ С друге стране, стратешки контраобавештајни рад би, такође, морао имати значајно, ако не кључно место у имплементацији стратегије националне безбедности сваке савремене државе, и то у смислу превенције спољних обавештајних продора и откривања намера и активности страних држава које настоје остварити своје националне интересе стратешким обавештавањем. У том смислу се и поставља питање: Шта подразумева концепт „стратешког контраобавештајног рада“?

Контраобавештајни рад поседује своју особену логику која се не препознаје само из законима дефинисане области контраобавештајног рада, где се под овим концептом сматра активност на плану идентификације, процене, вредновања и неутрализације свих активности страних обавештајних агенција, терористичких организација и других субјеката који настоје угрозити националне интересе и безбедност одређене државе у свим аспектима. Сходно томе, стратешки контраобавештајни рад подразумевао би употребу укупних националних потенцијала на плану прикупљања стратешки значајних сазнања у извођењу сложених операција у циљу остварења националне безбедности и унапређења интереса сопствене државе. Коначни циљ је деградација страних обавештајних агенција и њихових способности, а тиме и способности и намера страних држава. Да би испунила своју мисију, стратешка контраобавештајна активност мора извршити три главна задатка: 1/ спречавање актуелних противничких намера и обавештајних потенцијала (спречавање пенетрације страних агената у институције државе и заштита тајни од националног интереса); 2/ пружање стратешког одговора на стратешке претње које долазе од страних држава и њихових обавештајних служби, а не предузимање *ad hoc* мера и радњи; 3/ преузимање стратешке иницијативе и стварање обједињеног контраобавештајног система на националном нивоу, као резултата интеграције разноврсних програма, ресурса и активности за постизање стратешких циљева у заштити и унапређењу националне безбедности и националних интереса.

Литература:

1. The definition of Counterintelligence (CI), Executive Order 12333, December 4, 1981, „United States Intelligence Activities“.
2. Joint Pub 1-02 by Joint Pub 2-03, Internet 16/06/2008, <http://ftp.fas.org/irp/doddir/dod/jp3-55/3-55gl.htm>.

³⁴ Упореди: Van C., M., (2007), „*The Question of Strategic Counterintelligence: What Is It, and What Should We Do About It?*“, Y: Studies in Intelligence, Bookshelf, Vol. 51, бр. 2, стр. 1-15.

3. Internet 19/06/2008, <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn?s=counter-intelligence>.
4. Counter-Intelligence, Intelligence Encyclopedia, Internet 19/06/2008, www.answers.com/topic/counter-espionage.
5. *Федеральный Закон Об органах Федеральной службы безопасности в Российской Федерации*, 03.04.95, Но. 40-ФЗ (СЗ Но. 15-95 г. ст. 1296, Принят Государственной Думой 22.02.95.г., изменен и дополнен 01/12/99).
6. Wikipedia, Counterintelligence, Internet 19/06/2008, <http://en.wikipedia.org/wiki/Counterintelligence>.
7. Counterintelligence, Britannica, Internet 21/06/2008, www.britannica.com/eb/-9026568/counterintelligence.
8. Counterintelligence, Merriam Webster dictionary, Internet 20/06/2008, www.merriam-webster.com/dictionary/counterintelligence;
9. Counterintelligence, www.thefreedictionary.com/counterintelligence; online.edictionary.com/word/counterintelligence; <http://lookwayup.com/lwu.exe/lwu/d;w=counterintelligence/n/635074>.
10. *The National Counterintelligence Strategy of the United States of America*, (2007), Office of Director of National Intelligence, National Counterintelligence Executive.
11. Richelson, J. T., (1999), *The US Intelligence Community* (Fourth edition), Oxford: Westview Press.
12. Moravej, K., Diaz, G., (2007), *Critical Issues in Contemporary Counter-Intelligence*, UNISCI Discussion Papers, N° 13, UNISCI/Universidad Complutense de Madrid.
13. Executive Order 12333, December 4, 1981, „United States Intelligence Activities“.
14. Counterintelligence, US Marine Corps, MCWP 2-14 (Coordinating Draft – 7 October 1998), Department of the Navy, Headquarters United States Marine Corps, Washington, DC 20380-1775, 2-1.
15. Van C., M., (2007), „*Counterintelligence and National Strategy*“, y: School for National Security Executive Education (SNSEE), Washington, D.C.: National Defense University Press.
16. Van C., M., (2007), „*The Question of Strategic Counterintelligence: What Is It, and What Should We Do About It?*“, Y: Studies in Intelligence, Bookshelf, Vol. 51, бр. 2.
17. *On Counterintelligence Activity, published in Holos Ukrayiny (Kiev, Ukraine) January 28, 2003*, Internet 16/07/2008, www.fas.org/irp/world/ukraine/cilaw.html.
18. FBI Counterintelligence Strategic Plan 2004-2009; Internet 16/07/2008, www.fbi.gov/publications/strategicplan/statagicplantext.htm#ci.

19. Counterintelligence, Internet 01/12/2008, www.competitiveintelligence.biz/?page_id=6.
20. Herman, M., (1996), *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press.

Foreign experiences in developing theoretical and organizational concepts of counterintelligence activity

***Abstract:** The paper focuses on an analysis and critical overview of the role of counterintelligence operations as an integral part of national security potentials of every state in their efforts to suppress all forms of threats and challenges to security. The foundation of the analysis comprises foreign theoretical and practical experiences in this field, bearing in mind that counterintelligence activities are given a lot of attention, both to intelligence operations and other security-related activities, measures and operations, aimed at discovering, analyzing, understanding and suppressing all current threats to national, international and global security.*

***Key Words:** counterintelligence activities, challenges and threats to security, foreign intelligence activity, secret operations, terrorism, organized crime.*

Мр Радосав РИСИМОВИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Нужна одбрана и права и дужности полицијских службеника

UDK: 343.3/7:341.4(4)

Апстракт: *Тема овог рада је несумњиво један од најважнијих института кривичног права. На значај нужне одбране у савременим законодавствима, теорији и судској пракси указује сврха примене овог института и дејство у односу на учиниоца кривичног дела. Добро је познато да се нужном одбраном штити право од неправда, тј. штите правна добра нападнутог лица од противправног напада. Наша истраживања судске праксе су показала да се најчешће може говорити о заштити најзначајнијих добара сваког човека: живота, телесног интегритета и имовине. Штавише, предузимањем противправног напада нарушава се правни поредак, док примена нужне одбране доприноси његовом поновном успостављању. Али, да ли је законодавац желео да обезбеди заштиту искључиво нападнутом и правном поретку, занемарујући интересе нападача?*

Занимљиво је да се данас у Немачкој воде расправе да ли се кривично дело изнуђивање исказа од стране службеног лица може оправдати нужном одбраном другог, упркос забрани тортуре у поступцима пред државним органима која је садржана у кривичноправним прописима, Уставу, нормама полицијског права и међународним конвенцијама. Познато је да су полицијски службеници, због природе професије коју обављају, често у прилици да пружају нужну помоћ или одбијају противправни напад од свог добра. Намеће се питање, да ли је оправдано у том случају применити прописе кривичног законодавства који регулишу нужну одбрану, или предност имају одредбе полицијског права које се односе на употребу средстава принуде?

Кључне речи: *нужна одбрана, неопходност одбране, полицијски службеници.*

Нужна одбрана у кривичном законодавству неких европских земаља

У савременој немачкој кривичноправној литератури су учињени бројни покушаји да се одреди правна природа нужне одбране, при чему је основни проблем противречност између права на одбрану, на једној страни,

и монопола заштите права којим располаже држава у модерном друштвеном уређењу, на другој страни. Ипак, заједничка мисао свих аутора је да суштину нужне одбране одређује реченица: „*Право не треба да устукне пред неправом (Recht dem Unrecht nicht zu weichen braucht)*“.¹

Према једном мишљењу, тзв. индивидуалноправном аспекту или принципу заштите (*Schutzprinzip*), нужна одбрана је природно право појединца на одбрану од противправног напада другог лица.² Са друге стране, присталице тзв. социјалноправног аспекта нужне одбране (тзв. надиндивидуална концепција) или „*принципа очувања права*“ (*Rechtswahrungsprinzip*), у први план истичу да се противправним нападом у смислу овог института угрожава правни поредак који такође не треба да устукне пред неправом.³ То значи да се одбраном коју предузима нападути, а која има за циљ заштиту неког правног добра, истовремено штити и правни поредак. Практична последица социјалноправног аспекта нужне одбране је ограничење овог права, под условом да се у конкретном случају утврди екстремна несразмера повређених или угрожених правних добара нападутог и правних добара нападача.⁴ Дакле, заштита интереса нападача је у интересу правног поретка, јер обезбеђује примену норми и у односу на некога ко не поступа у складу са прописима.⁵ Ипак, у сукобу интереса нападача и нападутог, *Renzikowski* предност даје правним добрима нападутог, што је и логично узимајући у обзир основно обележје нужне одбране, мисао да право не може устукнути пред неправом. У том смислу, овај аутор поставља и једноставну формулу која има за циљ да оправда повреду нападачевог правног добра, односно остварење обележја бића кривичног дела у стању нужне одбране учини легитимним:

- индивидуално правно добро нападутог,
- општи интереси за очување правног поретка,
- индивидуално право нападача.⁶

Наше је мишљење да *Renzikowski* исправно закључује да два, на први поглед, супротстављена концепта нужне одбране не искључују један другог, већ су комплементарни, иако је сврха примене овог института пре свега заштита индивидуалних права. Осим тога, он као присталица тзв. дуалистичке теорије нужне одбране („*Zwei-Elemente-Theorie*“), није усамљен у модерној теорији кривичног права Савезне Републике Немачке.⁷

¹ Schönke, A., Schröder, H., (2001), *Strafgesetzbuch – kommentar*, München, стр. 602.

² Jescheck, H. H., Weigend T., (2003), *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Berlin, стр. 337.

³ Kirchhof, P., (1978), *Polizeiliche Eingriffsbefugnisse und private Nothilfe*, München-Frankfurt a.M., NJW, vol. 20, стр. 972.

⁴ Jescheck, H. H., Weigend T., *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, op. cit., стр. 337.

⁵ Renzikowski, J., (1994), *Notstand und Notwehr*, Berlin, стр. 94.

⁶ Bertel, C., (1972), *Notwehr gegen verschuldete Angriff*, Berlin, ZStW, vol. 1, стр. 7-8.

⁷ Roxin, C., (2003), *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, München, стр. 774.

Члан 32, став 2 *Кривичног законика Немачке*, који регулише овај институт, гласи: „*Нужна одбрана је она одбрана која је неопходна да се од себе или другог одбије истовремени противправни напад*“.⁸ Обим права на нужну одбрану је неспорно ограничен, јер је неподељено мишљење кривичноправне литературе да сврха овог института није само заштита правних добара која су изложена противправном нападу, већ и адекватно обезбеђење интереса нападача који могу бити угрожени предузетом одбраном. Ово начелно становиште прихваћено је и у немачком кривичном законодавству, односно у члану 33 *Кривичног законика*, који прописује прекорачење нужне одбране: „*Учиницац неће бити кажњен ако је прекорачио границе нужне одбране због раздражености, страха или препасти*“.⁹

Члан 20 *Кривичног законика Шпаније* таксативно наводи основе који искључују кривичну одговорност учиниоца, између осталих и нужну одбрану. Произилази да шпанско кривично законодавство припада групи земаља које прихватају концепцију нужне одбране као основа који искључује кривичну одговорност, за разлику од схватања о искључењу противправности, односно кривичног дела.

Члан 20, став 4 који одређује услове за примену овог института гласи: „*Искључена је кривична одговорност лица које учини дело у одбрани својих права или права другог ако су испуњени следећи услови:*

Прво. Противправни напад. У случају одбране добара противправним нападом ће се сматрати напад на иста, којим је учињено кривично дело или изазвана озбиљна и непосредна опасност од оштећења или уништења добара. У случају одбране стана противправним нападом ће се сматрати недозвољен улазак у исти.

Друго. Неопходност рационалне употребе средстава ради спречавања или одбијања напада.

*Треће. Изостанак довољне провокације од стране нападнутог.*¹⁰

Основни услови за примену овог института садржани су у члану 52 КЗИ:

„Неће се казнити учинилац дела принуђен нужном одбраном свог права или права другог од опасности истовременог противправног напада, ако је одбрана пропорционална нападу.

Увези са чланом 614, изменама се додају два става. Према првом ставу, постоји однос пропорције ако неко у складу са законом присутан на наведеним местима, употреби оружје које законито поседује или неко друго прикладно средство да би одбранио:

⁸ Jescheck, H. H., Weigend T., *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, op. cit., стр. 338.

⁹ Müller, B. C., (1989), *Der Notwehrszes*, München-Frankfurt, JuS, vol. 9, стр. 717.

¹⁰ Duran, C. C., Alcoy, F. P., (2004), *Código penal con todas sus reformas comparados por artículos*, Valencia, стр. 45.

а) безбедност себе или другога;

б) правна добра себе или другога, док напад траје или постоји опасност од напада.

Према пропису садржаном у другом ставу, напред наведено примењује се и у случају да је дело учињено на било ком месту на коме се обавља комерцијална, професионална или предузимачка делатност¹¹.

Законодавац је изменама КЗИ од 13. фебруара 2006. године, покушао да промени традиционалну концепцију нужне одбране у италијанском законодавству. Члану 52 КЗИ додата су два нова става, која гласе:

„У вези са чланом 614, изменама се додају два става. Према првом ставу, постоји однос пропорције ако неко у складу са законом присутан на наведеним местима, употреби оружје које законито поседује или неко друго прикладно средство да би одбранио:

а) безбедност себе или другога;

б) правна добра себе или другога, док напад траје или постоји опасност од напада.

Према пропису садржаном у другом ставу, напред наведено примењује се и у случају да је дело учињено на било ком месту на коме се обавља комерцијална, професионална или предузимачка делатност¹².

Законодавац је наведеним изменама покушао да промени и судску праксу, која често веома строго тумачи део одредбе о нужној одбрани који се односи на обавезну пропорцију између одбране и напада. Судови, оцењујући постојање овог услова, полазе од међународних конвенција, уставних одредби и прихваћеног вредносног система, према којима су живот и телесни интегритет најважнија правна добра. Изменама законика учињен је покушај да се италијанско кривично законодавство приближи прописима појединих америчких држава, које нападнутом чак и у случају угрожавања материјалних добара на приватном поседу одобравају лишавање живота нападача. Ипак, у теорији кривичног права преовладава мишљење да наведеним изменама нису суштински промењени услови за примену нужне одбране, прописани у члану 52 КЗИ.¹³ Једноставније речено, а то произлази из досадашњих излагања у овом раду, све што је садржано у првом и другом ставу измењене одредбе о нужној одбрани, омогућава и примена оригиналног законског текста. На пример, већ смо истакли да је под одређеним условима могуће употребити оружје у циљу одбијање напада на материјална добра. Нелогично је да претпоставка о пропорцији напада и одбране постоји у погледу сваког напада на неко лично или материјално добро, без обзира на место где је кривично дело

¹¹ Delpino, L., (2006), *Diritto Penale – Parte generale*, Napoli, стр. 1151.

¹² Исто, *op. cit.*, стр. 1151.

¹³ Pagliaro, A., Ardizzone, S., (2006), *Diritto penale Italiano*, Milano, стр. 270.

учињено.¹⁴ У супротном, то би значило давање произвољне „дозволе за убијање“, истиче *Beltrani*.

Delpino се придружује критикама новог законског решења и наглашава да би свако широко тумачење одредбе о нужној одбрани било поништено одлуком Уставног суда Италије. Поред тога, критикује законодавца износећи следећу примедбу: „Вероватно је да данас лице које покуша да оствари кривично дело у кући оштећеног неће бити ненаоружано, сматрајући да нападнутог нови пропис скоро овлашћује да га убије, уплашен да ће га дочекати са оружјем у рукама“.¹⁵

Неопходност одбране као битан елемент нужне одбране

У члану 32 *Кривичног законика Савезне Републике Немачке*, законодавац је као услов за примену нужне одбране истакао и захтев да одбрана у конкретном случају мора бити неопходна (*erforderlichkeit*). За разлику од решења које је прихваћено у српском законодавству, у Немачкој преовладава мишљење да употреба термина „неопходно потребна“ одбрана није сврсисходно, јер је идентично значење речи неопходна и потребна.¹⁶

Неопходна је она одбрамбена радња која је са једне стране ефикасна, тј. одбија напад, али је истовремено, са друге стране, и најблаже одбрамбено средство, најмање штетно по интересе нападача.¹⁷ Очигледно је да одређујући појам неопходне одбране, аутор жели да задовољи два супротстављена интереса. Пре свега, нужном одбраном треба заштитити интересе нападнутог јер је изложен противправном нападу, али, истовремено, етички разлози захтевају и бригу о правним добрима нападача. Његово понашање, које је без сумње противправно, не даје право нападнутог да без икаквих ограничења предузима одбрану и повреди правна добра нападача. Сврха нужне одбране није кажњавање нападача, већ адекватна заштита интереса нападнутог, правног поретка и нападача.

Неопходност одбрамбене радње се не може утврдити постављањем једног општег правила које би представљало решење за све конкретне ситуације нужне одбране. Дакле, реч је о фактичком питању на које се мора одговорити узимајући у обзир све релевантне околности, а посебно интензитет напада и одбране, лична својства нападача и нападнутог, одбрамбена средства која су на располагању нападнутог, однос вредности нападнутог правног добра и добра нападача.¹⁸ Сажето речено, субјектив-

¹⁴ *Beltrani, S.*, (2006), *Corso di diritto penale – Parte generale e speciale*, Padova, стр. 132.

¹⁵ *Delpino, L.*, *Diritto Penale – Parte generale, op. cit.*, стр. 1152.

¹⁶ *Jescheck, H. H.*, *Weigend T.*, *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil, op. cit.*, стр. 345.

¹⁷ *Leckner, K.*, *Kühl, K.*, (2001), *Strafgesetzbuch mit Erläuterungen*, München, стр. 200.

¹⁸ *Altwater, G.*, (2006), *Rechtsprechungsübersicht Tötungsdelikte*, München und Frankfurt, NStZ, vol. 2, стр. 91.

на процена неопходности одбране од стране нападнутог није од значаја, јер суд утврђује испуњеност овог услова нужне одбране узимајући у обзир само објективне околности сваког конкретного случаја.¹⁹

Теорија и судска пракса су велику пажњу поклонили улози и значају средства напада и одбране, при процени да ли је у конкретном случају одбрана коју предузима нападнути неопходна. Разматрање овог проблема започећемо анализом пресуде којом је оптужени ослобођен оптужбе за убиство у покушају, јер је, по мишљењу суда, његово понашање квалификовано као неопходна одбрана.²⁰ Суд је утврдио следеће чињенично стање: оптужени и његов пријатељ су потражили ресторан у коме би вечерали, али су се из страха од напада наоружали ножевима. У току вечере оптужени Ф је ударио руком по столу и оштетио део инвентара, што су особе У и В схватиле као провокацију, иако објективно таква процена није била оправдана. Оштећени У је отишао до стола тражећи објашњење поступка оптуженог Ф, који је одговорио да не жели сукоб, да је његов намера да вечера и ништа више од тога. Након изиласка из ресторана оштећени су сачекали оптужене, који реагују потезањем ножева држећи их у одбрамбеном положају, манифестујући на тај начин претњу која може бити реализована у случају напада. У том тренутку неко од пролазника је узвикнуо да долази полиција, што је био сигнал да се оштећени повуку, али само привремено (што ће показати даљи развој догађаја). Наставили су да прате оптужене, а како су срели познанике, особу Л, К и М, позивају их да им се придруже у „трагању“, што су ови без размишљања прихватили. Оштећени У је понео са собом и дрвену летву, односно гвоздену шипку, коју би користили као средство за напад. Приликом сукоба који је уследио, оштећени У је ударио оптуженог дрвеном летвом у пределу бутине, али се истовремено оклизнуо, што је имало за последицу испадање летве из његових руку. Када се оштећени У придигао да би поново узео летву и поновио напад, оптужени Ф га је убо ножем у пределу груди наносећи му на тај начин тешку телесну повреду. Живот оштећеног је спасен само захваљујући благовременој лекарској интервенцији.

У коментару напред наведене пресуде, *Detter* најпре истиче да процена неопходности одбране зависи не само од дотадашње, него и од могуће будуће употребе средства напада, упркос тврдњи тужиоца да је неправилно уверење суда о опасности дрвене летве коју је нападач употребио.²¹ Штавише, дрвена летва је опасно средство које би могло бити употребљено за ударац у виталне делове тела, што може довести и до смртности последица. Тешко је замислити да се нападач наоружа „меким“ летвом,

¹⁹ Spindel, G., (1984), *Keine Notwehrein-schränkung unter Ehegatten*, Tübingen, JZ, vol. 11, стр. 508.

²⁰ BGH 9. 8. 2005 – 1 StR 99/05, (München und Frankfurt a. M., NStZ, vol. 3, 2006, стр. 153).

²¹ Detter, K., (2006), *Zum Strafzumessungs- und Maßregelrecht*, München und Frankfurt a. M., NStZ, vol. 3, стр. 153.

безопасном по живот и телесни интегритет нападнутог, о чему се изјаснила и судска пракса.²²

У италијанској теорији кривичног права, пропорционалност напада и одбране се, по правилу, разматра одвојено од нужности (неопходности). Разлог је, између осталог, чињеница да члан 52 КЗИ изричито наводи да се учинилац кривичног дела неће казнити, „ако је одбрана пропорционална нападу.“ Упркос томе, ми прихватамо схватање према коме нужност одбране значи како њену неопходност, тако и пропорционалност. Пропорционалност постоји уколико је зло које је нападнути учинио мање, једнако или незнатно веће од зла које је претило од нападача.²³ Другачије речено, знатна диспропорција између учињеног зла и зла које је претило, онемогућава примену одредбе о нужној одбрани.

Ако је одбијање напада мање опасним средствима непоуздано, дозвољено је употребити и опаснија средства, тј. средства опасна по живот, узимајући у обзир угроженост нападнутог.²⁴ Нападнути није дужан да предузима одбрану са неизвесним исходом (нпр. вербално објашњавање), што је оправдано због суштинског обележја нужне одбране, сукоба права са неправом (*Recht dem Unrecht nicht zu weichen braucht*).²⁵ Ово начелно становиште се у поменутом случају односи и на начин употребе ножа од стране оптуженог, који није био дужан да се брани тако што ће врхом бајонета додирнути тело нападача, што би, по мишљењу државног тужиоца, у том тренутку било довољно за одбијање напада јер је оштећеном дрвена летва испала из руку. Ми прихватамо начелни став *Dettera* о овом проблему, уз опаску да гледиште тужиоца није прихватљиво и с обзиром на околности догађаја. У тренутку наношења тешке телесне повреде, оштећени и оптужени су се налазили у покрету, а како се сукоб догодио у току ноћи, видљивост није дозвољавала такав начин одбране. Поред тога, напад који га угрожава захтевао је од оптуженог тренутну реакцију, што указује да он није имао на располагању довољно времена за размишљање о начину употребе одбрамбеног средства, тј. који је, с обзиром на интересе оштећеног, најблажи. Произлази да је убод ножем неопходан уколико нека мање опасна одбрамбена радња (нпр. претња ножем) није довољна да се напад са сигурношћу одбије.²⁶ Само у случају да му на располагању стоји више једнако делотворних средстава, нападнути мора изабрати оно које наноси мање штете.²⁷

²² BGH, 5. 11. 2003, 1. StR 287/03, (München und Frankfurt a. M., NSTZ, vol. 3, 2006, стр. 153).

²³ Delpino, L., *Diritto Penale – Parte generale, op. cit.*, стр. 358.

²⁴ Detter, K., *Zum Strafzumessungs – und Maßregelrecht, op. cit.*, стр. 153 -154.

²⁵ Jahn, M., (2006), *Strafrecht – Notwehr*, München-Frankfurt, JuS, vol. 5, стр. 467.

²⁶ Detter, K., *Zum Strafzumessungs – und Maßregelrecht, op. cit.*, (Urt. v. 26. 8. 2004 – 4 StR 236/4, 9. 8. 2005 -1 StR 99/05).

²⁷ Morgenstern, M., (2006), *Referendarexamensklausur – Strafrecht: Unterschlagung und Notwehr*, München-Frankfurt, JuS, vol. 3, стр. 254.

Закључујемо да се нападнутом може поставити захтев да употреби најблаже одбрамбено средство само ако има довољно времена да процени које је средство најмање штетно за интересе нападача, и уколико је то најблаже средство ефикасно у погледу одбране.²⁸ Према *Espinaru*, лице које је изложено противправном нападу има обавезу да употреби мање опасно средство, чак и уколико ће на тај начин умањити ефикасност одбране, ако је алтернатива проузроковање тешких телесних повреда нападачу или лишавање живота.²⁹ Треба приметити да заступник овог мишљења заборавља суштинско обележје нужне одбране, реч је о сукобу права са неправом, што значи да је излишно свако привилеговање нападача. Свакако, за друштво није пожељно проузроковање тешких последица у смислу повреде правних добара нападача, али ако је то неопходно потребно за одбијање напада, није сврсисходно на рачун ефикасности одбране штитити добра лица које предузима напад.

Уколико је лицу које предузима одбрамбену радњу на располагању само једно средство одбране, нужна одбрана неће бити прекорачена без обзира што је употребљено средство опасније од средства напада, под условом да начин и мера одбране тим средством одговарају интензитету напада.³⁰ Строгост при утврђивању да ли је у конкретном случају нападнути употребио мање штетно средство да одбије напад, зависи и од врсте правног добра које је предмет напада.³¹ На пример, ако нападач угрожава живот, не може се од нападнутог очекивати да изабере средство које је мање штетно за интересе нападача, док се код напада на част то може захтевати. Штавише, интензитет напада може бити јачи од интензитета одбране, иако лице које се брани користи опасније средство за одбрану. На пример, ово ће бити случај уколико је нападач обучен за борбу, или је лице које се брани изразито физички инфериорно у односу на нападача. Може се рећи да исти интензитет напада, истим средством, за некога представља велику опасност, а за другог скоро никакву.³² Због тога, сматрамо да је утицај средства које се користи за напад или за одбрану на њихов интензитет фактичко питање које суд решава у сваком конкретном случају. То значи, дакле, да се не може захтевати од нападнутог коришћење истоврсних средстава одбране, у поређењу са средствима која употребљава нападач приликом предузимања напада.

Судска пракса заузима став према коме се нарочито опасне одбрамбене радње (нпр. употреба ватреног оружја) морају ставити у изглед од стране

²⁸ Schönke, A., Schröder, H., *Strafgesetzbuch – kommentar, op. cit.*, стр. 615.

²⁹ Espinar, H. M., Perez, E. J. A., (2004), *Derecho penal – parte general*, Valencia, стр. 569.

³⁰ Seibert, T., (2006), *Referendarexamensklausur-Strafrecht: Stoff und Zoff*, München-Frankfurt., JuS, vol. 9, стр. 814.

³¹ Puig, S. M., Castineira, M. T., (1987), *Legítima defensa del honor y límites del derecho de defensa*, Madrid, стр. 862.

³² Kunz, K. L., (1983), *Dei organisierte Nothilfe*, Berlin, ZStW, vol. 4, стр. 990.

нападнутог, а тек уколико се на тај начин не одбије напад, дозвољена је њихова употреба.³³ Правна теорија у прилог на овај начин степеноване одбране поставља захтев да нападнути мора ставити у изглед употребу ватреног оружја, а уколико то није довољно, испалити хитац упозорења, при чему тај хитац може заменити претњу, али обрнута релација није могућа.³⁴ Ипак, *Schröder* искључује претњу у било ком виду уколико је очигледно да она неће утицати на нападача да одустане од напада, или ако би на тај начин ефикасност одбране била доведена у питање због губитка времена.

Специфичност положаја полицијских службеника у погледу неопходности нужне одбране

Неопходност одбране процењује се узимањем у обзир личних својстава нападнутог и нападача, што је несумњиво оправдано. Међутим, уколико су припадници државних служби које брину о безбедности грађана изложени нападу или пружају нужну помоћ нападнутом, услов неопходности треба процењивати са нарочитом опрезношћу. Обученост, опрема, искуство и физичка снага су, по правилу, на страни припадника полиције, који су у стању да одбију противправни напад мање опасним средством.³⁵ На пример, тренирани борац може да одбије напад једним прецизним ударцем, иако би обичан човек морао да употреби ватрено оружје. Такође, патрола коју чини више полицијских службеника ће против једног нападача сигурно употребити блажа одбрамбена средства, него нападнути који се сам брани од противправног напада.

У вези са разматрањем заштите живота као најважнијег добра, интересантно је гледиште Европског суда за људска права, изражено у пресуди *Andronicou and Constantinou v Cyprus (1998) 25 EHRR 491*, да лишавање живота, као изузетак од правила о неповредивости права на живот, мора бити неопходно и строго пропорционално.³⁶ Суд закључује да није повређен члан 2 *Европске конвенције о људским правима* који гарантује право на живот, када су кипарске специјалне јединице полиције у анти-терористичкој акцији лишиле живота отмичара и таоца. Супротно томе, у случају *McCann and others v UK (1996) 21 EHRR 97*, пресуђено је да је Уједињено Краљевство нарушило право на живот тројице осумњичених терориста који су убијени на Гибралтару.³⁷ Суд је утврдио да планирањем операције није показан захтевани ниво поштовања права на живот

³³ Altwater, G., *Rechtsprechungsübersicht Tötungs-delikte*, op. cit., стр. 92-93, (Urt. v. 25. 8. 2005 – 5 StR 255/05).

³⁴ Schöнке, A., Schröder, H., *Strafgesetzbuch – kommentar*, op. cit., стр. 615.

³⁵ Kunz, K. L., *Die organisierte Nothilfe*, op. cit., стр. 991.

³⁶ Ashworth, A., (1999), *Principles of Criminal Law*, Oxford, стр. 143-148.

³⁷ Исто, op.cit., стр. 148.

осумњичених, иако није доказано да су војници који су испалили хице поступили супротно одредби члана 2 *Европске конвенције о људским правима*. Позивање на овај случај омогућава подизање оптужница против руководиоца безбедносних служби који планирају операције ове врсте.

Опште је уверење да треће лице нема право да пружи нужну помоћ нападнутом, уколико овлашћена службена лица предузимају радње у циљу одбијања напада.³⁸ Ослонац овог мишљења је ефикасност полицијских службеника, али нужна помоћ не може бити у потпуности искључена, јер успешност тзв. организоване нужне помоћи није загарантована.

Међутим, проблем је како поступити уколико је полицајац изложен нападу другог лица, тј. да ли се оправданост његовог дела (телесно повређивање, лишавање живота нападача) оцењује узимањем у обзир кривичноправних одредби о нужној одбрани, или прописа полицијског права који регулишу употребу принуде. Поједини аутори сматрају да давање предности одредбама управноправног карактера значи дискриминацију полицајца. Према овом схватању, ако се полицајац нађе у стању нужне одбране, што је, по природи посла који обавља, врло вероватна ситуација, његова заштита би била знатно мања у односу на било ког грађанина коме одредбе кривичног законика гарантују позивање на нужну одбрану.³⁹ Супротно томе, према *Kunzi*, посебне норме, тј. полицијско право које регулише употребу средстава принуде увек има првенство примене у односу на норме општег права које регулишу нужну одбрану.⁴⁰ Расправљање овог питања није без значаја јер од решења које се прихвати зависи обим овлашћења службеног лица које одбија противправни напад, односно границе одбране које могу бити веће (општа правила нужне одбране), или мање (одбрана према правилима полицијског права). У прилог општих одредби несумњиво говори чињеница да је право на одбрану уставна категорија која се односи на све грађане, укључујући и припаднике полиције. О овом проблему директно се изјашњава законодавац у Русији, прописујући у члану 37, став 3 Кривичног законика Руске Федерације да право нужне одбране имају сва лица, независно од професионалне дужности или службеног положаја.⁴¹

На крају, *Кривични законик Немачке* (КЗН) у члану 343 прописује кривично дело изнуђивања исказа од стране службеног лица. Забрана тортуре у поступцима пред државним органима (кривичним, дисциплинским итд.) није садржана само у кривичноправним прописима, већ и у *Уставу*, нормама *Полицијског права*, односно међународним уговорима

³⁸ Himmelreich, K., (1966), *Erforderlichkeit der Abwehrhandlung, Gebotensein der Notwehrhandlung: Provokation und Rechtsmißbrauch*; Notwehrexzeß, Heidelberg, GA, vol. 5, стр. 133.

³⁹ Ambros, K., Rackow P., (2006), *Losung zum materiell-Strafrechtlichen Teil*, Berlin, JURA, vol. 12, стр. 945.

⁴⁰ Kunz, K. L., *Die organisierte Nothilfe, op. cit.*, стр. 982.

⁴¹ Кадников, Н. Г., (2006), *Уголовное право России – Общая и Особенная части*, Москва, стр. 18.

које је Немачка ратификовала. Упркос томе, није потпуно неспорно да ли је ова забрана апсолутна или се под одређеним околностима може релативизовати. Према једном мишљењу, принуда је изузетно дозвољена уколико се конкретан случај одликује обележјима која таксативно наводимо: 1. извесна, 2. непосредна, 3. знатна опасност, 4. која угрожава живот или телесни интегритет невиних особа, 5. проузрокована од стране лица које се може идентификовати, 6. лице које проузрокује опасност исту може да отклони (нпр. да открије где је скривена бомба), 7. службено лице има обавезу да предузме све мере ради отклањања опасности и 8. примена телесне принуде је једино средство које омогућава отклањање опасности.⁴²

По свему судећи, наведени услови који оправдавају принуду, односно представљају изузетак од правила да је тортура у циљу изнуђивања изказа забрањена, имају извесну тежину, али је ово становиште у целини неприхватљиво. Уосталом, и сам *Brugger* износи одређене сумње, анализирајући пример отмичара авиона који поставља државним органима захтеве, стављајући при томе у изглед лишавање живота талача. На пример, није извесно да ће ухапшени отмичар услед употребе принуде признати где се налази темпирана бомба и како функционише механизам њеног активирања.⁴³ Уопштено говорећи, постављени услови су неодређени, што значи да би њихова практична примена омогућила злоупотребе и арбитрерност, а то је у области друштвених односа о којима расправљамо недопустиво. Примећујемо, између осталог, да се према владајућем схватању полицијски службеници не могу позвати на крајњу нужду, из чега произлази да ни примена нужне одбране не би била основана.

Повод за расправљање овог проблема у теорији кривичног права је случај отмице дечака у Франкфурту из септембра 2002. године. Полиција је ухапсила отмичара, али он није желео да открије где се жртва налази, због чега су, сагласно наређењу претпостављених, полицајци претњама и физичком принудом изнудили признање учиниоца где се налази тело дечака, јер је отмичар непосредно после отмице жртву лишио живота. Полицијски руководилац који је наредио да се „притисне“ учинилац је осуђен због остварења дела из члана 357 КЗН – навођење потчињеног на извршење кривичног дела, док је полицајац који је изнудио изказ осуђен због кривичног дела принуда из члана 240 КЗН, али им је суд изрекао опомену, у складу са чланом 59 КЗН. Разматрајући ову кривичну ствар, *Herzberg* се залаже за позивање полицајаца на нужну одбрану, тј. сматра да они нису остварили кривично дело.⁴⁴ Истиче да би нужна одбрана била дозвољена када би, на пример, отац детета употребио силу против

⁴² Brugger, W., (2000), *Vom unbedingten Verbot der Folter zum bedingten Recht auf Folter?*, Tübingen, JZ, vol. 4, стр. 167.

⁴³ Исто, *op. cit.*, стр. 168.

⁴⁴ Herzberg, R. D., (2005), *Folter und Menschenwürde*, Tübingen, JZ, vol. 7, стр. 321.

отмичара да би сазнао место скривања отетог. Зашто полицајцима забранити исто, нарочито узимајући у обзир трајно противправно стање које код отимце очигледно постоји, пита се *Herzberg*. У сваком случају, о овом проблему не постоји јединствено гледиште у теорији кривичног права.⁴⁵

Литература:

1. Schönke, A., Schröder, H., (2001), *Strafgesetzbuch – kommentar*, München.
2. Pagliaro, A., Ardizzone, S., (2006), *Diritto penale Italiano*, Milano.
3. Müller B. C., (1989), *Der Notwehrexzes*, München-Frankfurt, JuS, vol. 9.
4. Duran, C. C., Alcoy, F. P., (2004), *Codigo penal con todas sus reformas comparados por articulos*, Valencia.
5. Bertel, C., (1972), *Notwehr gegen verschuldete Angriff*, Berlin, ZStW, vol. 1.
6. Morgenstern, C., (2006), *Referendarexamensklausur – Strafrecht: Unterschlagung und Notwehr*, München-Frankfurt, JuS, vol. 3.
7. Roxin, R., (2003), *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, München.
8. Altvater, G., (2006), *Rechtsprechungsübersicht Tötungsdelikte*, München und Frankfurt.
9. Jescheck, H. H., Weigend, T., (2003), *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Berlin.
10. Renzikowski, J., (1994), *Notstand und Notwehr*, Berlin.
11. Espinar, J. M. Z., Perez E. J. A., (2004), *Derecho penal – parte general*, Valencia.
12. Delpino, L., (2006), *Diritto Penale – Parte generale*, Napoli.
13. Beltrani, S., (2006), *Corso di diritto penale – Parte generale e speciale*, Padova.
14. Fahl, C., (2007), *Neue „sozialethische Einschränkung“ der Notwehr: „Folter“*, Berlin, JURA, vol. 10.
15. Herzberg, R. D., (2005), *Folter und Menschenwürde*, Tübingen, JZ, vol. 7.
16. Ambros, K., Rackow P., (2006), *Losung zum materiell-Strafrechtlichen Teil*, Berlin, JURA, vol. 12.
17. Brugger, W., (2000), *Vom unbedingten Verbot der Folter zum bedingten Recht auf Folter?*, Tübingen, JZ, vol. 4.
18. Kunz, K. L., (1983), *Die organisierte Nothilfe*, Berlin, ZStW, vol. 4.
19. Detter, K., (2006), *Zum Strafzumessungs – und Maßregelrecht*, München und Frankfurt a. M., NStZ, vol. 3.
20. Seibert, T., (2006), *Referendarexamensklausur-Strafrecht: Stoff und Zoff*, München-Frankfurt, JuS, vol. 9.

⁴⁵ Fahl, C., (2007), *Neue „sozialethische Einschränkung“ der Notwehr: „Folter“*, Berlin, JURA, vol. 10, стр. 746-750.

Necessary defence and rights and duties of police officers

Abstract: *The subject matter of this paper is one of the most important criminal law institutes. The purpose of this institute together with its effect on perpetrator of a crime points out the significance of self-defense within contemporary legislation. It is well known that self-defense protects the law against non-law, that is, protects legal property of the attacked person against unlawful attack. Although our legal practice researches showed that generally we can speak of protection of the most important properties of every human being: life, physical integrity, and property. Moreover, unlawful attack violates the legal system, while the use of self-defense contributes to its reestablishing. But, did the legislator want to provide protection exclusively to the attacked person or legal system, without taking into account the interest of the perpetrator?*

It is interesting to know that nowadays there are numerous discussions in Germany related to whether criminal act of extortion of evidence by officials can be justified by self-defense of another, in spite of prohibition of torture in proceedings in front of governmental agencies, contained in criminal law regulations, the Constitution, police rights standards, and international conventions. It is generally known that police officials frequently find themselves such situations as may require self-defense or repelling unlawful attacks from their own property. This raises a question whether it is justified to apply criminal legislation regulations related to self-defense in this case, or is the priority given to police regulations related to use of force?

Key words: *self-defense, necessity of defense, police officials.*

Проф. др *Милан МИЛОШЕВИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Државна безбедност у систему друштвене самозаштите: Од Брионског пленума до почетка „раздруживања“ (1966 – 1989)

UDK: 351.746.1(497.1+497.11) „1966-1989“

***Апстракт:** Рад је посвећен анализи развоја безбедносно-обавештајног система Србије и Југославије у периоду од 1966. до 1989. године. Апострофирана је околност да је Брионски пленум ЦК СКЈ 1966. године био кључни предуслов за укупну изградњу новог система државне безбедности, будући да је дошло до крупних промена у деловању и организацији „стручних служби друштвене самозаштите“. Од тада, па до „раздруживања“ југословенске федерације, безбедносно-обавештајни систем СФРЈ чиниле су: службе државне безбедности (СДБ) и јавне безбедности (РДБ) на покрајинском, републичком и савезном нивоу, затим органи безбедности територијалне одбране, Друга (обавештајна) управа Генералштаба, Управа безбедности ЈНА, као и Служба за истраживање и документацију ресора спољних послова (СИД).*

***Кључне речи:** државна безбедност, друштвена самозаштита, Пленум ЦК СКЈ, обавештајне институције, органи и службе безбедности, Служба државне безбедности (СДБ), Србија, Југославија.*

Увод

Познато је да је Управа државне безбедности (УДБА) и након 1952. године, када је преведена са војне формације на цивилну службу, задржала систем организације који је важио у ОЗНИ, што значи да је била устројена на принципима централизма и вертикалне повезаности и одговорности. Са таквом организацијом УДБА је дочекала Брионски пленум ЦК СКЈ, који је имао вишеструк и одлучујући утицај на оријентацију, развој и дефинисање будућег места институција државне безбедности у југословенском друштву. Иначе је повод за темељну реорганизацију после Пленума представљала наводна злоупотреба позиције и овлашћења од стране највиших руководилаца УДБЕ.¹

¹ Факсимил извештаја Војно-техничке комисије из јуна 1966. године о чињеницама везанима за

Пленум је био само први корак у акцији масовног уклањања кадрова УДБЕ из државних и безбедносних органа Југославије. С друге стране, Пленум је осудио дотадашњу праксу праћења реаговања јавног мњења преко агентурно-поверилачке мреже УДБЕ (раније и Озне). Одлучено је да органи државне безбедности убудуће „не извештавају о коментарима грађана у вези са догађајима у земљи и свету и не користе методе којима се до таквих ставова долазило“. Између осталог, овде је реч о тајном анкетирању домаће јавности, које су припадници УДБЕ вршили у вези најзначајнијих одлука државних органа (национализација, одговор на резолуцију ИБ и сл.).

Реорганизација органа државне безбедности 1966. године била је темељна у законском, кадровском, организационом и архивском смислу. Послови државне безбедности пренети су на републички ниво, а у првим годинама после Брионског пленума читав Савезни СУП нашао се углавном изложен драстичном смањењу и маргинализацији. Правило расподеле кадрова по републичком и националном кључу почело је да се примењује, а прави размер такве политике видеће се у периоду који је касније уследио. Ревизија и уништавање грађе учинили су да државна безбедност смањи своје активности на свеобухватној контроли грађана. Међутим, збирни подаци и специфична политичка тенденција оних који су наредили ову ревизију, оставља сумњу из које се могу поставити питања: шта је све од значајне (историјске) грађе уништено и да ли су тадашњи ревизори документације уклонили многе, за себе компромитујуће документе, и тако себи олакшали политичку активност у наредној епохи².

Такође је познато да је Наредбом о оснивању и делокругу рада Управе безбедности и органа безбедности ЈНА, коју је Врховни командант донео 14. октобра 1955. године, војна Контраобавештајна служба – КОС преименована у Управу безбедности (УБ ДСНО). На основу те Наредбе је, 24. априла 1956. године, државни секретар за послове народне одбране прописао *Правилник о делокругу и раду органа безбедности ЈНА*, а начелник Генералштаба ЈНА *Правилник о делокругу и раду органа војнообавештајне службе*. Истовремено са прерастањем КОС у УБ, Врховни командант је донео *Наредбу о оснивању и надлежностима војне полиције*. Сматра се да је тиме започео процес изградње система безбедности у оружаним снагама, који ће у периоду од 1965. до 1975. године резултирати „подруштвљавањем функције безбедности“, а након тога и „организовањем друштвене самозаштите у оружаним снагама“³.

„прислушкивање” Титових резиденција, вила и кабинета, као и специјалних телефона види у: Ранковић, А., (2001), *Дневничке забелешке*, Београд, Југословенска књига, стр. 291–301.

² Димитријевић, Б., (2004), *Неки проблеми унутрашњих послова СФРЈ 1966-1970. као одјек Брионског пленума СКЈ*, Безбедност, бр. 1, стр. 124, 125.

³ Баричевић, И., (1988), *Дан службе безбедности*, Безбедност и ДСЗ, бр. 5, стр. 71-74.

Србија и Југославија се, иначе, у овом периоду суочавала са интензивним деловањем страних обавештајних служби, пропаганде и тероризма усташке и друге антијугословенске емиграције, појединим случајевима међународног тероризма, „нарушавањем јавног реда у скуповима“, тј. студентским демонстрацијама у Београду 1968. године, појавама реваншизма и бројним манифестацијама албанског шовинизма и сепаратизма на Космету и шире (нпр. „уличним демонстрацијама“ у Приштини, Пећи, Призрену, Струги и Тетову) из 1968, 1981. и каснијих година.⁴ То је резултирало бројним аферама, као што су хапшење шпијунске групе на челу са Х. П. Рулманом, наводно хапшење Карлоса, суђење усташком терористи М. Хрчаку, отмица и убиство амбасадора СФРЈ у Шведској, В. Роловића, убацавање усташке терористичке групе у БиХ („акција Радуша“)⁵ и др.

Полазећи од тога, предмет даље излагања биће устројство и развој безбедносно-обавештајног система Србије и Југославије у периоду од 1966. до 1989. године, са посебним освртом на организацију тог система и механизме координације и надзора над њим, те на поједине безбедносно-обавештајне установе у војном и цивилном сектору државне безбедности.

Механизми координације и надзора безбедносно-обавештајног система

У изградњи новог безбедносно-обавештајног система пошло се од опредељења да су федерација, републике и аутономне покрајине, у оквиру *Уставом СФРЈ* утврђених права и дужности, одговорне за организовање и вршење послова државне безбедности. Притом је Федерација, преко својих органа овлашћених *Уставом СФРЈ*, утврђивала општу политику у области заштите *Уставом СФРЈ* утврђеног поретка, усклађивала рад органа који врше послове државне безбедности и вршила друге послове одређене савезним законима. С друге стране, послове откривања противуставне делатности непосредно су вршиле „стручне службе ДСЗ“, односно републичке и покрајинске службе државне безбедности и служба војне безбедности, кроз одговарајућу организацију оперативних центара.

Рад органа који су вршили послове државне безбедности у овом периоду усклађивали су, у оквиру *Уставом СФРЈ* утврђених права и дужности, председник Републике, Председништво СФРЈ и СИВ. То усклађи-

⁴ О појавама угрожавања безбедности Србије и Југославије у периоду 1966-1989. године и мерама у супротстављању тим појавама, видети, нпр.: Експозе савезног секретара за унутрашње послове, Станета Доланца, на седници Савезног већа СФРЈ, од 6. јула 1983. године (објављено у: 13 мај, бр. 3/1983, стр. 1-9; „Осујеђена шпијунска делатност“, Безбедност, бр. 2/1970, стр. 103-105; Марк Лоби, *Тајне службе Србије 1945-2005* (књ. II), Политика; Народна књига, 2006, стр. 32-36 и даље; Војна безбедност, ВИНЦ, Београд, 1986, стр. 198-216. и сл.

⁵ Познато је да су у почетним акцијама хрватских сецесиониста у Херцеговини и Далмацији погинули чувени усташки терористи Лудвиг Павловић, једини преживели из акције „Радуша“, који је осуђен на временску казну (20 година затвора) и Миро Баришић – убица амбасадора Роловића.

вање обухватало је политичко-безбедносно усмеравање рада органа који врше послове државне безбедности и утврђивање њихових заједничких задатака – са становишта интереса и потреба безбедности целе земље.

Ради вршења контроле над радом савезних органа управе који су вршили послове државне безбедности, Савезна скупштина је образовала **Комисију за контролу рада Службе државне безбедности**. Било је прописано да Комисија остварује увид над законитошћу рада органа државне безбедности, нарочито са аспекта поштовања *Уставом СФРЈ* и законом утврђених права и слобода човека и грађанина, права организација удруженог рада и других организација и друштвено-политичких заједница, као и у погледу метода и средстава које службе користе у вршењу послова из своје надлежности.

Републике и аутономне покрајине такође су образовале своје комисије за вршење контроле над радом републичких, односно покрајинских органа државне безбедности. Тако је *Законом о контроли СДБ* из 1985. године Скупштина СР Србије образовала сопствену Комисију с циљем ефикасности политичке контроле и надзора над законитошћу рада СДБ на републичком нивоу.⁶ Комисија је имала председника и шест чланова које је бирао републичка Скупштина из редова својих посланика („делегата“). Они су Скупштини подносили извештаје о оствареном увиду и запажањима, као и предлоге у вези са тим, и то по потреби, а најмање једном годишње.

Савезни савет за заштиту уставног поретка је, као орган безбедносне координације, представљао радно тело Председништва СФРЈ.⁷ Председника и два члана Савета именовало је Председништво СФРЈ из својих редова, док су, по положају, чланови Савета били председник СИБ-а и савезни секретари (министри) за народну одбрану, спољне и унутрашње послове. Најзад, Председништво СФРЈ је именовало још једног члана Савета, и то из редова функционера у органима друштвено-политичких организација у федерацији, а у споразуму са тим органима. Према томе, Савет је имао председника и седам чланова, с тим што су у његовом раду могли учествовати и представници Скупштине СФРЈ, органа друштвено-политичких организација (СКЈ, ССРН и др.) и одговарајућих органа република и аутономних покрајина. По сопственој иницијативи, или на захтев Скупштине и Председништва СФРЈ, односно одговарајућих републичких и покрајинских органа, Савет је расправљао о конкретним материјалима из области безбедности, а нарочито у вези са питањима од посебног значаја за сарадњу стручних служби и осталих субјеката друштвене самозаштите.

⁶ Ступањем на снагу *Закона о контроли СДБ* из 1985. године (Службени гласник СРС, бр. 15/1985) престао је да важи *Закон о Комисији за контролу над радом СДБ* из 1969. године (Службени гласник СРС, бр. 29/1969).

⁷ Савезни савет за заштиту уставног поретка је функционисао у континуитету од 1974. године, мада је званично био установљен посебним законом тек 1983. године.

Поред Савезног савета за заштиту уставног поретка, који је био посебан орган, образован посебним законом и са посебним функцијама, постојали су и савети за заштиту уставног поретка у републикама и аутономним покрајинама, који су имали различито уређен положај и функције. **Савет за питање заштите уставног поретка СР Србије**, односно САП Војводине и САП Косова, представљао је радно тело Председништва Републике, односно Председништва Покрајине, установљено 1975. године. Чланове овог Савета у СР Србији именовала су и председништва САП. Савет је анализирао стање у области заштите Уставом утврђеног поретка, тј. државне безбедности, разматрао питања изградње и остваривања основа система безбедности, као и друга питања од значаја за политичко усмеравање и усклађивање рада органа који врше послове државне безбедности. Разматрањем ових и других питања из своје надлежности, Савет је заузимао одговарајуће ставове ради давања иницијативе Председништву за предузимање мера за спровођење утврђене политике у области безбедности.

Обавештајно-безбедносне установе народне одбране

Закон о општенародној одбрани из 1972. године је ближе одредио ко су „субјекти самозаштите у оружаним снагама“, и на чему се она заснива. Такође је прописано да стручне послове безбедности оружаних снага врше органи безбедности ЈНА, органи безбедности ТО, војна полиција и други стручни војни органи. Органима безбедности у целини руководи је савезни секретар за народну одбрану, а по одређеним питањима по јединицама и командама – команданти. У делокругу тих органа је било прецепање непријатељске делатности усмерене на подривање или рушење Уставом СФРЈ утврђеног друштвеног уређења и угрожавање безбедности земље, ако се таква делатност врши у ЈНА или према њој.

Надлежност **Управе безбедности ССНО** званично је била самозаштита оружаних снага, заједно са војним колективима у којима њени органи обављају стручне послове. Врховни командант оружаних снага потписао је у мају 1967. године *Правила органа безбедности*, којим су регулисани њихов обим, права и дужности, на пример, да овлашћене старешине органа безбедности ЈНА имају иста права и дужности као и овлашћена службена лица органа унутрашњих послова.

У организационом смислу, војна служба безбедности је функционисала као посебна управа на нивоу Државног секретаријата за народну одбрану (касније: ССНО), док су органи те службе били конституисани на нижим нивоима руковођења и командовања, нпр. одељење безбедности у армији. У органском саставу тих органа, од нивоа команде војних под-

ручја, закључно са ССНО, функционисали су управни органи за послове војне полиције ЈНА. Другим речима, начелник органа безбедности је био стручни орган војног команданта за послове безбедности и војне полиције. То практично значи да је у стручном погледу орган безбедности руководио и пословима војне полиције која је, након 1966. године, ушла у трећу етапу свог развоја.⁸

Иначе, основни задаци органа безбедности у овом периоду били су да: а) открива, прати и спречава обавештајне и друге субверзивне делатности страних војнообавештајних и обавештајних служби, које се врше у земљи или из иностранства, а усмерене су против ЈНА и њених припадника; б) открива, прати и спречава екстремистичку и терористичку делатност појединаца, група, или организација у земљи и из иностранства, усмерену против оружаних снага, и делатност међу припадницима ЈНА усмерену на подривање или рушење уставног поретка, угрожавања безбедности земље и оружаних снага (унутрашњи екстремизам и тероризам, међународни тероризам); в) открива и спречава теже облике криминалитета, усмереног на подривање војне и економске основице друштва и крађу предмета и средстава наоружања и војне опреме;⁹ г) спроводи мере и радње контраобавештајне заштите задатака и планова, докумената, материјално-техничких средстава, подручја, зона и објеката од посебног значаја за одбрану земље; д) прикупља и проверава податке за оперативне потребе органа безбедности и врши безбедносну проверу лица за попуну ЈНА; ђ) обавља безбедносне припреме припадника ЈНА у вези са њиховим односима са иностранством и странцима, и е) информиса припаднике ЈНА о актуелним питањима безбедносне проблематике, и, у вези са тим, подстиче да предлажу одговарајуће мере за отклањање евентуалних проблема из свог делокруга.

Било је предвиђено и да, у условима непосредне ратне опасности и у рату, органи безбедности оружаних снага извршавају наведене и друге задатке из свог делокруга, с тим што у таквим условима долазе до изражаја и одређене специфичности, на пример, послови и задаци контраобавештајне обраде ратних заробљеника, послови који проистичу из надлежности одговорности команданта, односно старешине јединице за безбедност зоне извођења борбених дејстава када их ове старешине за то овласте, као и предузимање других мера и радњи, првенствено контраобавештајног карактера.

При извршењу безбедносних задатака, припадници Управе безбедности ССНО сарађивали су са обавештајним и извиђачким органима у ору-

⁸ Обрадовић, М., (1971), *Оснивање и развој војне полиције ЈНА*, Војна безбедност, бр. 1, стр. 42.

⁹ У преткривичном и кривичном поступку овлашћене старешине у органима безбедности могле су да врше потражне и поједине истражне радње у вези са кривичним делима из свог делокруга рада, аналогно правима овлашћених службених лица органа унутрашњих послова.

жаним снагама, правосудним органима ЈНА (војни судови и војна тужилаштва), као и са командама, штабовима, установама и другим војним органима. Најзад, служба војне безбедности је сарађивала и са службама државне и јавне безбедности органа унутрашњих послова, а та сарадња је обухватала међусобну размену информација, заједничке послове и акције на заштити оружаних снага, објеката, реона и просторија од посебног значаја, планирање и разраду заједничких задатака у мобилизацији и рату, сузбијање криминалитета и друго.¹⁰

Војну полицију сачињавале су посебно обучене и опремљене формацијске јединице оружаних снага које у свом саставу имају две основне специјалности – војнополицијску и саобраћајну. У складу са законом и прописима донесеним на основу закона, војна полиција је вршила одређене послове јавне безбедности за потребе оружаних снага, као и за техничку (противпровалну и противдиверзиону) заштиту објеката од посебног значаја, средстава ратне технике и простора.

Поред тога, војна полиција је имала и следеће задатке: обезбеђење оперативно-стратегијских команди и њихових командних места, виших штабова и установа, објеката од посебног значаја и других објеката када се то нареди; борба против диверзантских, терористичких и побуњеничких група убачених на нашу територију у миру и у рату; обезбеђење виших војних руководилаца и страних војних делегација; ослобађање талаца из војних објеката и војних превозних средстава итд. Наведене и друге задатке војна полиција извршавала је, између осталог, и вршењем службе обезбеђења.

Војном полицијом у овом периоду командује командант јединице, односно начелник штаба јединице, или старешина установе коме је она организацијски потчињена, а у стручном погледу њоме руководи начелник органа безбедности, који је одговоран команданту за стање и делатност јединице војне полиције. Право одлучивања о употреби јединице војне полиције имао је искључиво командант коме је јединица војне полиције била потчињена, а начелник органа безбедности је давао предлог за њену употребу и усмеравао њен рад у реализацији командантове одлуке.

Било је предвиђено да задатке из свог делокруга војна полиција у миру извршава на оперативно-територијалном принципу, што у пракси значи да је свака јединица војне полиције имала одређену територију на којој је извршавала задатке за потребе свих команди и јединица оружаних снага, без обзира на то у чијем се органском саставу она налазила. Иначе, познато је да оперативно-територијални принцип има нарочити значај у спречавању обавештајно-извиђачке, диверзантске, терористичке и друге

¹⁰ У периоду 1966-1989. године, Управом безбедности ССНО руководили су: Иван Мишковић (1963-1971), Стјепан Доманкушић (1971-1974), Дане Ђујић (1974-1979), Бранислав Јоксовић (1979-1980), Јере Грубишић (1980-1986) и Илија Ђеранић (1986-1989).

субверзивне делатности усмерене према јединицама и припадницима оружаних снага, материјално-техничким средствима и војним објектима.

Најзад, у оквиру војне полиције и специјалних снага ЈНА у овом периоду делују и **противтерористичке јединице**. Тако, на пример, у оквиру 72. Специјалне бригаде делује батаљон за противтерористичка дејства „Сokolови“. У склопу војне полиције постоји противтерористички одред „Кобре“, који је специјализован за обезбеђење личности, решавање тзв. талачких ситуација и друге најопасније безбедносне задатке. Формиран је још 1978. године као противтерористичко одељење, а 1983. године прерастао је у специјални вод војне полиције.¹¹

Безбедност територијалне одбране је била организована на истим принципима на којима је почивала и безбедност оружаних снага уопште, али су ипак биле уочљиве и одређене специфичности које су биле последица специфичности организације територијалне одбране и карактеристика конкретних регионалних, националних, социјалних и других услова. Наиме, заједничко за организацију безбедности ТО у миру је било да су штабови ТО, на нивоу република – покрајина – зона, имали формацијски орган безбедности. Остале команде – штабови и јединице у миру нису имале органе безбедности и у њима су функцију безбедности реализовале команде – непосредно, или стручне службе безбедности изван састава ТО (СДБ, СЈБ, УБ ССНО).

Због чињенице да организација безбедности у ТО у миру није била развијена у потпуности на свим нивоима командовања, део стручних послова су извршавале остале стручне службе безбедности. Сходно томе, Служба државне безбедности је учествовала у контраобавештајној заштити ТО, Служба јавне безбедности у заштити средстава ратне опреме и наоружања, а органи војне безбедности су обављали послове из надлежности ССНО и Врховног команданта.¹²

С друге стране, познато је да је у период након 1966. године војнообавештајна служба – **II управа Генералштаба**, ушла са организацијом усвојеном 1964. године, коју је карактерисала одвојеност аналитичке од оперативне делатности. Даља реорганизација ове Управе извршена је већ 1974. године, када је укинута Прво одељење (за планирање, организацију и наставу), а сама Управа је сведена на три одељења (аналитичко, оперативно и одељење за електронско извиђање), три самостална одсека и канцеларију.

Крајем седамдесетих година II управа ГШ је поново реорганизована и састојала се из: 1) Првог одељења (за праћење оружаних снага Варшавског уговора); 2) Другог одељења (за праћење оружаних снага земаља НАТО);

¹¹ Након бомбардовања Савезне Републике Југославије 1999. године, ова јединица је прерасла у одред.

¹² Ребић, Ђ., Ивановић, С., (1976), *Систем друштвене самозащите и основи безбедности*, СШУП „Пане Ђукић“, Сремска Каменица, стр. 33.

3) Трећег одељења (за праћење оружаних снага азијско-афричких земаља); 4) Четвртог одељења (за радио извиђање), и 5) Одсека за информативно-издавачку делатност и документацију. Томе треба додати и Материјално-финансијски сектор и Сектор општих послова. Прва три одељења (регионална) била су одговорна за организацију прикупљања обавештајних података, анализу и процену намера и могућности снага потенцијалног агресора, времена, услова и начина извршења евентуалне агресије.¹³ Најзад, поред војнообавештајне управе на нивоу Генералштаба, постојале су и посебне организационе јединице на нижим нивоима руковођења и командовања, на пример, обавештајно одељење при штабу команде армије.

Према томе, у организационом смислу, војнообавештајну службу у овом периоду сачињавају II управа Генералштаба ЈНА и организационе јединице, односно обавештајни официри на нижим нивоима. Обавештајном управом, коју сачињавају одсеци и одељења, руководио је начелник који је био директно потчињен начелнику ГШ.¹⁴ На нивоу армије постојали су обавештајни одсеци којима је руководио начелник, који је истовремено био помоћник команданта армије за обавештајни рад. Он је у стручном погледу руководио извиђачким одредом. Обавештајни орган на нивоу корпуса је помоћник команданта корпуса за обавештајни рад, а у стручном смислу руководи извиђачким батаљоном. Најзад, обавештајни орган на нивоу бригаде био је помоћник команданта бригаде за обавештајни рад и, истовремено, у стручном погледу руководио је извиђачком четом.

Извиђачке јединице су у својој зони одговорности вршиле обавештајно обезбеђење (извиђање) организовањем и извршењем осматрања, прислушкивањем, радио и радарским извиђањем, вршећи изненадна извиђачка дејства и слично. Због тога су у свом саставу имале компоненте за прикупљање обавештајних података радио извиђањем и радио гониометрисањем одређених комуникација, као и за радарско откривање непријатељске живе силе и возила у покрету на различитим даљинама.

Обавештајно-безбедносне установе органа унутрашњих послова

Одлукама Брионског пленума ЦК СКЈ 1966. године¹⁵ и реорганизацијом Удбе, као и осталим променама унутар службе безбедности Југо-

¹³ *Војнообавештајна служба*, ВИНЦ, Београд, 1990, стр. 197.

¹⁴ У периоду 1966-1989. године на челу Обавештајне управе ГШ били су Мирко Буловић (1963-1970), Радован Војводић (1970-1974), Асим Хоџић (1974-1980) и Георгије Јовичић (1980-1984), а након тога Стане Бровет.

¹⁵ Документа о тзв. Брионском пленуму види, нпр.: Четврта седница ЦК СКЈ: Брионски пленум (стенографске белешке са Четвртог пленума, материјали извршног комитета ЦК СКЈ, извод из стенографских бележака Шесте седнице ЦК СК Србије, реаговање домаће и светске јавности, писма, телеграми, изјаве и др.), Београд, Архив Југославије, Принтер Комерц, 1999.

славије, позиција **Службе државне безбедности (СДБ)** је редефинисана и постала је „стручна служба јединственог система безбедности и друштвене самозаштите у самоуправном друштвено-политичком систему СФРЈ“. При томе је краће време након Пленума била задржана организациона шема УДБЕ, да би доношењем *Основног закона о унутрашњим пословима* и уставних амандмана из 1967. године, била устројена нова организација службе. Наиме, СДБ је у републичким органима за унутрашње послове била непосредни носилац послова државне безбедности на територији Републике. Имала је центре (одељења) у седиштима развијених комуна, који су, уствари, били истурене организационе јединице републичког секретаријата.

Организација и надлежност СДБ била је постављена тако да је Служба државне безбедности Савезног Секретаријата унутрашњих послова (СДБ ССУП) вршила послове координације, усмеравања и усклађивања рада републичких и покрајинских служби државне безбедности.¹⁶ Оваква концепција била је резултат *Уставом СФРЈ* (члан 281, тачка 8) утврђеног става да Федерација преко савезних органа уређује основе система заштите државне безбедности, обезбеђује деловање Службе државне безбедности и усклађује рад служби које обављају послове државне безбедности.

Само изузетно, ако је то природа послова захтевала, поједине послове и задатке из области државне безбедности непосредно је вршила СДБ ССУП, о чему је одлучивао СИВ. Тако се, на пример, СДБ ССУП непосредно ангажовала на обезбеђењу савезних функционера, на одржавању веза са страним службама безбедности, на контраобавештајном захвату страних обавештајних центара у земљи, на контраобавештајној заштити савезних установа и радних места у савезним државним органима, и на другим пословима од интереса за безбедност СФРЈ.

Тако се, на пример, током 1989. године и касније, непосредним оперативним радом бавила **Х управа СДБ ССУП-а**, која је вршила надзор страних дипломатско-конзуларних представништава, а до 1975. године и надзор трговинских, новинских и других страних представништава (ДКП) у Београду (касније су ти послови прешли у надлежност СДБ РСУП Србије). Ова Управа је деловала у седам оперативних група, и то: две оперативне групе за надзор источноевропских ДКП, три за праћење западноевропских, једна за надзор ДКП азијских, афричких и латиноамеричких земаља и једна група за извођење оперативних акција.

Кад је реч о Служби државне безбедности РСУП СР Србије, она је, као самостална стручна служба у органима унутрашњих послова и као стручни орган државне управе, на основу Устава и закона извршавала онај део задатака из области државне безбедности које остали фактори

¹⁶ У најважнија програмска докумената СДБ ССУП-а, у том смислу, спадале су Јединствене програмске оријентације СДБ, коју су важиле за период од 1974. до 1982. и од 1986. до 1990. године.

система безбедности, објективно, нису били у стању да изврше.¹⁷ Наиме, било је прописано да, у вршењу функције заштите државне безбедности, ова Служба извршава следеће задатке:

- прикупља податке и обавештења ради откривања и спречавања делатности усмерених на подривање или рушење Уставом утврђеног поретка, угрожавања безбедности земље, и, у вези с тим, предузима и друге потребне мере и радње (превентивне и контраобавештајне) на основу закона и прописа донесених у складу са законом. Конкретније речено, у питању је контраобавештајна заштита територије од страних обавештајних служби и контраобавештајна заштита објеката од посебног друштвеног интереса, затим борба против унутрашњег непријатеља (екстремизма и тероризма), супротстављање екстремној политичкој емиграцији пореклом из Југославије, као и подношење кривичних пријава и учешће у кривичним поступцима – истрази када СДБ то повере надлежни судови;
- у границама свог делокруга рада пружа стручну и другу помоћ организацијама удруженог рада и другим организацијама и државним органима у изградњи и унапређењу система друштвене самозаштите;
- када то околности рада службе допуштају, обавештава организације удруженог рада и друге организације, државне органе и грађане о сазнањима до којих је дошла у вршењу задатака из свог делокруга, тј. о појавама непријатељске делатности, а који су од интереса за безбедност тих организација, органа и грађана;
- благовремено обавештава одговарајући орган у федерацији о свим појавама и догађајима од интереса за безбедност земље у целини;
- врши безбедносну заштиту југословенских грађана у иностранству;
- организује и непосредно спроводи обезбеђење одређених личности (највиших друштвено-политичких руководилица) и објеката, и
- у складу са одлукама надлежних органа друштвено-политичких заједница, штити одређена радна места, објекте, подручја, јединице и штабове територијалне одбране и припрема се за општенародну одбрану.

Иначе је Служба државне безбедности сарађивала са другим „стручним службама друштвене самозаштите“, пре свега са републичким и савезним органима који су били део безбедносно-обавештајног система земље: Службом за истраживање и документацију Савезног секретаријата за иностране послове – СИД, Другом управом Генералштаба ЈНА и Управом безбедности ССНО. Већ је истакнуто да је специфичне односе кооперације и координације СДБ развијала према Безбедности територијалне

¹⁷ Начелници СДБ Србије до распада СФРЈ 1992. године били су: Рајко Ђаковић, Милорад Бисић, Срдан Андрејевић, Живојин Јовановић – Поп, др Обрен Ђорђевић, Драгутин Митровић, Предраг Тодоровић (в. д.), Зоран Јанаћковић и Јовица Станишић.

одбране, а у основи исто важи и за **Службу јавне безбедности**. Ова Служба је извршила, поред основних (заштита живота и личне сигурности грађана; спречавање и откривање кривичних дела; одржавање јавног реда и мира; безбедност саобраћаја; и др.), и следеће задатке: учешће у контроли приступа и кретања у забрањеним зонама, учешће у заштити објеката од посебног значаја и др.¹⁸

Посебно треба нагласити да су, упоредо са реорганизацијом из 1966. године, положај и задаци СДБ били нормативно регулисани потпуније него икада раније. Поред *Основног закона о унутрашњим пословима*, који је садржавао посебне одредбе о СДБ, донета су и Правила службе којима се по први пут разрађује делокруг рада, примена метода и средстава и друга питања од значаја за рад Службе. Такође су у исто време донесена и упутства о сарадњи СДБ са сродним службама и више инструкција у вези са питањима од посебног интереса за безбедност земље.¹⁹

С друге стране, свакако најзначајнији правни акти за организацију и функционисање безбедносно-обавештајног система СФРЈ у целини, па тако и СДБ Србије, у периоду од 1966. до 1992. године, били су *Закон о основама система државне безбедности* из 1974. године, као и истоимени *Закон* из 1984. године, и *Закон о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа управе* из 1985. године, односно бројни подзаконски акти који су на њима базирани (*Одлука о утврђивању послова државне безбедности које врше поједини савезни органи управе* из 1986. године, *Правила о раду Службе државне безбедности* из 1990. године и др.).

Закључак

Брионски пленум свакако је кључни моменат у процесу стварања и развоја безбедносно-обавештајног система СФРЈ и укупне реформе органа државне безбедности. Ово утолико пре што су организациони облици и функционисање СДБ и других безбедносно-обавештајних структура Србије (и Југославије) суштински остали непромењени до самог распада СФРЈ и стварања нове југословенске државне заједнице – Савезне Републике Југославије.

Истовремено са реорганизацијом УДБЕ, после Брионског пленума пришло се и реорганизацији постојеће документације службе. У периоду јул – август 1966. године установљени су основни критеријуми за ревизију документације, што је оцењено као један од приоритетних задатака. У то

¹⁸ О Служби јавне безбедности РСУП СР Србије у периоду 1966-1989. године видети, нпр.: *Јавна и државна безбедност* (приредио Секретаријат за информативну службу Савезне скупштине), Просвета Београд, 1966, стр. 5-22; Милошевић, М., Богдановић, Б., (2004), *Безбедност обновљене Србије*, Службени гласник, Београд, стр. 173-179.

¹⁹ Трбојевић, Н., (1973), *Кратак преглед историјског развоја службе безбедности Југославије*, ССУП, Београд, стр. 34.

време су се у архивама СДБ налазили разни материјали: полицијског апарата Краљевине Југославије, различитих непријатељских и окупаторских формација, Гестапоа, документација случајева ИБ, клера, антисоцијалистичке појаве, подаци за кандидате у друштвено-политичке организације и заједнице, анализе, подаци за пасоше – наведено је да је само за УДБУ Београд било око 100.000 досијеа, контакти са странцима, итд. Било је очигледног вишка, на пример, 1. јула 1966. у архивама СДБ Србије било је 692.250, а код Савезне службе 364.326 досијеа за лица.²⁰

Док се организација и функционисање војних безбедносно-обавештајних институција у годинама након Брионског пленума није суштински изменило, организација и надлежност Службе државне безбедности била је постављена тако да је СДБ у оквиру Савезног Секретаријата унутрашњих послова претежно вршила послове координације, усмеравања и усклађивања рада републичких и покрајинских служби државне безбедности. Према томе, СДБ у републичким, односно покрајинским секретаријатима за унутрашње послове биле су непосредни носилац послова државне безбедности на територији дате републике, односно покрајине. Сматра се да је овако постављен систем државне безбедности углавном добро функционисао, али су у његовом раду „испољене и одређене слабости због нефункционисања свих његових чинилаца“. Као најеклатантнији пример негативног утицаја политичког руководства на рад СДБ апострофира се „понашање дела руководства САП Косово, које је имало за последицу контрареволуционарне догађаје у Покрајини“.²¹

У сваком случају, у периоду од Брионског пленума до распада СФРЈ, безбедносно-обавештајни систем Србије и Југославије чинила су тела обавештајне координације и контроле, као и „стручне службе друштвене самозаштите“, тј. службе државне и јавне безбедности Секретаријата унутрашњих послова, Друга (обавештајна) управа Генералштаба ЈНА, УБ ССНО и Безбедност територијалне одбране, као и Управа (касније Служба) за истраживање и документацију ресора спољних послова (СИД). У одређеној мери то важи и за војну полицију, извиђачке јединице и специјалне (противтерористичке) јединице војске и милиције.

У одређеном смислу, послове државне безбедности у овом периоду вршио је и Институт безбедности и друштвене самозаштите (касније Институт безбедности), који је основан 1977. године у склопу ССУП. Кадрови за обавештајне, безбедносне, извиђачке и војно-полицијске послове у оружаним снагама СФРЈ стручно су оспособљавани у Обавештајно-безбедносном школском центру ЈНА (ОБШЦ), док су припадници СДБ и СЈБ – у мањој мери, усавршавани у Центру за стручно образовање Института

²⁰ Упореди: Димитријевић, Б., (2004), *Неки проблеми унутрашњих послова СФРЈ 1966-1970. као одјек Брионског пленума СКЈ*, Безбедност, бр. 1, стр. 119-120.

²¹ Ђорђевић, О., (1983), *Догодња система државне безбедности СФРЈ*, Безбедност, бр. 2, стр. 104.

безбедности. Иначе, ОБШЦ у Панчеву настао је фузионисањем Школског центра безбедности и Извиђачке школе ЈНА 1976. године.

Литература:

1. Баричевић, И., (1988), *Дан службе безбедности*, Безбедност и ДСЗ, бр. 5, стр. 71-74.
2. *Војна безбедност*, (1986), Војноиздавачки новински центар, Београд.
3. *Војнообавештајна служба*, (1990), Војноиздавачки новински центар, Београд.
4. Димитријевић, Б., (2004), *Неки проблеми унутрашњих послова СФРЈ 1966-1970. као одјек Брионског пленума СКЈ*, Безбедност, бр. 1, стр. 109-125.
5. Експозе Савезног секретара за унутрашње послове Станета Доланца на седници Савезног већа СФРЈ 6. јула 1983. године (објављено у: *13 мај*, (1983), бр. 3, стр. 1-9).
6. *Јавна и државна безбедност*, (1966), Просвета, Београд.
7. Лоби, М., (2006), *Тајне службе Србије 1945-2005* (књ. II), Политика и Народна књига, Београд.
8. Милошевић, М., Богдановић, Б., (2004), *Безбедност обновљене Србије*, Службени гласник, Београд.
9. Осујеђена шпијунска делатност, (1970), *Безбедност*, бр. 2, стр. 103-105;
10. Ранковић, А., (2001), *Дневничке забелешке*, Југословенска књига, Београд.
11. Ребић, Ђ., Ивановић, С., (1976), *Систем друштвене самозащтите и основи безбедности*, СШУП „Пане Ђукић“, Сремска Каменица.
12. Трбојевић, Н., (1973), *Кратак преглед историјског развоја службе безбедности Југославије*, ССУП, Београд.
13. *Четврта седница ЦК СКЈ: Брионски пленум* (стенографске белешке, реаговање домаће и светске јавности, писма, телеграми, изјаве и др.), (1999), Архив Југославије, Принтер Комерц, Београд.

State Security in the system of social self-protection: from the Plenum of Brioni to the beginning of the “Dissolution“ (1966 – 1989)

Abstract: This article gives the view on beginning and development of security and intelligence system of Serbia and Yugoslavia in the period from 1966 to

1989. Special point is given to the circumstances Plenum of the Central Comity of Communist Party of Yugoslavia in 1966 was a key prerequisite for the overall construction of a new system of natural security since there has been a major change in the activities and organization of “professional services of social self-defense” Since then the collapse the Yugoslav federation, security-intelligence system of Yugoslavia consisted of: the State Security Service (SDB) and Public Security Service (SJB) to the provincial, national and federal level, the security authorities of territorial defense, Army Intelligence Service (VOS), Army Security Service (UB SSNO), as well as the office for Research and Documentation-Department of Foreign Affairs (SID).

Key words: *State security, Social self-defense, Plenum of the Central Comity of Communist Party of Yugoslavia, Security organs and services, State Security Service (SDB), Serbia, Yugoslavia.*

Мр *Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Доношење и значај Полицијске уредбе из 1850. године

UDK: 351.74(497.1)(094.5) „1850“

Апстракт: Полицијска уредба од 18. маја 1850. године један је од најстаријих, а за време и прилике у којима је настала, и један од најпотпунијих и најсавременијих закона. Иако су многи њени параграфи изрично или прећутно укинати или измењени доношењем нових закона, она је у Кнежевини/Краљевини Србији била на снази дуже од пола века. Уредба је настала у време тзв. уставобранитељског режима, а из потребе да се ауторитет полицијских власти ојача уз очување „правде и правиче“. До издавања ове Уредбе за суђење иступних дела били су надлежни углавном судови, при чему није било ни специјалног поступка за њихово извиђање и пресуђење, нити систематског казненог законика за њихово кажњавање. Преоптерећеност и недовољна специјализованост судова за суђење иступних дела, резултирала су изостанком њиховог кажњавања, што је негативно утицало на личну и имовинску сигурност, о чему се имала старати полиција, али она, пак, није у својим рукама имала опипљива средства којима би своје уставне обавезе могла извршавати на одговарајући начин. Уредбом из 1850. године извиђање и суђење иступних дела (тзв. полицијских преступака) пренето је у надлежност полицијских власти, прописан је посебан поступак за њихово извиђање и одређене казне за починиоце ових дела. Казнителни законик за полицијске преступке од 27. маја 1850. године донет је у истом циљу као и Уредба, а њиме су обухваћени полицијски преступи разврстани у групе према заштитном објекту.

Кључне речи: уставобранитељи, уредба, полицијски преступ, полицијске власти, казна.

Увод

Развитак полицијских власти у Србији XIX века одвијао се у оквирима њеног државноправног развитка. У периоду Првог устанка (1804-1813), на простору ослобођеном од Турака, стварани су независни српски органи, међу којима 1811. године и попечитељ внутрени дела. Слом уставничке државе и повратак Србије под турску власт за последицу је имао укидање створених државних институција. За владавине кнеза Милоша

Обреновића (1815-1830) успоставља се систем тзв. „двовлашћа“, када се уз турски изграђује и домаћи апарат власти, који ће формално признање добити стицањем самоуправе Кнежевине Србије 1830. године. Врховна власт била је централизована у рукама кнеза Милоша, те су и полицијски органи били готово његови лични служитељи. Државни савет, орган који је са кнезом, по одредбама хатишерифа, имао делити законодавну и управну власт, био је олигархијско тело састављено од највиђенијих српских старешина. Незадовољни Милошевим деспотизмом који их је спутавао да путем политичке моћи остваре своје економске интересе, саветници почињу борбу за ограничавање кнежеве власти у форми борбе за уставност. Њихова настојања резултирала су доношењем тзв. *Сретењског устава 1835. године*, који је Кнезу и Савету поверио законодавну и извршну власт, а Народној скупштини дао саветодавну улогу. Суспендовање овог првог српског устава под притиском великих сила (Русије, Турске и Енглеске) кнез Милош је једва дочекао, али то није спречило олигархију да настави своју борбу која ће резултирати доношењем тзв. *Турског устава 1838. године*. По одредбама овог Устава, законодавну и извршну власт и даље деле Кнез и Државни савет, али је сада међусобни однос снага промењен у корист Савета – ово тело се састоји од 17 доживотних чланова које кнез поставља, али их не може сменити, тј. они су непокретни.¹ Већ наредне године уставобранитељи су и противуставно проширили своје надлежности, прописима *Устројенија државног Совјета* да при избору нових чланова Савета кнез мора уважити мишљење Савета и да министри морају бити из реда чланова Државног савета (по истеку министарског мандата опет се враћају у Савет).² Пошто је изгубио могућност да сам бира саветнике и министре и тако остао без стварне власти, кнез Милош је исте године абдицирао и напустио Србију. Ни његов син Михаило није дуго остао на кнежевском положају – већ 1842. уставобранитељи су га збацили са власти и за кнеза довели Александра Карађорђевића, под чијим ће именом и владати све до 1858. године.³

Уставобранитељски режим је значајан период у историји модерне српске државе, јер тада „настају први почеци детаљне државне организације“, ствара се први судски и административни механизам и прве прос-

¹ По чл. 8 *Устава* саветнике поставља кнез „под условљем, да они буду совршено познани између њихови сограждана, својом способностију и своим качеством честног човека, да су учинили какове услуге својему отечеству, и заслужили одобреније обште“, а по чл. 17 *Устава* саветници нису могли бити збачени „докле не би било доказано код ... Високе Порте, да су се они учинили повини због каквог преступленија, или због нарушенија закона и уредаба земаљски“.

² *Устројенијем* је предвиђено да при избору саветника „нуждно је предварително предложеније и мненије Савета“, као и да се упражњено министарско место попуњава из реда саветника „и то из узрока, што су у Совет намештени људи најспособнији, најзаслужнији и најповеренији, и што се Попечитељи, док су у дужности и сами сматрају, као членови Савета...“.

³ Крај уставобранитељског режима представља тзв. Светоандрејска скупштина, одржана 1858. године, која је збацила кнеза Александра Карађорђевића и васпоставила династију Обреновића.

ветне установе.⁴ Основне идеје уставобранитеља – правно обезбеђење приватног живота и сопствености грађана и ограничење кнеза – остварене су широком законодавном делатношћу.⁵ Имајући у виду значај полиције за држање народа у покорности према власти, јасно је да је било нужно њено уклапање у уставобранитељски концепт владавине по коме је народ пупила а власт тугор. У Милошево време полиција је била надлежна не само за готово читаву администрацију, већ и за добар део судске власти, што је свакако било претерано, док јој је *Уставом од 1838. године* одузета не само судска, већ и велики део административне власти, чиме се опет отишло у другу крајност.⁶ Уставне надлежности Министарства унутрашњих дела одређене су у члану 19: „Дјела Полиције, Карантина, издавање налога Кметски властима Окружија земаљски, управљеније заведенија общеполезни и пошта, содржаније великим друмовима и извршеније уредаба касателно воинства гарнизона Земаљског – све ово принадлежат ће Санвнику опредељеному за дјела внутрења“. Министарство унутрашњих дела је било подељено на више бироа, а министар је морао бити српски држављанин. Полицијске власти нису имале право задржавања лица у притвору дуже од 24 сата. Уведена је обавеза да се званичне радње окружних и среских начелстава заводе у регистре, као и обавеза министра да кнезу подноси годишњи извештај о стању јавног реда и мира у земљи, криминалу и другим питањима из надлежности полиције.⁷ *Устројством окружних начелништва и главним дужностима среских начелника*, од 12. маја 1839. године, прописано је да наредбе окружним начелницима могу издавати сва три министарства (унутрашњих дела, финансија и правде), али су они били подређени само министру унутрашњих дела који их је постављао и смењивао.⁸ *Законом о устројству централног правленија*, од 9. јуна 1839. године, Министарство унутрашњих дела подељено је на три одељења: полицајно-економическо, карантинско са санитаретом и војено.

⁴ Јовановић, С., (1990), *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд, стр. 29.

⁵ То су нпр. *Закон о устројству општина из 1839*, *Закон о устројству окружних судова из 1840*, *Закон о Врховном суду из 1846*. (од 1855. и Врховни и Касациони, а од 1858. чисто Касациони суд), *Српски грађански законик из 1844*, *Закон о судејском поступку у грађанским делима из 1853*, *Закон о устројенију јавнога училишног наставленија из 1844*. (измењен 1853.), *Закон о основним школама из 1857*, *Закон о трговачкој школи из 1844*, *Закон о војној школи из 1850*, *Закон о земљоделској школи из 1853*, *Закон о поштама из 1843*, *Еснафска уредба из 1847*, *Устројење духовних власти из 1847*, *Шумска уредба из 1857*, *Закон против нарушитеља јавног поретка из 1843*. итд., као и бројни подзаконски акти.

⁶ „Никад полиција у Србији није имала мање дужности и власти, но у овом времену и по овом Уставу...“, Алимпић, Д., (1920), *Полицијска уредба*, Београд, стр.21.

⁷ Опширније о томе види код: Зекавица, Р., (2006), *Историјски развитак полиције у Србији XIX века с посебним освртом на појаву и развој контроле њеног рада*, Безбедност, бр.1, стр. 162.

⁸ *Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Србском*, I, стр. 78, Београд, 1840. Већ 8. јула исте године донет је *Додатак устројству полицијских власти од 12. Маја 1839. за њихово поступање, као и поступање општина и кметова противу криваца*, којим је предвиђена обавеза контроле рада окружних над среским начелницима и предвиђене обавезе села и општина у вршењу полицијске власти. *Зборник*, I, стр. 84.

Пошто су „сва надлежательства централне државне управе“ 1841. године премештена из Крагујевца у Београд, 20. децембра исте године установљена је Управа вароши Београда, под непосредном влашћу државне управе.⁹ У јулу 1843. године донет је *Закон против нарушитеља јавног мира и поретка*, а 22. октобра исте године и *Решење, којим се прописују казни и суђења поступак за бунтовање и издајство против државног поретка*. Полиција, међутим, на основу свих ових закона и подзаконских аката, није имала право кажњавања (тј. изрицања прописаних казни), које је припадало искључиво суду. Наиме, све кривице судио је суд и полиција је непокорне могла само тужити суду. Ово право се у пракси није показало нарочито корисним, јер судови, пренатрпани, послом нису много пажње поклањали мањим кривицама, те су се иступи неадекватно извиђали и споро судили.¹⁰ Да би слика била потпуна, овоме би требало додати и чињеницу да нису постојали ни посебан поступак за ислеђење и суђење иступа, као ни систематски законик за њихово кажњавање.¹¹ Министар унутрашњих дела, Илија Гарашанин, констатовао је да полиција, лишена права кажњавања, нема више „дејствителне снаге“, те је 10. септембра 1849. године Државном савету спровео на оцену два законска пројекта: *Устројеније полиције* и *Закон полицајни*. У спроводном писму министар најпре износи уверења до којих је дошло Попечитељство унутрених дела: 1.) Да полиција по постојећем устројењу нема никакве власти и слабо је уважена у народу; 2.) Да се земаљске уредбе и правитељствене наредбе које се преко полицијских власти народу саопштавају „по већој чести не набљудавају зато, што Полицајна власт нема власти нарушитеље Уредаба земаљских и наредба полицајних на одговор узимати, и њи принудити на набљудавање исти“, 3.) Да су полицијске власти принуђене „полицајна преступленија често не кажњена оставити само, да не би код Суда са преступником судити се и онде као парничари морале долазити“, 4.) Да примирителни судови¹² и оне мање преступе који су им поверени не пре-

⁹ Указ којим је установљена управа вароши Београда, *Зборник*, II, 158.

¹⁰ „Што је главно, судовима није било толико до тога да одрже пошто-пото ауторитет полиције, колико им је било до тога да ниједан српски грађанин не буде неправедно кажњен; под изговором да кривица није доказана, они су доста олако пуштали оне које би полиција оптужила, и после тога са ауторитетом полиције стојало је само још горе“. Јовановић, С., (1990), *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд, стр. 54. Као пример, Јовановић наводи једног сељака у ужичком округу, који је када су дошли пандури да га зову капетану, легао на земљу и није хтео да се макне с места.

¹¹ Сва кривична дела уопште извиђана су и пресуђивана на основу *Правила за ислеђење и суђење кривичних дела* од 11. фебруара 1842, а казна је одређивана по разним специјалним уредбама, законима и наредбама полицијских власти, издаваним због безбедности или општег мира и поретка на основу чл. 13 *Закона против нарушитеља јавног мира и поретка*. Казна за неизвршење ових наредби била је од 7 дана до 6 месеци затвора, али су и ове казне изрицали судови. Решењем од 21. фебруара 1846. године дато је право полицијској власти да телесно казни „оне, који неће на позив да дођу, нити се дају довести“ *Зборник*, III, стр. 106.

¹² Примирителни судови су, према *Уставу од 1838*, постојали у свакој општини (називају се и сеоски) као првостепени судови. Другостепени су били окружни (њих 17), а највиша судска инстанца био је Апелациони суд са седиштем најпре у Крагујевцу, а од 1841. у Београду.

суђују зато „што нису ради својим житељима да се замере и освети да се излажу“, те се услед тога преступи умножавају, 5.) Да се многи оштећени не обраћају суду „да неби често више пута тумарајући Суду, сами себе још већој дангуби и штети излагали“, 6.) Да нарочито полицијски иступи и преступи често остају некажњени јер „Суд изследованије Полицајних власти у месту учињено у достојно призреније не узима“ па се догађа да и они који су преступ признали, ако пред судом то порекну буду оглашени невиним, 7.) Да управо то даје повода „неспоразумљењу између Суда и Полицајне власти“, 8.) Да због прешироке надлежности судови споро суде, што би се могло отклонити када би се „мања изтупленија и преступленија полицајна код Полицајних власти расправљала“, 9.) Да је узрок бројним неправедним пресудама и то што полицијска власт нема право кривца задржати дуже од 24 сата, у ком року није могуће прибавити неспоран доказ о његовој кривици, 10.) Да се народ тако деморалише, јер је уверен да се „одрицањем и *лагалама* код Суда оправдати може“, 11.) Да је „благообразна част народа“ веома незадовољна што се преступници пуштају некажњени и њихова имовина „излаже небезбедности“, 12.) Да полицијске власти с великом муком извршавају налоге правитељства, јер их народ не уважава, те се „знаци анархије показују“, 13.) Да се „овим начином земља и народ држати не може“, јер где полиција власти нема „ту и сама власт Правитељства ишчезава“, и 14.) Да „Овим начином Попечитељство внутрени Дела није у стању, по определенију своме, закони поредак у земљи држати“. Гарашанин каже да је Попечитељство нашло за нужно сачинити пројекат „Устројенија Полицајних власти“ и пошто их је „подвргло комисијоналном прегледању“, тако пречишћене подноси их на „височајше благородносмотреније“. Најзад, министар најављује да ће Министарство ради тачног вршења полицијске дужности сачинити и издати „Полицајна настављенија“, како би сваки полицијски чиновник знао своје дужности „у свима догодити се могућим случајевима“ и не би се могао изговорити незнањем. „По преднаведеним и овде приложеним пројектима извршителна власт дошла би до власти, народ би се у подчињенију и послушности одржао, поредак и безбедност би се у земљи утемељили, и тако би народ своје и обште благостање узвисио“.¹³ Пројекат Устројенија Полицајни власти имао је 158 параграфа, разврстаних у четири главна одељка: 1. О Полицајним Надлежателствима и Полицајним Судовима (§ 1-30); 2. О Предметима Полицајног Суда (§ 31-37); 3. О Казни Полицајни Преступленија (§ 38-53); 4. О Судопроизводству Полицајног Суда (§ 54-158). Последњи одељак имао је ове пододељке: а) О изследованију; б) О законим доказателствима; в) О изрицању пресуде, и г) О извршењу пресуде. По чл. 33 Пројекта „Полицајно преступленије зове се свако оно дело, које

¹³ Попечитељство внутрени дела Државном Савету 10. септембра 1849. године, П№25701, Архив Србије, Државни Савет, 1850, бр. 87.

се противу наредба полицајни учини, или које би се на неугодност, штету и пагубу сажитељства чинило“. Комисија је Пројекат знатно изменила¹⁴, те је он сведен на 51 параграф, који су без икаквих измена усвојени на пуној седници Државног Савета. Пошто је добила кнежеву санкцију, објављена је 18. маја 1850. године под називом *Уредба о томе, како ће полицијске власти са полицијским преступницима поступати и казнити*.¹⁵

Полицијска уредба од 18. 5. 1850. године

Врсте „полицајних преступака“

Према првом параграфу полицијске уредбе „полицајни преступак“ је „свако оно дело за које полицајни Законик виновнику казну одређује“.¹⁶ Овај полицијски казнителни законик издат, 27. маја 1850. године чини целину са овом Полицијском уредбом.¹⁷ У двадесет глава полицијског казнителног закона су према заштитном објекту разврстани полицијски преступи и прописане казне за ове деликте.

У првој глави, *О непослушности и противству према полицајним наредбама и властима*, најпре је прописана општа обавеза свих да се повинују законитим полицијским наредбама под претњом казне, а затим је прецизирано која понашања улазе у ред ових полицијских преступа.¹⁸

У другој глави, *О јавном миру*, санкционисани су полицијски преступи против јавног мира.¹⁹

¹⁴ Комисију су чинили председник Савета, Стефан Стефановић, чланови: Стефан Стојановић, Јован Вељковић и Стефан Марковић, и секретар Јован Стеић. Одбачена је установа полицијског суда, о чему ће више речи бити на другом месту, знатно је смањена надлежност полицијских власти за извиђање и пресуђење тежих полицијских преступака и приходи од наплаћених новчаних казни уместо у окружне школске фондове усмерени у општинске, односно у државну касу.

¹⁵ *Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србском*, V, стр. 187.

¹⁶ *Казнителни законик за полицајне преступке*, *Зборник* V, стр. 129. Пројекат уредбе је у чл. 33 овако дефинисао полицијски преступ: „Полицајно преступленије зове се свако оно дело, које се противу наредбама полицајни учини, или које би се на неугодност, штету и пагубу сажитељства чинило“. Објашњењем од 21. децембра 1853. дато је упутство полицијским властима да се §.1. има разумети као „уводно правило, и да се преступници имају казнити по изричним даљим одредбама тога закона“. *Зборник* VII, стр. 128. *Казнителни законик* од 19. марта 1860. полицијски кажњиво дело назива *иступ*, чиме прећутно укида овај §.1.

¹⁷ У даљем тексту када се буде давала оцена *Полицијске уредбе*, подразумеваће се и Казнителни полицијски законик.

¹⁸ То су: неодржавање позиву полицијске власти; непоштовање наредбе да се не иде на „каково опасно место“; неизвршење наредбе да се иде на стражу, у патролу, „на ајку вредносне дивљачи“, у потеру за хајлцима и у опасно време на кордонску стражу; узнемиравање полицијских власти у вршењу званичне дужности, њихово ружење и псовање; позивање или наговарање људи на противљење наредбама полицијских власти (уколико би се позив/наговор послушао или изазвао „зла следства“, као и у случају оружаног противљења полицији, претње отпором или употребе оружја кривац се предаје грађанском суду „на већу казн“); подстрекавање или подмићивање некога на лажну тужбу против власти; лакоумно ширење гласова или порука управљених на „лоругу земаљски власти“ (уколико је учињено из зле намере и пакости или се његовим извршењем наруши јавни мир и поредак у земљи кривац се предаје грађанском суду), и најзад, уништење или оштећење наредби и објава полицијских власти.

¹⁹ Ту спадају: свака непристојна вика и „велегласна свађа и грдња“ уопште, а посебно на јавним

Трећа глава прописује полицијске преступе против *вере и закона*.²⁰

У четвртој глави предвиђени су полицијски преступи „*противу нравствености и благи обичаја*“.²¹

Полицијски преступи који се тичу *васпитања деце* обухваћени су петом главом.²²

У глави шестој санкционисани су полицијски преступи којима се повређују *личност и част*.²³

Седма глава регулише полицијске преступе против *безбедности живота и здравља људи и домаћих животиња и чистоће*.²⁴

местима; неодазивање позиву или наредби полицијске власти да се окупљени „*раздражени*“ људи разиђу (ако то окупљање може бити повод „*узрујању житеља или повреди јавнога мира*“), као и пуцање из пушке у вароши, на панађуру или на сабору код цркве, а без знања и допуштења власти.

²⁰ У њих се убрајају: отварање дућана у недељне и празничне дане, означене црвеним словима у календару; држање отворених врата кафеџиница, крчми и механа за време богослужења; играње карата, билијара или друге игре за време богослужења (починилац овог преступа је кафеџија у чијој је кафани дело учињено); лармање, свирање, викање и свако друго неуљудно понашање код цркве за време бољје службе; псовање онога што је свето по „*закону цркве*“; хуљење на веру, одвраћање деце и људи од цркве и црквеног закона; јавно весеље или бал у гостионици, механи или кафани за време поста или уочи празника; ископавање мртваца из гроба из сујеверја; врачање, гледање у карте чиме се шири сујеверје, као и означавање места где се може ископати новац; најзад, радња польских тежачких послова недељом и на „*господски празник*“ (изузев ако је реч о очигледној нужди).

²¹ То су: јавно „*блудочинство*“ жена; подвођење; ванбрачни живот; певање срамотних песама и изговарање срамотних речи на јавном месту; стављање „*јавно на углед*“ скаредних фигура или писама; недозвољена прошња (забрањено је било просити у варошима где постоје сиротињски заводи); беспосличарење и пијанство „*по меанам и код казана*“, као и јавно салетање, дирање или напаствовање „*женскиња*“.

²² Такви су: отварање приватне школе без дозволе надлежне власти; одвраћање од школе и спречавање одлажења у школу туђе деце; подстрекавање деце против учитеља, побуђивање деце на непокорност и омаловажавање и ружење учитеља пред децом, најзад, и давање прилике ђацима „*к развратности*“.

²³ То су: напад или грдња ружном псовком; изношење на подсмех или поругу нечијег имена и образа (зв. опорочавање); оговарање у циљу заваде појединаца или фамилија; одавање лекарске тајне учињено од лекара, апотекара или бабице (изузев на захтевање власти); физички напад без тежих последица (ко некога „*ђуши или удари, али не окрвави нити рани*“), као и туча. Починилац убиства (и нехатног и умисљајног) предаје се грађанском суду.

²⁴ То су: сахрањивање умрлог „*пре 24 сата*“ без посебног одобрења; покушај самоубиства (уколико није у питању добровољни одустанак); пребрзо јахање или вожња кола на местима где пролази више људи; качење или прислањање на прозор или стављање на кућу оних ствари које могу пасти и нанети штету пролазницима; просипање кроз прозор или врата на улицу; непријављивање „*прилепчиве или заразителне*“ болести код људи или живе стоке, као и непридржавање наредби које у таквим ситуацијама полицијска власт изда; сакривање чињеница, болесника или марве од лекара који је дошао да извиди „*редњу*“; продавање меса или коже марве угинуле од прилепчиве и заразне болести без полицијског допуштења или противно постојећим о томе правилима; неблаговремено калемљење краљких богиња код деце (извршилац може бити родитељ или тотор), као и њихово неовлашћено калемљење; бацање мртве стоке и нечистоћа у пијаћу воду и сточна појила, као и загађивање реке; продаја нездравог меса, непеченог хлеба, незрелог воћа или поквареног нездравог пића; тровање рибе и продаја покварене рибе; недозвољена продаја отровних ствари и лекова (уколико за последицу има опасну болест или смрт предаје се на осуду грађанском суду); непријављивање појаве беснила; недозвољено држање „*дивље вредоносне звери*“; дражење животиња ради повређивања људи; просипање и бацање нечистоћа на улицу; остављање стрвине или ма какве нечистоће пред туђим вратима или на јавном месту; нечишћење испред куће и дворишта; држање свиња у сред вароши; клање стоке на сокаку, као и веће количине стоке у вароши; сечење и крчмљење меса ван касапница; држање нечистим „*радилицма*“ од стране касапина, саландија, сапунџија и свих занатлија уопште.

У осмој глави говори се о *штети и квару на баитини, посебно и о потрици*.²⁵

Девета глава носи наслов „*О превари разној: у продаји, куповини, погодби, најму, утајом, мером, и о преступцима неки наредба за еснафску и другу радњу*“.²⁶

У десетој глави предвиђени су полицијски преступи којима се *општини чини пагуба*.²⁷

Једанаеста глава бави се преступницима „*који сатиру жирородну гору*“.²⁸

²⁵ У ову групу полицијских преступа долазе: наношење штете правителственом, општинском или приватном добру; проваљивање или разваљивање правителствене, општинске или приватне ограде, као и рушење или кварење јавних знакова које власт постави; сеча обруча, пружа или коља у туђем забрану; брање воћа или грожда из туђег воћњака или винограда; кошење сена или жита са туђе ливаде или њиве; прелажење на коњу или колима преко туђе баштине; намерно пуштање стоке у туђ воћњак, башту, виноград, њиву или ливаду; убијање туђег брава затеченог у штети без знања и наредбе власти; брање кукуруза или винограда у општинском потесу без општег договора и одобрења примирителног суда; пуштање стоке у опште ливаде и усеве без општинске наредбе; нетребење „*боце траве*“ из своје баштине, а по наредби и из општинске утрине; наношење штете терањем стоке или трговине преко потеса; спречавање путника и трговаца да своју стоку и трговину напасу у општинском испусту; најзад, убијање невредносне дивљачи у забрањено време.

²⁶ Полицијски преступи ове врсте су: наплата преко одређене таксе (крчмари, хлебари, месари и свећари, који су морали на вратима имати прилепљену таксу коју је полиција одредила и по којој су наплаћивали своје производе); недостатак нужних потрештина за дочек гостију и држање механе нечистом; преварна продаја или куповина производа лажном мером; лажно или криво мерење од стране кантарције; уметање разноврсних ствари у производе ради преваре (нпр. у брашно, маст, лој, восак, сир и сл.), као и стављање лоше робе на дно вреће, а боље на врх; жигосање и ровашење туђе стоке; узимање прекомерног ујма или крађа брашна или жита, као и узимање мита за мљење преко реда од стране воденичара; преварна продаја и куповина са млађима од 14 година; куповина драгоцености или ма које друге ствари од лица за које је очигледно да није његова, као и непријављивање полицијској власти таквог „*подозрителног продавца*“; залагање или примање на оставу или давање зајма на „*подозрителне ствари*“; непријављивање мангупа власти; неизвршење налога за који је примљена капара, као и неплаћање извршеног налога; неиспуњење уговора о орању и сејању њиве; неовлашћено отварање механе или дућана или започињање заната; договорно обустављање занатске радње ради приморавања полицијске власти на уступање неких права или повишење/смањење такси (за овај преступ кажњавају се коловође договора, а уколико је престанак рада затлија трајао дуже од два дана, они се предају грађанском суду на тежу осуду); неизвршење еснафских наредби; препродаја пијачних проивода; продавање мајсторских рукотворина и трговачког еспапа ван панађура, као и пре прописног отварања панађура; избегавање плаћања таксе за продавце на панађуру; израда кључева без брава и немарно чување калауза; ситнија превара (до 1 дуката царског) при пазару лица које не зна праву вредност новца; скривање ствари код другог при претресу или попису куће који нареди полиција или при узапћењу по судском решењу; непријављивање наласка какве ствари вредности 4-200 гроша; злоупотреба печата добијеног од власти; издавање лажног сведочанства; најзад, и све друге преваре или мање просте крађе (превара до 300, крађа до 200 гроша) такође долазе у ред полицијских преступа.

²⁷ То су: неизвршење обавезе мерења на кантар издат под аренду у општини; крчмљење вина без плаћања „*акциса*“ арендатору; утаја општинског прихода; захватање и присвајање општинских добара; избегавање плаћања жировнице пуштањем туђих свиња на своје име у општинску шуму; неовлашћено жирење свиња; заграђивање жирородног дрвећа у општинској шуми; продаја меса у месту где су касапнице издате под аренду; кршење обавезе касапина да свакодневно има довољно доброг меса за житеље; пуштање стоке да се по вароши „*на досаду и штету обиту скитају*“.

²⁸ То су: сечење дрва за грађу које није у складу са добијеном шумском објавом (ако причиниена штета не прелази 200 гроша, починилац се кажњава по Уредби од 23. јануара 1845. године, а у супротном се предаје грађанском суду); недозвољено крчење општинске шуме ради проширења баштине; неовлашћено прављење свињаца, ударање белега или других знакова, као и прављење пивница или салаша у општинској шуми; наношење штете шуми од стране козара (ако штета износи до 200 гроша, а ако прелази ову вредност, предаје се суду).

Полицијски преступи учињени „при грађењу и оправљању кућа и дру-
ги зграда“ регулисани су у глави дванаестој.²⁹

Тринаестом главом предвиђени су полицијски преступи којима се
крше наредбе у *вези са пожаром*.³⁰

Глава четрнаеста прописује као полицијске преступе понашања који-
ма се изазива *опасност од воде*.³¹

Наредна глава говори о полицијским преступима против *путева и њу-
прија*.³²

У полицијске преступе који се односе на *путнике и пасоше* убрајају
се: непоседовање пасоша у путу и путовање с туђим пасошем или под
туђим именом, као и путовање странаца из Турске са или без тескере, али
без карантинске феде.

Глава седамнаеста говори о полицијским преступима који се тичу
газда и укућана. Најпре је предвиђена обавеза тачног извршења уговора

²⁹ То су: непостављање знака од стране дунђера при радovima на вишим кућама у вароши; заузимање
сокака преко полицијском влашћу одређеног простора при грађењу или поправљању куће; ометање
јавног проласка сокаком у вароши (постављањем буради, сандука итд.); неовлашћено грађење куће
у вароши; непоступање по наредби полицијске власти да се кућа или друга зграда склона паду опра-
ви и утврди или подупре (у случају опасне или смртоносне повреде неког лица или веће причињене
штете изазване падом такве куће/зграде, кривац се предаје на осуду грађанском суду); недовољно
обезбеђење скеле потребне за грађење (мајстор градитељ предаје се грађанском суду ако је рушење
грађевине изазвало опасну или смртоносну повреду или већу штету), као и невештина и незнање
мајстора које је за последицу имало рушење здања (он се ради недостојности мајсторског права
предаје грађанском суду).

³⁰ То су: неовлашћено и непрописно прављење нових „*радиума*“ где ће се ватром радити (мумије,
грччари, ковачи и сл.), као и неоправљање старих по налогу полицијске власти; прављење дрвених
оцака у збијеним варошима и непоступање по наредби полицијске власти да се већ постојећи др-
вени оцаци замене новима од цигала; изношење неугашеног пепела на таван, у кошару, вајат или
међу лако запаљиве ствари; неодазивање оачара позиву да очисти оцак у вароши; скупљање сена
на забрањеном опасном месту; одлажење на таван, кошару или места где се налазе лако запаљиве
ствари са свећом без фењера, као и небрижљиво поступање са ватром и свећом уопште; паљење
„*требежине*“ близу шуме, оgrade, сена или жита, паљење сметлишта или љубрета у авлији или
било где у вароши; држање барута и фишека од стране дућанија преко мере коју полиција допу-
сти; непоступање по наредби полицијске власти при гашењу пожара; немање прописаних справа за
гашење пожара, као и неизвршење наредбе о држању по једног чабра воде код куће од стране оних
који раде са ватром (пекари, фурунције, механције, ковачи, бравари, лончари итд.). Уколико неко
украде ствари од „*логорелца*“, предаје се суду на осуду „*као лопов и велики злочинац*“.

³¹ Ту спадају: недозвољена градња нове или премештање старе воденице; недозвољено преиначавање
воденичног јаза или бране (полиција у овом случају има право само извидети хоће ли овакав посту-
пак бити штетан по општину, другу воденицу или добра појединца, те решити хоће ли воденица,
јаз или брана остати, или ће се морати повратити у пређашње стање, а ако би се повела расправа
о од раније постојећем јазу, воденици или брани, полицијска власт неће о њој решавати, већ само
на захтев грађанског суда ствар иследити); неизвршење обавезе поступања по наредби полицијске
власти о утврђењу обале; недопуштено затрпавање, засипање или скретање воденичног јаза или
реке које служе за општу употребу; рушење обале, насипа или бране начињене ради утврђења оба-
ле; недозвољена сеча приобалне неродне горе; одвраћање или кварење водовода за општу потребу;
запуштање воденице праћено плављењем општинских усева или села; најзад, затрпавање и кварење
прокопа начињених за провод воде од кише и снега.

³² То су: хватање и присвајање од главног поштанског друма или од мањих сеоских путева и сокака;
самовољно затварање, скретање или сужавање пута којим се околни житељи служе; непоступање
по наредби полицијске власти да се пут оспособи за пролазак (у случају да га затрпа снег, киша или
река провали или однесе њуприју); препречавање јавног друма или пута; узимање ствари са њуприје;
вучење греда, плугова, дрљача и сл. по „*умјетно или художествено направљеном друму*“; непосту-
пање по правилима о мимоилажењу на тесним путевима; уопште, нарушавање друма.

између газде и укућана или закупаца, а потом санкционисани разни модальности непоштовање уговора од стране укућанина или кирајџије (останак у кући по истеку уговореног рока, неплаћање уговорене цене кирије, самовољно одношење ствари узапћених ради наплате кирије и неовлашћено скидање полицијског печата са узапћених ствари).

Полицијски преступи који се односе на *слуге и оне који их држе* регулисани су у глави осамнаестој.³³

Деветнаеста глава говори о *скитницама, сумњивим странцима и бећарима*.³⁴

Последњом, двадесетом главом обухваћени су полицијски преступи у вези са „*апсеницима и њиним чуварима*“.³⁵

Полицијски органи надлежни за испитивање и кажњавање полицијских преступа и поступак пред њима

Полицијски преступи не спадају у ред тежих преступа и злочинства, те ће њихове починиоце, према §.2-ом Полицијске уредбе, саме полицијске власти, по правилима прописаним Уредбом, „*на одговор узимати и по слову полицајног Закона казнити*“.³⁶ Полицијске власти, односно органи надлежни за испитивање и кажњавање полицијских преступа јесу:

1. примирителни судови општина,
2. срески начелници,
3. окружни начелници, и
4. управа вароши Београда.

³³ Такви су: непријављивање узимања у службу слуге (са или без исправе); примамљивање и подговарање туђег слуге; лажно препоручивање неверног и неваљалог слуге; привремено напуштање и бежање слуге из службе без разлога; непослушност, лењост и неуредност слуге којом је газди проузрокована штета (ако њен износ прелази 100 гроша предаје се суду на осуду); увреда и псовање газде или члана његове породице; дизање руке на газду (ако га „*окрвави или му други вред бојем нанесе*“ предаје се суду на осуду); самовласно бијење и нечовечно поступање са slugом; примање на конак слуге без уверења да је уредно и са исправом из службе отпуштен; самовољно и безразложно закидање од плате или наднице слуги или надничару; најзад, подстрекавање других слугу или газдине деце на неверност, ленствовање, непослушност, неваљалство или ма какав порок.

³⁴ Полицијски преступи ове врсте су: скитња и беспослица; недозвољени повратак протераног у место из кога је протеран; одлазак бећара у други округ од оног визираног у исправи без оправданог разлога; непријављивање странца, као и лопова и хајдука, примљеног у кућу у року од 24 сата; било каква недопуштена интервенција бећара и слуга у својим исправама, као и крађа и коришћење туђе исправе. Што се странаца тиче, ако не могу доказати да се могу издржавати дозвољеним начином, морају се вратити у своју земљу.

³⁵ То су: недозвољено давање ствари апсеницима (у случају да се он тиме послужи и побегне из затвора, ако је полицијски преступник, кривац се кажњава за полицијски преступ, а уколико је одбегли затвореник био већи преступник, кривац за његово бекство предаје се суду на строжу осуду); бежање из апса или испред пандура (ако је полицијски апсеник кажњава га полиција, а ако је апсеник криминални или судски осуђен на робију, предаје се на осуду суду); у оба случаја, кажњава се и пандур коме је апсеник побегао); најзад, неуредно и небрижљиво прегледање или затварање апсана од стране апсанције, које је за последицу имало бекство апсеника.

³⁶ Уместо израза „*полицајни преступници*“ и „*полицајни закон*“, који нису формално усаглашени са *Казненим закоником донетим 1860. године*, могу се користити термини *иступи* и *Казнени законик*.

Примирителни суд општине јесте месна или општинска полицијска власт. Сваки од њих суди у својој општини мање полицијске преступе, тј. оне за које је прописана затворска казна до 3 дана, телесна казна до 10 штапа и новчана казна до 2 талира (§.4. под а). Уколико кажњавање преступника превазилази делокруг надлежности примирителног суда, он ће их предавати на даљи поступак надлежном средском начелнику, односно примирителни суд окружне вароши окружном начелнику, а примирителни суд вароши Београда Управи вароши Београда (§.6). Примирителни судови ће при ислеђивању и решавању полицијских преступа поступати и по својим правилима – *Устројенију обитина* (§.8). *Уредба предвиђа да је пресуда сваке полицијске власти извршна, тј. „апелирања у таковој пресуди нема“*. Међутим, кажњени над којим је пресуда извршена, „ако мисли, да му је неправда учињена“, има право да се жали (усмено или писмено) вишој полицијској власти – надлежном средском начелнику, односно у Београду Управи вароши (§.16). Уколико средски начелник, по разматрању ствари, утврди да је примирителни суд исправно и законито поступио, одбиће жалбу као неосновану, а у противном ће жалиоца са својим мишљењем упутити надлежном окружном начелнику (§.17).³⁷

Срески начелници, сваки у свом срезу, надлежни су да испитују и кажњавају полицијске преступе, за које закон прописује затворску казну до 12 дана, телесну казну до 25 штапа и новчану казну од 2 до 8 талира. Уколико из учињеног испита над преступником увиди да његова кривица превазилази круг припадајуће му власти, средски начелник ће га спровести окружном начелству. Дужност је средског начелника да испитује и кажњава полицијске преступнике не само у месту где „обитава, него и у свакој другој обитини подручног му Среза, у коју год дође,... ако ји онда тамо за његову власт има, па су од примирителног Суда већ спремни, да му се могу на поступак предати“ (§.9).³⁸ Сваки полицијски преступ из круга своје надлежности средски начелник ислеђује и решава са два месна кмета или два општинара и са средским писаром (или његовим заступником) који ће водити протокол и помагати у раду.³⁹ Средски начелник је дужан да води *Протокол поступка с полицајним преступницима*, у коме ће се на крају сваког дела потписати осим њега и писар.⁴⁰ Разлози за изузеће средског начелника од поступања у случају који њему припадају јесу сродство и завада са окривљеним или спреченост ма које врсте.⁴¹ На пресуду средског

³⁷ Окружном начелнику има право да се обрати и онај кажњени коме је средски начелник одбио жалбу као неосновану.

³⁸ Ове дужности средски начелник је ослобођен само уколико има „*пречи правитељствени посао, који не трпи одлагања*“ и потреба да одмах по завршетку тог посла оде из те општине.

³⁹ Средски начелник, при том, није обавезан да уважи мишљење тих кметова или општинара, пошто је само он одговоран за цео поступак (§.10).

⁴⁰ У Протоколу треба укратко али јасно назначити како је који преступник и пред којим кметовима или општинарима испитан, као и како је осуђен и кажњен или као невин ослобођен.

⁴¹ Средски начелник дужан је пазити да ни код кметова или општинара не постоје исти ови разлози. У

начелника кажњени се може жалити окружном начелнику.⁴²

Окружни начелници, сваки у свом округу, ислеђују и кажњавају полицијске преступе, запрећене казном затвора до 30 дана, телесном казном до 35 штапа и новчаном казном преко 8 талира. Уколико из испита увиди да кривица преступника превазилази његову надлежност или да је у питању дело за које казну не одређује полицијски закон (тежи преступ или злочинство), окружни начелник ће га предати надлежном окружном суду на осуду. Окружни начелник ислеђује и решава дела из круга своје надлежности са двојцом чланова свог начелства, при чему га њихово мишљење не обавезује. Наравно, и он је дужан да води уредан Протокол о свим полицијским преступницима које испита и казни/ослободи. Уколико окружни начелник званично изађе у свој округ и по потреби обавља „правитељствени посао“ (који обично врши срески начелник), има право узимати на одговор и кажњавати полицијске преступе из делокруга надлежности среског начелника. Жалба на пресуду окружног начелника подноси се Попечитељству внутрени дела.

Управа вароши Београда надлежна је за ислеђење и кажњавање полицијских преступа у месту, тј. у београдској вароши, исто као и окружни начелници. Управник вароши Београда ислеђује и решава преступе за које је надлежан са два члана варошке Управе, поступајући и по својим правилима – *Устројенију Управитељства вароши Београда*. На пресуду Управе вароши Београда може се жалити Попечитељству внутрени дела.

Имајући у виду чињеницу да се пресуда заснива на испиту полицијске власти, овај мора бити „*точан и довршен*“. У том циљу полицијској власти у време испита над оптуженим или окривљеним треба довести тужитеље и сведоке и предати ствари које служе доказивању преступа. Уопште, треба настојати да се полицијски поступак са преступником без разлога не одлаже и не одуговлачи, већ да се испит што пре обави. Одговорност за полицијске преступе је индивидуална, при чему окривљени или оптужени не може имати заступника на полицијском испиту. Странци су такође обавезни владати се по полицијским наредбама, с тим што ће полицијска власт преступе оних који су у надлежности конзулата, посланстава страних дворова и стране курире и татаре испитивати без њиховог присуства и слати их на даљи поступак Попечитељству внутрени дела. Полицијске власти суде и кажњавају и полицијске преступе војника гарнизона војске учињене на кућном одсуству.⁴³ Малолетници до наврше-

⁴² случају изузећа, среског начелника замењује окружни начелник или онај кога овај одреди (§.12).

У случају да окружна полицијска власт (као и среска полицијска власт када јој се неко жали на пресуду примирителног суда општине) није сигурна како да реши дотични предмет, дужна је, према §-у 17-ом, да се ради потребног упутства обрати вишој власти (срески начелник окружном, а окружни начелник и Управа вароши Београда Попечитељству внутрени дела).

⁴³ Када је 3. марта 1896. донета *Уредба о Војној Дисциплини*, према којој иступе војника учињене за време одсуства и привременог отпуста грађанске власти ислеђене достављају војним властима на расправу, а пресуђене на извршење, дошло је противречности са прописом §. 24. *Полицијске уредбе*

них 13 година се за полицијске преступе предају родитељима, туторима или газдама, а школска младеж учитељима, да их они казне. Уредбом је одређено да се и покушај полицијског преступа кажњава, као и да непознавање полицијске наредбе не ослобађа преступника од одговорности. Уколико сам полицијски званичник учини полицијски преступ, оптужује се предпостављеној му власти која ће одредити која ће полицијска власт против њега водити поступак.⁴⁴

Основна правила полицијског испита и ислеђења, према §-у 33. Уредбе јесу:

а) Свако ко је у месту или у дому, дужан је одазвати се позиву полицијске власти ради одговора.⁴⁵ Полицијска власт може „*чрез пандура к себи дотерати*“ само онога за кога се зна да је крив и да би могао предстојећи полицијски поступак осујетити (бекством, сакривањем и сл.), као и вишеструког повратника у преступу који је иначе рђавог владања:

б) Полицијска власт може лицу за које постоји основана сумња да ће побећи одредити затвор док се дело не иследи, при чему се он урачунава у казну, а онај ко побегне да се ухвати и доведе;

в) Индиције које ће полиција у ислеђивању узети у обзир јесу: претходна(е) осуда(е) за такав или тежи преступ; неваљало и порочно владање уопште; јавно непријатељство са оштећеним; очигледни напредак онога од када је другоме штета преступом учињена, чему нико не зна извор, најзад, претња или најаву зла које се касније и оствари;

г) На испит ће се одмах, као и учинилац ухваћен на делу, узети и онај:

и сукоба између министара унутрашњих дела и војног. Због тога је Касациони суд 13. јануара 1905. донео одлуку по којој је полицијска власт надлежна како за извиђање и суђење иступа, које учине војници кад су на одсуству, тако и за извршење своје пресуде, све дотле, док се њеним радом не би војник ометао и спречавао у извршењу својих војних дужности, а то је, за све време док се војник налази на одсуству (ван своје дужности).

⁴⁴ Уредба предвиђа да, по правилу, кмету треба да суди други месни кмет са још два општинара; среском начелнику окружно начелство; окружном начелнику, његовом помоћнику и управнику вароши Београда званичници које одреди Попечитељство, а члану Управе вароши Београда Управник овог надлежства у присуству једног званичника из Попечитељства внутрени дела. Душан Алимпић примећује 1912. године да не постоји јединствено мишљење о томе важи ли и даље овај параграф, иако је то од огромног практичног значаја. Суштина питања одговорности полицијских чиновника за учињене иступне кривице је да ли они одговарају као и остали грађани пред редовним властима или потпадају под изузетну јурисдикцију. Уколико се узме да је овај параграф прећутно укинут *Законом о чиновницима грађанског реда и Уставом*, признаје се право општинским властима да извиђају и пресуђују иступе полицијских чиновника, те би се, „с обзиром на наше партијске теревенке, могло десити да општински судови једног дана покажњавају, па можда и похapse, све полицијске чиновнике“. С друге стране, уколико се узме да је он и даље у важности, „онда је несумњиво да би полицијски чиновници, изузетно од осталих српских грађана, за иступне кривице, одговорали искључиво претпостављеном старешини, без обзира на то да ли се ове кривице кажњавају по званичној дужности или по приватним тужбама“. Према његовом мишљењу, требало би ово законом прописати да иступне кривице полицијских чиновника извиђају и суде првостепени судови. *Полицијска уредба*, стр. 68-69.

⁴⁵ Извињавајуће околности су болест, нужда или посао који се због части или претеће штете не може одложити. Уколико је осумњичени путник или неко ко се спремно на хитан или неодложан пут, може се узети на одговор и касније, ако је познат човек, или ако за њега јемчи неко познат.

код кога се нађу знаци, алати или друге ствари које су се могле употребити при вршењу преступа или из њега проистичу; код кога се нађу писма у којима се говори о предметном преступу, као и онај на кога испитаник укаже као на кривца или учесника у предметном преступу, а то и друге околности чине вероватним;

д) Вештаци се позивају кад год су нужни да ствар извиде, оцене и објасне;

е) Полицијска власт ради лакшег откривања и окривљавања преступника треба да прибави и употреби при испиту ствари (нпр. разни алати, кључеви, оружје, одећа, писма) и знаке (трагове) којима се преступник послужио у извршењу дела;

ж) Испит се увек мора вршити тачно и озбиљно. Полицијска власт мора са испитаником да поступа *„разумно и ладнокрвно, ... не нападајући на њега суровим рјечма, а још мање непристојном псовком или претњом“*, а само уколико је он упоран у намерним лажима и обманама, може га казнити за то *„соразмерно с нешто затвора, или, ако је за то, с нешто боја“*;

з) Уколико испитаник не признаје дело, а не може ни доказати да га није учинио, треба га *„сведоцима и доказателствима уједити“*;

и) Када испитаник осим предметног, наведе и друге своје преступе, и њих треба одмах добро иследити;

ј) На испиту се морају уважити и могуће олакшавајуће околности, како би се узеле у обзир и при изрицању пресуде.

Да би се испитаник могао окривити, осудити и казнити, нужно је да се он *„убеди о свом недозвољеном или злом делу“*, а прецизирано је и шта се може узети као убеђење.⁴⁶ Невиност испитаника доказана је када се на испиту потпуно отклони *„свако подозрење“*. Као невин се пушта испитаник и када нису отклоњени поводи *„законог подозрења“*, али му се кривица није могла доказати законитим доказом (*„ни дјелом, ни сведоцима,*

⁴⁶ *Убеђењем* се по §-у 34. сматра: хватање на делу или добровољно признање дела полицијској власти; постојање јасних доказа (подударност места, времена, стања, као и ствари, оруђа, писма и сл.), најзад потврђење кривице сведочанством. У наредном §-у прописани су услови под којима се сведочанство сматра *убедителним*: ако заклетни званичник или служитељ посведочи да је затекао у делу, видео или ухватио испитаника, као и ако сведоци детаљно и тачно опишу преступ и за њега пред власти, па и на суочењу, окриве испитаника, а посебно ако још своје сведочење потврде и заклетвом. У оба случаја, међутим, полиција је дужна утврдити да нема места сумњи у сведочење. Свако је дужан сведочити и власти казати истину или оно на шта се може заклетити. Против полицијског испитаника може сведочити лице старије од 18 година, познато као частан и уредан и умно здрав човек, који није у непријатељству са испитаником и који од пресуде не очекује никакву корист. Министар унутрашњих дела је 19. јуна 1887. упутио подручним полицијским властима *Распис* у коме наглашава да се заклетва захтева и од сведока и вештака и у иступним делима, а у *Објашњењу* од 22. јула исте године упућеном начелству округа шабачког, министар прецизира да заклинање сведока по потреби значи да ће се ови заклинати само кад власт посумња у истинитост њихових исказа, до чега може доћи због њиховог карактера, неподударања са осталим околностима или са исказима других сведока.

ни *обстојателствама*⁴⁷).⁴⁷ У пресуди се мора навести за коју се кривицу неко осуђује, мора му се одредити и прописана казна (која ће се у сваком конкретном случају одмерити у границама које је одредио полицијски казнени закон), као и накнада коју ће платити оштећеном. Пуштање испитаника као невиног мора се такође у пресуди добро образложити.

Полицијска пресуда извршиће се на преступнику тамо где одреди она полицијска власт која је пресуду и донела, изузев ако се пресуда тиче активних или пензионисаних свештеника, званичника и чиновника, учитеља, као и осталих лица грађанског реда „*која су особитим отличјама чести и характера одарена*“.⁴⁸

Казне за полицијске преступе

Полицијском уредбом предвиђене су ове казне за полицијске преступе:

- а) затвор,⁴⁹
- б) новчана казна,
- в) телесна казна,⁵⁰
- г) укидање права еснафског или радње на извесно време,
- д) прогон из места пребивања у друго, и
- е) изгон из земље.

Казна затвора или *апса* има два степена: прости полицијски завор без гвожђа и строги затвор или затвор с лаким гвожђем. Као изузетна могућност предвиђен је и домаћи затвор с потребним полицијским надзором.⁵¹

Полицијска власт може изрећи и *новчану казну*, при чему оне које досуди примирителни суд припадају општинској каси, а све остале државној каси.

Телесна или *казна боја* изриче се онима који су рђавог владања и који су као сасвим неуредни, непослушни, упорни и бестидни изгубили грађанску част, бећарима, слугама и слушкињама и уопште онима који се издржавају радом од дана на дан. Телесна казна извршава се бојем по дебелом месу и то: над мушкарцима штаповима уобичајене и већ одређене дебљине, над женама камцијама, а над млађима од 16 година прутовима.

Полицијска власт може изрећи и *казну укидања еснафског права или друге радње* највише до 3 месеца.

⁴⁷ У овом случају се испитаник сматра за невиног док се против њега не појаве бољи докази.

⁴⁸ У питању су лица изузета од телесног кажњавања, којима се уместо телесне изриче новчана казна или ако им се она због „*убожества*“ не би могла изрећи, казна затвора, али се у овом случају пресуда подноси Попечитељству внутрени дела које одређује како ће и где осуђени издржати казну.

⁴⁹ Параграфом 312 *Казнителног законика из 1860.* предвиђен је затвор са и без рада, чиме су изгубили важност §§-и 43. и 44. ове *Уредбе* који говоре о казни затвора.

⁵⁰ Телесна казна укинута је законом од 11. децембра 1873. године.

⁵¹ Казна домаћег затвора може се одредити одабраним људима доброг владања, који су достојни посебног уважавања, као и онима којима би посао и фамилије страдале кад би се од кућа удаљили.

Прогон из једног места пребивања у друго, тј. из једног округа у други (на извесно време или трајно) може се изрећи само српским житељима који немају својих кућа и баштина.

Изгон из земље може се изрећи само страним поданицима, и то на одређено време или трајно.

Полицијска власт ће при одмеравању казне преступнику уважити *Уредбом* прописане отежавајуће и олакшавајуће околности (§38). Кривац заслужује тежу казну што су препреке које је морао савладати биле веће и што се више спремао да дело учини; што је светија и строжија дужност коју је преступом повредио; што већа опасност коју је могао предвидети проистиче из престапа; што је већу штету или повреду својим делом учинио; што је више изневерио указано му поверење; што је већи број часних људи или младежи на зло навео, наговорио или навукао; што је више учињеним преступом зла примера, саблазни или огорчења међу људима изазвао; што је више злобе, пизме или лукавства употребио у извршењу престапа; што је чешиће и више пута зло чинио; најзад, што се више честитости од њега као образованог лица очекивало. Олакшава, пак, казну преступнику, ако се утврди да је малолетан; ако га је други наговорио или навео на преступ; ако га је оштећени или повређени раздражио; ако се раније добро и непорочно владао; ако је преступ учинио из страха или бојазни од срамоте; ако је преступ учињен у афекту; ако се добровољно с мањом користи задовољио или мању штету учинио преступом или је још и настојао да штету поправи; ако је добровољно одустао од престапа; ако се пре откривања престапа пријавио полицијској власти која је тако могла већу предстојећу опасност или штету отклонити или умањити; ако је пре него што је власт започела поступак надокнадио проузроковану штету; ако је без „затезања и извијања“ признао своју кривицу и открио саучеснике на испиту; најзад, ако је при извршењу престапа „случајно и преко свога обичаја“ био пијан.⁵² *Уредба* предвиђа и могућност кумулације казни⁵³, као и могућност замене једне казне другом.⁵⁴

⁵² Пијанцу и онемо ко се опије с намером да лакше или слободније учини зло, пијанство не умањује казну.

⁵³ Особито се затвор поопштрава кад му се дода телесна казна, „јавна обитинска работа“, а понекад и „слаба рана, давајући апсенику двапут у седмици или сваки трећи дан само сува леба и воде“.

⁵⁴ Ако се испостави да је преступник осуђен новчано тако слабог материјалног стања да би његова фамилија „мужду осетила“ или ко због њега „уштрб претрпио“, новчана казна замениће се сразмерним затвором; ако се услед извршења казне затвора фамилија преступника не би могла „изранити, или од какаве невоље одбранити“, може му се затвор скратити и заменити делом општим радом или телесном казном, па чак и потпуно заменити телесном казном; уколико се покаже да преступник због какве слабости или болести или особитог телесног стања (нпр. трудноћа код жена) не може издржати телесну казну, ова се замењује сразмерним затвором; најзад, може се преступнику досуђени затвор заменити новчаном казном и то тако што ће платити један талир за два дана затвора.

Уместо закључка

Полицијска уредба из 1850. године је један од најдуготрајнијих српских закона. Донета у циљу да се нарастајући број разних злочинстава умањи и поправи стање у погледу личне и имовинске безбедности становништва, она је уједно и један од најпотпунијих закона онога времена, посебно ако се посматра као целина са *Казнителним закоником* из исте године. У већ поменутом спроводном писму ова два законска пројекта Државном савету, министар унутрашњих дела каже да су они могли бити краћи, али се попечитељство при њиховом састављању „*морало управљати по поњатију и квалитету полицајни чиновника и по потребама народа*“, у ком је циљу претходно саслушало и мишљења окружних начелстава, а затим их и само комисијски прегледало. Најбитнија измена извршена у пројекту уредбе од стране саветске комисије била је одбацивање установе полицијског суда,⁵⁵ али је и након ове интервенције полицијској власти остављен довољно јак ауторитет за одржање реда и безбедности у земљи. Управо ће они параграфи који овај ауторитет гарантују и опстати у дугом временском периоду и под различитим политичким режимима.

Можда се најбољи закључак о значају и домаћају *Полицијске уредбе* и *Казнителног полицијског закона* може извући на основу ставова и мишљења ондашњег министра внутрени дела, Илије Гарашанина, који нису нимало изгубили на актуелности ни након више од 150 година. Најпре, из сваког написаног реда провејава Гарашанинова намера да се „*правда и правица набљудавају*“, која ће се остварити само ако се полицијске власти и кметови буду придржавали правила и граница постављених у полицијској уредби. Изричито наглашена у његовом спроводном писму којим је нова *Уредба* достављена полицијским властима,⁵⁶ садржана у самој *Уредби* (нпр. дужности попечитељства внутрени дела да све полицијске власти упућује на „*поредак и законитост*“ у поступању са полицијским преступницима; да када у овим пословима „*погреше или скриве*“ полицијске власти исправља и кажњава; као и да мотри и ради да свако „*на ком је неправедна и противузаконна полицајна пресуда изврше-*

⁵⁵ Пројекат је предвиђао општинске (идентични примирителним судовима), среске (састављени од среског начелника као председника, целог месног примирителног суда или 3 кмета из других општина и среског писара као деловође) и окружне полицијске судове (окружни наченик као председник, помоћник начелства или један срески начелник и 4 месна непорочна грађанина или 4 кмета из других општина и писар или практикант начелства као деловође). Саветска комисија их је одбацила јер овој установи стоје на путу „*наша уставност, устројство наши полицајни власти, наша финансијална средства, квалитет полицајни преступака и због овога нужност брзог поступка с полицајним кривцима, да се не спомене много и наш недостатак у људима, који би се за такве судове могли и морали употребити*“.

⁵⁶ „Издавајући ову уредбу са полицајним закоником, Његова Књажевска Светлост са својим Правителством жели и зактева, да се при извињању тужбе противу некога преступника предаје ... као и при изрицању пресуде, правда и правица набљудава“.

на, добије од оне полицајне власти, која му је криво учинила, накнаду проузроковане му штете, повређене чести и претрпљене казни“⁵⁷, као и обавеза средских начелника, окружних начелстава и Управе вароши Београда да воде и на три месеца подносе попечитељству на преглед тачан списак о полицијским преступницима),⁵⁸ ова намера потврђена је и разрађена истовременим издавањем опширних упутстава о примени *Полицијске уредбе и Казненог полицијског закона*. По овим упутствима, полицијске власти дужне су да „по чистој савести својој и по својој унутрашњем убеђењу и уверењу, но свагда по закону полицајном, са оном непристрасном и непоколебимом бодрости, која честном и слободном човеку пристоји, да закљученија чине и пресуде изричу“, а стално морају имати на уму да ће чиновник за кога се докаже да је „правителство или приватне људе на своју корист или из пизме и освете оштетио“, не само бити лишен службе (по чл. 9 *Уредбе* о главним дужностима чиновника), него и строго кажњен, а кмет збачен и предат суду на осуђење. Даље, министар опомиње полицијске власти на постојање презумпције невиности и подсећа да је терет доказивања на тужитељу. Полицијске власти треба да буду обазриве при саслушавању сведока, „како ји важна сведочанства не би обманула и оптуженога у неправедну кривицу бацила“, а при нејасним доказима кривице оптужени се не сме окривити, јер је „боље стотину криваца без казне пустити, него једнога невинога осудити“ јер је најжалоснији случај када се „у законој форми некоме обида и неправда учини“. Полицијски закон нема за циљ „да освету над преступницима упражњава, него оне да одвраћа, који би преступници и злочинци бити могли, па на добар пут да ји исправља“. Имајући у виду ове ставове, Гарашанин је и могао закључити да „излазак ове полицајне уредбе и законика полицајног јесте за свакога Србина пожелано појављење“.

Литература:

1. Алимпић, Д., (1905), *Историјски развитак полицијских власти у Србији, 1793-1869*, Београд.
2. Алимпић, Д., (1920), *Полицијска уредба*, Београд.
3. Богдановић, Б., (2002), *Два века полиције у Србији*, Београд.

⁵⁷ Према *Допуни* од 4. септембра 1854. министар унутрашњих дела доноси коначно решење о овој накнади и изриче казну над полицијским чиновником, осим у случају теже кривице када се овај даје под суд. За овај §.18. који је стајао у вези са §-ом 17., и по његовом укидању изгубио важност, Душан Алимпић је закључио да „служи на част целом нашем старом законодавству, а највише творцима Полицијске уредбе“. (Алимпић, Д., 1920:57).

⁵⁸ Средски начелници су били дужни да преко надлежних начелстава подносе још и сумарни списак о томе колико су лица општински судови за мање полицијске преступе имали у поступку и казнили, све до укидања §-а 31. *Решењем од 12. децембра 1860. године*.

4. *Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србском*, књ. I, II, V, VI, VII, VIII, XII, XIII, XIV, XV, XXVIII, XXX, XXXI, XXXII, L, LIX.
5. Зекавица, Р., (2006), *Историјски развитак полиције у Србији XIX века с посебним освртом на појаву и развој контроле њеног рада*, Безбедност, год. 48, бр. 1, стр. 149-173.
6. Јовановић, В., (2005), *Министарство унутрашњих дела Краљевине Србије*, докторска дисертација, Филозофски факултет – Одсек за историју, Београд.
7. Јовановић, С., (1990), *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд.
8. *Министарство и министри полиције у Србији 1811-2001*, (2002), Београд.
9. *Полицијски зборник закона, уредаба и расписа у Краљевини Србији*, (1905), Београд.
10. Стојичић, С., (2002), *Национална историја државе и права*, Историјске свеске, Ниш.

Passing and significance of 1850 Police Directive Act

Abstract: *The police directive act from 1850 is one of the oldest and also one of the most complete and most modern laws in the nineteenth-century Serbia. Although many of its articles were suspended or changed by latter Serbian laws, directives and rules, it had been lawful for more than half of century. It was made in the period known as regime of defenders of constitution, and it is a product of need to make the authority of the police stronger and to keep justice in order at the same time. Before its enactment most of police violations of law were proceeded by courts, without any special procedure for their investigation and judging, and also without systematical criminal police law. The result of this complexion in which the police had no resources to attempt its objectives, was passing many offenders derelictioned and insufficiently personal and ownership safeness. By the Police directive act from 1850 police service was authorised to investigate and lawsuit police violations of law, which were defined and proceeded in the Criminal police directive act prescribed also in the year of 1850.*

Key words: *defenders of constitution, directive act, police violation of law, police service, punishment.*

Доц. др Дане СУБОШИЋ
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Мр Жељко Мојсиловић

Тероризам и преговарање

Тероризам и преговарање као засебни предмети истраживања представљају важне теме у теорији безбедности. Међутим, када се за предмет истраживања одреди међусобна релација тероризма и преговарања, значај таквог истраживања експоненцијално расте, а тиме и интересовање научне и стручне јавности за саопштење које представља његов исход. Такву праксу потврђује и недавно објављена монографија „Тероризам и преговарање“, чији је аутор мр Жељко Мојсиловић, а издавач Центар за кризни менаџмент и преговарање са седиштем у Београду.

Монографија „Тероризам и преговарање“ структурирана је тако да су њеним главним делом обухваћена питања основних обележја тероризма, истоветни аспекти преговарања, као и сама релација тероризма и преговарања. Тиме аутор уважава логичку поставку тезе (тероризам), антитезе (преговарање) и синтезе (преговарање као начин супротстављања тероризму). Главном делу књиге претходи увод, а следи закључак. Уз остале уобичајене елементе монографске публикације (извод из рецензије, предговор, садржај, прилози и библиографија), обим наведеног штива износи 264 стране.

Читајући монографију „Тероризам и преговарање“ очљиво је да Мојсиловић види професионални изазов у противречности сталног пораста терористичких напада широм света с једне стране, и доследног инсистирања већине кључних актера на одбацивању било какве идеје преговарања с друге стране, као ваљане варијанте ангажовања безбедносних потенцијала на решавању или барем ублажавању проблема изазваних тероризмом. С тим у вези, читавом монографијом као да провејава став да неморалу терориста треба супротставити етику преговарача, допуњену чојством противтерориста. О томе сведочи и Ајнштајнова мисао која се на самом почетку књиге наводи као ауторов мото и порука читаоцу: „Ниједан циљ није толико узвишен да би оправдао нечасна средства“.

Ипак, између идеала (како треба) и реалности (како јесте) постоји извесна разлика коју аутор у монографији идентификује. Наиме, Мојсиловић, као практичар у супротстављању тероризму и другим најопаснијим облицима криминала, не подлеже примамљивости лаких и брзих решења за разматране проблеме, уједно указујући читаоцу на домаћај, предности и недостатке преговора у односу на остале начине ангажовања безбеднос-

них структура при решавању најсложенијих службених задатака. Тако нас аутор уводи у детерминистички сплет узрока и услова: 1) у којима се испољава тероризам, 2) који погодују и не погодују преговарању, односно 3) принудном решавању најсложенијих безбедносних проблема.

Стварајући услове за истраживање могућности примене преговарања у супротстављању савременом тероризму, Мојсиловић теоријски моделује тероризам и преговарање на веома садржајан и реалан начин. У том смислу, он посебно анализира бројне дефиниције тероризма, однос појма „тероризам“ са сродним појмовима, одлике тероризма, као и фазе извршења терористичког акта. Међу бројним одликама тероризма, према аутору, посебно је значајна *комуникативност*, с чим у вези постоји и Њутнова контрадикторност: „*Људи су саградили превише зидова, а премало мостова*“, која као да мотивише аутора да зидовима које гради тероризам супротстави преговарачке мостове комуникације. Најзад, поводом преговарања, аутор читаоцима скреће пажњу на савремено стратегијско (дипломатско) и тактичко (полицијско) преговарање.

Трећи део разматране књиге односи се на потребу и значај преговора у супротстављању савременом тероризму. У овом делу монографије анализирана су искуства у вези с начинима решавања проблема изазваних терористичким актима, месту преговора у систему мера које се у таквим ситуацијама предузимају, као и аргументи *за* и *против* преговарања са терористима. При томе, посебно важан део монографије се односи на образложење потребе преговарања, имајући у виду чест став у домаћој стручној и научној јавности о томе да је „*преговарање некритички преузето са Запада*“!

Такође, трећом целином главног дела монографије аутор представља могућности примене преговарања у појединим фазама терористичког деловања (припремна фаза, фаза извршења терористичког акта и фаза стабилизације), како ради смањења броја терористичких напада и штетних последица које се њима изазивају, ослобађања евентуалних талаца, тако и ради доласка до корисних сазнања о другим члановима терористичких организација и саучесницима ради њиховог лакшег проналажења и лишења слободе. С тим у вези, посебно значајан део ове целине разматране монографије односи се на ретко обрађивану тему садејства и сарадње преговарача и противтерориста током решавања најсложенијих безбедносних проблема (талачке ситуације, поседање противправно заузетих објеката и простора, лишење слободе опасних криминалаца итд.).

Значајан део монографије представљају и прилози, који обухватају *хронологију терористичких аката који су решени преговорима* или током којих су преговори представљали значајан чинилац решавања конкретног безбедносног проблема, и *Конвенцију Савета Европе о превенцији тероризма*. Смисао наведених прилога може се сагледати кроз просторну и

временску заступљеност преговора као начина решавања безбедносних проблема изазваних тероризмом, али и неопходност институционализације превенције тероризма. Уз наведене прилоге предметна монографија представља потпуну публикацију.

Најзад, неколико речи о стилу и циљној групи аутора. Мојсиловић лако комуницира с читаоцем, а то не чини само пером, већ и бројним фотографијама, шематским приказима и другим графичким илустрацијама. Тиме успешно веже пажњу читаоцу, како ни један део ове монографије не би остао незанимљив, бескористан или неупотребљив. Због тога, читава монографија делује веома подстицајно на практичаре и истраживаче, имајући у виду да обилује корисним информацијама, анализама, проценама, предлозима и другим, да се преговарачки изразимо „охрабривачима“ за унапређење вештине преговарања и њено истраживање.

Славица ДИНИЋ
МУП Републике Србије

Проф. др Зоран Стојановић

Међународно кривично право, Београд, 2008. год.

У едицији издавача „Правна књига” у Београду, 2008. године, објављено је шесто допуњено издање уџбеника „*Међународно кривично право*”, аутора проф. др Зорана Стојановића. Књига има укупно 220 страна, а састоји се од шест тематских целина и то: 1. Општа питања међународног кривичног права; 2. Међународно кривично дело и кривичне санкције (општи део); 3. Међународна кривична дела (посебни део); 4. Међународно кривично правосуђе; 5. Међународна правна помоћ у кривичноправним стварима и 6. Перспективе међународног кривичног права.

На почетку првог дела аутор се бави појмом међународног кривичног права. По њему, постоји најмање шест појмовних одређења међународног кривичног права (стр. 9). Међутим, аутор се определио за три, при чему наводи одреднице да међународно кривично право егзистира и функционише, и да се, с обзиром да је засновано на начелу супранационалности, постепено и са великим тешкоћама инкорпорира у област међународноправних дисциплина. Аутор даје и одређење појма међународног кривичног дела. У даљем излагању аутор говори о значају односа међународног права и кривичног права за међународно кривично право.

У најосновнија начела међународног кривичног права аутор убраја начела: законитости, легитимности, индивидуалне субјективне одговорности, солидарности и узајамног поверења међу државама, хуманости и начело праведности и сразмерности. Он, при том, скреће пажњу како су ова начела, без обзира што су у унутрашњем кривичном праву врло развијена, у неким својим сегментима, када је реч о међународном кривичном праву као грани позитивног права, спорна.

Након приказа извора, аутор говори о развојном путу међународног кривичног права. После тога, пажњу усмерава на просторно и временско важење међународног кривичног права и питање имунитета окривљених.

Међународно кривично дело и кривичне санкције (општи део) представљају други део уџбеника коме аутор посвећује пажњу. Аутор истиче како је општи део материјалног међународног кривичног права, у односу на унутрашње, врло неразвијен, наводећи, при том, неколико узрочника оваквог стања. У основе искључења међународног кривичног дела он

убраја: нужну одбрану, крајњу нужду, неурачунљивост, *actiones liberae in causa* и узраст, стварну и правну заблуду, наређење претпостављеног, репресалије, хуманитарну интервенцију (аутор овом институту оспорава способност искључења кривичног дела, наглашавајући како је то правно неосновано). После овога, излагање је фокусирано на могућност примене ових основа искључења постојања кривичног дела у случају напада НАТО на СР Југославију.

Аутор даље даје приказ института покушаја кривичног дела и добровољног одустанка. После овога, указује на институт саучесништва за који истиче да је врло споран код Трибунала за бившу Југославију, јер полази од става о једнакости доприноса свих учесника кривичном делу – заједнички злочиначки подухват (стр. 99). Међутим, како аутор истиче, Римски Статут прави разлику између извршилаштва и саучесништва. Овај Статут, поред класичног института саучесништва, предвиђа и његов специфичан облик (који је и послужио Трибуналу за бившу Југославију да „измисли конструкцију заједничког злочиначког подухвата”) (стр. 100).

Детаљно је обрађено питање командне одговорности. Аутор је мишљења да „командна одговорност има своје оправдање (а нарочито њен нехатни део) само ако се схвати као одговорност за кривично дело пропуштања да се предузму мере које је претпостављени био дужан да предузме и којима би се спречило извршење одређених кривичних дела, а не као одговорност за дела која нису спречена” (стр. 112).

Кривичне санкције представљају последњу тему у оквиру овог дела. Аутор истиче како међународно кривично право, као главну казну предвиђа казну затвора, а као споредне казне новчану казну и одузимање предмета и имовине.

У склопу трећег дела уџбеника аутор се бави анализом следећих међународних кривичних дела (посебни део) и то: 1. геноцид; 2. ратни злочини; 3. злочин против човечности; 4. злочин против мира (агресија). Аутор скреће пажњу на то да је злочин против мира (агресија) уврштен у надлежност Међународног кривичног суда, али само формално јер наводно се мора „Статут допунити одређивањем појма агресије”, који је „довољно прецизно одређен Резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 3314 из 1974. године” (стр. 156).

У четвртм делу овог уџбеника аутор се бави приказом оснивања, делокруга рада, организације, оправданости и законског основа стварања институција међународног кривичног правосуђа, и то: 1. *Ad hoc* трибунала (Нирнбершки и Токијски трибунал; Трибунали за бившу Југославију и Руанду); 2. Сталног међународног кривичног суда, и 3. Мешовитих кривичних трибунала.

Међународна правна помоћ у кривичноправним стварима представља пети део уџбеника коме аутор посвећује пажњу. На овом месту он говори о: 1. међународној кривичноправној помоћи у ужем смислу; 2. екстрадицији (како страној држави, тако и међународном кривичном суду); 3. уступању кривичног гоњења и 4. извршењу стране кривичне санкције.

На крају овог уџбеника аутор се осврће на питање перспективе међународног кривичног права. Мишљења је да би међународно кривично право требало да достигне онај ниво развоја који је достигло национално кривично право. На путу остварења овог циља, по њему, стоје, осим проблема правне природе који нису нерешиви, још политички разлози, моћ и покровитељство. Аутор наводи још како су неки аутори по овом питању врло песимистични (стр. 213).

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује радове из подручја наука о безбедности, који претходно нису објављивани. Часопис излази четири пута годишње.

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 12 pt, 65 словних знакова у једном реду, на једној страници 26 до 30 редова, стандардне маргине). Теоријски и стручни радови, као одраз најбољег полицијског поступања у пракси, могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова). Радови који се баве историјом органа и служби безбедности као и преводи радова из стране литературе из области наука о безбедности могу да буду обима највише до 16 страница, док прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до 3 стране. Изузетно, могуће је објављивање већих текстова у наставцима, уколико се ради о веома актуелној и неизстраженој проблематици, као и тематских и јубиларних бројева часописа.

Рукописи се достављају Уредништву у два примерка, одштампана на папиру и у електронском облику. Имена аутора, наставна, научна и друга звања и институције у којима раде, наводе се пре наслова рада, затим, требало би да се доставе резимеи (до 200 речи), кључне речи (до 5) и списак коришћене литературе на српском и на енглеском језику. У случају да рад садржи илустрације, графиконе, фотографије и сл., неопходно је Уредништву доставити квалитетно припремљене прилоге у електронском облику.

Фусноте користити само за пропратне коментаре и објашњења. Цитате у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата, или при позивању на нечије дело. Препоручујемо да се приликом цитирања аутора, њихова имена пишу у оригиналу са годином објављеног рада и бројем странице у загради, а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (;) различити аутори различитих дела. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године (на пример: 1998a, 1998b, итд.). Приликом цитирања извора са Интернетa наводи се Интернет адреса (<http://www...>) и због сталне измене www окружења и датум када је текст скинут са мреже.

У списку литературе радови се наводе у оригиналу са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то: презиме аутора, почетно слово имена, година рада, наслов рада, назив часописа или зборника, број тома, странице (од-до), а када је реч о називима књига, име издавача и место издавања. Страна имена у тексту би требало писати у оригиналу или транскрибовати на српски језик, с тим што се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

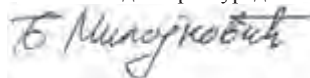
Рукописи подлежу рецензији. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли, када и у ком обиму ће рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају аутору. Могуће примедбе и сугестије уредника и рецензента достављају се аутору.

Аутори, уз рад би требало да Уредништву доставе: пуно име и презиме, звање, адресу, е-mail, број фиксног и мобилног телефона, фотокопију личне карте и чековне картице.

Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа „Безбедност“, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11 070 Београд, телефон: 011/3148-734, 011/3148-739, телефакс: 011/3148-749, е-mail: uprobr@mup.gov.rs

Позивамо све досадашње и нове ауторе, да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици.

Главни и одговорни уредник

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС ДРЖАВНОГ СЕКРЕТАРИЈАТА
ЗА УНУТРАШЊЕ ПОСЛОВЕ Н. Р. СРБИЈЕ

ГОДИНА I

Б Е О Г Р А Д / 1 9 5 9

UDK 343+351.74./75(05) YU ISSN 0409-2953

www.mup.gov.rs